

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

MINISTRY OF SCIENCE AND EDUCATION OF UKRAINE
MINISTRY OF CULTURE OF UKRAINE
KYIV NATIONAL UNIVERSITY OF CULTURE AND ARTS

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Збірник наукових праць

INTERNATIONAL RELATIONS: THEORY AND PRACTICAL ASPECTS

Collection of Scientific Papers

Випуск 1
Issue 1

Засновано у 2018 р.
Founded in 2018 year

КИЇВ
ВИДАВНИЧИЙ ЦЕНТР КНУКіМ

KYIV
KNUKіM PUBLISHING

2018

УДК 327 (477+100) (0,51)

М 580

Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти: зб. наук. пр. Вип. 1 / М-во освіти і науки України, М-во культури України, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – Київ: Вид. центр КНУКіМ, 2018. – 284 с.

У збірнику наукових праць висвітлюються актуальні питання міжнародних відносин, суспільних комунікацій і регіональних студій, які стосуються історико-теоретичних питань міжнародних відносин; зовнішньої політики і дипломатії; міжнародного права; світового господарства та міжнародних економічних відносин; суспільних комунікацій і лінгвістичного забезпечення міжнародної діяльності; соціологічних досліджень у галузі міжнародних відносин.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів, студентів та всіх, хто прагне отримати ґрунтовні знання теоретичного і прикладного характеру.

Рекомендовано до друку вченою радою

Київського національного університету культури і мистецтв (протокол № 23 від 2 березня 2018 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Ластовський Валерій Васильович, доктор історичних наук, професор, Київський національний університет культури і мистецтв (голова редакційної колегії) (Україна); Білецька Оксана Олександрівна, кандидат культурології, доцент, Київський національний університет культури і мистецтв (заступник голови редакційної колегії) (Україна); Безмертний Роман Петрович, кандидат політичних наук, Надзвичайний і Повноважний Посол України, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна); Важна Катерина Анатоліївна, кандидат юридичних наук, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна); Гончаренко Олександр Миколайович, доктор історичних наук, доцент, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна); Дем'яненко Борис Леонідович, доктор політичних наук, професор, Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди (Україна); Злобіна Олена Геннадіївна, доктор соціологічних наук, професор, Інститут соціології НАНУ (Україна); Димчик Рафал, доктор гуманітарних наук, доцент, Університет Адама Міцкевича в Познані (Польща); Карасьова Наталія Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна); Костиця Інна Олександрівна, доктор політичних наук, доцент, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна); Кофранкова Вацлава, доктор філософії, науковий співробітник Інституту історії Академії наук Чеської Республіки (Чехія); Кочубей Лариса Олександрівна, доктор політичних наук, професор, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАНУ (Україна); Крестовська Наталія Миколаївна, доктор юридичних наук, професор, Національний університет «Одеська юридична академія» (Україна); Моравець Норберт, доктор габілітований, доцент, Академія ім. Яна Длугоша в Ченстохові (Польща); Рибак Сергій Олександрович, кандидат економічних наук, Заслужений економіст України, ДННУ «Академія фінансового управління» (Україна); Синовець Олександра, доктор філософії в галузі соціології, доцент, Силезький технологічний університет в Глівіце (Польща); Шевель Інна Петрівна, кандидат соціологічних наук, доцент, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна).

Адреса редакційної колегії: м. Київ, вул. Є. Коновальця, 36, к. 920.

Київський національний університет культури і мистецтв,
видавничо-редакційний відділ, тел.: (044) 285–88–54.

Міністерством юстиції України видано Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації № 23121-12961 Р Серія КВ від 29.01.2018.

ISSN (print) 2616-745X

ISSN (online) 2616-7794

© Київський національний університет культури і мистецтв, 2018

© Автори, 2018

ЗМІСТ

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Васьків Микола Степанович <i>Дослідження україно-тюркських зв'язків як інструмент культурної дипломатії</i>	13
Довганик Надія Михайлівна, Чалюк Юлія Олексіївна <i>Концепція глобальної освіти в історичній ретроспективі</i>	21
Дерев'яно Ігор Петрович <i>Євроінтеграційна політика України у відображенні польських провідних видань (2005–2006)</i>	30
Коротков Дмитро Сергійович <i>Феномен війни в контексті демократичної парадигми</i>	44
Мищенко Алла Борисівна <i>Зовнішня політика крізь призму громадської думки</i>	52
Печеранський Ігор Петрович <i>Правовий ідеологічний рух Європи та політичні уроки для України</i>	63
Семчинський Костянтин Валерійович <i>Особливості примирення і миробудівництва в умовах заморожених конфліктів на пострадянському просторі</i>	74
Троян Сергій Станіславович <i>Сучасні відносини Україна – КНР: проблеми і перспективи</i>	86
Міковаєць Ярослав <i>Українські етнічні кордони. Геополітичне віддзеркалення</i>	96
Вавринюк Анджей Антоні, Гіл Анджей <i>Міжнародні відносини як наслідок політичних змін у період «холодної війни»</i>	104

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

- Грущинська Наталія Миколаївна**
Економічний зміст дипломатії у світових тенденціях Четвертої промислової революції 113
- Махортов Юрій Олексійович,
Пономарьова Галина Олександрівна**
Аналіз сучасної міграційної політики країн Європи 122
- Побоченко Леся Миколаївна**
Сучасні тенденції розвитку процесів злиття та поглинання в глобальному бізнес-середовищі 131
- Шостак Лілія Борисівна**
Перспективи інноваційного розвитку України у світовому глобальному просторі 143

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

- Важна Катерина Анатоліївна**
Концепція суб'єктивної та концепція об'єктивної міжнародно-правової відповідальності держави 155
- Крестовська Наталя Миколаївна**
Дитина і зброя: історико-правові аспекти 170

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

- Горський Сергій Віленович**
Сучасне місто як віртуальне село 182
- Дорошенко Володимир Сергійович**
Тенденції інституціональних трансформацій соціальної політики в Європейських державах 189
- Кухта Мирослава Павлівна**
Моделі актуалізації соціального потенціалу людей старшого віку у країнах Заходу 201
- Лаліна Вікторія Вікторівна**
Рекламно-інформаційна діяльність як глобальний дисфункціональний чинник соціальної напруженості 211
- Танчер Віктор Володимирович**
Полікультурність сучасних соціумів: тренди та виклики 219

Устименко Тетяна Анатоліївна
Статус етноцентризму в міжкультурній взаємодії, його види та функції **231**

**Синовець Олександра,
Марцин Зибан**
Збереження спадщини, навчання, міжкультурний діалог: функції творчості лемків, циган (роми) і татар у сучасній Польщі **244**

СУСПІЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Гарматій Ольга Василівна
Інформаційне забезпечення міжнародної діяльності: роль і значення інформаційних агентств **253**

Гулай Василь Васильович
Політико-комунікативний вимір дискурсу політичної комунікації відносин України та Польщі на прикладі пошкодження польських пам'ятників початку 2017 р. **265**

Ключко Юлія Миколаївна
Креативність як складова розвитку музейної комунікації **276**

CONTENTS

INTERNATIONAL RELATIONS

Vaskiv Mykola <i>The research of the ties between Ukraine and Turkey as the instrument of cultural diplomacy</i>	13
Dovhanyl Nadiia, Chaliuk Yuliia <i>Concept of global education in historical retrospective</i>	21
Derevianko Ihor <i>European integration policy of Ukraine in Polish leading publications (2005–2006)</i>	30
Korotkov Dmytro <i>The war phenomenon in the democratic paradigm</i>	44
Mishchenko Alla <i>Foreign policy through the prism of public opinion</i>	52
Pecheranskyi Igor <i>The right ideological movement of Europe and political lessons for Ukraine</i>	63
Semchynskyi Kostyantyn <i>The features of reconciliation and peace building in conditions of frozen conflicts on the post-Soviet territory</i>	74
Troyan Serhii <i>Current Ukraine – China relations: problems and perspectives</i>	86
Mikołajec Jarosław <i>Ukrainian ethnic boundaries. Geopolitical reflection</i>	96
Wawryniuk Andrzej Antoni, Gil Andrzej, <i>International relations as a consequence of political change during the Cold War</i>	104

INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

- Hruschynska Nataliia**
Economic meaning of diplomacy in global tendencies of Fourth Industrial Revolution **113**
- Makhortov Yurii,
Ponomariova Halyna**
Analysis of migration policy of modern Europe **122**
- Pobochenko Lesia**
Modern trends in mergers and acquisitions in the global business environment **131**
- Shostak Liliia**
Innovation development perspectives of Ukraine in the global expanse **143**

INTERNATIONAL LAW

- Vazhna Kateryna**
The concepts of subjective and objective international law responsibilities of a state **155**
- Krestovska Nataliia**
The child and weapon: historical and legal aspects **170**

REGIONAL STUDIES

- Horskyi Serhii**
Modern city as a virtual village **182**
- Doroshenko Volodymyr**
Tendencies of institutional transformations of social politics in European countries **189**
- Kukhta Miroslava**
Senior age people social potential actualization models in the countries of the West **201**
- Lapina Victoriia**
The advertising and information activity as a social tensions global dysfunctional factor **211**
- Tancher Victor**
Polyculturalism of modern socium: trends and challenges **219**

Ustymenko Tetiana
Ethnocentrism status in intercultural interaction, its types and functions **231**

***Synowiec Aleksandra,
Marcin Zybała***
*Heritage conservation, education, intercultural dialogue: functions of Lemkos,
Roma and Tatars creative activity in contemporary Poland* **244**

PUBLIC COMMUNICATIONS

Harmatii Olha
*Information support of international activity role and importance
of informational agencies* **253**

Hulai Vasyl
*Political and communicative dimension of the political communication
discourse on Ukrainian-Polish relations on the sample of the early
2017 Polish monuments damage* **265**

Klyuchko Yuliia
Creativity as a component of the museum communication development **276**

СОДЕРЖАНИЕ

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

Васькив Николай Степанович <i>Исследование украинско-тюркских связей как инструмент культурной дипломатии</i>	13
Довганик Надежда Михайловна, Чалюк Юлия Алексеевна <i>Концепция глобального образования в исторической ретроспективе</i>	21
Деревянко Игорь Петрович <i>Евроинтеграционная политика Украины в публикациях польских ведущих изданий (2005–2006)</i>	30
Коротков Дмитрий Сергеевич <i>Феномен войны в контексте демократической парадигмы</i>	44
Мищенко Алла Борисовна <i>Внешняя политика сквозь призму общественного мнения</i>	52
Печеранский Игорь Петрович <i>Правое идеологическое движение Европы и политические уроки для Украины</i>	63
Семчинский Костянтин Валерьевич <i>Особенности примирения и строительства мира в условиях замороженных конфликтов на постсоветском пространстве</i>	74
Троян Сергей Станиславович <i>Современные отношения Украины – КНР: проблемы и перспективы</i>	86
Миковаец Ярослав <i>Украинские этнические границы. Геополитическое отражение</i>	96
Вавринюк Анджей Антони, Гил Анджей <i>Международные отношения как следствие политических изменений в период «холодной войны»</i>	104

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

- Грущинская Наталья Николаевна**
Экономическое содержание дипломатии в мировых тенденциях четвертой промышленной революции 113
- Махортов Юрий Алексеевич,
Пономарева Галина Александровна**
Анализ современной миграционной политики стран Европы 122
- Побоченко Леся Николаевна**
Современные тенденции развития процессов слияния и поглощения в глобальной бизнес-среде 131
- Шостак Лилия Борисовна**
Перспективы инновационного развития Украины в мировом глобальном пространстве 143

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

- Важна Екатерина Анатольевна**
Концепция субъективной и концепция объективной международно-правовой ответственности государства 155
- Крестовская Наталья Николаевна**
Ребенок и оружие: историко-правовые аспекты 170

РЕГИОНАЛЬНЫЕ СТУДИИ

- Горский Сергей Виленович**
Современный город как виртуальная деревня 182
- Дорошенко Владимир Сергеевич**
Тенденции институциональных трансформаций социальной политики в Европейских странах 189
- Кухта Мирослава Павловна**
Модели актуализации социального потенциала людей старшего возраста в странах Запада 201
- Лапина Виктория Викторовна**
Рекламно-информационная деятельность как глобальный дисфункциональный фактор социальной напряженности 211
- Танчер Виктор Владимирович**
Поликультурность современных социумов: тренды и вызовы 219

Устищенко Татьяна Анатольевна
Статус этноцентризма в межкультурном взаимодействии, его виды и функции **231**

**Сыновец Александра,
Марцин Зибан**
Сохранение наследия, обучение, межкультурный диалог: функции творчества лемков, цыган (ромы) и татар в современной Польше **244**

ОБЩЕСТВЕННЫЕ КОММУНИКАЦИИ

Гарматий Ольга Васильевна
Информационное обеспечение международной деятельности: роль и значение информационных агентств **253**

Гулай Василий Васильевич
Политико-коммуникативное измерение дискурса политической коммуникации отношений Украины и Польши на примере повреждения польских памятников начала 2017 г. **265**

Ключко Юлия Николаевна
Креативность как составляющая развития музейной коммуникации **276**

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

**ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНО-ТЮРКСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ
ЯК ІНСТРУМЕНТ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ**

УДК 008:327(477+5–191.2)

Васьків Микола Степанович
доктор філологічних наук, професор,
Київський університет культури,
Київ, Україна,
myvaskiv@ukr.net

**ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКО-ТЮРКСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ
ЯК ІНСТРУМЕНТ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ**

У статті йдеться про потребу інформаційної, зокрема культурної, взаємодії України з іншими державами для ефективного досягнення поставлених політичних, економічних, безпекових тощо цілей. Наголошується на тому, що така діяльність є важливою не лише щодо традиційних провідних гравців на «глобальній шахівниці», але і для регіонів і країн, зв'язки з якими отримують нову актуальність і нове наповнення, зокрема це стосується тюркських держав і народів. Тюрки, їх уряди дуже шанобливо ставляться до власних культурних надбань, до їх популяризації у світі, тому співпраця з ними через культурну взаємодію є дуже ефективною. Протягом ХХ ст. українські науковці досягли значних успіхів у розвитку і популяризації українсько-тюркських стосунків, зараз актуалізується потреба повернення їх здобутків до активного використання і розгортання системної діяльності у взаємному культурному збагаченні й культурному зацікавленні.

Ключові слова: інформаційні й культурні зв'язки, тюркські держави і народи, комунікація, ОМІ, мистецтво, художня література, переклад.

Vaskiv Mykola, Doctor of Philology, Professor, Kyiv University of Culture, Kyiv, Ukraine

The research of ties between Ukraine and Turkey as the instrument of cultural diplomacy

The article deals with the need for informational, in particular cultural, interaction of Ukraine with other states for the effective achievement of the set political, economic, security, etc. objectives. It is emphasized that such an interaction is important not only for the traditional leading players in the “global chessboard”, but also with those regions and countries, with their ties receiving a new urgency and a new essence. In particular, it concerns the Turkic states and peoples. The Turks and their governments are very respectful of their own cultural heritage, to its popularization in the world, thus cooperation with them through cultural interaction becomes very effective. During the XXth century, Ukrainian scholars have made a significant progress in the development and popularization of the Ukrainian and

ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНО-ТЮРКСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

Turkic relations. As a result the need for an active addressing to their works as well as developing systematic activities for mutual cultural enrichment and cultural interest is been actualized nowadays.

Key words: information and cultural relations, Turkic states and peoples, communication, media, art, fiction, translation.

Васьків Николай Степанович, доктор філологічних наук, професор, Київський університет культури, Київ, Україна

Исследование украинско-тюркских связей как инструмент культурной дипломатии

В статье рассматривается необходимость информационного, в частности культурного, взаимодействия Украины с другими государствами для эффективного достижения поставленных политических, экономических целей, целей безопасности и т. д. Акцентируется внимание на том, что такая деятельность является важным не только относительно традиционных ведущих игроков на «глобальной шахматной доске», но и для регионов и стран, связи с которыми приобретают новую актуальность и новое наполнение, в частности это относится и к тюркским государствам и народам. Тюрки, их руководство очень уважительно относятся к собственным культурным достижениям, к их популяризации в мире, поэтому сотрудничество с ними через культурное взаимодействие является очень эффективным. На протяжении XX в. украинские ученые достигли значительных успехов в развитии и популяризации украинско-тюркских взаимоотношений, сейчас актуализируется необходимость возвращения их наработок к активному использованию и начала системной деятельности по взаимному культурному обогащению и культурной заинтересованности.

Ключевые слова: информационные и культурные связи; тюркские государства и народы; коммуникация; ОМИ; искусство; художественная литература; перевод.

Вступ. Критерієм ефективності міждержавної дипломатичної діяльності вважають, насамперед, укладання вигідних економічних, військових чи політичних угод. Культурна, інформаційна співпраця і впливи поки перебувають на далекій периферії української міжнародної діяльності, і це в період, коли йдеться про перехід цивілізованого світу до інформаційного суспільства, про все більше переміщення суспільної та індивідуальної свідомості у віртуальну сферу. Пряма воєнна інтервенція, анексія є дуже затратною матеріально, технічно, з людськими жертвами, пов'язана з небезпекою невдоволення з боку власного і/чи завойованого народу. Тому для цивілізованого світу так дико виглядають збройне вторгнення Росії в Україну, навіть якщо воно має форму гібридної

ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНО-ТЮРКСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

війни, чи військових конфліктів в Африці, на Близькому Сході тощо. Усе більшого значення набувають інформаційні інтервенції, спрямовані на зміну установок і дій власних і чужих громадян.

«Цілі сучасних інформаційних воєн лежать у сферах економіки, політики чи військової справи, а інструментарій, який при цьому використовується, є інформаційним» [6, с. 73], тобто немає потреби завойовувати фізичний простір – значно ефективніше захопити інформаційно-віртуальний. У цьому напрямі в Україні є суттєві прорахунки і проблеми, навіть у тих країнах, які симпатизують нашим державі й народові. За більш, ніж три з половиною роки міністерство інформації не спромоглося охопити українським радіо- і телемовленням не лише ОРДЛО, а й країни пострадянського простору. У пакеті телеканалів у готелях Каунаса більше п'яти російських мовців, із них не менше трьох – інформаційні, з українських – лише «Тоніс», на якому обмаль новинних випусків, та ще й незрозумілою для литовців українською мовою. Це на тлі того, що мешканці Каунаса висловлюють підтримку Україні у протистоянні з Росією, але за їх словами, «ми майже нічого не знаємо про те, що у вас відбувається, лише маємо інформацію з російських каналів». Повна українська телевідсутність у країнах Закавказзя і Центральної Азії.

Важливим чинником інформаційної діяльності, належного впливу на міжнародних партнерів і супротивників є культурна співпраця. Уряди і народи завжди зацікавлені в популяризації своїх культурних здобутків на світовому рівні. Вагомість культурної взаємодії полягає ще і в тому, що вона майже завжди об'єднує спільноти, навіть якщо вони ворогують політично, економічно, збройно, та іноді є засобом протистояння. Співпраця у царині культури не приносить якихось прямих економічних чи політичних здобутків, але насправді часто є найефективнішим способом опосередкованого досягнення взаємовигідного порозуміння.

Аналіз основних досліджень і публікацій. У 1920-х – на поч. 30-х рр. радянське сходознавство мало значні напрацювання, було утворено ВУНАС (Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства), працював Технікум сходознавства, науковці публікували свої дослідження у журналі «Східний світ» (пізніше – «Червоний схід»). Проте до середини 1930-х рр. усе це було ліквідовано, протягом радянської доби українське сходознавство занепадало. Натомість на практичному рівні значна увага надавалася зв'язкам України з радянськими середньоазійськими республіками. Відбувався обмін студентами-філологами для підготовки перекладацьких кадрів, досліджувалися інтернаціональні мотиви у творчості М. Бажана, Л. Первомайського, В. Мисика та ін.

У роки незалежності, за ініціативи О. Прицака, було створено Інститут сходознавства НАН України ім. А. Кримського, відновилося видання «Східного

ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНО-ТЮРКСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

світу», але тюркознавство мало спорадичний характер. Можна згадати хіба що праці М. Мірошниченка про азербайджанську літературу (переважно короткі статті, спогади, есеї), дві укладені ним антології тюркськомовних літератур (насамперед варто згадати антологію кримськотатарської поезії «Окрушини сонця» [5]), передмови до них та передмову Б. Степанюка до антології киргизької поезії.

Визначення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Це стосується окремих громад, пересічних громадян. Наприклад, для азербайджанської спільноти в Україні багато важило відкрити пам'ятник Самедові Вургуну в Києві на Оболоні, дати ім'я поета бібліотеці поряд із пам'ятником, щороку проводити заходи з участю посла Азербайджану. Так само бібліотека імені Махтумкулі (Магтимгули Пираги) відкрилася у Святошинському районі столиці, пам'ятник визначному туркменові у сквері на розі Прорізної та Пушкінської, поряд із посольством Туркменістану в Україні, відкривали президенти Л. Кучма і С. Ніязов. Цей приклад пошанування геніального туркменського поета мав прямі економічні дивіденди для української влади – Сапармурат Ніязов пішов на значні поступки у продажі газу.

Так само культурні цінності, визначні діячі культури часто стають державними офіційними й неофіційними символами, приводом для гордоців, популяризації власної країни, нації, а також і економічно-політичного потенціалу. Зокрема, при вході в посольство Киргизстану в Україні висить портрет Чингіза Айтматова і лише потім портрет чинного Президента. Культ уже згаданого Магтимгули Пираги у Туркменістані перевершує популяризацію Тараса Шевченка в Україні. Зокрема, 290-річчя туркменського поета відзначалося зі значно більшими фінансовими затратами, інформуванням, проведенням внутрішніх і міжнародних заходів, ніж святкування 200-річчя Кобзаря. Найбільшим державним святом туркменів є 15 травня – день народження Магтимгули, Конституції Туркменістану і свято Весни.

До найбільших державних цінностей у азербайджанців належить творчість Нізамі Гянджеві. Башкири шанують Мустая Каріма, зокрема у 2017 р. в Уфі було випущено двотомну Карімівську енциклопедію, на зразок шеститомної Шевченківської енциклопедії чи двотомної Лермонтовської, енциклопедії Янки Купали в Білорусі тощо. Всесвітньої пошани і визнання досягли архітектурні пам'ятки Туреччини й Узбекистану, творчість узбецького генія Алішера Навої. По-новому нині сприймається тюркська державна, наукова, культурна діяльність. Кримські татари пишаються діяльністю і творчістю Ісмаїла Гаспринського, якого сприймали і сприймають беззаперечним лідером і авторитетом усі тюркські народи.

Формулювання цілей статті. Світ перестав бути двополярним (як у часи протистояння США й СРСР із їх союзниками) чи однополярним після

ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНО-ТЮРКСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

розпаду Радянського Союзу. З'являються нові потужні політичні й економічні гравці (Китай, Індія, Бразилія, ПАР, Індонезія, Саудівська Аравія, Туреччина та ін.), вигідними для торгово-економічної співпраці стає все більша кількість країн, які не зараховують до числа провідних на світовій шахівниці. Тому дуже важливим є налагодження взаємовигідної співпраці з якомога більшою кількістю держав, економік і, зрозуміло, культур. Україні як молодій незалежній державі потрібно якомога швидше формувати нові зв'язки й угоди, але чи не менш важливо поновлювати ту тісну співпрацю, яка існувала в попередні десятиліття і навіть століття. Це стосується значною мірою і тюркських країн і народів, які не мають власної держави. Особливого значення набуває потреба по-новому відкрити для себе кримськотатарську культуру, провадити справжню інтеграцію кримських татар в українську політичну націю як рівноправного партнера, сприйняття їх як корінного народу на теренах нашої держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перебування у складі СРСР суттєво збагатило українсько-тюркські культурні взаємини, які були і ще залишаються хорошим підґрунтям для всебічної економічної та політичної співпраці. Часто це було на рівні офіційних заходів до урочистих дат. Але так само актуальними були і рядки поезії Максима Рильського: «Дружба народів – не просто слова, / Дружба народів – це правда жива». Різноманітні тижні, декади дружби, свят культур одних республік в інших республіках дали свої значні плоди в різноманітних перекладах, публікаціях книг, історичних досліджень, альбомів, популярних видань, в гастрольях драматичних театрів, театрів опери і балету, концертах, лекціях, спільних засіданнях тощо.

Серед цих видань і заходів було чимало політично кон'юнктурних, але більшість із них не втрачає своєї значимості й досі. Після розпаду СРСР разом із політичними й економічними зв'язками невиправдано обірвалася й культурна співпраця. Перекладів, видань, зустрічей митців, культурних делегацій суттєво поменшало, тому так важливо зараз «каталогізувати» й повернути до активного вжитку напрацювання попереднього століття. Для різних культур вони з певних причин були різними. Так, переклади з башкирської літератури (біля двадцяти окремих книжкових видань) суттєво переважали переклади з літератури волзьких татар (тринадцять), попри те, що татари в Україні мали свої громади, були добре знайомі. Але всебічна обдарованість Мустая Каріма, його тісні дружні стосунки з українськими письменниками (Д. Павличком, П. Мовчаном, П. Ребром та ін.), а також популярність Муси Джаліля призвели до того, що в УРСР активно перекладали й інших башкирських митців.

Користувалася популярністю серед українських перекладачів і читачів також і киргизька література. Переважно переклади у той період робилися з підрядників (поезія) або з російськомовних перекладів. Але щодо літератури

ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНО-ТЮРКСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

киргизів, то тут були щасливі винятки. Перший – Броніслав Степанюк, який після важкого поранення в роки Другої світової війни лікувався і проходив реабілітацію в Киргизії, вивчив мову, а потім перекладав вірші з киргизької та тюркських мов. Підсумком діяльності Б. Степанюка стала впорядкована ним антологія киргизької поезії «Струни комуза» [7]. Безпосередньо з киргизької перекладав фольклорні й епічні писемні твори Петро Гордійчук, який у 1970-ті рр., студент Київського університету імені Тараса Шевченка, за обміном навчався у Фрунзе (теперішньому Бішкеку), ставши одним із найфаховіших перекладачів.

Проте найбільша заслуга в увазі українців до киргизької літератури належить Чингізові Айтматову. Творчість всесвітньо знаного письменника майже вся без винятку була надрукована в українськомовних перекладах, становлячи ледь не половину всіх видань киргизької літератури в Україні. Вершиною українського перекладацтва з киргизької став двотомник творів Айтматова 1983 р. [1; 2]. Цьому сприяли і поїздки Ч. Айтматова Україною на початку 70-х рр., під час яких встановилися тісні зв'язки митця з О. Гончаром, Д. Павличком та ін. Це сприяло популяризації й інших киргизьких прозаїків і поетів серед українських читачів. Айтматов не тільки спонукав до перекладів тих чи тих творів українською, але й сам час від часу ставав автором передмов для видань своїх земляків.

Близько 50-ти перекладів із азербайджанської літератури стали можливими завдяки подвижницькій перекладацькій роботі з мови оригіналу Валентина Ціпка протягом десятиліть. Значний внесок в переклади азербайджанської поезії зробив українець Микола Мірошниченко, вершинним його здобутком у цій справі стала двотомна антологія азербайджанської лірики [3; 4]. Неоціненний внесок у популяризацію української літератури в Азербайджані зробив Аббас Абдулла, побратим М. Мірошниченка, який навчався і деякий час мешкав в Україні.

Московське керівництво СРСР на початку 1930-х рр. централізувало сходознавство, наукове і перекладне, знищивши національні осередки. Але до цього часу, українське сходознавство у 30-ті рр. досягло повного розквіту. Серед його здобутків – дослідження мови, історії, економіки, культури Туреччини, переклади з турецької мови, проведення спільних офіційних і неофіційних заходів, обмін науковими делегаціями, дослідницькими групами, тісна співпраця на рівні письменників, університетських працівників, міського керівництва Стамбула і Харкова тощо. Значна частина публікацій у «Східному світі», інших часописах була присвячена турецькій культурі, минувшині й сучасності, а також культурним здобуткам інших тюркських народів. Апофеозом тієї співпраці стало видання окремого (№ 2) числа журналу «Червоний шлях» за 1930 р., повністю присвяченого Туреччині [8]. Здобутки того періоду, незаслужено

ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНО-ТЮРКСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

забуті, можуть зараз слугувати вагомим підґрунтям для відновлення і розвитку системних культурних взаємозв'язків України з Туреччиною, яка нині має важливе геополітичне, економічне, безпекове значення для української держави, для захисту інтересів кримських татар і відновлення територіальної цілісності нашої країни.

Попри обмеженість можливостей радянських сходознавців, зокрема тюркологів, протягом ХХ ст. велася значна системна робота. Була централізована діяльність із обміну студентами – майбутніми науковцями, перекладачами; централізований – на республіканському чи загальносоюзному рівні – план тижнів, декад культур, обмінів делегаціями, творчими колективами. Існували цілі видавничі серії перекладів із літератур народів СРСР, їх наповнення чітко планувалося на кілька років вперед, до дослідницької роботи залучалися найвідоміші науковці, часто опальні (наприклад, Іван Дзюба як дослідник узбецької та ін. літератур), і до перекладацької діяльності – провідні поети і професійні перекладачі, з чітким визначенням їх рангу і належним матеріальним заохоченням.

Зараз це все втрачено, держава як організатор і натхненник такої системної праці самоусунулася через брак коштів, заяви про рух на Захід, до Європи, ігноруючи інші вектори міжнародної політики і діяльності. Можна констатувати певний кон'юнктурний сплеск уваги до Туреччини. Щодо решти тюркських культур, мов, то науково-освітня діяльність має спорадичний характер. Ще недавно в КНУ імені Тараса Шевченка вивчалася азербайджанська мова, проте вона активно витісняється потрібним, але ж не єдиним вивченням турецької мови. Активізувалося навчання кримськотатарською мовою, хоча про системний процес вести мову не доводиться. Абсолютно безсистемним характером відзначається і діяльність Інституту сходознавства ім. А. Кримського НАНУ, в якому через низькі зарплати, інші проблеми зосереджуються «всі бажані», які мають хоч якісь здобутки у вивченні східних культур, історії східних народів тощо. Очевидно, є якісь люди, які готують аналітичні довідки, інформують керівників держави, урядовців про ситуацію, наприклад, у Туркменістані чи Киргизістані, тим більше – Башкортостані чи в Якут-Соха, про їх культурні здобутки, національно-визвольні рухи в минулому й сучасності, але де ці люди перебувають, у якій офіційній інституції та наскільки фаховими є їхні оцінки – сказати дуже важко.

Висновки дослідження і перспективи. Системної підготовки фахівців для кожної держави, великого етносу (не лише тюркських) не ведеться, цей вакуум не буде заповнений, видається, в найближчі десять-двадцять років. Не видно організованої роботи і щодо захисту кримськотатарського народу, його «наближення» до української спільноти, творення спільного зацікавлення культурою корінних народів – українців і кримських татар, вивчення спільної

ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНО-ТЮРКСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

історії й т. п. Складається враження, що меджліс, офіційна влада, громадські організації працюють переважно в автономному режимі, до цього влада не докладає «титанічних» зусиль, переважно вдаючись до затягування, очікування в тих питаннях, які часто потребують нагального вирішення.

Спорадично за роки незалежності в Україні чи за кордоном відбуваються заходи (наприклад, участь представницької української делегації в роботі міжнародної конференції до 290-річчя з дня народження Магтимгули Пираги за участі понад 300 учасників, проведення сходознавчих конференцій Інститутом сходознавства, тюркологічні наукові публікації у «Східному світові», ініційовані азербайджанським посольством наукові конференції), видання творів сучасного азербайджанського класика Анара, видання поеми Алішера Навої «Фархад і Ширін» із передмовою І. Дзюби, вже згадуваних антологій киргизької й азербайджанської поезії, антологій кримськотатарської поезії та прози, ряду ін. творів.

Зростання ролі тюркських народів для українського політикуму й економіки (транзитний коридор з Європи до Китаю в обхід Росії, втрачені можливості закупівлі центральноазійських, татарських і башкирських нафти і газу, продаж труб, продуктів машинобудування і сільського господарства, праця українців у цих державах, всебічне співробітництво в усіх галузях – від оборонної до рекреаційної – з Туреччиною) вимагають цілеспрямованої діяльності, перспективного плану в системній співпраці, зокрема і культурній, із тюркськими націями і культурами. Не варто забувати також, що тюркські народи Російської Федерації через свої автономістичні прагнення є потенційними союзниками України у справі протистояння до імперських амбіцій московського керівництва. Особливо це стосується волзьких (казанських) татар, парламент яких і досі не анулював декларацію про суверенітет Татарстану, зберіг посаду президента власної автономії, хоча законодавство Росії вимагає, що таку посаду – президент – може обіймати лише всеросійський керівник, тобто В. В. Путін. Не хочуть тюрки також, щоби їхні доходи йшли до загальноросійського бюджету. І, безперечно, чи не найбільші завдання стоять у справі збереження і розвитку надбань кримських татар, вирішення їх майнових, освітніх, культурних проблем, а головне – повернення їх історичної батьківщини, Криму, в склад Української держави у відповідності з міжнародними правовими нормами.

Список використаних джерел:

1. Айтматов Ч. Твори: в 2 т. / Ч. Айтматов. – Київ: Дніпро, 1983. – Т. 1. – 448 с.
2. Айтматов Ч. Твори: в 2 т. / Ч. Айтматов. – Київ: Дніпро, 1983. –Т. 2. – 484 с.

3. Антологія азербайджанської поезії. У 2 т. / упоряд. М. Мірошніченко. – Київ: Етнос, 2006. – Т. 1: XII–початок XX століття. – 294 с.
4. Антологія азербайджанської поезії. У 2 т. / упоряд. М. Мірошніченко. – Київ: Етнос, 2006. – Т. 2: XX–початок XXI століття. – 392 с.
5. Окрушини сонця: антологія кримськотатарської поезії XIII–XX ст. Київ: Голов. спеціаліз. рада літ. мовами нац. меншин України, 2003. – 792 с. – (Джерела духовності).
6. Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни / Г. Почепцов. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2016. – 497 с.
7. Струни комуза: поезії / пер. з кирг. Б. Степанюк. – Київ: Етнос, 2003. – 456 с.
8. Червоний шлях. – 1930. – № 2. – 288 с.

References:

1. Ajtmatov, Ch. (1983). *Compositions*. In 2 Vol., Vol. 1. Kyiv: Dnipro.
2. Ajtmatov, Ch. (1983). *Compositions*. In 2 Vol., Vol. 2. Kyiv: Dnipro.
3. Miroshnychenko, M. compl. (2006). *Anthology of Azerbaijani poetry*. In 2 Vol., Vol. 1, Kyiv: Etnos.
4. Miroshnychenko, M. compl. (2006). *Anthology of Azerbaijani poetry*. In 2 Vol., Vol. 2, Kyiv: Etnos.
5. *Sharpen of the Sun: anthology of the Crimean Tatar poetry of the XIII–XX centuries*. (2003). Kyiv: The Main Specialized Board of Literature in the languages of national minorities of Ukraine.
6. Pocheptsov, H. (2016). *Modern information wars*. Keiv: “Kyievo-Mohylianska akademiia” Publishing House.
7. *Comuse strings: poetry*. (2003). Translated from Kyrgyz by B. Stepaniuk. Kyiv: Etnos.
8. *Chervonyi shliakh [Red way]*. (1930), no 2.

УДК 316.472 (477)

Довганик Надія Михайлівна
кандидат історичних наук, доцент,
Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана,
Київ, Україна;

Чалюк Юлія Олексіївна
кандидат економічних наук, доцент,
Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана,
Київ, Україна,
Lamur4ik@bigmir.net

КОНЦЕПЦІЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ОСВІТИ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

У статті в історичній ретроспективі досліджено теоретичні й прикладні аспекти концепції глобальної освіти. На основі аналітичного й емпіричного матеріалу обґрунтовано необхідність в умовах глобальної економіки та міжнародної комунікації транснаціонального навчання і перетворення провідних університетів світу на міжнародні науково-освітні комплекси. Здійснено ідентифікацію нових освітніх стратегій ООН, ЮНЕСКО, а також інноваційних форм і методів інтеграції країн ЄС у міжнародний освітній простір, зокрема акредитованих і валідованих програм, франчайзингових програм, програм подвійних і спільних дипломів із застосуванням електронного навчання та дистанційних технологій. Застосування методів структурно-системного аналізу дало можливість визначити основні канали міжнародного обміну освітніми послугами, серед яких важливо виділити транскордонне постачання, споживання за кордоном, комерційну присутність і надання послуги фізичною особою. Проаналізовано основні механізми, ефективність та якість надання міжнародних освітніх послуг.

Ключові слова: асоційовані школи, Європейський освітній простір, інноваційні освітні стратегії, концепція глобальної освіти, міжнародні освітні послуги, транснаціональне навчання, ЮНЕСКО.

Dovhanyl Nadiia, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Kyiv National Economics University named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine;

Chaliuk Yuliia, Candidate of Economics, Associate Professor, Kyiv National Economics University named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine

Concept of global education in historical retrospective

The article explores the historical retrospective, theoretical, and applied aspects of the concept of global education. The necessity for a global economy and international communications transnational learning and transformation of leading

universities at international scientific and educational complexes were justified on the basis of analytical and empirical material. It was identified new educational policies of the UN, UNESCO and innovative forms and methods of integration of the EU in international educational space: accredited and validated programs franchised programs, dual and joint degrees with the use of E-learning and distance learning technologies. Application of such methods as structural and system analysis enabled to identify the main channels of international exchange of educational services, among which of great importance are the cross-border supply, consumption abroad, commercial presence and providing services by individuals. The main mechanisms, efficiency and quality of international education were analyzed.

Key words: associated schools, European educational space, innovative educational strategies, the concept of global education, international education services, transnational education, UNESCO.

Довганик Надежда Михайловна, кандидат исторических наук, доцент, Киевский национальный экономический университет им. Вадима Гетьмана, Киев, Украина;

Чалюк Юлия Алексеевна, кандидат экономических наук, доцент, Киевский национальный экономический университет им. Вадима Гетьмана, Киев, Украина

Концепция глобального образования в исторической ретроспективе

В статье в исторической ретроспективе исследованы теоретические и прикладные аспекты концепции глобального образования. На основе аналитического и эмпирического материала обоснована необходимость транснационального обучения и преобразования ведущих университетов мира на международные научно-образовательные комплексы в условиях глобальной экономики и международной коммуникации. Осуществлена идентификация новых образовательных стратегий ООН, ЮНЕСКО, а также инновационных форм и методов интеграции стран ЕС в международное образовательное пространство, в частности аккредитованных и валидизированных программ, франчайзинговых программ, программ двойных и совместных дипломов с применением электронного обучения и дистанционных технологий. Применение методов структурно-системного анализа позволило определить основные каналы международного обмена образовательными услугами, среди которых важно выделить трансграничную поставку, потребление за рубежом, коммерческое присутствие и предоставление услуги физическим лицом. Проанализированы основные механизмы, эффективность и качество предоставления международных образовательных услуг.

Ключевые слова: ассоциированные школы, Европейское образовательное пространство, инновационные образовательные стратегии,

концепція глобального образования, международные образовательные услуги, транснациональное обучение, ЮНЕСКО.

Вступ. Одним із варіантів відповіді на глобальні соціальні виклики сучасності є концепція глобальної освіти, яка була науково обґрунтована у 70-ті рр. XX ст. американським ученим Р. Хенві, у подальшому конкретизована у документах наднаціональних організацій (ООН, ЮНЕСКО, ЄС та ін.) і адаптована у практиці міжнародних освітніх установ. Під егідою ЮНЕСКО було утворено інноваційні школи, що отримали статус Асоційованих шкіл ЮНЕСКО, мережа системи яких об'єднує нині приблизно 8500 шкіл та ін. учбові заклади у 178 країнах світу. Асоційовані школи ЮНЕСКО найбільш повно реалізують світоглядні позиції наднаціональних організацій ООН і ЄС, охоплюючи чотири пріоритетні напрями: права людини, екологічну освіту, збереження культурної спадщини та дисемінацію діяльності ООН.

Аналіз попередніх публікацій та формулювання мети дослідження. Незважаючи на зростаючу кількість наукових публікацій, окремі історико-теоретичні та практичні аспекти концепції глобальної освіти є недостатньо дослідженими. Поглибленого аналізу потребує, насамперед, подальша її конкретизація та розвиток у міжнародних документах. Принципово важливою є також проблема реалізації даної концепції у практичній діяльності таких наднаціональних організацій як ООН, ЮНЕСКО, ЄС. Це зумовлює актуальність і наукову значимість обраної теми, метою якої є наукове дослідження в історичній ретроспективі теоретичних і прикладних аспектів концепції глобальної освіти.

Виклад матеріалу дослідження. Як міжнародна спеціалізована Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки й культури (ЮНЕСКО) була створена у 1945 р. і об'єднує нині 195 постійних і 9 асоційованих країн-членів. Перед собою вона ставить завдання сприяти зміцненню миру й безпеки шляхом розширення співробітництва народів у галузі освіти, науки й культури в інтересах забезпечення загальної поваги до справедливості, законності, прав людини і основних свобод, проголошених у Статуті ООН для всіх народів без розрізнення раси, статі, мови чи релігії. Цей політичний імператив був закріплений і розширений у Декларації принципів міжнародного культурного співробітництва ЮНЕСКО [6].

Наступним історичним кроком у розвитку міжнародної складової програмних документів ЮНЕСКО слід вважати Рекомендацію про виховання у дусі міжнародного взаєморозуміння, співробітництва і миру та поваги прав людини і основних свобод (1974), що вводить у науковий обіг нове поняття «міжнародне виховання», у якому поєднуються терміни – міжнародне взаєморозуміння, співробітництво і мир між народами та державами, що мають різні соціально-економічні й політичні системи.

Разом із іншими партнерами ЮНЕСКО очолила наймасштабнішу кампанію з досягнення загальної і високоякісної початкової освіти до 2020 р. на основі «Рамок дій», прийнятих 181 країною у 2000 р. на Всесвітньому форумі з освіти у Дакарі (Сенегал). У вересні 2000 р. ця ціль була підтверджена світовими лідерами в Декларації тисячоліття. Форум здійснив найбільш точний за всю історію статистичний аналіз освіти, який охопив дворічний період «Оцінки загальної освіти» і 6 регіональних конференцій високого рівня 1999–2000 рр.

Середньострокова стратегія 2014–2021 рр. відводить ЮНЕСКО роль лідера у визначенні Цілей стійкого розвитку, що прийдуть на зміну Цілям розвитку тисячоліття, у таких галузях як освіта, наука, культура і комунікація. Безграмотними залишаються у світі 781 млн. дорослих, половина з яких проживає на Африканському континенті. Не вміють читати й писати 126 млн. дітей, 60 % з них – це дівчатка. Тому закономірним є визначення двох глобальних пріоритетів – Африка і гендерна рівність [6, с. 12–15].

Бюджет ЮНЕСКО 2014–2017 рр. у сумі 653 млн дол. був скорочений на 146 млн. дол. [6, с. 21–25]. В умовах бюджетного дефіциту активізувалося співробітництво ЮНЕСКО з міжнародними фінансовими установами, приватним сектором, країнами-донорами. Набувають особливого значення такі форми партнерства як галузева співпраця, використання міжнародних мереж і засобів масової інформації, співробітництво з міжнародними міжурядовими та міжнародними неурядовими організаціями, у тому числі у рамках співпраці Південь-Південь та трикутного співробітництва ІБСА (Індія, Бразилія, Південна Африка).

Партнерські відносини між ЮНЕСКО і Світовим банком знайшли своє відображення у стратегії на період до 2020 р. «Якісна освіта для всіх». Значні інвестиції (750 млн. дол.) у здійсненні проекту забезпечує СБ. У центрі уваги стратегії знаходяться країни Африки на південь від Сахари [4, с. 158–170].

Крім традиційних міжнародних систем оцінювання процесу навчання, таких як Міжнародна програма оцінки освітніх досягнень учнів (PISA) і дослідження «Міжнародні тенденції у розвитку математики та природничих наук» (TIMSS), ЮНЕСКО активно використовує у своїй роботі інноваційні механізми – міжнародний інструментарій BOOST, за допомогою якого здійснюється контроль за використанням бюджетних коштів у сфері освіти, а також комплекс програм системних оцінок і аналізу опорних показників у галузі освіти (SABER): «Політика по відношенню до вчителів», «Оцінка освітніх досягнень учнів», «Розвиток дітей у ранньому віці» і «Розвиток трудових ресурсів».

До новітніх інструментів, що користуються попитом у країнах, які у сфері освіти значно відстають, належать стипендії для дівчат, програми умовних грошових трансфертів, а також шкільні гранти. Названі ініціативи

ЮНЕСКО та СБ сприяють підвищенню відвідування шкіл дітьми із соціально неблагополучних сімей і забезпечують широке охоплення дітей шкільною освітою [6, с. 10].

Сектор вищої освіти ЮНЕСКО об'єднує 854 кафедри та 67 мереж Організації, які працюють у 134 країнах над питаннями наукових досліджень, підготовки кадрів і міжнародного співробітництва. У рамках сектору діють також 6 спеціалізованих інститутів та 2 центри: [6, с. 12]. У сфері науки і технології ЮНЕСКО займається розробкою етичних принципів, стандартів і правових актів. Нею була прийнята у 1952 р. Всесвітня конвенція про авторське право (переглянута у 1971 р.).

Проблемами регулювання інтелектуальної власності у міжнародному аспекті в основному займаються створена у 1967 р. Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ) і заснована у 1994 р. Світова організація торгівлі (СОТ).

Регулювання глобального ринку освітніх послуг неможливе без Генеральної угоди з торгівлі послугами (ГАТС). Торгівля послугами у міжнародному масштабі не завжди передбачає перетин послугою національних кордонів. ГАТС визначає чотири канали міжнародного обміну послугами: транскордонну поставку, споживання за кордоном, комерційну присутність і надання послуги фізичною особою. Згідно ГАТС торгівля освітніми послугами, наприклад, може здійснюватися за допомогою таких чотирьох способів. Перший передбачає транскордонну поставку освітніх послуг, коли споживачі (студенти) залишаються у межах країни, а продаж послуги відбувається через канали зв'язку – телефон, Інтернет (дистанційна освіта). Другий спосіб допускає споживання послуги за кордоном у країні-експортері. Третій вимагає комерційної присутності постачальника у країні, що споживає послугу, через відкриття університету, філії, відділення, представництва. Четвертий пов'язаний із наданням послуг фізичною особою (викладання англійської мови носіями з Канади, США чи Великої Британії за межами своїх держав). ГАТС доповнює ГАТТ у торгівлі послугами і тим самим разом з ТРПС є необхідним етапом на шляху уніфікації всієї системи багатостороннього регулювання міжнародних соціально-економічних відносин [2, с. 120–122].

Показники грамотності дорослого населення – на рівні 100 % та середньої тривалості навчання – не менше 15 років свідчать про високий освітній статус населення європейських країн, що в свою чергу визначає конкурентоспроможність людських ресурсів. Практично кожна доросла людина здобуває сучасну професійну освіту, кошти на отримання якої виділяє держава та бізнес. Атмосфера соціальної конкуренції стимулює людей до навчання упродовж усього життя (lifelong learning), професійної і географічної мобільності, самореалізації як вищої суспільної цінності [3].

У числі своїх пріоритетів Європейський Союз висунув завдання створення Європейського простору вищої освіти (ЄПВО) поряд з єдиним освітнім простором (European research area – ERA). Практичне створення ERA почалося з реалізації Шостої Рамкової програми 2002–2006 рр. Виходячи з вимог якої, всі напрями досліджень були підпорядковані головному завданню – об'єднання європейської науки, а методи виконання розроблені з метою надання максимальної підтримки бізнесу, академічним колам, науково-дослідним інститутам, а також усунення перешкод, що обмежують мобільність учених країн ЄС. Формування єдиного Європейського освітнього простору здійснюється в рамках Болонського процесу. Нині учасниками Болонського процесу і декларації «Зона європейської вищої освіти» є 46 європейських країн, включно з Україною [1].

Європейський Союз є лідером у сфері міжнародних освітніх послуг, витримуючи жорстку конкуренцію з боку США, Австралії та Китаю. У країнах ЄС навчаються понад 40 % іноземних студентів. Тенденція до подальшого збільшення їх числа викликана інтеграційними процесами у сфері вищої освіти [4, с. 200–204]. Незважаючи на те, що в державних вузах багатьох країн ЄС (наприклад, Франції та Німеччини) зберігається безкоштовна вища освіта, експорт освітніх послуг стає одним із найважливіших і високоприбуткових статей у структурі загального експорту європейських країн, особливо Великобританії. Орієнтація на експорт і одержані від нього значні фінансові кошти сприяють модернізації системи вищої освіти [3].

Експерти називають принципово важливим положенням Болонської декларації можливість отримання студентами одночасно двох дипломів різних країн (подвійні дипломи). Відповідно до рекомендацій Ради Європи під спільним дипломом слід розуміти такий, що видається не менш як двома ВНЗ на основі спільної освітньої програми, яка може виконуватися студентом як на території обох сторін угоди про спільний диплом, так і без виїзду в іншу країну [5]. Такі угоди називають ще Договором про мережеву форму реалізації освітніх програм. Для спільної діяльності Болонським процесом передбачені валідовані і франчайзингові програми. Сутність валідованої програми полягає у визнанні одним ВНЗ еквівалентності програм іншого навчального закладу з можливою видачею власного диплома випускникам ВНЗ-партнера. Франчайзингові програми передбачають передачу права реалізації своєї освітньої програми іншому ВНЗ з правом контролю якості навчання. Високим освітнім стандартам відповідають акредитовані програми, які отримали експертну оцінку якості. Можливості одночасного отримання двох і більше дипломів різних країн зростають у ході реалізації освітніх програм із застосуванням електронного навчання і дистанційних технологій [2, с. 96–97].

Висновки. Для реалізації державної політики у сфері експорту послуг на освітньому ринку в країнах ЄС, по-перше, розробляються цільові загальноосвітні програми з чітко визначеними завданнями і відповідним

фінансовим забезпеченням; по-друге, створено державні або недержавні організації, служби сприяння експорту освітніх послуг та академічному обміну викладачів і студентів (наприклад, у Франції – освітнє агентство Edufrance, Великій Британії – Рада міжнародної освіти British Council, Німеччині – служба академічних обмінів Daad).

У стратегічних планах розвитку все більше провідних освітніх закладів ЄС орієнтуються на підготовку фахівців в умовах глобальної економіки та міжнародної комунікації, транснаціональне навчання і перетворення на міжнародні науково-освітні комплекси. При цьому країни ЄС використовують різноманітні форми і методи інтеграції в міжнародний освітній простір, зокрема, акредитовані і валідовані програми, франчайзингові програми, програми подвійних і спільних дипломів, створення єдиного освітнього простору.

Список використаних джерел:

1. Довганик Н. М. Європейська практика оптимізації самоврядності / Н. М. Довганик // Вчені записки. – Київ: КНЕУ, 2007. – Вип. 9. – С. 209–214.
2. Чалюк Ю. О. Міжнародна координація розвитку соціальної сфери: монографія / Ю. О. Чалюк. – Київ: Компринт, 2016. – 270 с.
3. Чалюк Ю. О. Особливості соціальної політики ЄС / Ю. О. Чалюк // Науковий вісник ХДУ. Серія: Економічні науки. – Херсон: Гельветика, 2014. – Вип. 5, ч. 1. – С. 115–118.
4. European social statistics. – Luxemburg: Publications office of the EU, 2013. – 242 p.
5. Dovhanyk N. M. International non-governmental organizations and social responsibility / N. M. Dovhanyk, Y. O. Chaliuk // The scientific heritage – 2017. – Vol. 8 (8), part. 2. – pp. 39–41.
6. Medium – Term Strategy 37 C/4 2014–2021. – Paris: Published by the UNESCO, 2014. – 33 p.

References:

1. Dovhanyk, N. M. (2007). European practice of self-government optimization. *Vcheni zapysky [Scientists note]*, issue 9, pp. 209–214.
2. Chaliuk, Yu. O. (2016). International coordination of social sphere development: monography. Kyiv: Comprint.
3. Chaliuk, Yu. O. (2014). Features of social policy in the EU. *Naukovyi visnyk Khersonskogo derzhavnogo universytetu. Seriya «Ekonomiczni nauky» [Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Economic Sciences"]*, issue 5, part 1, pp. 115–118.
4. The EU. (2013). *European social statistics – 2013 edition*. Luxemburg: Publications office of the EU.

5. Dovhanyk, N. M., Chaliuk, Y. O. (2017). International non-governmental organizations and social responsibility. *The scientific heritage*, Vol. 8 (8), Part 2, pp. 39–41.

6. The UNESCO. (2014). *Medium – Term Strategy 37 C/4 2014–2021*. Paris: Published by the UNESCO.

© Довганик Н. М., Чалюк Ю. О., 2018

**ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ
У ВІДОБРАЖЕННІ ПОЛЬСЬКИХ ПРОВІДНИХ ВИДАНЬ (2005–2006)**

УДК 94(4): 327

Дерев'яно Ігор Петрович
кандидат історичних наук, доцент,
Національний авіаційний університет,
Київ, Україна,
derevianko_ip@ukr.net

**ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ
У ВІДОБРАЖЕННІ ПОЛЬСЬКИХ ПРОВІДНИХ ВИДАНЬ (2005–2006)**

У статті за матеріалами провідних видань Польщі висвітлено тенденції, особливості євроінтеграційної політики України 2005–2006 рр. Проаналізовано основні напрями реалізації євроінтеграційного курсу України. Визначено позиції польських провідних видань щодо проблем євроінтеграції України. Розглянуто підсумки роботи дев'ятого і десятого самітів Україна – ЄС. На основі аналізу публікацій польських провідних видань з'ясовано, що у контексті геополітичних реалій зовнішньополітична діяльність України протягом 2005–2006 рр. була спрямована на практичну реалізацію стратегічного зовнішньополітичного пріоритету – інтегрування до ЄС. З'ясовано позиції ЄС щодо європейської перспективи України. Для визначення характерних рис європейської політики України та з'ясування процесу формування медійної складової політичної проблематики співпраці Україна – ЄС використовувався історико-описовий метод. Системний метод у поєднанні з проблемно-хронологічним дозволив проаналізувати європейський вектор зовнішньої політики України як комплексний процес.

Ключові слова: євроінтеграційна політика, Україна, ЄС, польські провідні видання, газета «Виборча».

Derevianko Ihor, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, National Aviation University, Kyiv, Ukraine

European integration policy of Ukraine in Polish leading publications (2005–2006)

The article shows trends, especially Ukraine's European integration policy 2005–2006 years. It is based on the materials of Polish leading. The basic directions of European integration of Ukraine are analyzed in the article. Position of Polish leading publications on issues of European integration of Ukraine is also determined. The results of the 9th and 10th Summit Ukraine – EU were studied. It was found that in the context of the geopolitical realities the foreign policy of Ukraine during 2005–2006 was oriented on the practical realization of the strategic foreign policy priority – integration to EU. The EU's position concerning European prospects of

Ukraine are stated. The article used historical and descriptive methods to determine the characteristics of the European policy of Ukraine and clarify the process of forming the Media component of the political issues of the Ukraine – EU cooperation. A systematic method in combination with a problem-chronological one allows us to analyze the European vector of the Ukraine's foreign policy as a complex process.

Key words: European integration policy, Ukraine, EU, leading Polish edition, newspaper "Election".

Дерев'яно Ігорь Петрович, кандидат исторических наук, доцент, Национальный авиационный университет, Киев, Украина

**Євроінтеграційна політика України в публікаціях польських
ведущих изданій (2005–2006)**

В статті по матеріалам ведучих изданій Польщі освітлені тенденції, особливості євроінтеграційної політики України 2005–2006 гг. Проаналізовані основні напрямки реалізації євроінтеграційного курсу України. Визначені позиції польських ведучих изданій по проблемам євроінтеграції України. Розглянуті результати роботи дев'ятого і десятого самітів Україна – ЄС. На основі аналізу публікацій польських ведучих изданій встановлено, що в контексті геополітичних реалій зовнішньополітична діяльність України в період 2005–2006 гг. була спрямована на практичну реалізацію стратегічного зовнішньополітичного пріоритету – інтеграцію в ЄС. Визначені позиції ЄС по європейській перспективі України. Для визначення характерних рис європейської політики України і роз'яснення процесу формування медійної складової політичної проблематики співпраці Україна – ЄС використано історико-описальний метод. Системний метод в поєднанні з проблемно-хронологічним дозволив проаналізувати європейський вектор зовнішньої політики України як комплексний процес.

Ключевые слова: євроінтеграційна політика, Україна, ЄС, польські ведучі издания, газета «Выборча».

Вступ. Активізація європейського напрямку зовнішньої політики України спонукає до ґрунтовного вивчення проблеми відображення європейської політики України в іноземних ЗМІ. Нині актуалізаційні мотиви тематики не втрачаються, оскільки для України європейський вектор залишається базовим пріоритетом зовнішньої політики. Мас-медіа і не тільки вітчизняні, а й іноземні нині стають невід'ємною складовою структури інтеграційного процесу України до ЄС.

З огляду на поступовий процес входження України у міжнародний інформаційний простір нагального наукового осмислення потребує політико-

медійний аспект позиціонування України в європейському політичному середовищі.

В умовах посилення динаміки геополітичних трансформацій об'єктивно зростає роль і значення засобів масової інформації як дієвого інструменту інформаційного забезпечення зовнішньої політики держави. Інформаційно-комунікаційні технології, які використовуються у сфері міжнародних відносин, стають вагомим елементом у формуванні як внутрішнього та зовнішнього курсу держави, так і міжнародної громадської думки щодо суб'єктів міжнародної взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні розробки в напрямі дослідження євроінтеграційної політики України належать широкому колу вітчизняних дослідників. Беручи до уваги геополітичні та гео економічні чинники С. Василенко, О. Дергачов, Є. Камінський, Г. Яворська у своїх наукових пошуках обґрунтовують важливість і необхідність європейського напрямку зовнішньої політики України [1; 2; 8; 13].

У працях Д. Дубова, В. Замятіна, О. Зернецької, В. Шкляра досліджуються роль і значення мас-медіа у процесах євроінтеграції України та їхній вплив на реалізацію зовнішньої політики держави. Вищевказані дослідники інтерпретують мас-медіа як чинник позиціонування іміджу України на міжнародній арені [4; 5; 6; 12].

Необхідно зауважити, що суттєвим недоліком наукових праць з питань європейського вектора України в польських ЗМІ, стали поверховий характер, недостатнє використання матеріалів якісних друкованих польських ЗМІ. У цілому проблематика розглядається епізодично і фрагментарно, висвітлюються лише окремі аспекти теми.

Постановка завдання. Метою дослідження є теоретико-методологічний аналіз еволюції європейського вектора зовнішньої політики України у друкованих ЗМІ Польщі, який дасть змогу краще зрозуміти специфіку відносин між Україною та ЄС і переконатися у важливості європейського напрямку при розробці зовнішньополітичних стратегічних завдань.

Необхідно проаналізувати у контексті польської якісної преси напрями європейського вектора України 2005–2006 рр., визначити чинники, які впливають на розвиток євроінтеграційної політики України і на продуктивність діалогу з Європейським Союзом.

Виклад матеріалу дослідження. У 2005 р. польські мас-медіа, перебуваючи у стані ейфорії, поклали великі сподівання на нову владу, яка спромоглася б модернізувати Україну і реалізувати її європейський вибір. Прихід до влади у 2005 р. В. Ющенка надав потужний імпульс українським планам європейської інтеграції. Перемога в Україні прозахідної політичної еліти, на думку польських медіа, мала стимулювати євроінтеграційну політику.

Невід’ємним атрибутом офіційної риторики стали запевнення у посиленні євроінтеграційного курсу України, але польська періодика, попри єврооптимістичні настрої новообраного українського президента, скептично оцінювала активізацію зусиль України на шляху євроінтеграції [39, с. 12].

На тлі уявних досягнень і обіцянок тодішньої української влади популярні польські видання досить швидко змінили позитивну тональність своїх статей на протилежну. У матеріалах польських журналістів запанувала думка, що офіційно задекларований на державному рівні європейський вибір України недостатньо переконливий для країн-членів ЄС. Українська політика асоціювалася з «невиправданими надіями» [26, с. 10].

Як повідомляла «Gazeta Wyborcza», після драматичних політичних змін наприкінці 2004 р. в Україні ЄС сподівався на позитивні структурні зрушення у відносинах з Україною [31, с. 10].

Європарламент традиційно більше, ніж інші європейські інститути приділяв увагу Україні. Європейський парламент 13 січня 2005 р. прийняв резолюцію щодо України, в якій закликав Раду, Комісію та країн-членів «розглянути, поза межами заходів Плану дій в рамках європейської політики сусідства, інші форми асоціації з Україною, надання їй чіткої європейської перспективи і відповіді на продемонстровані переважною більшістю українців прагнення, що зрештою може призвести до вступу країни до ЄС» [3, с. 16].

«Резолюція мала символічне значення, але вона була кроком у напрямку ЄС», – зауважує польське видання «Gazeta Wyborcza». Не зупиняючись на цьому Європарламент зобов’язався надавати допомогу Україні в її намірах здобути повноправне членство в ЄС. Отже, «Європарламент був першим з інститутів ЄС, що висловився за надання Україні європейської перспективи», – цитує «Gazeta Wyborcza» [32, с. 11].

Проте Європейська Комісія по відношенню до України дотримувалася політики добросусідства. «Брюссель обіцяє Україні лише співпрацю, а не членство і вважає її тільки хорошим сусідом. ЄС готовий запропонувати Україні десять пропозиції щодо зміцнення співробітництва, але не обіцяє їй вступ в ЄС навіть у далекому майбутньому», – пише «Gazeta Wyborcza» [33, с. 11].

Незважаючи на зусилля Польщі і Литви – єдині країни ЄС, які хочуть прискорити процес входження України в структури Євросоюзу, Брюссель не мав наміру кардинально змінювати свою політику щодо Києва, – йдеться у статті польського журналіста Е. Білецького [16, с. 3].

У 2005 р. практично всі якісні друковані ЗМІ Польщі неодноразово наголошували на привабливості ЄС для України. Тоді, як зазначає «Gazeta Wyborcza», українські владні структури розглядали європейський вектор зовнішньої політики Україна як основоположний. Вступ у західні наддержавні інститути – НАТО і ЄС, всупереч планам стати нейтральною позаблоковою

державою, проголошувалися стратегічним курсом України. Одночасно спостерігалось загострення відносин з Росією в політичній та економічній сферах та пасивність на пострадянському просторі [17, с. 13].

Зовнішньополітична стратегія нового правлячого табору, полягала у відмові від ключових принципів багатовекторності на користь європейської та євроатлантичної орієнтації. Така стратегія сприяла максимальному дистанціюванню від Росії та демонтажу двовекторності. Проте з економічних міркувань українська влада декларувала двовекторну зовнішню політику. Таким чином, вона сподівалася отримати від Росії економічні преференції, оскільки аналогічну допомогу з боку ЄС Україна отримати не могла, – констатує «Gazeta Wyborcza» [18, с. 9].

«Перед Україною на початку 2005 р. відкривались привабливі перспективи інтенсифікувати свою зовнішньополітичну діяльність у напрямку побудови ефективної моделі співпраці з ЄС для реалізації своєї стратегічної мети. Але активізації у напрямку виконня складових Копенгагенських критеріїв і переговорного процесу щодо вступу України до СОТ українська сторона не проявляла», – писала «Gazeta Wyborcza» [34, с. 14].

Як зауважує газета «Rzeczpospolita», важливим кроком на шляху до поглибленої співпраці між Україною і ЄС у рамках ЄПС було підписання під час засідання Ради з питань співробітництва 21 лютого 2005 р. трирічного Плану дій Україна – Європейський Союз, який визначав пріоритетні сфери двостороннього співробітництва та мав завершити десятирічний термін дії Угоди про партнерство і співробітництво [37, с. 10].

Практичні кроки Євросоюзу направлені на забезпечення виконання Плану дій зводилися до надання Україні технічної і фінансової допомоги у рамках новоствореного механізму допомоги «Інструменту європейського сусідства та партнерства» (започаткований у 2007 р.), надання ринкового статусу економіці України, укладення угоди про спрощення візового режиму (підписана у червні 2007 р.), поглибленого співробітництва в рамках регіональної безпеки, поширення на Україну фінансування Європейського Інвестиційного Банку, поглиблення секторальної співпраці [7, с. 17].

«Gazeta Wyborcza» вважала важливим те, що Брюссель у рамках Плану дій проголосив перспективу поглибленої економічної інтеграції України до ЄС за умови проведення глибоких внутрішніх політичних та економічних перетворень в Україні [25, с. 9].

З огляду на запланований обсяг фінансування для України в рамках «Інструменту європейського сусідства та партнерства», який мав становити 494 млн. євро на період 2007–2010 рр., можна стверджувати, що Україна не належить до числа пріоритетних реципієнтів Євросоюзу [7, с. 51].

І хоча спостерігалось значне підвищення фінансової допомоги порівняно з попереднім періодом (2004–2006 рр.), коли Україна отримувала в середньому 70,7 млн. на рік, воно все ж не вивело її на лідируючі позиції за цим показником, оскільки фінансування ЄС потенційних кандидатів на вступ, а також деяких країн-учасників ЄПС з Середземноморського регіону значно перевищувало фінансову допомогу Україні [7, с. 55].

Як писала «Gazeta Wyborcza», Євросоюз, усвідомлюючи потребу України у модернізації інфраструктури, виділив на цей сектор 197,6 млн. євро, які були спрямовані на енергетичний комплекс, транспорт, навколишнє середовище, управління кордонами та міграцією [25, с. 9].

ЄС, на відміну від України, не перебільшував значення цього документа і не розглядав План дій як початковий етап для виведення двосторонньої співпраці на якісно вищий рівень, що передбачав перехід від політики партнерства та співробітництва у рамках УПС до політики асоціації та економічної інтеграції у рамках «нової посиленої угоди».

План дій Україна – ЄС, будучи інструментом початкового етапу реалізації ЄПС, на думку редакції видання «Gazeta Wyborcza», носив строкатий, фрагментарний характер і порушував баланс інтересів сторін. Новий формат відносин означав широке потенційне коло для співробітництва, а не можливість вступу до ЄС. «Наші двері відкриті, і майбутнє України в Європі. Але замість того, щоб продовжувати говорити про дату вступу в ЄС, Україна повинна зосередитися на реформах», – зазначив в інтерв'ю «Gazety Wyborczej» глава Єврокомісії Жозе Мануель Баррозу.

Чимало польських видань присвятило свої публікації візовому питанню. «Gazeta Wyborcza» підкреслює, що одним із важливих напрямів діалогу між Україною та Європейським Союзом вважається лібералізація візового режиму. У 2005 р. Україна у візовому питанні вдалася до односторонніх дій, ввівши безвізовий режим для громадян країн ЄС. Європейський Союз, вітаючи рішення України щодо скасування візового режиму для громадян ЄС, заявив що ще неготовий вдатися до аналогічного кроку щодо України, – йдеться у публікації «Gazeta Wyborcza». Безвізовий діалог сторони розпочали лише 29 жовтня 2008 р., коли відбувся перший раунд консультацій з метою розробки критеріїв, виконання яких Україною дозволило б запровадити безвізовий режим з країнами ЄС. Ця подія додала імпульсів відносинам між Україною та ЄС у міграційно-візовій сфері, – запевняє «Gazeta Wyborcza» [36, с. 11].

Зацікавленість у польській пресі викликали підсумки дев'ятого саміту Україна – ЄС. Просування України в напрямі інтенсифікації економічної співпраці з Євросоюзом закріпили результати дев'ятого саміту Україна – ЄС, який проходив в Києві 1 грудня 2005 р. Сукупним результатом економічних трансформацій в Україні стало прийняття ЄС знакового політичного рішення

щодо надання Україні статусу країни з ринковою економікою в рамках дії антидемпінгового законодавства ЄС, яке набуло чинності 30 грудня 2005 р., – констатувала «Gazeta Wyborcza» [14, с. 10].

Під час роботи саміту ЄС висловив свою готовність і надалі поглиблювати економічну інтеграцію з Україною, сприяти вступу до СОТ та акцентував увагу на питанні про прискорення переговорного процесу щодо створення зони вільної торгівлі. Сторони також підписали Меморандум про взаєморозуміння щодо співпраці в енергетичній галузі та Угоду про співпрацю у створенні цивільної глобальної навігаційної супутникової системи, – йдеться у статті видання «Gazeta Wyborcza» [24, с. 11].

Польські депутати Європарламенту вважали, що ЄС в цілях підвищення енергетичної незалежності України від Росії повинен надати їй кредити, – повідомляла «Rzeczpospolita» [30, с. 11].

У 2006 р. в епіцентрі уваги якісних видань Польщі перебували внутрішньополітичні зміни в Україні та конфронтація між різними гілками влади, що відбилися на стратегії реалізації зовнішньополітичних завдань держави і позначилися на характері діалогу між Україною та ЄС [27, с. 1].

У лютому 2006 р. в інтерв'ю польській «Gazety Wyborczej» заступник голови Єврокомісії Гюнтер Ферхойген заявив, що «через 20 років усі держави Європи будуть членами ЄС, за винятком тих країн колишнього СРСР, які в даний момент не входять в Євросоюз» [38, с. 8].

Протистояння між державними структурами, а також наявність розбіжностей у вузлових питаннях зовнішньої політики в принципі не поставили під сумнів пріоритетність європейського вибору, але позначилися на тактичних кроках його впровадження, – стверджує «Gazeta Wyborcza» [15, с. 10].

У своїх промовах і президент, і прем'єр-міністр акцентували увагу на необхідності посилення у зовнішній політиці євроінтеграційного вектора, який знайшов підтримку і на законодавчому рівні [29, с. 9].

Якісні друковані видання Польщі переконані в тому, що перманентні політичні кризи в Україні негативно впливають на співпрацю з ЄС. Після того як була розв'язана політична криза, основні владні повноваження перейшли до Президента України. Новий перерозподіл владних повноважень підкоригував орієнтири зовнішньої політики України. При всій багатовекторності геополітичної стратегії України європейський вектор залишався домінантним, – інформує видання «Gazeta Wyborcza» [21, с. 13].

Попри конфронтаційний характер внутрішньої політики у 2006 р., позиція України щодо європейської інтеграції на законодавчому рівні залишалася головною і незмінною. Зовнішньополітичний курс України на євроінтеграцію офіційно проголошувався політичним керівництвом як безальтернативний і життєво важливий для України.

Як стверджує «Gazeta Wyborcza», на європейському напрямку у 2006 р. Україна продовжувала діяти у межах своїх можливостей і сподівалася на закріплення позитивних тенденцій у відносинах з Євросоюзом. Брюссель і надалі дотримувався логіки розвитку відносин з Україною [20, с. 12]. 6 квітня 2006 р. на сесії Європарламенту в Страсбурзі була прийнята резолюція, в якій Європарламент, з огляду на те, що дія чинної угоди про партнерство та співробітництво завершується в 2008 р., закликав Єврокомісію розпочати переговори з Україною щодо угоди про асоційоване членство в ЄС [11, с. 124].

У 2006 р. польська преса писала, що українському керівництву у відносинах з ЄС у 2006 р. вдалося досягти певних результатів. У вересні 2006 р. наслідком плідної співпраці стало укладення Меморандуму з ЄС з питань забезпечення підтримки спільних проектів у енергетичній галузі. Щоб реалізувати проекти, направлені на підвищення ефективності енергосистеми України ЄБРР запланував у 2007 р. вдвічі збільшити фінансування. Договірні сторони також підписали спільний звіт Україна – ЄС стосовно реалізації положень Меморандуму про взаєморозуміння щодо співробітництва в енергетичній галузі. У жовтні 2006 р. Україна та Євросоюз підписали Меморандум про взаєморозуміння щодо Діалогу з аграрних питань, який визначав напрями розвитку двостороннього співробітництва в секторі сільського господарства [9].

В економічній сфері було завершено процес адаптації національного законодавства до стандартів СОТ. Водночас чимала кількість завдань затверджених у Плані дій Україна – ЄС залишилися невиконаними, що викликало занепокоєння з боку ЄС, – стверджує «Gazeta Wyborcza» [22, с. 10].

Восени 2006 р. увага польських ЗМІ була зосереджена на роботі десятого саміту Україна – ЄС, який відбувся у Гельсінкі 27 жовтня 2006 р., де сторони обговорили низку важливих питань, що стосувалися політичної та економічної ситуації в Україні, подальшого розширення ЄС. Були парафоровані угоди про спрощення візового режиму та реадмісію, які можна віднести до доробку української дипломатії й узгоджувався новий План у сфері юстиції, свободи та безпеки, піднімалися питання про співробітництво у диверсифікації джерел енергоресурсів. Президент України запропонував ЄС взяти участь у будівництві нафтопроводу Одеса – Броди – Гданськ. Євросоюз виявив готовність розпочати переговори щодо створення Зони вільної торгівлі між Україною та ЄС і обговорення формату нової Угоди, яка б замінила діючу УПС [10].

«Україна є європейською країною і повинна мати європейське майбутнє», – зазначив глава Європейської комісії Жозе Мануель Баррозу в інтерв'ю виданню «Gazeta Wyborcza». «Європейська Комісія повинна була піднятися до вершин переконання, щоб пояснити, що останні заяви свого

Голови, не означають, що Україна має великі шанси на членство в ЄС, і зауважує авторитетна польська газета [23, с. 15].

«Розглядати питання вступу України в Європейський Союз не готовий ні Київ, ні Брюссель», – зробив підсумок зустрічі на вищому рівні в Гельсінкі глава Єврокомісії Жозе Мануель Баррозу. За словами Баррозу, «Україні необхідно активізувати процес реформування, щоб наблизитися до європейських стандартів», – пише видання «Rzeczpospolita».

Незважаючи на підписання великої кількості документів між Києвом і Брюсселем, розробку різноманітних спільних проєктів, відносини між сторонами розвивалися на фоні критичного ставлення ЄС до України, – резюмує «Rzeczpospolita» [35, с. 12].

Польська преса висловлювала побоювання, що Україна у разі посилення позицій глави уряду В. Януковича буде проявляти більшу активність на східному напрямку. «Україна розривається між проросійською політикою прем'єр-міністра Віктора Януковича і проєвропейською політикою Президента України Віктора Ющенка. Проте глава польського уряду, незважаючи на певні зміни в стратегії зовнішньої політики України, переконаний у стабільності євроінтеграційної політики України і характеру українсько-польських відносин», – констатує автор статті «Переможець завжди правий» А. Корнієнко [19, с. 102–103].

Часті кадрові зміни у вищих ешелонах влади, що вели до внутрішньополітичної нестабільності, викликали стурбованість у керівництва ЄС та посилювали підозри у неспроможності українського керівництва модернізувати Україну і вивести її на якісно новий рівень розвитку. Окремі європейські чиновники небезпідставно вважали, що Україна в очах Заходу втрачає позитивний імідж, – наголошувала «Gazeta Wyborcza» [28, с. 11].

Україна, не перестаючи декларувати свої інтеграційні прагнення, намагалася отримати від ЄС статус країни-кандидата. ЄС усвідомлював необхідність поновлення договірно-правової бази щодо України та поглиблення відносин у політико-економічній сфері, – констатувала «Gazeta Wyborcza» [20, с. 12].

Отже, польські видання схильні вважати, що забезпеченню здійснення стратегічного курсу України на інтеграцію до ЄС мав сприяти переговорний процес щодо укладення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС включно з частиною про створення поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Польські якісні мас-медіа, даючи оцінку відносинам між Україною і ЄС на переломному етапі 2005–2006 рр., стверджують, що їхня співпраця вже пододала фазу дискусій і обговорень і перейшла до фази практичних проєктів і дій, які ще не спроможні наблизити Україну навіть у довгостроковій перспективі до її стратегічної мети –

вступу в ЄС. Євросоюз по суті не виробив по відношенню до України конкретної та аргументованої політики і не мав наміру виходити за рамки політики сусідства.

Необхідно зауважити, що для України період 2005–2006 рр. став етапом активного пошуку нового змісту і форм для втілення в життя оптимального зовнішньополітичного курсу, який сприяв би цілковитому забезпеченню національних інтересів. Цей період в історії української зовнішньої політики характеризується високою динамікою, суперечливістю, непередбачуваністю, кризовими явищами та значними коливаннями при визначенні зовнішньополітичних стратегій.

Нині в Україні дослідження української тематики у якісній польській періодиці не стало предметом широкого та об'єктивного вивчення, не дивлячись на те, що публікації у польській пресі викликають закономірний інтерес з боку українських реципієнтів і науковців. Дана обставина спонукає до переосмислення традиційних та розробки нових підходів щодо висвітлення ролі польських ЗМІ в реалізації зовнішньополітичного курсу України на євроінтеграцію.

Список використаних джерел:

1. Василенко С. Д. Україна: геополітичні виміри в загальноєвропейському процесі: монографія / С. Д. Василенко. – Одеса: ОДМА, 2000. – 208 с.
2. Дергачов О. П. Партнерський потенціал України: становлення і реалізація: монографія / О. П. Дергачов. – Київ: Парлам. вид-во, 2009. – 496 с.
3. Друзенко Г. Україна – ЄС 2005: під знаком втрачених можливостей та навмисної невизначеності / Г. Друзенко // Ї: незалежний культурологічний часопис. – 2005. – № 40. – С. 14–107.
4. Дубов Д. В. Засоби масової інформації як якісно нові суб'єкти політичних комунікації / Д. В. Дубов // Політичний менеджмент. – 2007. – № 1. – С. 57–65.
5. Замятін В. Європейська інтеграція та українська преса: явище, що нагадує саботаж / В. Замятін // Роль ЗМІ у європейській інтеграції. – Київ, 2001. – С. 121–124.
6. Зернецька О. В. Провідні друковані медіа та глобальна криза / О. В. Зернецька // Стратегічні пріоритети. – 2011. – № 4. – С. 39–44.
7. Інструмент європейського сусідства і партнерства – нові можливості для України: посібник / під ред. Н. Андрусевич. – Львів, 2008. – 160 с.
8. Камінський Є. Є. Світ переможців і переможених. Міжнародні відносини і українська перспектива на початку XXI ст.: монографія / Євген Євменович Камінський. – Київ: Центр вільної преси, 2008. – 336 с.

9. Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>. – Назва з екрану. – Дата звернення 23.02.2017.

10. Міністерство закордонних справ України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua>. – Назва з екрану. – Дата звернення 20.02.2017.

11. Україна – ЄС: від Плану дій до посиленої угоди / Укр. центр економ. і політ. дослідж. ім. Олександра Разумкова, Ін-т Європи ун-ту Цюріха. – Київ: Заповіт, 2007. – 126 с.

12. Шкляр В. І. Вектор часу. Україна на шляху до Європи / В. І. Шкляр, А. В. Юричко. – Київ, 2006. – С. 226–265.

13. Яворська, Г. М. Відносини Україна – ЄС у новому геополітичному контексті / Галина Михайлівна Яворська // Стратегічна панорама. – 2009. – № 2. – С. 72–77.

14. Adamski Ł. Rynkowy kroczeek Ukrainy na Zachód / Ł. Adamski // Gazeta Wyborcza. – 2005. – 2 Grudnia (№ 280). – P. 10.

15. Adamski Ł. Janukowycz zwycięża na Ukrainie / Ł. Adamski // Gazeta Wyborcza. – 2006. – 27 Marzecza (№ 73). – P. 10.

16. Beletsky A. Ukraina to tylko dobry sąsiad Unii / A. Beletsky // Rzeczpospolita. – 2005. – 1 Stycznia (№ 3442). – P. 3.

17. Jeromin A. Do Europy przez NATO / A. Jeromin // Gazeta Wyborcza. – 2005. – 4 Marzecza (№ 53). – P. 13.

18. Kijów poczeka // Gazeta Wyborcza. – 2005. – 2 Luty (№ 26). – P. 9.

19. Korniejenko A. Zwycięzca zawsze ma rację / A. Korniejenko // Wprost. – 2006. – № 47 (1249). – P. 102–103.

20. Niklewicz K. Ukraina bez szans na UE / K. Niklewicz // Gazeta Wyborcza. – 2006. – 13 Wrzesieña (№ 214). – P. 12.

21. Niklewicz K. Kijów daleko od Brukseli / K. Niklewicz // Gazeta Wyborcza. – 2006. – 14 Wrzesieña (№ 215). – P. 13.

22. Niklewicz K. Ukraina: NATO nie, UE tak / K. Niklewicz // Gazeta Wyborcza. – 2006. – 15 Wrzesieña (№ 216). – P. 10.

23. Niklewicz K. Unia z Ukrainą w Helsinkach / K. Niklewicz // Gazeta Wyborcza. – 2006. – 27 Października (№ 252). – P. 15.

24. Pawlicki J. Sprawa wejścia Ukrainy do UE powróci za kilka lat / J. Pawlicki // Gazeta Wyborcza. – 2005. – 2 Grudnia (№ 280). – P. 11.

25. Radziwinowicz W. Klucz do Europy / W. Radziwinowicz // Gazeta Wyborcza. – 2005. – 22 Marzecza (№ 68). – P. 9.

26. Radziwinowicz W. Julia Tymoszenko: Ukraina wejdzie do Europy / W. Radziwinowicz // Gazeta Wyborcza. – 2005. – 10 Czerwca (№ 133). – P. 10.

27. Radziwinowicz W. Bezrząd na Ukrainie / W. Radziwinowicz // *Gazeta Wyborcza*. – 2006. – 11 Stycznia (№ 9). – P. 1.
28. Radziwinowicz W. Ukraińska wojna na górze nie ma końca / W. Radziwinowicz // *Gazeta Wyborcza*. – 2006. – 25 Maja (№ 121). – P. 11.
29. Radziwinowicz W. Ukraina nadal chce podążać na Zachód / W. Radziwinowicz // *Gazeta Wyborcza*. – 2006. – 29 Czerwca (№ 150). – P. 9.
30. Słojewska A. Ukrainie trzeba pomóc / A. Słojewska // *Rzeczpospolita*. – 2006. – 12 Stycznia (№ 3736). – P. 11.
31. Soltyka R. Uchylić drzwidoUnii / R. Soltyka // *Gazeta Wyborcza*. – 2005. – 12 Stycznia (№ 9). – P. 10.
32. Soltyka R. Ukraina bliżej Unii Europejskiej / R. Soltyka // *Gazeta Wyborcza*. – 2005. – 14 Stycznia (№ 11). – P. 11.
33. Soltyka R. Francja hamuje / R. Soltyka // *Gazeta Wyborcza*. – 2005. – 21 Stycznia (№ 17). – P. 11.
34. Soltyka R. Unia hamuje Ukrainę / R. Soltyka // *Gazeta Wyborcza*. – 2005. – 31 Stycznia (№ 25). – P. 14.
35. UE: nie ma mowy o członkostwie Ukrainy // *Rzeczpospolita*. – 2006. – 28 Października (№ 3979). – P. 12.
36. Ukraina. Bez wiz // *Gazeta Wyborcza*. – 2005. – 2 Kwietnia (№ 77). – P. 11.
37. Ukraina bliżej Unii // *Rzeczpospolita*. – 2005. – 22 Lutego (№ 3464). – P. 10.
38. Verheugen widzi Europę bez Ukrainy // *Gazeta Wyborcza*. – 2006. – 21 Lutego (№ 44). – P. 8.
39. Wojciechowski M. Juszczenko odnowiciel / Marcin Wojciechowski // *Gazeta Wyborcza*. – 2005. – 24 Stycznia (№ 19). – P. 12.

References:

1. Vasylenko, S.D. (2000). *Ukraine: geopolitical dimensions in the pan-European process: monography*. Odesa: ODMA.
2. Derhachogv, O.P. (2009). *The Partnership Potential of Ukraine: Formation and Implementation: monography*. Kyiv: Parliament Publishing.
3. Druzenko, H. (2005). Ukraine–EU 2005: under the sign of lost opportunities and intentional uncertainty. *Yi: nezalezhnyi kulturolohichniy chasopys* [“Yi” an independent cultural journal], no. 40, pp. 14–21.107.
4. Dubov, D.V. (2007). Mass media as qualitatively new subjects of political communication. *Politychnyi menedzhment* [Political management], no 1, pp. 57–65.
5. Zamiatin, V. (2001). European integration and the Ukrainian press: a phenomenon reminiscent of sabotage. *Rol ZMI u yevropeiskiy integraciyi* [The role of mass media in European integration], pp. 121–124.

6. Zernetska, O.V. (2011). Leading print media and the global crisis. *Stratehichni priorytety [Strategic priorities]*, no. 4, pp. 39–44.
7. Andrusevych, N. ed. (2008). *The European Neighborhood and Partnership Instrument is a new opportunity for Ukraine*. Lviv.
8. Kaminskyi, Ye.Ye. (2008). *The world of winners and losers. International relations and the Ukrainian perspective at the beginning of the XXI century: monography*. Kyiv: Vilna Presa Centre.
9. Ministry of Economy and European Integration of Ukraine. [online] Available at: <http://www.me.gov.ua>. [Accessed 23 February 2017]. Title from the screen.
10. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. [online] Available at: <http://www.mfa.gov.ua>. [Accessed 20 February 2017]. Title from the screen.
11. Ukrainian Center for Economic and Political Studies named after Olexander Razumkov, Zurich Institute of Europe University. (2007). *Ukraine-EU: From the Action Plan to the Enhanced Agreement*. Kyiv: Zapovit.
12. Shkliar, V.I. (2006). *Time vector. Ukraine on the way to Europe*. Kyiv, pp. 226–265.
13. Yavorska, H.M. (2009). Ukraine–EU relations in the new geopolitical context. *Stratehichna panorama [Strategic panorama]*, no. 2, pp. 72–77.
14. Adamski, Ł. (2005). Rynkowy kroczeK Ukrainy na Zachód. *Gazeta Wyborcza*, no. 280, p. 10.
15. Adamski, Ł. (2006). Janukowycz zwycięza na Ukrainie. *Gazeta Wyborcza*, no. 73, p. 10.
16. Beletsky, A. (2005). Ukraina to tylko dobry sąsiad Unii. *Rzeczpospolita*, no. 3442, p. 3.
17. Jeromin, A. (2005). Do Europy przez NATO. *Gazeta Wyborcza*, no. 53, p. 13.
18. Kijów poczeka. (2005). *Gazeta Wyborcza*, no. 26, p. 9.
19. Korniejenko, A. (2006). Zwycięzca zawsze ma rację. *Wprost*, no. 47 (1249), pp. 102–103.
20. Niklewicz, K. (2006). Ukraina bez szans na UE. *Gazeta Wyborcza*, no. 214, p. 12.
21. Niklewicz, K. (2006). Kijów daleko od Brukseli. *Gazeta Wyborcza*, no. 215, p. 13.
22. Niklewicz, K. (2006). Ukraina: NATO nie, UE tak. *Gazeta Wyborcza*, no. 216, p. 10.
23. Niklewicz, K. (2006). Unia z Ukrainą w Helsinkach. *Gazeta Wyborcza*, no. 252, p. 15.
24. Pawlicki, J. (2005). Sprawa wejścia Ukrainy do UE powróci za kilka lat. *Gazeta Wyborcza*, no. 280, p. 11.

25. Radziwinowicz, W. (2005). Klucz do Europy. *Gazeta Wyborcza*, no. 68, p. 9.
26. Radziwinowicz, W. (2005). Julia Tymoszenko: Ukraina wejdzie do Europy. *Gazeta Wyborcza*, no. 133, p. 10.
27. Radziwinowicz, W. (2006). Bezrząd na Ukrainie. *Gazeta Wyborcza*, no. 9, p. 1.
28. Radziwinowicz, W. (2006). Ukraińska wojna na górze nie ma końca. *Gazeta Wyborcza*, no. 121, p. 11.
29. Radziwinowicz, W. (2006). Ukraina nadal chce podążać na Zachód. *Gazeta Wyborcza*, no. 150, p. 9.
30. Słojewska, A. (2006). Ukrainie trzeba pomóc. *Rzeczpospolita*, no. 3736, p. 11.
31. Soltyka, R. (2005). Uchylić drzwi do Unii. *Gazeta Wyborcza*, no. 9, p. 10.
32. Soltyka, R. (2005). Ukraina bliżej Unii Europejskiej. *Gazeta Wyborcza*, no. 11, p. 11.
33. Soltyka, R. (2005). Francja hamuje. *Gazeta Wyborcza*, no. 17, p. 11.
34. Soltyka, R. (2005). Unia hamuje Ukrainę. *Gazeta Wyborcza*, no. 25, p. 14.
35. UE: nie ma mowy o członkostwie Ukrainy. (2006). *Rzeczpospolita*, no. 3979, p. 12.
36. Ukraina. Bez wiz. (2005). *Gazeta Wyborcza*, no. 77, p. 11.
37. Ukraina bliżej Unii. (2005). *Rzeczpospolita*, no. 3464, p. 10.
38. Verheugen widzi Europę bez Ukrainy. (2006). *Gazeta Wyborcza*, no. 44, p. 8.
39. Wojciechowski, M. (2005). Juszczenko odnowiciel. *Gazeta Wyborcza*, no. 19, p. 12.

УДК 1:355.01

Коротков Дмитро Сергійович
кандидат політичних наук, доцент,
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця,
Харків, Україна,
Kordis@meta.ua

ФЕНОМЕН ВІЙНИ В КОНТЕКСТІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ

Метою статті є дослідження основних принципів і концептуальних підходів до визначення «війни» та аналіз сучасного змісту цього явища. Методологічною основою наукового дослідження є діалектичний метод, на основі якого проаналізовано наукові уявлення про сутність та закономірності феномену війни та її вплив на формування цінностей і рівень захисту прав людини у демократичному суспільстві. Виявлено, що завдяки інформаційній революції світ змінюється, але це ніяк не впливає на кількість і якість конфліктів у світі. У контексті теорії міжнародних відносин ведуться пошуки рішення цієї проблеми. Теоретичним підґрунтям для демократичних країн є теорія демократичного миру. З'ясовано, що у демократичних країн є чотири причини уникати війн, але мова йдеться про мирні взаємовідносини саме тільки між демократичними країнами. Оцінено вплив теорії справедливої війни на сучасну теорію демократичного миру стосовно змісту такого явища як війна.

Ключові слова: війна, демократичні цінності, право, мораль, справедлива війна, теорія демократичного миру.

Korotkov Dmytro, Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Kharkiv National Economic University named after Semen Kuznets, Kharkiv, Ukraine

The war phenomenon in the democratic paradigm

The purpose of the article is to research basic principles and conceptual approaches definitions of “war” and to analyze the present content of the phenomenon. The methodological basis of the scientific research is a dialectical method, based on analysis of scientific understanding of the war phenomenon essence and regularity as well as its impact on the formation of values and protection of human rights in a democratic society. The information revolution changes the world. It does not affect the quantity and quality of conflicts in the world. In the context of international relations theory how to solve this problem is under research. The theoretical basis for democratic countries is the theory of democratic peace. It was found that in democracies there are four reasons to avoid war. But we are talking about peaceful relationship only between democracies countries. The influence of the “just war”

theory on modern democratic order concerning the war phenomenon content was evaluated.

Key words: war, democratic values, law, morality, fair war, theory of democratic peace.

Коротков Дмитрій Сергеевич, кандидат политических наук, доцент, Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеця, Харьков, Украина

Феномен войны в контексте демократической парадигмы

Целью написания статьи является исследование основных принципов и концептуальных подходов дефиниций «война» и анализ современного содержания этого явления. Методологической основой научного исследования являются: диалектический метод, в основе которого проанализированы научные представления о сущности и закономерности феномена войны и ее влияние на формирование ценностей и уровень защиты прав человека в демократическом обществе. Выявлено, что благодаря информационной революции мир меняется, но это никак не влияет на количество и качество конфликтов в мире. В контексте теории международных отношений ведутся поиски решения этой проблемы. Теоретическим основанием для демократических стран является теория демократического мира. Установлено, что в демократических странах есть четыре причины избегать войн, но речь идет о мирных взаимоотношениях именно только между демократическими странами. Оценено влияние теории справедливой войны на современную теорию демократического мира относительно содержания такого явления как война.

Ключевые слова: война, демократические ценности, право, мораль, справедливая война, теория демократического мира.

Вступ. Після розпаду СРСР та завершення «холодної» війни геополітична картина світу та сутність міжнародних відносин суттєво змінилися. Кінець тоталітаризму (його центру) в Європі ознаменувався перемогою демократичної моделі розвитку суспільства, до якої повинні були прагнути і колишні країни з комуністичного табору. У той час перспективною і актуальною була теорія Ф. Фукуями «Кінець історії», яка стверджувала, що ми є свідками не просто кінця холодної війни або чергового періоду післявоєнної історії, але кінця історії як такої, завершення ідеологічної еволюції людства і універсалізації західної ліберальної демократії як остаточної форми правління [5, с. 136]. Чи означає перемога ліберальної демократії кінець конфліктам і війнам у світовому просторі – це актуальне питання у сучасних міжнародних відносинах. Стратегічною метою України є інтеграція в європейський демократичний простір, але ми і знаходимося в стані «гібридної» війни з Росією.

Викликом для нашої держави є одночасне вирішення цих процесів і проблем у контексті загальновідомої парадигми, що демократії одна з одною не воюють.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Сучасне розуміння війни та миру базується у демократичних країнах на теоріях справедливої війни та демократичного миру. Дослідженням проблеми справедливих і несправедливих війн вчені займаються з давніх часів. На попередніх етапах історії розробниками відповідної теорії були Цицерон, Августин, Фома Аквінський, Гуго Гроцій, Еразм Роттердамський, І. Кант. Серед сучасних дослідників морального аспекту війни виділяються Дж. Ролз, М. Уолцер, Р. Риган, Р. Апрусян та ін. Найактивніше засуджували війну та ставили під сумнів її здатність відповідати принципам справедливості Х.-Б. Альберді, Б. Рассел, Е. Тоффлер та ін. Засновником теорії демократичного світу прийнято вважати великого німецького філософа І. Канта. Надалі втілювати його ідеї продовжили М. Дойл, Б. Рассет, М. Хаас, М. Саллівен та ін. Серед українських дослідників необхідно виділити праці Н. Аманмирадова, Т. Герасимчук, В. Лісіцина, І. Панафіліна, Ю. Ткаченко та ін.

Метою і завданням даного дослідження є аналіз взаємозалежності та проблем таких явищ як війна і мир та методи подолання військового конфлікту в контексті демократичної парадигми.

Викладення матеріалу дослідження. Необхідно підкреслити, що нова парадигма міжнародних відносин формується вже як демократична, відкрита, системна і гуманістична. І хоча в різних регіонах світу виникають ті чи інші конфлікти, фактом залишається загальне прагнення людства до реалізації демократії, миротворчості, взаєморозуміння і толерантності. У цілому тенденція гуманізації становить характерну особливість сучасного етапу розвитку системи міжнародних відносин. За словами П. Циганкова, в міжнародно-політичній теорії гуманізація міжнародних відносин трактується як неухильне зростання впливу на цю сферу норм моралі і моральності, як її «олюднення», спрямована на визнання самоцінності людини, більш повне забезпечення його прав і свобод [7, с. 51].

Паралельно з ідеями глобального гуманізму сучасна парадигма міжнародних відносин обґрунтовує пріоритет демократії. Нині визнання в міжнародному співтоваристві залежить від ставлення до демократичних цінностей та принципів. Залишатися поза всесвітнього «демократичного клубу» в сучасному світі означає бути поза трендом. Це спонукає все нові і нові держави (в тому числі і Україну) орієнтуватися на демократичні цінності. У цьому контексті можна розглядати процес демократичних перетворень у кінці ХХ ст. саме як тенденцію політичного розвитку світу, в реалізації якої дедалі важливішими виявляються не ендогенні (внутрішні) фактори (рівень соціально-економічного розвитку, політичні процеси в суспільстві і т. д.), а екзогенні

по відношенню до даної держави, тобто міжнародне середовище. Саме вона спонукає до демократичних перетворень [1, с. 339].

Але, конфлікти постійно виникають у різних регіонах світу і вони змінюють свій зміст. Глобалізація супроводжується сплеском цілої низки конфліктів, які становлять нині одну з основних загроз як для національної, так і для міжнародної безпеки. Розвиток цивілізації й усвідомлення людством взаємозалежності і взаємопов'язаності сучасного світу не змогли викоренити війни і воєнні конфлікти як засіб силового вирішення міждержавних, релігійних, етнічних та інших протиріч. Вихід із конфліктних ситуацій за допомогою зброї, як не прикро це констатувати, залишається прикметною рисою сучасної епохи. Чи можливо взагалі спільне застосування дефініцій «війна», «демократія», «мораль», «право»?

Пошук відповіді на проблеми війни та миру, взаємозв'язку між демократією та миром триває і донині. Виникають різноманітні теорії стосовно збереження у сучасному глобалізаційному світі миру і як приклад, теорія демократичного миру (Democratic peace theory). Головна ідея теорії демократичного миру зводиться до твердження, що ліберальні демократії миролюбні за своєю природою і не воюють між собою, тому єдиний шлях до встановлення всезагального миру – це поширення ліберально-демократичних цінностей серед усіх країн світу. Її представники наполягають на тому, що принципи і методи здійснення політики всередині держави поширюються на її зовнішню політику, тому, на відміну від демократичних держав, авторитарні більш схильні до проявів насилля. Основні положення теорії демократичного миру вперше у систематичній формі викладені у статті М. Дойла «Кант, ліберальний спадок і міжнародні справи», де він доводить, що кантівський вічний мир може бути реалізованим тільки за умови домінування ліберальних цінностей, адже держави з демократичним устроєм не зможуть самовільно вступати у війну, не маючи підтримки виборців, а останні, насамперед, не підтримають війну проти держави зі схожою системою цінностей. Крім того, громадяни демократичної держави зацікавлені в мирі і з економічної точки зору, маючи торгово-економічні взаємозв'язки з громадянами та організаціями іншої ліберально-демократичної держави [3, с. 278]. Необхідно зазначити і ще одного провідного автора теорії демократичного світу Брюса Рассета, який і зробив загальний висновок цієї теорії – демократії не воюють одна з одною.

Дійсно можна погодитися з цим висновком і сказати про те, що у демократичних країн є причини уникати війн. По-перше, в контексті сучасної системи міжнародного права та колективної безпеки в Європі серед демократичних країн навряд чи виникнуть територіальні претензії і нині навіть важко уявити військовий конфлікт, наприклад, між Німеччиною і Францією з приводу Ельзас-Лотарингії. По-друге, демократичні держави – це зона

індивідуального комфорту для всіх мешканців цих країн (так звана концепція «золотий мільярд»), тому якщо гіпотетично і можуть виникнути внутрішні конфлікти, то їх вирішують мирним шляхом у результаті переговорів. По-третє, це спільні інтереси, які як правило, стосуються спільної безпеки щодо єдиного чи однакового для цих країн потенційного зовнішнього ворога. У такому випадку, звичайно, союзні держави не будуть воювати одна з одною. Оскільки багато демократій уже мають спільні інтереси і об'єднуються, зокрема, в такі організації як НАТО або Європейський Союз (який об'єднав раніше конкуруючі та ворогуючі держави), то певно ж вони не воюватимуть між собою. Як ми бачимо, у демократичних країнах є багато причин стосовно спільного мирного існування. По-четверте, це багатство. Оскільки демократії, як правило, держави багаті, то тут важко визначити причинно-наслідковий механізм. Можна говорити про те, що для політично стабільної, економічно розвиненої держави економічно не вигідно вести війну, то вони утримуються від таких методів розв'язання суперечностей.

Зазначимо, що представники теорії демократичного миру не виключають конфлікти, але тільки між демократіями і недемократіями. У цьому випадку є загроза військового конфлікту: «оскільки недемократії можуть використовувати силу чи погрози силою в конфліктах з іншими державами, а інші держави очікують такого варіанта, то це створює загрозу застосування сили у разі виникнення міжнародного конфлікту. Оскільки демократичні норми поведінки можуть бути легко використані опонентом – недемократичною державою, щоб уникнути відповідної реакції, демократичні держави повинні застосувати адекватні недемократичні методи в формуванні своїх відносин з недемократіями [4, с. 120]. Демократичні країни можуть не воювати одна з одною, але вони вимушено втягнуті в різні світові або регіональні конфлікти через те, що являються геополітичним суб'єктами і мають свої інтереси в різних регіонах. У зв'язку зі змінами правил гри на геополітичній шахівниці (не в останню чергу через агресивну політику Росії) демократичним країнам просто необхідно брати участь у цих процесах.

Необхідно звернути увагу, що за оцінками багатьох аналітиків, зокрема й З. Бжезінського, на поч. ХХІ ст. світ увійшов у зону турбулентності, коли нестабільність та хаос лише посилюватимуться. Значні території потерпають від воєнних конфліктів, масових безладів, стихійних лих, посилюються техногенні ризики. Загострюються релігійні, світоглядні, етнічні, расові суперечності на фоні зростання потужності дії чинників, що їх посилюють [2, с. 3]. Насильство в сучасному світі не зникає, а набуває більш жорстоких і нелюдських форм. Війна органічно притаманна людині і позбавитися цього явища дуже нелегко, але є можливість її виправдання. Тому в теорії демократичного миру є теза, яка стверджує, що «...їхня миролюбність не поширюється на відносини з недемократичними державами, що демонструють на міжнародній арені

політику сили і не здатні до раціональної дискусії та компромісів». Однак мир у справжньому сенсі цього слова неможливий, якщо в його основі лежить принцип сили, навіть якщо сила проявляється по відношенню до деяких держав. Отже, мир у рамках теорії справедливої війни розглядається як один зі способів морального виправдання війни, як її мета [3, с. 279]. Дійсно, можна зробити висновок, що війна в контексті демократичної парадигми може бути тільки справедливою.

Розробники теорії справедливої війни стверджують, що війни, які ведуться для самозахисту та визволення, і в яких дотримуються певних моральних обмежень, можуть визначатися як справедливі. Взагалі ідея «справедливої війни» завжди буде втілюватися в життя, поки існують конфлікти. Але війна завжди передбачає наявність моральних категорій, міркувань про те, справедлива війна або несправедлива, правильна чи неправильна. Однак введення в міжнародне право таких понять як «мораль» або «загальне благо», нерідко веде до сумних наслідків через неможливість розробити єдиний зміст цих категорій. Правові та моральні норми завжди були основними соціальними регуляторами суспільних відносин у демократичних країнах. У сфері міжнародних відносин вони мають свої суттєві особливості та відмінності. Дуже складною, наприклад, виглядає проблема моралі в міжнародних відносинах (і нема різниці між демократичними або недемократичними державами). Тут з'являється додаткова і не менше важка дилема: чи зобов'язаний міжнародний актор захищати інтереси особливої спільноти, до якої він належить (держава), або ж можна (і треба) пожертвувати ними заради блага більш широкої спільноти (етнічної, регіональної, загальнодемократичної, всесвітньої), за долю якої він також несе моральну відповідальність? Дійсно, як спростувати аргумент Н. Макіавеллі, який, допускаючи можливість моральної і обізнаної поведінки індивідів і соціальних груп у стабільному і процвітаючому суспільстві, наполягав на тому, що державний діяч, покликаний захищати спільні інтереси даного суспільства, не може виконати своє завдання, не вдаючись до брехні і обману, насильству і злу?

Зазначимо, що у пер. пол. ХХ ст. основні дискусії з приводу міжнародної справедливості відбувалися між політичними ідеалістами (прихильниками ідей І. Канта) та політичними реалістами (прихильниками ідей К. Шмідта), то в др. пол. – між розробниками проектів конституціоналізації та моралізації міжнародного права. Ю. Габермас стверджує, що нова дискусія розгорілася навколо проблеми «шляху досягнення миру і міжнародної безпеки, сприяння демократії і прав людини у всьому світі»: «Суперечка триває з приводу способу досягнення цих цілей: або вони мають бути досягнутими через юридично встановлені процедури демократичної... міжнародної організації, або ж – через односторонньо нав'язані рішення доброзичливого гегемона» [6, с. 8].

Висновки. Теорія демократичного миру генетично пов'язана з ідеєю справедливої війни, оскільки апелює передусім до морального виправдання силових політичних дій. Війна – це явище, яке хронологічно пов'язана з появою перших людей. Але з виникненням сучасних демократій зміст і характер війни повинні змінитися в руслі основних постулатів демократії (свобода слова, захист прав особистості та ін.). У контексті цих процесів виникла теорія демократичного світу, яка гармонійно доповнює теорію справедливої війни. Необхідно звернути увагу, що рівень конфліктів не зменшується і демократичні країни теж втягнуті у військові регіональні конфлікти. Взагалі постбіполярний світ стає все більше багатограним та складним для аналізу чи то з точки зору окремих концепцій в теорії міжнародних відносин, чи то з численних зовнішньополітичних доктрин, стратегій провідних учасників міжнародних відносин. Україна продемонструвала потужний рух до демократії, очищення від авторитаризму та корупції, з цієї причини у вирішенні української кризи США та ЄС змушені були зайняти проукраїнську позицію. Спрацював основний постулат теорії демократичного світу – «демократії не воюють».

Список використаних джерел:

1. Аманмырадов Н. А. Демократия и коллективная безопасность как принципы современной философии международных отношений / Н. А. Аманмырадов // Гілея: наук. вісн. – 2014. – Вип. 90. – С. 339–342.
2. Єрмолаєв А. Український конфлікт і майбутнє світової та європейської безпеки [Електронний ресурс] / А. Єрмолаєв, С. Денисенко, О. Маркєєва, Л. Поляков // Нова Україна, Ін-т стратег. дослідж. – Режим доступу: http://newukraineinstitute.org/media/news/501/file/crisis_security%20UKR.pdf. – Назва з екрану. – Дата звернення 29.01.2017.
3. Панафідін І. О. Проблема миру в контексті філософської традиції справедливої війни / І. О. Панафідін // Гілея: наук. вісн. – 2014. – Вип. 80. – С. 276–279.
4. Ткаченко Ю. А. Теоретичні основи формування зовнішньої політики Заходу щодо нових незалежних держав / Ю. А. Ткаченко // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2001. – Вип. 5. – С. 118–125.
5. Фукуяма Ф. Кінець історії? / Ф. Фукуяма // Вопросы философии. – 1990. – № 3. – С. 134–148.
6. Хабермас Ю. Кантовский проект конституционализации международного права. Есть ли у него будущее? / Ю. Хабермас // Проблемы философии права. – 2006–2007. – Т. IV/V. – С. 7–16.
7. Цыганков П. А. Гуманизация международных отношений: противоречия и парадоксы / П. А. Цыганков // Общественные науки и современность. – 1998. – № 1. – С. 51–59.

References:

1. Amanmyradov, N.A. (2014). Democracy and collective security as the principles of the modern philosophy of international relations. *Hileia: naukovyi visnyk [Hileia: scientific bulletin]*, issue 90, pp. 339–342.
2. Yermolaiev, A. (2015). Ukrainian conflict and the future of world and European security. New Ukraine Institute for Strategic Studies. [online] Available at: http://newukraineinstitute.org/media/news/501/file/crisis_security%20UKR.pdf [Accessed 29 January 2017]. Title from the screen.
3. Panafidin, I.O. (2014). The problem of peace in the context of the philosophical tradition of a just war. *Hileia: naukovyi visnyk [Hileia: scientific bulletin]*, issue 80, pp. 276–279.
4. Tkachenko, Yu. A. (2001). Theoretical basis for the formation of Western foreign policy towards the newly independent states. *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi Akademii Ukrainy [Scientific Bulletin of the Diplomatic Academy of Ukraine]*, issue 5, pp. 18–125.
5. Fukuiama, F. (1990). The end of history? *Voprosy filosofii [Questions of Philosophy]*, no. 3, pp. 134–148.
6. Habermas, Ju. (2006–2007). Kantian project of constitutionalization of international law. Does he have a future? *Problemi filosofii prava [Problems of the philosophy of law]*, Vol. IV/V, pp. 7–16.
7. Tsygankov, P.A. (1998). Humanization of international relations: contradictions and paradoxes. *Obshchestvennye nauki i sovremennost [Social sciences and modernity]*, no. 1, pp. 51–59.

УДК 32.019.51+327

Мищенко Алла Борисівна

кандидат політичних наук,

Київський національний університет культури і мистецтв,

Київ, Україна,

mishenko.ab@gmail.com

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА КРИЗЬ ПРИЗМУ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ

У статті досліджуються багатоаспектні особливості впливу громадської думки на формування й реалізацію зовнішньополітичної діяльності країни. Використовувався міждисциплінарний підхід, який поєднав напрацювання з соціології, права, політології та міжнародних відносин. На основі історичного методу вдалося екстраполювати отримані практики ХХ ст. щодо врахування суспільної думки на сучасні міжнародні події, системний метод визначив державу як суб'єкта міжнародних відносин, враховуючи окрему роль її інститутів, порівняльний метод дозволив вирізнити особливості впливу громадян на державні рішення у різних політичних режимах, а біхевіористський – дозволив виокремити умови зміни поведінки громадян, суспільства щодо зовнішньої політики. Здійснений аналіз наукових підходів реалізму та лібералізму визначив історичні епохи їх формування та основні тенденції врахування або ігнорування настроїв громадян на рівні державної політики щодо короткострокових та стратегічних завдань влади в реалізації її зовнішньої політики. Було визначено групи країн, де вони найбільш відображаються. Важливим висновком дослідження, відповідно, стало окреслення маніпулятивної складової формування громадської думки за допомогою ЗМІ, особливо демократичними країнами, щодо найбільш важливих подій типу вторгнення в іншу країну, коаліційна участь у міжнародних конфліктах, інтервенція, членство в міжурядових організаціях тощо. Відповідно, було доведено, що громадська думка є важливим процесом легітимації зовнішньополітичної діяльності держави як всередині держави, так і у взаємодії з міжнародними акторами.

Ключові слова: громадська думка, зовнішня політика, легітимація, лібералізм, маніпуляція, реалізм

Mishchenko Alla, Candidate of Political Sciences, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

Foreign policy through the prism of public opinion

The article investigates the multidimensional features of the public opinion influence on forming and realization of the foreign-policy activity of the country. The interdisciplinary approach, connecting works on sociology, law, political science

and international relations, was used. On the basis of historical method it was succeeded to extrapolate the received practices of the XXth century as for taking into account public idea on modern international events; a system method defined the state as a subject of international relations, taking into account a separate role of its institutes; a comparative method allowed to distinguish the features of citizens influence on state decision making in different political modes; behaviorism allowed to distinguish the terms of the citizens' behavior and society changes in relation to a foreign policy. The realized analysis of the scientific approaches of realism and liberalism defined the historical epochs of their formation and basic tendencies of the citizens' moods taking into account or ignoring at the level of the public policy in relation to the short-term and strategic tasks of the authority in its international cooperation. The article stated the groups of countries with them been mostly represented. It has been found that, the manipulative constituent delineation of the public opinion formation by means of the mass-media in relation to the most essential events as incursion into another country, coalition participation in international conflicts, intervention, membership in intergovernmental organizations, etc. Thereafter, it was proved that the public opinion is an important process of the state foreign-policy activity legitimation both inside the state and in cooperation with international players.

Key words: public opinion; foreign policy; legitimation; liberalism; manipulation; realism.

Мищенко Алла Борисовна, кандидат политических наук, Киевский национальный университет культуры и искусств, Киев, Украина

Внешняя политика сквозь призму общественного мнения

В статье исследуются многоаспектные особенности влияния общественного мнения на формирование и реализацию внешнеполитической деятельности страны. Использовался междисциплинарный подход, который соединил наработки по социологии, праву, политологии и международных отношениях. На основе исторического метода удалось экстраполировать полученные практики XX века по учету общественного мнения в отношении современных международных событий, системный метод определил государство как субъекта международных отношений, учитывая отдельную роль ее институтов, сравнительный метод позволил выделить особенности влияния граждан на государственные решения в различных политических режимах, а бихевиористский – позволил выделить условия изменения поведения граждан, общества в отношении внешней политики. Проведенный анализ научных подходов реализма и либерализма определил исторические эпохи их формирования и основные тенденции учета или игнорирования настроений граждан на уровне государственной политики по краткосрочным и стратегическим задачам власти в реализации ее внешней политики. Было

определено группы стран, где они наиболее отображаются. Важным выводом исследования, соответственно, стало определение манипулятивной составляющей формирования общественного мнения с помощью СМИ, особенно демократическими странами, по наиболее важным событиям таким как вторжение в другую страну, коалиционное участие в международных конфликтах, интервенция, членство в межправительственных организациях и т. д. Соответственно, было доказано, что общественное мнение является важным процессом легитимации внешнеполитической деятельности государства как внутри государства, так и во взаимодействии с международными актерами.

Ключевые слова: общественное мнение; внешняя политика; легитимация; либерализм; манипуляция; реализм

Вступ. Система комунікативної діяльності між суспільством як суб'єктом впливу та державою набула широкої популяризації у ХХІ ст., враховуючи необхідність пошуку ефективних механізмів формування горизонтальної взаємодії між двома важливими учасниками політичного процесу. Враховуючи динамізм всепоглинаючої глобалізації та відсутність абсолютно ізоляціоністських країн на політичній карті світу, стало важливо здійснити аналіз процесу впливу громадської думки, настроїв різноманітних соціальних груп при здійсненні не лише внутрішньої, а особливо зовнішньополітичної активності країни на міжнародній арені. Використання таких словосполучень як «довіра громадян до...», «ставлення громадян до...», «реакція суспільства на...» і т. д. стали повсякденними серед більшості державних службовців та політичних діячів з метою посилення позиції або виправдання певних кроків в процесі прийняття ними поточних і стратегічних рішень.

Відповідно, потребує доведення тези, що громадська думка дозволяє певною мірою маніпулювати процесом формування та реалізації зовнішньої політики держави і легітимізувати дії влади щодо інших акторів в системі міжнародних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для детального та якісного дослідження даного питання було використано міждисциплінарний підхід, що дозволили використати наукові підходи та методологію різних наук. Зокрема, щодо визначення поняття «громадська думка», «соціальні особливості розвитку», «тиск громадськості», «суспільне бачення» було досліджено праці вчених-соціологів вітчизняного та іноземного походження, а саме: В. Іванов, Л. Ляпіна, О. Ляпіна, Б. Пейдж, Р. Шапіро, В. Полторак, В. Оссовський, В. Шатун і т. д.

Виокремлення глобалізаційних процесів, їх вплив на формування внутрішньої та зовнішньої політики держави та дослідження наслідків і закономірностей такої діяльності було об'єктом дослідження таких вчених

політологів, міжнародників, правознавців як: О. Арін, М. Багмет, З. Бжезинський, Г. Моргентау, Г. Кіссінджер, Дж. Ньюман, І. Панарін, П. Циганков тощо.

Виділення невирішених частин проблеми. Незважаючи на велику кількість досліджень окремих аспектів ролі громадськості, формування суспільної думки, майже відсутні комплексні дослідження щодо впливу такого феномену як надіндивідуальне бачення щодо пріоритетного розвитку країни, прийняття державних стратегій і тактик, особливо в процесі реалізації зовнішньополітичної діяльності через низку нормативно-правових та політичних рішень.

Відповідно, **метою дослідження** є аналіз впливу громадської думки на формування та реалізацію зовнішньої політики держави.

Головними завданнями статті, відповідно, є наступні:

- виокремити основні підходи до розуміння важливості громадської думки при виробленні та впровадженні окремих аспектів зовнішньополітичної діяльності;
- здійснити огляд наукових підходів щодо місця й ролі громадської думки щодо міжнародної діяльності країни;
- проаналізувати відмінності впливу громадської думки на зовнішню політику держави в різних політичних режимах;
- довести гіпотезу, що громадська думка у ХХІ ст. є засобом вмілого маніпулювання та легітимізації дій влади.

Основними методами дослідження, крім загальнонаукових, стали: історичний, який дозволив ознайомитися з підходами попередніх століть та екстраполювати отримані закономірності та практики щодо сучасних подій (наприклад, стан розвитку суспільств попередніх століть був вкрай низьким щодо можливого свідомого заперечення обраного курсу держави, зносин чи ведення військових дій з конкретним ворогом); системний, який сприяв комплексному розгляду держави як суб'єкта міжнародних відносин, а також її окремих інститутів при здійсненні суто зовнішньої політики; порівняльний – при оцінці стану та якості громадської думки в різних політичних режимах; біхевіористський, який дозволив виокремити поведінкові особливості різноманітних груп громадян або суспільства загалом щодо конкретних подій та рішень влади.

Виклад основного тексту дослідження. Громадська думка як об'єкт дослідження сформувалася у сер. 30-х рр. ХХ ст., в період появи наукових опитувань, соціологічних анкетувань тощо. Але найголовніше, використання цих даних владою з метою формування очікуваних дій для суспільства, або відкоригування їх, особливо в передвиборчий період.

У Короткому оксфордському політичному словнику зазначається: «до загальних заяв про громадську думку, яка часто виявляється думкою двох

таксистів і десятка перехожих, що йдуть один за одним, слід ставитися обережно» [6, с. 143].

Громадська думка – це форма вираження політичної волі, свідомості мас, що реально «тисне» на органи управління (у тому числі й на виборах, референдумах) і, поряд з іншими соціально-політичними інститутами, бере участь у політичному процесі [8, с. 11].

Здійснивши огляд літературних джерел щодо тлумачення поняття «громадської думки», у даному дослідженні будемо використовувати його у такому значенні: вона не є сумою індивідуальних думок, а виступає надіндивідуальним інтегративним утворенням, яке має історичні, часові, територіальні особливості, складну структуру і виконує певні функції [7, с. 23].

З історії розвитку досліджень щодо питання взаємодії громадської думки та зовнішньої політики держави варто згадати праці двох ключових напрямів розрізнення відносин суспільства й держави щодо міжнародних діяльностей.

Найчастіше й досить аксіоматично вирізняють лібералізм та реалізм як найбільш обґрунтовані підходи у тлумаченні необхідності залучення або врахування позицій суспільної думки, соціологічних рейтингів зіставлення громадян до окремих питань зовнішньої політики, настроїв громадськості з окремого питання.

Реалістичний підхід є досить консервативним та прогнозованим. Починаючи з праць Г. Морґентау, реалізація зовнішньої політики була сферою дії лише державних чиновників, які захищали національні інтереси від посягань інших. Такий підхід дозволяє державам розділяти суб'єктів міжнародних відносин як «своїх» та «чужих», а це, насамперед, сприяє вибору риторики перемовин з тією чи іншою групою країн, застосування засобів різноформатної взаємодії. Сам Г. Морґентау писав, що національний інтерес є категоричним імперативом, єдиним критерієм оцінювання та єдиним принципом дії у здійсненні зовнішньої політики [11].

Виходячи з цього, реалізації національних інтересів крізь зовнішню політику є забезпеченням, насамперед, безпеки держави. П. Циганков, оцінюючи роль політичних реалістів у даному питанні, зазначає: «зовнішня політика визначається не суспільною думкою, яка б важлива вона не була, а могутністю держави, її здатністю протистояти зовнішнім загрозам і підтриманням рівноваги сил» [9, с. 40].

Схожу думку висловив й американський дипломат Г. Кіссінджер, оцінюючи значення тривалого періоду «холодної війни» між державами, підтримуючи факт нівелювання реагування на думку суспільства, адже воно не завжди раціонально міркує й оперує не найбільш достовірною інформацією для прийняття важливих зовнішньополітичних рішень. Він зазначає: «коли встановлений баланс між цінностями і необхідністю, зовнішньополітична діяльність повинна починатися з будь-якого визначення того, що є для країни

важливі інтереси, – зміна міжнародної обстановки, трапляється, до такої міри здатна підірвати національну безпеку, що цій зміні потрібно протидіяти незалежно від її характеру або видимої її законності» [4, с. 1056].

Тобто, найбільш важливим для політичної еліти є визначитися із ключовими національними інтересами держави та в доступній формі провести інформативну політику для громадян, отримавши таким чином кредит довіри щодо самостійного вибору механізмів захисту саме цих національних інтересів, тим самим легітимізувавши всі свої подальші дії.

Для обґрунтування такої позиції реалісти, які формували своє бачення у консервативній та старій системі міжнародних відносин, наголошували на певних вадах врахування суспільної думки в реалізації зовнішньої політики, а саме:

- 1) відсутність реальної можливості врахувати думки всіх громадян, а це є недостовірним відображенням суспільного;
- 2) відсутність стратегічного мислення й оперування до короткострокового задоволення потреб та морального стану людини;
- 3) відсутність в «громадській думці» компетентних оцінок та суджень щодо зовнішньої політики;
- 4) велика схильність до маніпулювання масовою свідомістю й, відповідно, суспільним баченням тощо.

Як доказ маніпулятивного впливу держави (в період двоблокового протистояння) Г. Кіссінджер пише: якщо демократичні країни не хотіли відтепер коливатися між крайнощами непохитностей умиротворення, то їм слід було вести свою дипломатичну діяльність в досить вузьких рамках: балансує між нескінченною конфронтацією, яка ставала все більш гнітючою в міру накопичення ядерних запасів обома сторонами, і такого роду дипломатією, яка заколисувала сприйняття народами «холодної війни», ситуація не покращувалась [4, с. 700].

Однак, уже в постбіполярний період, після зникнення єдиної й об'єднуючої загрози, а також із зародженням глобалізації й руйнуванням ідеологічних кордонів економічною доцільністю, перед державами постала й необхідність якісної демократизації процесу (вимога Нового світового порядку для подальшої співпраці з цивілізованим світом) й, відповідно, балансування національних й регіональних інтересів, окреслення перспектив розвитку для суспільств.

Тут на порядок денний виходить лібералізм як всеохопна й безальтернативна для нових гравців міжнародних відносин ідеологія до формування як внутрішньої, так і зовнішньої політики. Вона ж і передбачала головний критерій в прийнятті рішень – враховувати позицію громадян, їх ставлення й настрої в процесі реалізації державно-владних повноважень.

Ліберальні соціологи (Б. Пейдж, Р. Шапіро й ін.) доводили, що громадській думці все ж належить здатність до послідовності, чіткості й диференціації щодо визначення проблем. Більшість авторів наголошують на раціональності, стабільності й кваліфікованості громадськості або окремих груп відповідно до тієї інформації, яка є для них доступна.

Так, у світовій політичній думці з'являється ліберальне розуміння впливу суспільної думки щодо рішень зовнішньої політики, яке отримало назву «дозвільний демократичний примус». Тобто, примус, який може дозволити чиновнику або політичному діячу переконати суспільство в необхідності того чи іншого кроку.

Загалом, і реалісти, і ліберали – це вчені двох різних реальностей, де в першому випадку панують масові загрози та їх подолання є захист національних інтересів, а другі – визначають суспільне благо матеріального й емоційного характеру більш досконаліми й раціональним сутностями, які варто враховувати при формуванні зовнішньої політики держави.

Звідси, сформувалися дві основні тенденції горизонтальної взаємодії влади й суспільства щодо питань формування та реалізації зовнішньої політики, а саме:

1. Суспільство визначає й впливає на дії влади шляхом активної участі в прийнятті державно-політичних рішень. Для прикладу, варто згадати про різноманітні програми залучення кваліфікованих громадських організацій до робочих груп, створення громадських рад при виконавчих органах влади, безперешкодна участь у засіданнях законотворчих палат (особливо місцевого рівня), направлення електронних петицій, які є обов'язковими для розгляду тощо. Досить часто така діяльність є ефективною й дозволяє уникати різкої критики влади при ухваленні рішень.

2. Влада визначає напрями розвитку держави й пропонує їх суспільству у вигляді нормативно-правових актів (законів, меморандумів, міжнародних угод тощо). Патерналістські настрої громадян сприяють безальтернативному домінуванню влади у процесі підготовки та виробленні тактичних та стратегічних документів влади. Таким чином, вона несе відповідальність за якість та зміст життя кожного громадянина та країни загалом й, відповідно, реалізацію зовнішньополітичного курсу.

Кожна держава світу в залежності від означених тенденцій, яка переважає в її розвитку, може бути включена певними характеристиками до одного з трьох основних політичних режимів. Важливо, що «на різних етапах розвитку суспільства, у різних типах суспільств за різних політичних режимів (тоталітарних, ліберальних, демократичних) вияв громадської думки як соціальної інституції має свої особливості. Так, за тоталітарних режимів вона є безсилою, за ліберальних – береться до уваги за можливістю і тільки за

демократичного правління стає дійовою силою, впливаючи на всі процеси суспільного життя» [7, с. 22].

Якщо в країні, поширеним є домінування лише бюрократичного сприйняття світу, а рішення приймаються з метою дотримання запланованого державою програмного розвитку у вигляді стратегій, концепцій, планів, в той час як суспільство сприймає ситуацію як належне й виконує рішення влади, то така країна схильна до тоталітарного режиму. Дане суспільство не здатне на спротив та активну політичну участь, адже для виконання планових програм усі громадяни виконують лише їм призначені функції та завдання. Усі галузі працюють лише з точки зору стратегічних завдань, визначених політичною елітою або партією. З цією метою під контролем влади знаходиться уся пропагандистська машина, що дозволяє формувати й маніпулювати суспільною думкою. Прикладом таких держав у XXI ст. є Північна Корея, Куба, Ємен, ряд країн Африки та Південної Америки.

Іншим типом тенденцій домінування впливів влади або громадської думки на прийняття важливих державних рішень є активна участь громадянського суспільства у процесі. Крім того, у XXI ст. зовнішньополітична активність держав пов'язана з необхідністю враховувати місце й роль нових глобальних гравців, міжнародних акторів (засоби масової інформації, транснаціональні корпорації, міжнародні урядові й неурядові організації, злочинні угруповання релігійного й ідеологічно-політичного спрямування). Тиск цих нових акторів відчувають, в першу чергу, країни, які схильні дотримуватися міжнародного права та встановлених правил міжнародної співпраці та взаємодії. Це розвинені країни Азії, Європи, Америки.

На межі цих двох тенденцій знаходяться, за тезами З. Бжезинського [2], геополітичні центри, а також країни, що трансформуються до демократичного політичного режиму. Україна, Грузія, Молдова, Азербайджан, Пакистан, Туреччина тощо – це група країн, які балансують між домінуванням національних інтересів й громадською думкою у процесі прийняття рішень зовнішньополітичного характеру. Часто суспільна думка стає об'єктом маніпулювання різноманітних ЗМІ, політичних груп, зовнішніх агентів. Але впровадження важливих механізмів й процедур (чесні вибори, незалежність ЗМІ, доступ до справедливого правосуддя й економічна стабільність) дозволяє активізувати й врахувати громадську думку у стратегічній й тактичній політико-правовій діяльності.

Враховуючи, що за тоталітарного режиму, громадська думка в сучасному її розумінні відсутня, варто зазначити, що маніпулятивна складова реалізації зовнішньої політики присутня й у демократичних ліберальних суспільствах. Шляхом залучення ЗМІ проводиться системна інформаційна компанія на формування схвальної громадської думки щодо майбутніх дій країни поза її межами. Для прикладу, вторгнення США в Ірак підтримувало близько

75 американців [1] як наслідок висвітлення Адміністрацією Президента Дж. Буша фактів напівдостовірного характеру щодо терористичної ядерної загрози цієї країни як для Америки, так і всього світу. «Через кілька років й відсутності доказів ядерних розробок С. Хусейном, ошуканими себе відчували більшість конгресменів, які проголосували за підтримку війни з Іраком», – напише у своїй книзі «Великі рішення» Г. Клінтон [5]. Але для США позитивна громадська думка була важлива для легітимізації своїх дій й уникнення подальшого осуду міжнародного осуду.

Також більшість країни Європи на державному рівні намагалися переконати громадян у важливості членства у ЄС, а також НАТО в період підготовки процедурних і нормативних особливостей такого зовнішньополітичного курсу.

Ще одним прикладом варто назвати останні події з виходом Великобританії з ЄС, враховуючи результати референдуму, на якому британці проголосували схвально, керуючись лише лозунгами та перекрученими фактами й даними прихильників Брекситу. Уже відомо, що висвітлені показники про позитивні макроекономічні ефекти, відсоток зростання соціально-економічного благополуччя були напівправдиві й ввели в оману британців.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, зовнішня політика кризь призму громадської думки є ідеалістичним, але й реальним проявом горизонтальної взаємодії між суспільством й владою. У процесі реалізації міжнародної співпраці країна з одного боку маніпулює суспільним схваленням або осудом по відношенню до інших акторів або подій, а з іншого – легітимізує свої дії щодо них (наприклад, підписання угод, вхід або вихід з союзів, участь або невтручання у вирішенні міжнародних конфліктів).

У дослідженні були реалізовані поставлені завдання та досягнуто мети. Гіпотеза щодо місця громадської думки у XXI ст. як засобу вмілого маніпулювання та легітимізації дій влади доведена. Подальші дослідження даної теми, враховуючи отримані результати, потребують аналізу глобальної та міжнародної громадської думки (позиції), яка формується у системі взаємодії з міжнародними організаціями й суспільствами інших країн, щодо подій та діяльності держави у світі.

Список використаних джерел:

1. Арин О. Общественное мнение США о внешней политике [Электронный ресурс] / О. Арин. – Режим доступа: http://olegarin.com/olegarin_articles/north-america-and-europe/us-public-opinion-on-foreign-policy.html#ewropup/0/. – Загл. с экрана. – Дата обращения 11.02.2017.
2. Бжезинський З. Велика шахівниця / З. Бжезинський. – Львів ; Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 236 с.

3. Качинський А. Індикатор могутності провідних країн світу: характер, тенденції та прогноз / А. Качинський, Д. Молоченко // Зовнішні справи. – 2015. – № 7. – С. 32–35.
4. Киссинджер Г. Дипломатія : [Пер. с англ.] / Г. Киссинджер. – Москва: Ладомир, 1997. – 847 с.
5. Клінтон Г. Великі рішення / Г. Клінтон ; пер. з англ. Л. Герасимчук. – 2-ге вид. – Київ: Наш Формат, 2016. – 544 с.
6. Короткий оксфордський політичний словник: пер. с англ. / Дж. Андергіл, П. Артур, С. Барет, П. Берд ; за ред. І. Маклін, А. Макмілан; пер.: В. Сидоров, Д. Тарашук, П. Тарашук. – Київ: Основи, 2005. – 789 с.
7. Ляпіна Л. А. Громадська думка як соціальний феномен та її роль у демократизації суспільних відносин / Л. А. Ляпіна, О. С. Ляпіна // Наукові праці [Чорномор. держ.ун-ту ім. П. Могили]. Серія: Соціологія. – 2011. – Т. 156, вип. 144. – С. 20–23.
8. Полторац В. А. Соціологія общественного мнения: [учеб. пособие] / В. А. Полторац. – Киев: СОЦИОПОЛИС ; Днепропетровск: Арт-Пресс, 2000. – 264 с.
9. Цыганков П. А. Внешняя политика и общественное мнение [Электронный ресурс] / П. А. Цыганков // Обозреватель-Observer. – 2008. – № 7. – С. 36–52. – Режим доступа: <https://istina.msu.ru/publications/article/3255697/>
10. Шатун В. Т. Концепт громадської думки, особливості її формування, ідентифікації та інтерпретації / В. Т. Шатун // Наукові праці [Чорномордерж.ун-ту ім. П. Могили]. Серія: Політологія. – 2012. – Т. 204, вип. 192. – С. 52–56.
11. Morgenthau, H. J. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Knopf, 2nd ed., 1954, – P. 9, 528.

References:

1. Arin, O. (2003). *The US public opinion on foreign policy*. [online] Available at: http://olegarin.com/oleg-arin_articles/north-america-and-europe/us-public-opinion-on-foreign-policy.html#ewpopup/0/. [Accessed 11 February 2017]. Title from the screen.
2. Bzhezyynskyi, Z.(2000). *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*.Lviv, Ivano-Frankivsk: Lileia-NV.
3. Kachynskyi, A.(2015). Indicator of the power of the leading countries the world: nature, trends and prognosis. *Zovnishni spravy [The UA Foreign Affairs]*, no. 7, pp. 32–35.
4. Kissinger, H. (1997). *Diplomacy*. Moscow: Ladomir.
5. Clinton, H. (2016). *Hard Choices*. 2nd ed. Translated from English by L.Herasymchuk. Kyiv: Nash Format.

6. Underhill, D.J., Artur, P., Barrett, S., Berd, P. eds. (2006). *Concise Oxford Dictionary of Politics* Translated from English by V. Sydorov, D. Tarashchuk, P. Tarashchuk. Kyiv: Osnovy.

7. Liapina, L. and Liapina, V. (2011). Public opinion as a social phenomenon and its role in the democratization of social relations. *Naukovi pratsi. Chornomorskyi derzhavnyi universytet im. P. Mohyly. Serii: Sotsiologhiia* [Scientific works. Petro Mohyla Black Sea State University. Series: Sociology], Vol. 156, issue 144, pp. 20–23.

8. Poltorak, V. (2000). *Sociology of public opinion*. Kiev: SOTCIOPOLIS ; Dnepropetrovsk: Art-Press.

9. Tcygankov, P. A. (2008). Foreign policy and public opinion. *Obozrevatel [Observer]*, no. 7, pp. 36–52.

10. Shatun, V. (2012). Concept of public opinion, especially its formation, identification and interpretation. *Naukovi pratsi. Chornomorskyi derzhavnyi universytet im. P. Mohyly. Serii: Politologhiia* [Scientific works. Petro Mohyla Black Sea State University. Series: Politology], Vol. 204, issue 192, pp. 52–56.

11. Morgenthau, H.J. (1954). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. 2nd ed. New York: Knopf.

ПРАВИЙ ІДЕОЛОГІЧНИЙ РУХ ЄВРОПИ ТА ПОЛІТИЧНІ УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

УДК 329.055.2 (4): 327 (4+477)

Печеранський Ігор Петрович

доктор філософських наук, доцент,

Київський національний університет культури і мистецтв,

Київ, Україна,

ipecheranskiy@ukr.net

ПРАВИЙ ІДЕОЛОГІЧНИЙ РУХ ЄВРОПИ ТА ПОЛІТИЧНІ УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Метою статті є аналіз передумов і особливостей зміни політичного тренду в Європі у напрямку посилення правих ідеологічних артикуляцій і, відповідно до цього, окреслення перспектив впровадження консервативної ідеології України на рівні стратегії державного управління в межах означеної тенденції. Методологія дослідження ґрунтується на нормативно-ціннісному та інституційному підходах, які застосовуються як методологічні інструменти для пізнання політико-ідеологічного ландшафту в сучасній Європі, серед ключових аспектів якого представлений суттєвий ухил в бік правих (поміrkованих і крайніх) ідей. До них додається ще компаративний підхід, котрий дозволяє порівняти ідеологічні позиції крайніх і поміrkованих правих, а також провести паралелі між ситуацією в Європі та Україні. Застосування методу моделювання у даному випадку дає змогу виділити основні перспективи впровадження правої ідеї і консервативної ідеології в суспільно-політичному житті України на сучасному етапі. Серед основних результатів і висновків, що їх отримано у даній статті, варто вказати на обґрунтування правоцентристського консервативного ідеологічного вектора розбудови української державності, враховуючи теперішню популярність правих в Європі, а також ті загрози, котрі несе російська агресія та олігархічно-корупційна система управління нашою країною. Вироблені основні політичні уроки на підставі європейського досвіду для України: відродження інтересу до консерватизму як ідеології, доктрини та стратегії державного управління; підкріплення консервативного курсу інституційними та конституційними механізмами; віднайдення «третього шляху» між Сцїллою євроінтеграції та Харибдою «Русского мира».

Ключові слова: Європа, Україна, ідеологічний рух, права ідея, міжнародні відносини, консерватизм, третій шлях, національний суверенітет.

Pecheranskyi Igor, Doctor of Philosophy, Associate Professor, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

The right ideological movement of Europe and political lessons for Ukraine

The goal of the article is the analysis of the prerequisites and peculiarities of political trend changes in Europe in the way of the right ideological articulations strengthening and according to this the circumscription prospects for the implementation of Ukraine's conservative ideology at the level of public administration strategy within the specified tendency. Methodology of the research is based on the normative-value and institutional approaches which were applied as methodological instruments for cognition political-ideological landscape in modern Europe, among key tendencies of which is the essential slope to the side of right forces (moderate and extreme ideas). A comparative approach is also added the thus allowing to compare ideological positions of extreme and moderate right forces, and also to draw a parallel between the situation in Europe and Ukraine. Applying the method of modeling in this very case gives the possibility to underline the main perspectives of the implementations of the right idea and conservative ideology in the social and political life of Ukraine at the present stage. Among the main results and conclusions which were got in this article, the reasoning of the right centrist conservative ideological vector of Ukrainian statehood development including present popularity of right forces in Europe and as well as those threats of Russian aggression and oligarchically-political system of management of our country is worth pointing out. The basic political lessons on the ground of the European experience for Ukraine are made: revival of the interest to the conservatism like the ideology, doctrines and strategies of statehood management; support of the conservative course by institutional and constitutional mechanisms; making the "third way" between Scylla of eurointegration and Hariboda of the "Russian world".

Key words: Europe, Ukraine, ideological movement, right forces idea, international relations, conservatism, the third way, national sovereignty.

*Печеранский Игорь Петрович, доктор философских наук, доцент,
Киевский национальный университет культуры и искусств, Киев, Украина*

Правое идеологическое движение Европы и политические уроки для Украины

Целью статьи является анализ предпосылок и особенностей изменения политического тренда в Европе в сторону усиления правых идеологических артикуляций и, исходя из этого, определение перспектив внедрения консервативной идеологии Украины на уровне стратегии государственного управления в пределах обозначенной тенденции. Методология исследования основана на нормативно-ценностном и институциональном подходах, которые применяются как методологические инструменты для познания политико-идеологического ландшафта в современной Европе, среди ключевых аспектов которого существенный уклон в сторону правых (умеренных и крайних) идей. К ним добавляется еще компаративный подход, который позволяет сравнить

ПРАВІЙ ІДЕОЛОГІЧНИЙ РУХ ЄВРОПИ ТА ПОЛІТИЧНІ УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

ідеологічні позиції крайніх і помірних правих, а також провести паралелі між ситуацією в Європі та Україні. Застосування методу моделювання в даному випадку дозволяє виділити основні перспективи впровадження правих ідей та консервативної ідеології в громадсько-політичному житті України на сучасному етапі. Серед основних результатів та висновків, отриманих в цій статті, слід вказати на обґрунтування правоцентристського консервативного ідеологічного вектора розвитку української державності, враховуючи нинішню популярність правих в Європі, а також ті загрози, які несе російська агресія та олігархічно-корупційна система управління країною. Розроблено основні політичні уроки для України на основі європейського досвіду: відродження інтересу до консерватизму як ідеології, доктрини та стратегії державного управління; підкріплення консервативного курсу інституційними та конституційними механізмами; пошук «третього шляху» між Сциллою євроінтеграції та Харибдою «Руського світу».

Ключові слова: Європа, Україна, ідеологічне рух, праві ідеї, міжнародні відносини, консерватизм, третій шлях, національний суверенітет.

Вступ. Процеси, що сьогодні відбуваються в межах політико-ідеологічного простору сучасної Європи, чимось нагадують схожі прояви, котрі є хімічними і геологічними за своєю природою. Йдеться про тектогенез або ж про сукупність тектонічних рухів і процесів, що структурно видозмінюють і формують земну кору, деформують гірські породи на планеті Земля. Щось подібне відбувається і з європейським політичним ландшафтом вже більш ніж десятиліття у ХХІ ст., відношенню до якого сміливо можна застосовувати неологізми на кшталт «ідеологічний рух» (у значенні тектонічного зрушення) чи «ідеологічний зсув». Цей рух стрімко і кардинально змінює розстановку політичних сил і ситуацію на ідеологічному фронті в межах Єврозони в напрямі поглиблення правого курсу. Консервативні та націоналістичні політичні сили отримують усе більше голосів на місцевих виборах, що є закономірною реакцією на деякі рішення Брюссельської бюрократії. Популярність цих сил, в якій втілюються ідеологічні зрушення, може суттєво змінити політичну мапу Європи, і вже частково змінює, що не може залишитися поза увагою тієї частини українського політичного та наукового істеблшменту, котра зацікавлена у модернізації країни, у збереженні її національної та культурної самобутності.

Мета дослідження. Саме тому метою даної статті є аналіз передумов і особливостей зміни політичного тренду в Європі у напрямку посилення правих ідеологічних артикуляцій, а ще окреслення основних перспектив для України в контексті означеної тенденції, який ідеологічний вектор повинна обрати наша

ПРАВІЙ ІДЕОЛОГІЧНИЙ РУХ ЄВРОПИ ТА ПОЛІТИЧНІ УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

країна. Вище означена проблема дуже тісно пов'язана з вагомими науковими та практичними завданнями, з-поміж яких необхідно виокремити системну роботу над теоретичними засадами української консервативної ідеології на сучасному етапі у зв'язку зі стратегією державного управління, що повинна мати вихід у практичну площину на прикладі механізмів реалізації відповідно до цих засад зовнішньої та внутрішньої політики, дипломатії та міжнародних відносин і т. п.

Дана робота ґрунтується на нормативно-ціннісному та інституційному підходах, котрі застосовуються як методологічні інструменти для представлення та пізнання політико-ідеологічного ландшафту в сучасній Європі, серед ключових тенденцій якого є суттєвий ухил в бік правих (поміркованих і крайніх) ідей. До них додається ще компаративний підхід, котрий дозволяє порівняти ідеологічні позиції крайніх і поміркованих правих, а ще провести паралелі між ситуацією в Європі та Україні. Застосування методу моделювання у даному випадку дає змогу виділити основні перспективи впровадження правої ідеї і консервативної ідеології в суспільно-політичному житті України на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Якщо з російським вектором ситуація сьогодні є зрозумілою, там панують ідеали цивілізаційного нонконформізму, імперського шовінізму і спроби відродити «великодержавницькі» монархічні традиції, в межах яких нівелюються будь-які намагання утвердити соборність, державність й суверенність України, культивується штучне уповільнення модернізаційних процесів у контексті політико-економічного поля країни, то європейський вектор є більш цікавішим і перспективнішим, зокрема з огляду й на ті ідеологічні зрушення, що ми спостерігаємо на сучасному етапі.

Підйом європейських правих і їхні вражаючі результати на місцевих парламентських виборах за останні роки, – Швейцарська народна партія (29 %), Данська народна партія (21 %), Йоббік в Угорщині (21 %), Австрійська партія свободи (21 %), Національний фронт у Франції (14 %), Народна партія – Наша Словаччина (8 %), Партія свободи в Нідерландах (10 %), Золотий світанок у Греції (7 %), Альтернатива для Німеччини (4,7%) та інші, – свідчить не про спонтанність чи збій в системі, а про сталу і прогнозовану тенденцію, котра має власні історичні передумови.

Згадаймо першу хвилю такого підйому, що відбулася у 70–80-х рр. ХХ ст., як реакцію на два процеси: по-перше, міграційний сплеск, внаслідок якого були порушені базові засади функціонування європейського соціуму, а шалена динаміка цього сплеску суттєво впливала на зміну соціально-економічних параметрів останнього в гіршу сторону; по-друге, криза європейського ціннісного проекту внаслідок подій 1960-х рр., коли більшою мірою Західною, і частково Східною Європою ширився скепсис стосовно того аксіологічного ядра, навколо якого має об'єднатися і розвиватися європейське суспільство.

ПРАВИЙ ІДЕОЛОГІЧНИЙ РУХ ЄВРОПИ ТА ПОЛІТИЧНІ УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Як результат, за словами О. Тевдой-Бурмулі, почалися лівацькі бунти в Парижі, а також підйом нових правих. Варто згадати О. де Бенуа та багато інших французьких філософів, політиків і громадських діячів, котрі засвідчили розлом європейської ціннісної парадигми. Ось цікаві думки автора з цього приводу: «щоб Європі пережити виклики й спокуси суспільства споживання, потрібно пройти між... Сциллою англо-саксонського утилітаризму і Харибдою східного, радянського егалітаризму і колективізму. Інакше кажучи, між індивідуалізмом і колективізмом повинна пройти Європа. Це і є її третій шлях. Ця ідея стала основою руху нових правих, котра в якійсь мірі породила сучасний правий радикалізм. Звичайно, певною мірою я спрощую. Наприклад, французький правий радикалізм досить ґрунтовно пов'язаний з рухом нових правих. Як і німецький. А англійський – практично не пов'язаний. Якщо подивитися на Національний фронт Англії або на Британську національну партію (БНП), то це, скоріше, класичний расистський радикалізм. У чому проявився сплеск нового правого радикалізму? У 1980-ті рр. у Франції посилювався Національний фронт Ле Пена. А в 1990–2000-ті рр., коли рухнула біполярна система, і слідом за цим увійшла в кризу партійно-політична система західних країн (ліві втратили орієнтир, праві втратили ворога), і одночасно з цим почалася нова, вже третя за рахунком, фаза імміграції, праві радикали з маргіналів перетворилися на важливу, хоч і не домінуючу силу» [1].

Друга «права» хвиля піднялася у 2010-х рр., коли особливо згубними виявилися наслідки лібералізації європейського візового режиму, що внесли свою лепту до економічної кризи 2008 р. Якщо розглянути результати виборів в Європі за ці останні роки, то очевидна апеляція європейців до здорового глузду, котра є своєрідним пробудженням від прорахунків і «ідолів» брюссельської бюрократії. Більшість російських політологів-аналітиків і міжнародників, особливо тих, хто є частиною пропагандистського пулу «великоросійської машини», починають говорити про політичну кризу, як про занепад Європи, з чим важко погодитися. Криза як занепад? Ні. Зміна політичного тренду? Так. Криза як загострення? Мабуть. Захисна реакція національних держав на рішення Брюсселя: невдоволення волонтаристською політикою, міграційна криза, проблемні аспекти Трансатлантичного партнерства, ослаблення національних урядів і т. п.? Так.

Саме тому коректнішим є термін «зрушення», котрий передбачає зміну вектора або акценту. Ліберальна Європа ніколи не буде, не є і не буда на 100 % ліберальною, про які б ініціативи Брюсселю не йшла мова. Вона завжди матиме в собі консервативні важелі як механізм врівноваження, стабілізації та реакцію на крайні ліві кроки. «Зрушення вправо, – зазначає професор економіки Лінцського університету Ф. Шнайдер, – обумовлене, з одного боку, міграційною кризою, з іншого – кризою європейської валюти і найсильнішим невдоволенням

ПРАВИЙ ІДЕОЛОГІЧНИЙ РУХ ЄВРОПИ ТА ПОЛІТИЧНІ УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

суспільства Євросоюзом. Ці три чинники створюють ситуацію невизначеності для багатьох австрійців, майбутнє більше не малюється їм в позитивному ключі, безробіття зростає. Все це сприяє зростанню популярності консервативних партій, які пропонують, на перший погляд, прості рішення і набирають голоси» [3].

Угорщина в особі прем'єра В. Орбана чітко окреслила курс у напрямку відмови від ліберально-демократичної моделі державного устрою. Австрія починає хвилюватися і ці хвилювання теж мають правий ухил. У Німеччині поступово зростають «альтернативні» настрої (нові праві закликають до виходу з євросони). Французькі праві в другому турі виборів хоч й суттєво здали свої позиції, проте продовжують впливати на політичний клімат країни, радикалізуючи настрої громадян. Рішення Брюсселю стосовно надання квартир мігрантам і величезні штрафні санкції для незгодних підштовхнули болгар, румун і словаків голосувати за радикалів і націоналістів. У правий бік також похитнувся нордичний політичний маятник Скандинавських країн і Фінляндії. Що стосується останньої, то безпрецедентний успіх партії «Справжні фіни» 17 квітня 2011 р., яка отримала 19 % голосів у парламенті, професор університету Гельсінкі Я. Сундберг назвав «великим ударом для фінської політики», а відома фінська газета «Амулехті» вийшла на наступний день під заголовком «Революція».

Разом із тим, у межах зазначеного правого ідеологічного зрушення, варто чітко розділяти євроскептиків і радикалів або ж крайніх правих. Якщо говорити мовою політичного психоаналізу, залучаючи сюди здобутки К. Хорні, виходить, що євроскептики втілюють у собі усвідомлений, тому нормальний, невротичний стан стосовно політики Брюсселя, не сприймаючи лише окремі аспекти процесу євроінтеграції на сучасному етапі. Натомість позиція крайніх правих більше нагадує неконтрольовані невротичні розлади, які зосереджують увагу на ціннісній проблемі та зміні наявного порядку. Через те, в один ряд ніколи не можна ставити, наприклад, Партію незалежності Великобританії з грецькою неонацистською партією «Золотий світанок». Респектабельні євроскептики ніколи не перетворюються на затятих націоналістів, політичні демарші яких, як правило, віддають антисемітизмом і расизмом.

І справа не в особистому, а в ідейному, ідеологічно-програмному конфлікті. Найджел Фараж не зміг би утворити коаліцію з Беппо Грілло, Марі Ле Пен чи Гертом Віддерсом, з «Йоббіком» чи польськими крайніми правими. Чому? Тому що він меншою мірою «європеїст», аніж країні праві. Він буде звертатися до проблем міграції чи краху мультикультуралізму попутно, не доводячи їх до крайності, адже головною проблемою для євроскептиків залишається шалений тиск брюссельської бюрократичної машини на національний державний суверенітет. Натомість для правих радикалів

ПРАВІЙ ІДЕОЛОГІЧНИЙ РУХ ЄВРОПИ ТА ПОЛІТИЧНІ УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

неприйнятним є європейський проект, що його реалізує Брюссель на сучасному етапі, тобто, по суті, цивілізаційна прірва, яка символізує нездоланий розрив між проектом Європи у її крайньо-правому варіанті і брюссельською Європою. Що стосується Н. Фаража, то його більше цікавить не вся Європа, а конкретно Англія та її інтереси.

Хоча у цій ситуації не все так однозначно. Попри очевидно негативні моменти, які пов'язані з расизмом, фашизмом і антисемітизмом, «європеїзм» крайніх правих полягає у тому, що вони б'ють на сполох навколо ситуації, котра стосується збереження європейської ідентичності. Показовим прикладом у цьому відношенні є ситуація з футбольною командою Франції. У ранньому середньовіччі саме ця країна зупинила арабів під Парижем і заснувала велику Німецьку імперію, проте, коли ми дивимося матчі за участю їхньої збірної, то виникає таке враження, що Карл переміг арабів, а араби та ін. національності перемогли європейців. Директор центру «Українські студії стратегічних досліджень» Ю. Сиротюк з цього приводу зауважує наступне: «В Європі є велика проблема з тиском на ідентичність, мову, традиції. Об'єднану Європу народила християнська цивілізація, а зараз багато мігрантів мають інші цінності й зневажливо ставляться до християн. Багато з мігрантів отримують такі ж права, як європейці, і починають ними зловживати. Пам'ятаємо торішні зґвалтування жінок в Німеччині, є серйозна загроза з етнічною злочинністю в багатьох європейських країнах, ми не забули теракти в Бельгії. Тобто праві політичні сили з їх гаслами – це реакція на виклики, які стоять перед Європою» [2].

Звертаючи увагу на ці тенденції та аналізуючи їх, враховуючи відродження євроінтеграційного курсу та трансатлантичного вектора розвитку країни, котре декларує нова українська влада і парламентська більшість, потрібно відмітити декілька, на нашу думку, важливих політичних уроків, що їх мають винести з вищезазначеного можновладці (теперішні й майбутні), якщо прагнуть після себе залишити незалежну, самобутню, модерну, а точніше модернізовану, Україну.

Урок перший. Відродження інтересу до правої ідеї та консерватизму на рівні ідеології, доктрини і стратегії управління державою. Коли звідусіль починають лунати тези про користь технократів-професіоналів в уряді, які добре знають свою справу, то задумуєшся про те, що цей професіоналізм у наших українських реаліях ототожнюється з витонченістю «схем», що їх можна вигадати, щоб черговий раз вивести якомога більше активів з країни на приватні рахунки. Ми не проти професіоналізму, хоч і найкращого західного зразка, але за однієї умови – він має бути «надбудовою» над патріотизмом та відданістю національним інтересам. В іншому випадку Україна перетвориться на черговий

ПРАВИЙ ІДЕОЛОГІЧНИЙ РУХ ЄВРОПИ ТА ПОЛІТИЧНІ УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

проект, інформацію про який можна отримати в книзі Дж. Перкінса «Сповідь економічного вбивці» (2004).

Загравання з лівими ідеями й проектами в Україні, так і залишалося довгий час заграванням, результати якого не відповідали духу та логіці національного розвитку. Це обумовило дефіцит розуміння правої ідеї в українському суспільстві, трактування якої зводилося на маргінес (локальні прояви «хуторянства») або ототожнювалося з фашизмом і войовничим націоналізмом («бандерівщиною»), і все це редукується до оберігання власної «нерозвиненої» культурної ідентичності, тоді як ліві ідеї виражали дух прогресу та реформ.

Якщо покладатися на ретроспективний огляд, то ми помітимо, що суспільне буття українців завжди чимось нагадувало мережу, котра утворювалася завдяки інтерації (взаємодії) громад, які культивували та підтримували традиції, гордилися своєю працею та власністю, захищали родинні цінності. Це формувало не просто індивідуальність, а співчутливу індивідуальність, котра й була невід'ємною «клітинкою» громади. І коли на заміну цим самобутнім, по своїй природі демократичним, утворенням приходять колективна та напівмістична сила у вигляді чи то ринку, чи то транснаціональної корпорації, чи навіть нації, тоді виникає органічний протест духу і тіла, який переріс у тривалу боротьбу за власні землі, країну, за незалежність, що триває й сьогодні.

Тому відродження інтересу до правої ідеї, на нашу думку, має бути тісно пов'язане з консервативною ідейно-політичною платформою, яка не є штучною і ззовні інкорпорованою доктриною, не є містифікованою романтичною силою, а більше нагадує послідовну, продуману та органічно виведену з буття українського народу стратегію захисту та управління надбанням останнього. Стратегія ця має ґрунтуватися на синтезі традицій та інновацій, адже модернізація країни, якщо ми не хочемо втратити самобутність і національний колорит України у вирії цієї модернізації, повинна тісно поєднуватися зі сталими пересудами і переданнями, котрі зберігають генетичний код українства. Традиція *in potentia* містить у собі новацію, а остання є логічним і органічним продовженням самої традиції в часі, її адаптацією до викликів майбутнього.

Стратегія управління українською державою на консервативних засадах на сучасному етапі має базуватися не на ідеологемах евронеолібералізму чи євроінтеграції, соціалізму чи ліберального радикалізму, а на ідеології правого реформізму, що відійде від реакційно-локальних ідей і романтично-галасливого націоналізму у бік традиції сталого розвитку – традиції соборної та консолідуючої держави, яка відповідає за розвиток-виховання населення та модернізацію промислового й економічного потенціалу країни відповідно до власної фундаментальності та вимог сучасності.

ПРАВИЙ ІДЕОЛОГІЧНИЙ РУХ ЄВРОПИ ТА ПОЛІТИЧНІ УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Урок другий. Підкріплення правої консервативної ідеології необхідними інституційними та конституційними механізмами. Йдеться не лише про заснування консервативних політичних партій переважно центристського або поміркованого спрямування (саме партій, які вирізняються вшанування моральних і політико-правових традицій суспільного життя українців, а не проєктів), але й про імплементацію консервативних та неоконсервативних ідеологічних змістів на рівні інституцій виконавчої, законодавчої та судової гілок влади, вироблення поваги до принципу конституціоналізму, що в межах політичної онтології є тим регулятивом, котрий запобігає виникненню фасадної державності й олігархічно-люмпенської системи.

Дотримання та реалізація в політико-правовому процесі демократичного конституціоналізму є одним із тих стабілізуючих факторів, який не дозволить перерости правій ідеї з поміркованого формату в крайній правий. Український консерватор як демократичний конституціоналіст завжди залишається в межах логіки захисту власних національних інтересів, керуючись нормами здорового глузду і прагматичного мислення, намагаючись приборкати ірраціональну силу природи. Він не переходить на сторону крайніх правих і радикалів, оскільки для нього важливішими є наративи порядку та стабільного національного розвитку, аніж наратив боротьби за національну гідність та цивілізаційні пріоритети.

Урок третій. Вироблення Україною «третього шляху» між Сциллою євроінтеграції та Харибдою «Русского мира». Тільки на відміну від крайніх правих цей шлях, враховуючи політичну та економічну географію України, в перспективі передбачає не цивілізаційну боротьбу, а співпрацю на окремих умовах з Євросоюзом і Росією, де в пріоритеті залишатимуться національні інтереси. Звісно, що такий шлях можливий лише за умови оздоровлення економіки та політичної системи країни, позбавлення її від «пухлин» під назвою плутократія та олігархономіка; налагодження партнерських стосунків з Європою та США у форматі обміну та співпраці, а не «куратор – підлеглий»; розв'язання конфлікту з Росією, попри цивілізаційний пафос, що нагнітається навколо нього тощо. Росія поводить з нами таким чином, настільки ми дозволяємо їй це робити. Чому вона не воює зі США, Китаєм чи Європою, намагаючись діяти іншими методами? Тому що вони цього не дозволяють. А українські керманічі своїми рішеннями і діями за всю новітню історію України дозволяли Росії в нас почуватися як в себе дома, поступово нав'язуючи нам власний ідеологічний проєкт «батою або пряником».

Зміцнившись на правоцентричних консервативних засадах внутрішньо, ми зміцнимо свої позиції на міжнародній арені. Саме тому ми не даремно почали з системи державного управління, адже якщо там запанують не «політичні підприємці», а освічені консерватори та національні прагматики, що вболівають за долю своєю країни, тоді Україна поступово почне одужувати в

ПРАВИЙ ІДЕОЛОГІЧНИЙ РУХ ЄВРОПИ ТА ПОЛІТИЧНІ УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

усіх сферах. І коли закінчиться цей процес, у результаті якого ми отримаємо модернізовану та конкурентоспроможну економіку, здорову та збалансовану політичну систему, потужну армію, реформовану освіту, медицину та створену систему патріотичного виховання молоді, ось тоді ми почнемо поважати і любити свою країну, а наші закордонні партнери почнуть рахуватися з нами, визнавати нашу суб'єктність. А допоки нами керують олігархи та «політичні підприємці», Україна буде з кожним роком відставати у світовому та цивілізаційному розвитку, залишаючись об'єктом міжнародної політики та країною з «суперечливою» історією, що не має права на самостійне майбутнє.

Наукова новизна. Обґрунтовано правоцентристський консервативний ідеологічний вектор розбудови української державності, враховуючи теперішню популярність правих в Європі, а також ті загрози, котрі несе російська агресія та олігархічно-корупційна система управління нашою країною.

Висновки. Отже, зважаючи на правий ідеологічний рух в Європі, який з огляду на виклики, що сьогодні стоять перед Заходом, буде зміцнюватися та набирати обертів і в подальшому, а також враховуючи військову агресію та цивілізаційне протистояння з Росією, цілком логічним і закономірним є відродження інтересу до правої ідеї, відновлення процесу реактуалізації консервативних ідеологічних змістів в Україні на сучасному етапі. Окреслена ситуації, що нині ми спостерігаємо на європейському політичному та ідеологічному фронті, лише підтверджує важливість і життєдайну роль консервативної ідеології для нашої країни, яка виступає в умовах банкрутства проекту лібералізму по-українськи, що найкраще проявив себе на прикладі розквіту плутократії та олігархономіки, підвладності зовнішньому управлінню державою, стабілізуючим і модернізуючим фактором в українському суспільстві, за умови вироблення відповідних механізмів конституційного та інституційного впровадження ідеологем порядку, сталого розвитку, захисту традиційних цінностей та національного суверенітету.

Список використаних джерел:

1. Популярность крайне правых – это индикатор недовольства: [Электронный ресурс]: [интервью Л. Ульяновой с А. Тэвдой-Бурмули от 09.07.2014] – Режим доступа: <https://politconservatism.ru/interview/populyarnost-krayne-pravykh-indikator-nedovolstva>. – Загл. с экрана. – Дата обращения 17.02.2018.
2. Почему Европа стремительно «правеет»? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fttc.com.ua/2016/07/pochemu-evropa-stremitelno-praveet/>. – Загл. с экрана. – Дата обращения 02.02.2018.
3. Право руля: новый политический курс Европы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://russian.rt.com/article/304146-pravo-rulya-novyi->

politicheskii-kurs-evropy. – Загл. с екрана. – Дата обращения 05.02.2018.

References:

1. *The popularity of the extreme right is an indicator of dissatisfaction.* (2014). [online] Available at: <https://politconservatism.ru/interview/populyarnost-kрайне-pravykh-indikator-nedovolstva>. [Accessed 17 February 2018]. Title from the screen.

2. *Why Europe becomes “right” so fast?* (2016). [online] Available at: <http://www.ftc.com.ua/2016/07/pochemu-evropa-stremitelno-praveet/>. [Accessed 2 February 2018]. Title from the screen.

3. *The Course is on right: a new political course of Europe.* (2016). [online] Available at: <https://russian.rt.com/article/304146-pravo-rulya-novy-politicheskii-kurs-evropy>. [Accessed 5 February 2018]. Title from the screen.

© Печеранський І. П., 2018

ОСОБЛИВОСТІ ПРИМИРЕННЯ І МИРОБУДІВНИЦТВА В УМОВАХ ЗАМОРОЖЕНИХ КОНФЛІКТІВ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ

УДК 327.56

Семчинський Костянтин Валерійович

кандидат філософських наук, доцент,

Київський національний університет культури і мистецтв,

Київ, Україна,

semchynskyy@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ПРИМИРЕННЯ І МИРОБУДІВНИЦТВА В УМОВАХ ЗАМОРОЖЕНИХ КОНФЛІКТІВ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ

В умовах російської агресії проти України особливості миробудівництва та перспективи постконфліктного примирення на пострадянському просторі постають сьогодні актуальними питаннями. Метою дослідження є виявити особливості миробудівничих ініціатив у зонах нині заморожених конфліктів на пострадянському просторі, визначити напрями і механізм успішного миробудівництва і запропонувати ефективні кроки й елементи стратегії постконфліктного примирення. Застосувавши системні, аналітичні і компаративні методи, автор обґрунтовує необхідність формування комплексної стратегії постконфліктного примирення у кожній із зон конфліктної взаємодії на пострадянському просторі. У результаті дослідження автор визначає мирне врегулювання та відновлення справедливості магістральними напрямками успішного миробудівництва у зонах тліючих конфліктів на пострадянському просторі, механізм якого має включати елементи стратегії пост-конфліктного примирення у зонах нині заморожених конфліктів. Виявлено, що миробудівничі ініціативи формуватимуть світоглядно-ціннісну та нормативно-адміністративну платформу для ефективного і успішного пост-конфліктного примирення. У висновках наводяться такі ефективні кроки для успішного миробудівництва, а у перспективі – пост-конфліктного примирення: досягнення мирних домовленостей між ворогуючими сторонами; комплекс заходів щодо роззброєння та повернення до мирного життя учасників незаконних збройних формувань; формування адекватних виборчої і партійної систем; зміцнення демократії в цілому та засоби проти рецидиву конфлікту у майбутньому. Водночас, автор робить висновок про те, що постконфліктне примирення в умовах замороженого конфлікту в повній мірі не є здійсненним, оскільки деякі з базових заходів, необхідних для ефективного постконфліктного будівництва і примирення, реалізувати технічно складно або взагалі неможливо. Авторською знахідкою є окреслення концепту «меморіалізації» пам'яті про конфлікт як надійного запобіжника проти рецидиву конфлікту у майбутньому.

Ключові слова: конфлікт, пост-конфліктне примирення, миробудівництво, стратегія примирення, пострадянський простір.

Semchynskiy Kostyantyn, Candidate of Philosophy, Associated Professor, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

The features of reconciliation and peace building in conditions of frozen conflicts on the post-Soviet territory

Under the conditions of Russian aggression against Ukraine, the peculiarities of peace building and the prospects of post-conflict reconciliation on the post-Soviet space are of great significant today. The main objectives of the study are: to identify the peculiarities of peace building initiatives in the zones of now frozen conflicts in the post-Soviet area, to determine the directions and mechanism of successful peace building, and to propose effective steps and elements of the strategy of post-conflict reconciliation. By applying systematic, analytical and comparative methods, the author justifies the necessity of forming a comprehensive strategy of post-conflict reconciliation in each of the conflict interaction in the post-Soviet space zones. As a result of the study, the author determines the peaceful settlement and restoration of justice as the main directions of the successful peace building in the fractious conflicts in the post-Soviet space zones, the mechanism of which must include elements of the post-conflict reconciliation strategy in the zones of frozen conflicts. It is revealed that peace building initiatives will form a world-view, value, and regulatory-administrative platform for effective and successful post-conflict reconciliation. The conclusions provide such effective steps for successful peace building, and in the long run – post-conflict reconciliation: the achievement of peace agreements between the warring parties; a package of measures for disarmament and the return to peaceful life of members of illegal armed groups; the formation of adequate election and party systems; the consolidation of democracy in general and the means of preventing a recurrence of the conflict in the future. At the same time, the author concludes that post-conflict reconciliation in a frozen conflict is not fully feasible, since some of the basic measures needed for effective post-conflict building and reconciliation are technically difficult or impossible to be implemented at all. The author's finding is the outline of the concept of "memorializing" the memory of the conflict as a reliable precautionary measures against the relapse of the conflict in the future.

Key words: conflict, post-conflict reconciliation, peace building, reconciliation strategy, post-Soviet space.

Семчинский Костянтин Валерьевич, кандидат философских наук, доцент, Киевский национальный университет культуры и искусств, Киев, Украина

Особенности примирения и строительства мира в условиях замороженных конфликтов на постсоветском пространстве

ОСОБЛИВОСТІ ПРИМИРЕННЯ І МИРОБУДІВНИЦТВА В УМОВАХ ЗАМОРОЖЕНИХ КОНФЛІКТІВ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ

В условиях российской агрессии против Украины особенности строительству мира и перспективы постконфликтного примирения на постсоветском пространстве являются сегодня актуальными вопросами. Целью исследования является выявить особенности миротворческих инициатив в зонах ныне замороженных конфликтов на постсоветском пространстве, определить направления и механизм успешного строительства мира и предложить эффективные шаги и элементы стратегии постконфликтного примирения. Применив системные, аналитические и компаративные методы, автор обосновывает необходимость формирования комплексной стратегии постконфликтного примирения в каждой из зон конфликтного взаимодействия на постсоветском пространстве. В результате исследования автор определяет мирное урегулирование и восстановление справедливости магистральными направлениями успешного строительства мира в зонах тлеющих конфликтов на постсоветском пространстве, механизм которого должен включать элементы стратегии постконфликтного примирения в зонах ныне замороженных конфликтов. Выявлено, что миротворческие инициативы формировать мировоззренчески-ценностную и нормативно-административную платформу для эффективного и успешного постконфликтного примирения. В заключении приводятся такие эффективные шаги для успешного строительства мира, а в перспективе – пост-конфликтного примирения: достижение мирных договоренностей между враждующими сторонами; комплекс мероприятий по разоружению и возвращению к мирной жизни участников незаконных вооруженных формирований; формирование адекватных избирательной и партийной систем; укрепление демократии в целом и средства против рецидива конфликта в будущем. В то же время, автор делает вывод о том, что постконфликтное примирения в условиях замороженного конфликта в полной мере не является осуществимым, поскольку некоторые из базовых мер, необходимых для эффективного постконфликтного строительства и примирения, реализовать технически сложно или вообще невозможно. Авторской находкой является определение концепта «мемориализации» памяти о конфликте как надежного предохранителя против рецидива конфликта в будущем.

Ключевые слова: конфликт, постконфликтное примирение, строительство мира, стратегия примирения, постсоветское пространство.

Вступ. Заморожені конфлікти на Південному Кавказі, у Придністров'ї та в Україні є інструментом поширення і збереження імперського впливу РФ на пострадянському просторі. Водночас, прагнення до примирення задля конструктивного миробудівництва є природним у спільнотах, розділених цими конфліктами. Оскільки інспірований Кремлем на території нашої держави

ОСОБЛИВОСТІ ПРИМИРЕННЯ І МИРОБУДІВНИЦТВА В УМОВАХ ЗАМОРОЖЕНИХ КОНФЛІКТІВ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ

конфлікт наразі переходить у латентну стадію, постає актуальним як дослідити саму можливість постконфліктного примирення у зонах заморожених конфліктів, так і окреслити особливості миробудівництва на окупованих нині українських землях.

В останніх дослідженнях і публікаціях започатковано розв'язання цієї проблеми з акцентом на питанні постконфліктного врегулювання, відбудови і миробудівництва в зоні замороженого конфлікту на Сході України [3; 8] або ж подаються характеристики конфліктів на пострадянському просторі [5; 6; 10; 11]. Чи не єдина робота, присвячена миротворчим практикам саме у зоні замороженого – нагірно-карабаського – конфлікту: кейс Айтан Гахраманової [9].

Заморожені конфлікти на пострадянському просторі в цілому вичерпно досліджуються зарубіжними і вітчизняними політологами: геополітичні інтереси РФ у зоні «заморожених» конфліктів на пострадянському просторі досліджувались В. Алексейченком, а пошуки моделі вирішення етнотериторіальних конфліктів на пострадянському просторі – В. Нагорняком. Серед вітчизняних авторів, що досліджували проблематику пост-конфліктного врегулювання в регіоні, варто зазначити А. Кіссе (Особливості та основні сценарії розгортання етнічного конфлікту в постсоціалістичних країнах).

Анексія Росією Криму та її агресія на Сході України дали поштовх низці нових наукових досліджень і публікацій зарубіжних і вітчизняних авторів, присвячених різного роду ретроспективним і порівняльним аналізам заморожених (або ж тліючих) конфліктів, інспірованих Росією на пострадянському просторі [1; 5; 6; 10; 11]. Особливої уваги заслуговує аналітична записка НІСД «Припинення і постконфліктне врегулювання сепаратистських конфліктів: іноземний досвід і висновки для України» [7], автори якої розглядають міжнародну практику щодо припинення регіональних конфліктів на сепаратистському ґрунті та механізми постконфліктного врегулювання суспільно-політичної й економічної ситуації у постраждалих регіонах. Пропонується досвід держав, які здебільшого подолали стадію внутрішнього конфліктного протистояння і наразі активно розбудовують мир – Нікарагуа, Бангладеш, Камбоджі, Еритреї, ПАР, Анголи, Хорватії, Боснії, Македонії, Північної Ірландії. Однак пострадянський простір у таких дослідженнях представлений лише східноукраїнським конфліктом, а про заморожені конфлікти не йдеться взагалі.

Бракує праць, які б досліджували миробудівництво у зонах латентної конфліктної взаємодії на пострадянському просторі та визначали б конкретні кроки постконфліктного примирення у перспективі врегулювання конфлікту. Виходячи із цього, автор ставить перед собою такі **завдання**:

– виявити особливості миробудівничих ініціатив у зонах заморожених конфліктів на пострадянському просторі;

ОСОБЛИВОСТІ ПРИМИРЕННЯ І МИРОБУДІВНИЦТВА В УМОВАХ ЗАМОРОЖЕНИХ КОНФЛІКТІВ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ

- визначити магістральні напрями успішного миробудівництва у зонах тліючих конфліктів на пострадянському просторі та окреслити його механізм;
- запропонувати ефективні кроки й елементи стратегії постконфліктного примирення у зонах нині заморожених конфліктів.

У міжнародних відносинах заморожений конфлікт визначається як ситуація, коли активний збройний конфлікт було припинено, але не було ані підписано мирний договір, ані прийнято іншого компромісного політичного рішення, яке б задовольнило сторони конфлікту. Ситуація, при якій збройне протистояння не стоїть на порядку денному, проте може розпочатися внаслідок провокації та у короткі терміни перетворити тліючий конфлікт на гарячу точку планети, створює середовище незахищеності та нестабільності.

Постконфліктне примирення в умовах замороженого конфлікту в повній мірі не є здійсненим, оскільки деякі з базових заходів, необхідних для ефективного постконфліктного будівництва і примирення, реалізувати технічно складно або взагалі неможливо. Наприклад, РФ не ініціюватиме примирення між сторонами заморожених конфліктів, оскільки проведення демократичних виборів у зонах конфлікту може зруйнувати такий звичний для неї інструмент дестабілізації і тиску на сторони конфлікту, невизнані анклавів і регіон в цілому. Набагато вигідніше підтримувати стан «ані війни, ані миру», консервувати стан невизначеності і нестабільності з метою збереження своєї присутності і поширення свого впливу. До того ж мешканці конфліктних зон часто сприймають Росію як захисника і добродійника, а багато росіян легко піддаються кремлівській неправдливій пропаганді з нав'язування думки про нагальність та необхідність захисту колишніх співвітчизників: така обоюдна зацікавленість у російському факторі робить марними будь-які спроби остаточно врегулювати конфлікт. До цього можна додати колись вдалі спроби Москви вплинути на європейських та американських політиків, міжнародні установи у таких спосіб, щоб складалося враження, що лише Росія може владнати та вирішити такий конфлікт.

Звичайно, міцні зв'язки із «сепаратистами», яких саме Росія постачає або ж винаймає, глибокі знання щодо пострадянського середовища, мови, історичної культури, разом із вимогою до світу визнати сферу російських інтересів на пострадянському просторі якийсь час могли створювати ілюзію вагомому аргументу присутності Росії для «вирішення» конфлікту. Однак, завданням, яке ставила перед собою Москва, було не врегулювання конфлікту, а створення нових регіональних конфліктів, замаскованих як місцевий сепаратизм. Тому, коли, не втримавшись перед спокусою, Росія успішно анексувала Крим, у Кремля виникла необхідність терміново створити нове вогнище конфліктної взаємодії на Сході України. Тобто сама анексія тієї чи іншої території не є кінцевою метою конфлікту, планованого Росією, оскільки не відповідає

ОСОБЛИВОСТІ ПРИМИРЕННЯ І МИРОБУДІВНИЦТВА В УМОВАХ ЗАМОРОЖЕНИХ КОНФЛІКТІВ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ

стратегічним інтересам Кремля, адже неврегульовані конфлікти надають останньому можливість впливати на політику тієї чи іншої пострадянської держави упродовж багатьох років. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що війна з Грузією 2008 року завершилася для РФ стратегічною поразкою, оскільки Абхазія і Південна Осетія проголосили незалежність, яку Росія не могла не визнати. Грузія визнала фактичну втрату цих територій, позбавивши таким чином Кремль можливості використовувати тліючий конфлікт у своїх інтересах.

Аналізуючи заморожені конфлікти на пострадянському просторі (Придністров'я, Нагірний Карабах, Абхазія та Південна Осетія) мусимо визнати, що про постконфліктне примирення у повному обсязі в кожному із випадків говорити зарано через низку причин. Проте є сенс концентруватися на миробудівництві, тому що магістральні аспекти розбудови миру по суті є або створенням фундаменту для замирення та майбутньої реінтеграції регіону, або навіть своєрідним «продовженням» процесу постконфліктного примирення, коли головного результату – а саме суспільного консенсусу і створення надійних запобіжників проти рецидиву конфлікту у майбутньому – було досягнуто. Крім того, миробудівничі ініціативи формуватимуть світоглядно-ціннісну та нормативно-адміністративну платформу для ефективного і успішного постконфліктного примирення. До того ж, на наше глибоке переконання, завчасно писати і говорити про пост-конфліктне примирення у зонах заморожених конфліктів на пострадянському просторі необхідно і доречно з огляду на перспективу остаточного врегулювання цих конфліктів.

Особливістю миробудівництва на пострадянському просторі, а в подальшій перспективі також і постконфліктного примирення, є те, що на думку ряду дослідників [1; 6; 11] «заморожені конфлікти не такі вже й заморожені», тобто вони відносно легко та блискавично можуть повернутися в «гарячу» стадію відкритого конфлікту. У цьому контексті варто нагадати, що грузинсько-абхазський та грузинсько-південно-осетинський конфлікти із початку 1990-х рр. і аж до серпня 2008 р. перебували у замороженому стані. Нагірно-карабаський конфлікт періодично «розморожується» внаслідок російських впливів на сторони й геополітичної архітекtonіки Південного Кавказу в цілому. В останнє це сталося навесні 2016 р., коли прикордонні сутички забрали життя декількох десятків осіб з обох сторін. Факти кровопролиття не наближують, а скоріше віддаляють розв'язання конфлікту, і такий тривалий розбрат на Кавказі теж вигідний Москві.

Сценарій розвитку подій у Придністровському регіоні Молдови у 1992 р. дуже нагадує те, що відбувається сьогодні на Донбасі. РФ як посередник у переговорному процесі наполегливо виступає проти заміни російських миротворців у зоні Придністровського конфлікту на міжнародну місію

ОСОБЛИВОСТІ ПРИМИРЕННЯ І МИРОБУДІВНИЦТВА В УМОВАХ ЗАМОРОЖЕНИХ КОНФЛІКТІВ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ

цивільних спостерігачів і з найвищих трибун постійно заявляє про цілковиту підтримку суверенітету та територіальної цілісності Молдови у загальновизнаних міжнародним співтовариством кордонах. Однак, як і у випадку із Донбасом, це Кремль продовжує надавати постійну політичну, фінансову, воєнну підтримку самопроголошеній Придністровській Молдавській республіці (ПМР), а лідерів невизнаного Придністров'я, як і ватажків терористів з ОРДЛО, в Москві приймають як керівників окремої, нехай і ніким не визнаної, держави. Відсутність в українському суспільстві консенсусу щодо примирення і миробудівництва на Донбасі корелює із подібними тенденціями у Молдові щодо Придністров'я.

Придністровський конфлікт, активна фаза протистояння якого завершилась понад чверть століття тому, розділив Молдову по Дністру. На правому березі – конституційна влада Молдови, що захищає сьогодні незалежність, суверенітет і територіальну цілісність держави. На лівому – самопроголошена ПМР, яка шляхом проведення референдуму у 2006 р. оголосила про свою повну незалежність і не приховує наміру в майбутньому приєднатися до Росії. Щоправда, 11 років по тому Президент Молдови І. Додон заявив, що Придністров'я не може увійти до складу Росії, а повинне визначитися між Україною та Молдовою [2]. Не можна наразі виключати такого розвитку подій, за якого Росія в своєму прагненні перешкодити розширенню ЄС і НАТО на Схід спробує зробити з Придністровського регіону Молдови політико-адміністративне утворення на кшталт російської Калінінградської області, територіально не поєднаної із рештою Росії. Проте, попри невизначеність і невизнаність Придністров'я, нині жителі обох берегів Дністра мирно взаємодіють на побутовому рівні, залагоджують особисті відносини між представниками Молдови й Придністров'я та підтримують локальні економічні зв'язки.

Подібність сценаріїв нині заморожених конфліктів на пострадянському просторі дає підстави говорити про можливість повторення цього сценарію із заморожуванням ще одного конфлікту – на Сході України. Миробудівничі ініціативи в суспільних системах, уражених тривалими тліючими конфліктами, мають створити міцне підґрунтя для постконфліктного примирення, своєю чергою включаючи, перш за все, досягнення мирних домовленостей між ворогуючими сторонами і комплекс заходів щодо роззброєння та повернення до мирного життя учасників незаконних збройних формувань у зонах заморожених конфліктів. Беручи до уваги характер і кількість зброї, а також домінуючі нині у зонах тліючих конфліктів суспільні настрої, сам процес роззброєння може відбуватися паралельно або навіть після соціальної реабілітації та адаптації учасників незаконних збройних формувань до мирного життя.

ОСОБЛИВОСТІ ПРИМИРЕННЯ І МИРОБУДІВНИЦТВА В УМОВАХ ЗАМОРОЖЕНИХ КОНФЛІКТІВ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ

Демократичні вибори покликані відновити громадянський мир та активізувати реінтеграцію постконфліктних територій. Водночас передчасна організація волевиявлення місцевого населення, так само, як і недостатня та неналежна підготовка до виборів, може не лише не сприяти примиренню та реінтеграції, а навпаки спровокувати додаткове джерело конфронтації та відновити активну фазу бойових дій. Деякі дослідники [4] пропонують надати право до офіційних перемовин із миробудівництва екстремістським групам, які є безпосередніми порушниками миру та зацікавлені у підтриманні конфлікту, наприклад, представникам проросійських сепаратистів. Проте ми не можемо погодитися із залученням учасників терористичних формувань до участі у демократичних виборах, від результатів яких залежатиме майбутнє як регіону, так і України в цілому. Терористи, які чинили злочини проти людяності, піддавали жорстоким тортурам і вбивали учасників АТО й місцеве мирне населення, мають понести відповідне до своїх злочинів покарання.

Суспільства, зруйновані чи знекровлені тривалим протистоянням, стоять перед дилемою: (1) відновити справедливість і покарати злочинців чи (2) визнати пріоритетом збереження єдності суспільства. У такому випадку існує три основних варіанти вирішення дилеми: по-перше, покарання злочинців у рамках національної судової системи чи міжнародних організацій; по-друге, створення комісій правди, членами яких можуть стати безпосередні учасники та свідки конфлікту, які докладуть зусиль для відтворення правдивої історичної картини та визначатимуть суспільне (громадянське) покарання, моральну чи матеріальну ретрибуцію жертвам від тих, хто завдав їм шкоди, чи амністію; третій шлях – національна амнезія, тобто відмова ворушити минуле, оцінювати дії воюючих сторін, що, як правило, супроводжується амністією всіх учасників конфлікту. На жаль, третій варіант у чистому вигляді може підтримувати приховане напруження у суспільстві упродовж багатьох років, позаяк ті, хто постраждали від конфлікту, можуть відчувати несправедливість такого вирішення, а ті, що скоїли злочини, або переконаються у власній безкарності, або будуть нести тягар вини. Балансування між покаранням і амністією – це єдиний шлях, яким постраждале суспільство зможе прийняти своє минуле.

Виходячи з цього, наголосимо, що в Молдові, Україні, Грузії, Вірменії та Азербайджані має бути розроблена комплексна програма примирення, до складу якої мають увійти критерії амністії до учасників збройних конфліктів та відповідні нормативні акти на законодавчому рівні. Комплекс заходів має передбачати, зокрема: притягнення до відповідальності осіб, які скоїли злочини проти людяності; недопущення таємних домовленостей щодо надання імунітету окремим особам; відкритість, прозорість і громадське обговорення; чіткі часові межі проведення амністії тощо.

ОСОБЛИВОСТІ ПРИМИРЕННЯ І МИРОБУДІВНИЦТВА В УМОВАХ ЗАМОРОЖЕНИХ КОНФЛІКТІВ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ

Важливим моментом розбудови миру повинно стати правдиве інформування того чи іншого регіону щодо політичних та економічних успіхів України (Молдови, Грузії), плекання доброзичливого ставлення суспільства до колишніх (і майбутніх) співвітчизників, налагодження економічних та особистих зв'язків на низинному рівні.

Задля успішного постконфліктного примирення у майбутньому, миробудівництво в умовах замороженого конфлікту має вирішити такі суспільнозначущі завдання: запобігти фальсифікації історії (героїзації своєї поведінки) однією з сторін; дати змогу жертвам розказати про пережите задля виявлення максимально правдивої картини подій; сприяти усуненню причетних до злочинів із займаних посад та формуванню колективної відповідальності замість обвинувачення у кровопролитті одного з учасників конфлікту.

Миробудівничі ініціативи у зонах заморожених конфліктів на пострадянському просторі мають ґрунтуватися на принципах компромісу і взаємної поваги. Кожна сторона повинна чітко усвідомлювати свої цілі та запити, необхідно уникати тиску на сторони для отримання обіцянок, які вони навряд чи зможуть виконати і замість того, щоб ділити ресурси, які важливі для обох сторін, потрібно створити майданчик для спільного їх використання.

Створення Інститутів пам'яті, меморіалів геноциду чи громадянських воєн, якщо ці інституції не є політично ангажованими на користь якоїсь з сторін минулого конфлікту, увіковічення пам'яті про конфлікт у мистецьких творах, шкільних програмах, концепціях національної безпеки – об'єктивно, неупереджено та без зайвої героїзації і демонізації учасників – усе це виступає потужними засобами *суспільної меморіалізації пам'яті про конфлікт*, яка слугує надійним запобіжником проти рецидиву конфлікту у майбутньому.

Висновки і пропозиції. Заморожені конфлікти на пострадянському просторі – це інструмент впливу Росії на країни, що вибороли свою незалежність, і зони конфлікту в них створюються Кремлем для просування інтересів Росії. У будь-який момент нове протистояння на основі того старого, що було призупинене, може отримати від Росії новий поштовх для розгортання, і цей факт політичної хиткості районів заморожених конфліктів легко дестабілізує ситуацію. Саме загроза ескалації замороженого конфлікту детермінує низку особливостей як миробудівництва у зоні конфлікту, так і постконфліктного примирення у випадку остаточного врегулювання конфлікту.

Мирне врегулювання і трансформація насильницького конфлікту шляхом перетворення його із деструктивного на конструктивний та відновлення справедливості визначено магістральними напрямками успішного миробудівництва у зонах тліючих конфліктів на пострадянському просторі. Механізм його має включати елементи стратегії постконфліктного примирення у зонах нині заморожених конфліктів.

ОСОБЛИВОСТІ ПРИМИРЕННЯ І МИРОБУДІВНИЦТВА В УМОВАХ ЗАМОРОЖЕНИХ КОНФЛІКТІВ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ

Програма постконфліктного примирення має містити такі ефективні кроки: досягнення мирних домовленостей між ворогуючими сторонами; комплекс заходів щодо роззброєння та повернення до мирного життя учасників незаконних збройних формувань; формування адекватних виборчої і партійної систем; зміцнення демократії в цілому та засоби проти рецидиву конфлікту у майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Горбулін В. Гібридна війна: все тільки починається... [Електронний ресурс] / В. Горбулін // Дзеркало тижня. – Режим доступу: <https://dt.ua/internal/gibridna-viyna-vse-tilki-pochinayetsya-.html>. – Назва з екрану. – Дата звернення 20.12.2017.

2. Додон І. Придністров'я може стати частиною або України, або Молдови, але не РФ [Електронний ресурс] / І. Додон // Цензор. нет. – Режим доступу: <https://ua.censor.net.ua/n462739>. – Назва з екрану. – Дата звернення 23.12.2017.

3. Донбас в етнополітичному вимірі. – Київ: ППіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. – 584 с.

4. «Дорожня карта» вирішення Східноукраїнського конфлікту як форма організації громадянської активності [Електронний ресурс] // УІСГРА. – Режим доступу: <https://uisgda.com/ua/dorozhnya-karta-virishennya-shidnoukrainskogo-konfliktu-yak-forma-organizacii-gromadyanskoj-aktivnosti.html>. – Назва з екрану. – Дата звернення 10.01.2018.

5. Досвід врегулювання конфліктів у світі. Уроки для України [Електронний ресурс] // Інститут світової політики. – Режим доступу: <https://glavcom.ua/media/o-00413758-a-00038006.pdf>. – Назва з екрану. – Дата звернення 11.01.2018.

6. Кара С. Проблема «заморожування» конфліктів: причини, особливості, перспективи [Електронний ресурс] / С. Кара // Український тиждень. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/138471>. – Назва з екрану. – Дата звернення 23.01.2018.

7. Припинення і пост-конфліктне врегулювання сепаратистських конфліктів: іноземний досвід і висновки для України [Електронний ресурс]: аналітична записка Відділу національної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень // НІСД. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/separ_konfl-66377.pdf. – Назва з екрану. – Дата звернення 20.01.2018.

8. Україна. Оцінка відновлення та розбудови миру [Електронний ресурс]: аналіз впливу кризи та потреб на Східній Україні / ООН. – Режим доступу:

http://www.un.org.ua/images/RPA_V2_Ukr_.pdf. – Назва з екрану. – Дата звернення 23.01.2018.

9. Gahramanova A. Peace strategies in “frozen” ethno-territorial conflicts: integrating reconciliation into conflict management [Електронний ресурс]: The case of Nagorno-Karabakh. / A. Gahramanova // Research Gate. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/45667071_Peace_strategies_in_frozen_ethn_otterritorial_conflicts_integrating_reconciliation_into_conflict_managementThe_case_of_Nagorno-Karabakh. – Назва з екрану. – Дата звернення 24.01.2018.

10. Martin P. The EU’s Eastern Partnership, post-Soviet frozen conflicts and the war in Eastern Ukraine [Електронний ресурс] / P. Martin // Nouvelle-Europe. – Режим доступу: <http://www.nouvelle-europe.eu/en/eu-s-eastern-partnership-post-soviet-frozen-conflicts-and-war-eastern-ukraine>. – Назва з екрану. – Дата звернення 26.01.2018.

11. Post-Soviet ‘frozen conflicts’ [Електронний ресурс] / Euractiv. – Режим доступу: <https://www.euractiv.com/section/armenia/linksdossier/post-soviet-frozen-conflicts/>. – Назва з екрану. – Дата звернення 01.02.2018.

References:

1. Horbulin, V. (2016). Hybrid war: everything just starts ...*Dzerkalo tyzhnia [Mirror of the week]*, [online] Available at: https://dt.ua/internal/gibridna-viyna-vse-tilki-pochinayetsya_.html. [Accessed 20 December 2017]. Title from the dcreen.

2. Dodon, I. (2017). Transnistria may become part of either Ukraine or Moldova, but not the Russian Federation. *Tsenzor. net [Censor. net]*, [online] Available at: <https://ua.censor.net.ua/n462739>. [Accessed 23 December 2017]. Title from the dcreen.

3. I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. (2014). *Donbas in the ethnopolitical dimension*. Kyiv: I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine.

4. Ukrainian institute of strategies of global development and adaptation. (2017). *Roadmap for the East-Ukrainian conflict as a form of organization of civic activity*. [online] Available at: <https://uisgda.com/ua/dorozhnyia-karta-virishennyashidnoukrainskogo-konfliktu-yak-forma-organizacii-gromadyanskoi-aktivnosti.html>. [Accessed 10 January 2018]. Title from the dcreen.

5. Institute of World Policy. (2016). *Experience in resolving conflicts in the world. Lessons for Ukraine*. [online] Available at: <https://glavcom.ua/media/o-00413758-a-00038006.pdf>. [Accessed 11 January 2018]. Title from the dcreen.

6. Kara, S. (2015). The problem of “freezing” conflicts: reasons, peculiarities, perspectives. *Ukrainskyi tyzhden [Ukrainian week]*, [online] Available at: <http://tyzhden.ua/Politics/138471>. [Accessed 23 January 2018]. Title from the dcreen.

7. The National institute for Strategic Studies. *Suspension and post-conflict settlement of separatist conflicts: foreign experience and conclusions for Ukraine: the National Security Division an analytical note*. [online] Available at: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/separ_konfl-66377.pdf. [Accessed 20 January 2018]. Title from the dcreen.

8. The UN. (2015). *Ukraine. An assessment of the recovery and peace building: an analysis of the impact of the crisis and needs in Eastern Ukraine*. [online] Available at: http://www.un.org.ua/images/RPA_V2_Ukr_.pdf. [Accessed 23 January 2018]. Title from the dcreen.

9. Gahramanova, A. (2007). *Peace strategies in “frozen” ethno-territorial conflicts: integrating reconciliation into conflict management: The case of Nagorno-Karabakh*. [online] Available at: [https://www.researchgate.net/publication/45667071_Peace_strategies_in_frozen_ethno_otterritorial_conflicts_integrating_reconciliation_into_conflict_managementThe_case_of_Nagorno-Karabakh](https://www.researchgate.net/publication/45667071_Peace_strategies_in_frozen_ethno_territorial_conflicts_integrating_reconciliation_into_conflict_managementThe_case_of_Nagorno-Karabakh). [Accessed 24 January 2018]. Title from the dcreen.

10. Martin, P. (2017). The EU's Eastern Partnership, post-Soviet frozen conflicts and the war in Eastern Ukraine. *Nouvelle-Europe*. [online] Available at: <http://www.nouvelle-europe.eu/en/eu-s-eastern-partnership-post-soviet-frozen-conflicts-and-war-eastern-ukraine>. [Accessed 26 January 2018]. Title from the dcreen.

11. Post-Soviet ‘frozen conflicts’. (2016). *Euractiv*. [online] Available at: <https://www.euractiv.com/section/armenia/linksdossier/post-soviet-frozen-conflicts/>. [Accessed 1 February 2018]. Title from the screen.

УДК 327 (091)

Троян Сергій Станіславович
доктор історичних наук, професор,
Національний авіаційний університет,
Київ, Україна,
kattis@ukr.net

СУЧАСНІ ВІДНОСИНИ УКРАЇНА – КНР: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Актуальність теми пов'язана зі зростаючою роллю Китаю як впливового глобального гравця на світовій арені, необхідністю пошуку альтернативних векторів зовнішньої політики України та збільшення динаміки і покращення українсько-китайських відносин, які в 2011 р. набули статусу стратегічних. Китай – лідер серед країн АТР, який стабільно входить до першої десятки торгівельних партнерів України. Відповідно для модернізації України дуже необхідні потужності провідних центрів світу, одним з яких є КНР. У статті проаналізовано основні етапи становлення українсько-китайських відносин, особливості їх розвитку на сучасному етапі та окреслено подальші перспективи взаємин між Україною і КНР. Китай концентрує сили лише на пріоритетних напрямках світової політики. Звідси, подальший розвиток українсько-китайських відносин зростатиме головним чином у сфері економіки, інвестицій, сільського господарства та валютно-фінансових обмінів.

Ключові слова: Україна, Китай, українсько-китайські відносини.

Troyan Serhii, Doctor of Historical Sciences, Professor, National Aviation University, Kyiv, Ukraine

Current Ukraine – China relations: problems and perspectives

The main objective of this article is to assess the growing importance of China at the global stage. The need for finding alternative ways in foreign policy of Ukraine, increasing and improving of Ukraine – China cooperation that acquired the status of the strategic in 2011 was emphasizes. It draws our attention to the fact that China is the leader of the Pacific Rim and it is always among 10 Ukrainian Trade Partners. The growing importance of China at the global stage is reflected in its powerful leading role in developing and modernization of Ukraine. The main steps and features of the Ukraine –China cooperation and relationship, new future possibilities to the development of all-round relations between the two countries have been analyzed. China puts greater attention only on priorities ways of the world policy. That's why the further development of the cooperation between Ukraine and China will have an impact mainly on economics, investment, agriculture, monetary and financial exchange.

Key words: Ukraine, China, Ukrainian-Chinese relationship.

Троян Сергей Станиславович, доктор исторических наук, профессор, Национальный авиационный университет, Киев, Украина

Современные отношения Украины – КНР: проблемы и перспективы

Актуальность темы связана с растущей ролью Китая в качестве влиятельного глобального игрока на мировой арене, необходимостью поиска альтернативных векторов внешней политики Украины и увеличение динамики и улучшения украинско-китайских отношений, которые в 2011 г. получили статус стратегических. Китай – лидер среди стран АТР, стабильно входит в первую десятку торговых партнеров Украины. Соответственно для модернизации Украины очень необходимыми являются мощности ведущих центров мира, одним из которых является КНР. В статье проанализированы основные этапы становления украинско-китайских отношений, особенности их развития на современном этапе и намечены дальнейшие перспективы отношений между Украиной и КНР. Китай концентрирует силы только на приоритетных направлениях мировой политики. Отсюда, дальнейшее развитие украинско-китайских отношений будет развиваться главным образом в сфере экономики, инвестиций, сельского хозяйства и валютно-финансовых обменов.

Ключевые слова: Украина, Китай, украинско-китайские отношения.

Вступ. Рубіж 1980-х–поч. 1990-х рр. став переломним у процесі формування сучасних китайських зовнішньополітичних концепцій. У Китаї був узятий курс на «мирне піднесення» на основі спільного розвитку з іншими державами. З'явився інтерес в тому, щоб забезпечити кілька десятиліть роботи в мирній обстановці, а також гарантувати не втягнення Китаю у міжнародні конфлікти. Після закінчення «холодної війни» з'явилося усвідомлення того, що ні військові альянси, ні політична система більше не є запорукою миру і безпеки [17, с. 32]. Концепція нової безпеки КНР, як заявив китайський лідер Цзян Цземінь у виступі на XVI з'їзді Компартії Китаю в листопаді 2002 р., будується на основі взаємної довіри, взаємної вигоди, рівноправності і координації дій між країнами [15]. Цю концепцію можна назвати керівним принципом національної стратегії і найважливішим компонентом сучасної зовнішньої політики Китаю. У ній проглядається тенденція до подальшого зменшення ролі та впливу традиційних принципів «великої держави, що розвивається» і посилення глобальних елементів «великої держави». Офіційний Пекін прагне консолідувати дружні відносини з сусідніми країнами і найкращим чином використовувати наявні нині стратегічні можливості. Невід'ємним принципом китайської дипломатії є дружба щодо сусідів, а щирість – це спосіб придбати більше друзів і партнерів.

З огляду на це **актуальність теми** пов'язана зі зростаючою роллю Китаю, як впливового глобального гравця на світовій арені, необхідністю

пошуку альтернативних векторів зовнішньої політики України та збільшення динаміки і покращення українсько-китайських відносин, які у 2011 р. набули статусу стратегічних. Китай – лідер серед країн АТР, який стабільно входить до першої десятки торговельних партнерів України [7, с. 30]. Відповідно для модернізації України дуже необхідні потужності провідних центрів світу, одним з яких є КНР [3, с. 10].

Мета дослідження полягає у здійсненні аналізу основних етапів становлення українсько-китайських відносин, особливостей їх розвитку на сучасному етапі та окресленні подальших перспектив відносин між Україною і КНР.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Договірно-правова база двосторонніх відносин нараховує майже 300 документів. Головними з тих, що регулюють політичні відносини між Україною та КНР, є Спільне комюніке про встановлення дипломатичних відносин між Україною та КНР (04.01.1992 р.), Спільні українсько-китайські комюніке (31.10.1992 та 24.06.1995 рр.), Спільна (Київська) Декларація між Україною та КНР (06.09.1994 р.), Спільна (Пекінська) Декларація про розвиток і поглиблення відносин дружби і співробітництва між Україною та КНР (04.12.1995 р.), Спільна (Київська) Декларація про зміцнення дружби і всебічного співробітництва в ХХІ ст. (21.07.2001 р.), Спільна (Пекінська) декларація України та КНР (18.11.2002 р.), Спільна заява України та КНР щодо всебічного підвищення українсько-китайських відносин дружби та співробітництва (02.09.2010 р.), Основні напрями розвитку відносин між Україною та КНР на 2010–2012 рр. (02.09.2010 р.), Спільна декларація про встановлення та розвиток відносин стратегічного партнерства між Україною та КНР (20.06.2011 р.), а також Договір про дружбу і співробітництво між Україною і КНР, Спільна декларація України і Китайської Народної Республіки про подальше поглиблення відносин стратегічного партнерства та Програма розвитку відносин стратегічного партнерства між Україною та КНР на 2014–2018 рр. (усі – 05.12.2013 р.) [1]. Ключовим двостороннім документом у контексті виведення українсько-китайського співробітництва на якісно новий рівень стала Спільна декларація про встановлення та розвиток відносин стратегічного партнерства між Україною та КНР. Раніше, Угодою між Урядом України та Урядом КНР створено Комісію зі співробітництва, яка стала основним механізмом реалізації такого партнерства. Нині українсько-китайські відносини стратегічного партнерства здійснюються на основі Спільної декларації про їх поглиблення і Програми розвитку на 2014–2018 рр.

Становлення, еволюція, досягнення і проблеми українсько-китайських відносин. Китай визнав незалежність України 27 грудня 1991 р. Дипломатичні відносини між двома країнами було встановлено 4 січня 1992 р. У березні 1993 р. було відкрито Посольство України в КНР. Генеральне

консульство України в Шанхаї функціонує з серпня 2001 р. Консульський округ установи охоплює провінції Аньхой, Фуцзянь, Цзянсі, Цзянсу, Чжецзян та м. Шанхай. Посольство КНР у Києві було відкрито в 1992 р. Із 2006 р. в м. Одеса функціонує Генеральне консульство КНР. Консульський округ установи включає територію Автономної Республіки Крим, Донецької, Запорізької, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Херсонської областей, а також м. Севастополь [7].

У жовтні 1992 р. відбувся державний візит першого Президента України Л. Кравчука до КНР, що започаткував низку візитів найвищих керівників обох країн і заклав підвалини двосторонньої договірно-правової бази. У вересні 1994 р. відбувся офіційний візит в Україну Голови КНР Цзян Цземіня. У грудні 1995 р. – державний візит в КНР Президента України Л. Кучми. Таким чином було остаточно закріплено високий рівень безпосередніх стосунків між керівниками обох держав. Відбувалися активні контакти між всіма гілками влади України та Китаю. У квітні 1993 р. відбувся візит до КНР Голови Верховної Ради України І. Плюща, у квітні 1994 р. – віце-прем'єр-міністра В. Шмарова. У червні 1995 р. Україну відвідав тодішній Прем'єр Держради КНР Лі Пен, у березні 1996 р. – Голова Постійного комітету Всекитайських Зборів Народних Представників Цяо Ши. У грудні 1997 р. відбувся візит до Китаю прем'єр-міністра України В. Пустовойтенка. Започаткована традиція підтримувалася і надалі. Про це свідчить візит Заступника Прем'єра Держради КНР У Ї в Україну в березні 1999 р., Заступника Голови Народної політичної консультативної ради Китаю Чень Цзюньшена в Україну в липні 1999 р., заступника Голови Верховної Ради України С. Гавриша до КНР у квітні 2000 р., Голови КНР Цзян Цземіня у липні 2001 р. [9, с. 33]. У 2002 р. відбувся державний візит Л. Кучми до Китаю, а в 2003 р. – офіційний візит Президента України до Гонконгу [5].

Надалі, з вини української сторони виникла пауза, що не сприяла розвитку двосторонніх відносин. Досить прикريم є те, що Україна фактично не скористалася значними можливостями для просування своїх інтересів, які давала Олімпіада у Пекіні (2008) [5].

У відносинах двох держав прорив відбувся у 2010–2011 рр., коли було відновлено політичні контакти на найвищому рівні та оформлено стратегічне партнерство. Початок певного поживлення політичного діалогу можна назвати зустріч лідерів держав у квітні 2010 р. в рамках Вашингтонського саміту щодо питань ядерної безпеки, коли сторони заявили про прагнення активізувати діалог [8, с. 30–31].

Візит Президента України до КНР 2 вересня 2010 р. став історичним [3, с. 10]. Відновлення діалогу на найвищому рівні було найважливішою передумовою успішного співробітництва України і Китаю у торгово-економічній, науково-технічній і гуманітарній галузях. Пряме, безпосереднє

спілкування Президента України з лідером Китаю мало величезне значення для встановлення нового рівня взаємної довіри між представниками управлінського апарату та бізнесових кіл наших країн [5]. У ході візиту було підписано 13 двосторонніх документів, які передбачали надання Україні інвестиції у розмірі 4 млрд. доларів США. Один із найважливіших документів – «Основні напрями українсько-китайських відносин (Дорожня карта) на 2010–2012 роки» [9, с. 6]. Сторони продемонстрували готовність вжити дієвих заходів для наповнення двосторонніх відносин стратегічним змістом і максимально ефективно використати наявний потенціал українсько-китайського співробітництва [3, с. 11].

Ще однією важливою подією, яку також було названо історичною, став державний візит у червні 2011 р. Голови КНР Ху Цзіньтао до України. Найважливішим результатом, ключовим підсумком перебування його стало підписання Спільної декларації про встановлення та розвиток відносин стратегічного партнерства між Україною та КНР. У документі фіксується започаткування відносин стратегічного партнерства між країнами, а також визначаються принципи, на яких ці взаємини базуються. Йдеться, зокрема, про взаємну підтримку державного суверенітету та територіальної цілісності, повагу шляху розвитку кожної з держав, взаємне незастосування сили або загрози силою, економічного чи іншого тиску [13, с. 59].

Важливо підкреслити, що у рамках візиту під час переговорів у Києві у вузькому колі та у складі делегацій висловлювалася думка щодо розширення прагматичного змісту двосторонніх відносин [13, с. 59]. Китай є одним із найважливіших стратегічних партнерів для України і посідає друге місце за обсягом товарообігу. Україна виступає за посилення торговельно-економічних зв'язків із Китаєм і поглиблення науково-технічної співпраці в освоєнні космосу, розвитку авіапрому, реалізації спільних інфраструктурних проєктів. За підсумками 2015 р. обсяг товарообігу України з КНР становив 7,074 млрд. дол. США, з яких на експорт українських товарів у Китай припало 3,557 млрд. дол. США. У січні-червні 2016 р. товарообіг між Україною та КНР склав 3,525 млрд. дол. США, що більше аналогічного показника січня-червня 2015 р. на 1,0 % [7].

Під час останнього державного візиту в КНР Президента України (грудень 2013 р.) було укладено Договір про дружбу і співробітництво між Україною і КНР та Спільну декларацію України і КНР про подальше поглиблення відносин стратегічного партнерства, а також затверджено Програму розвитку відносин стратегічного партнерства між Україною та КНР на 2014–2018 рр.

У січні 2015 р. відбулася зустріч Президента України П. Порошенка з прем'єром Державної Ради КНР Лі Кецяном у рамках Всесвітнього економічного форуму (м. Давос). У жовтні 2014 р. на полях Саміту АСЕМ

у Мілані міністр закордонних справ України П. Клімкін провів зустріч з міністром закордонних справ КНР Ван Ї.

Сторони підтримують доволі активні міжпарламентські зв'язки. У нинішньому складі Верховної Ради України функціонує група з міжпарламентських зв'язків з КНР на чолі з депутатом А. Павелком. У Всекитайських зборах народних представників працює група дружби з Україною на чолі з Головою Комітету у закордонних справах Фу Їн. У рамках міжпарламентських контактів у червні 2015 р. був здійснений візит до КНР групи народних депутатів України на чолі з Ю. Луценком.

Основним механізмом розбудови співпраці у культурно-гуманітарній сфері є Підкомісія з питань співробітництва у сфері культури міжурядової Комісії зі співробітництва. У рамках другого засідання Підкомісії (вересень 2013 р.) сторонами укладено Програму культурного співробітництва між Міністерством культури України та Міністерством культури Китайської Народної Республіки на 2013–2017 рр.

Серед проектів, що реалізуються або плануються до реалізації в Україні за рахунок китайських експортних кредитів, виокремимо такі:

1. Виконання контракту щодо реалізації національного проекту «Повітряний експрес» – організація залізничного пасажирського сполучення м. Київ – міжнародний аеропорт «Бориспіль» та будівництво ін. інфраструктурних об'єктів Київського регіону» (вартість проекту – 372 млн. доларів США).

2. Реалізація спільних проектів у рамках підписаного Меморандуму про взаєморозуміння між Міністерством аграрної політики та продовольства України і Експортно-імпортним банком КНР щодо співпраці у галузі сільського господарства на суму 3 млрд. дол. США.

3. Реалізація спільних проектів у галузі енергетики у відповідності до Кредитної угоди між НАК «Нафтогаз України» і Банком розвитку Китаю на суму 3,65 млрд. дол. США. Зокрема, передбачені будівництво установки газифікації вугілля на Одеському припортовому заводі, модернізація низки українських ТЕЦ, будівництво газового інтерконектора між Україною та Польщею, модернізація Шебелинського ГПЗ ПАТ «Укргазвидобування».

4. Здійснення пілотного проекту будівництва соціального житла з іпотечним кредитуванням в м. Київ вартістю 1 млрд. дол. США в рамках Меморандуму про взаєморозуміння щодо співпраці з питань будівництва доступного житла в Україні між Міністерством регіонального розвитку, будівництва та ЖКГ та Китайською державною компанією «CITIC Construction Co., Ltd.».

5. Виконання третьої п'ятирічної Програми співробітництва в космічній галузі (на 2011–2015 рр.), а також розробка четвертої (на 2016–2020 рр.).

Перспективним стратегічним напрямом економічного співробітництва з КНР є безпосереднє залучення України до реалізації ініціативи Голови КНР щодо розбудови Економічного поясу Шовкового шляху. Зокрема, Китай запропонував Україні створити зону вільної торгівлі. Про це заявив посол КНР Ду Вей на Першому міжнародному українському форумі Шовкового шляху 2016 Ukraine Silk Road Forum, який відбувся в Києві 7 листопада 2016 р.

Висновки. Володіючи глобальним спектром зовнішньополітичних інтересів, але обмеженими зовнішньополітичними ресурсами, Китай концентрує сили лише на пріоритетних напрямках світової політики. Звідси, подальший розвиток українсько-китайських відносин зростатиме головним чином у сфері економіки, інвестицій, сільського господарства та валютно-фінансових обмінів.

Надалі зовнішньоторговельні контракти України з Китаєм можуть бути переведені з доларів у юані. Оскільки Україна є прямим імпортером китайських товарів, перехід зовнішньоторговельних контрактів у національні валюти допоможе знизити попит на долар на українському валютному ринку.

Співпраця у сфері кредитування (особливо це стосується кредитування агропромислового та енергетичного комплексів) під відносно нижчі відсотки сприятиме розвитку суб'єктів кредитування та диверсифікації кредитних надходжень.

Враховуючи виключний прагматичний курс зовнішньої політики Китаю, відносини між Україною та КНР зберігатимуть тенденцію до сталого розвитку, проте не зможуть у найближчій перспективі реалізуватися у повній мірі як стратегічні.

Список використаних джерел:

1. Договірні-правова база між Україною та Китаєм [Електронний ресурс] // Посольство України в Китайській Народній Республіці та в Монголії (за сумісництвом). – Режим доступу: <http://china.mfa.gov.ua/ua/ukraine-cn/legal-acts>. – Назва з екрану. – Дата звернення 23.01.2017.

2. Коваль О. Пекін розставив пріоритети [Електронний ресурс] / О. Коваль // Дзеркало тижня. – 2010. – № 23. – Режим доступу: <http://dt.ua/articles/83377>. – Назва з екрану. – Дата звернення 15.01.2017.

3. Костенко Ю. Український прорив на азіатському напрямку / Ю. Костенко // Зовнішні справи: наук. журн. – 2010. – № 9/10. – С. 10–12

4. Крамар О. Україна як сировинна колонія [Електронний ресурс]: Янукович робить державу залежною від Китаю / О. Крамар // Тиждень.ua. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Economics/58379>. – Назва з екрану. – Дата звернення 15.01.2017.

5. Литвин І. Українсько-китайські відносини [Електронний ресурс]: від стагнації до прориву / І. Литвин. – Режим доступу:

http://www.aucc.org.ua/ukrajinsko_kitajske_spivrobotnictvo_vid_stagnaciji_do_prorivu_art_558.htm. – Назва з екрану. – Дата звернення 13.02.2017.

6. НБУ і Народний банк Китаю підписали угоду про свопи на 2,36 мільярда доларів [Електронний ресурс] // Економічна правда. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2012/06/26/327728/>. – Назва з екрану. – Дата звернення 15.02.2017.

7. Політичні відносини і торговельно-економічне співробітництво між Україною та Китаєм між Україною та Китаєм [Електронний ресурс] // Посольство України в Китайській Народній Республіці та в Монголії (за сумісництвом). – Режим доступу: <http://china.mfa.gov.ua/ua/ukraine-cn/diplomacy>. – Назва з екрану. – Дата звернення 20.02.2017.

8. Розвитку українсько-китайських відносин – більш ґрунтовний підхід / Інф. «З. С.» // Зовнішні справи: наук. журн. – 2010. – № 2. – С 30–32.

9. Седнев В. В. Українсько-китайські відносини: надбання, перспективи [Електронний ресурс] / В. В. Седнев // Україна-Китай. – 2002. – № 1 (5). – С. 33–37. – Режим доступу: <http://www.sinologist.com.ua/ukr/Sednev.html>. – Назва з екрану. – Дата звернення 23.02.2017.

10. Семенов В. Складові китайського прориву: (до підсумків офіційного візиту Президента України до КНР) / В. Семенов // Зовнішні справи: наук. журн. – 2010. – № 3/4. – С. 6–9.

11. Сидоренко С. Зустрілися два товариші [Електронний ресурс]: Україна і Китай домовилися про стратегічну співпрацю / С. Сидоренко, О. Габуєв. – Режим доступу: http://www.aucc.org.ua/Zustrichalisja_dvatovarishi_Ukrajina_i_Kitaj_domovilisja_pro_strategichnu_spivpracju_art_790.htm. – Назва з екрану. – Дата звернення 23.01.2017.

12. Україна залучила 85 млн. доларів китайських інвестицій у вугільну галузь [Електронний ресурс] // Урядовий портал. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244977815&cat_id=244276429. – Назва з екрану. – Дата звернення 23.01.2017.

13. Українсько-китайський прорив / Інф. Посольства України у КНР // Зовнішні справи: наук. журн. – 2011. – № 7/8. – С. 59–60.

14. Харламов П. Житница Китая [Електронний ресурс] / П. Харламов // Експерт. – Режим доступу: <http://www.expert.ua/articles/23/0/10450/>. – Назва з екрану. – Дата звернення 13.02.2017.

15. Цзэминь Цзян. Доклад на XVI Всекитайском съезде Коммунистической партии Китая 8 ноября 2002 года / Цзэминь Цзян. – Пекин: Жэньминь чубаньшэ, 2002. – 56 с.

16. Вэньвэй Ч. Шанхайская организация сотрудничества: достижения, возможности, вызовы / Вэньвэй Чжан. – Пекин: Бэйцзин чубаньшэ, 2004. – 78 с.

17. Haass Richard N. Bringing China into the fold / Haass Richard N. // Newsweek. – Dec. 2008–Jan. 2009. – pp. 14–15.

References:

1. Embassy of Ukraine in the People's Republic of China and in Mongolia. *Legal basis of Ukraine and China*. [online] Available at: <http://china.mfa.gov.ua/ua/ukraine-cn/legal-acts>. [Accessed 23 January 2017]. Title from the screen.

2. Koval, O. (2010). Beijing has prioritized. *Dzerkalo tyzhnia [Mirror of the week]*, [online] no. 23. Available at: <http://dt.ua/articles/83377>. [Accessed 15 January 2017]. Title from the screen.

3. Kostenko, Yu. (2010). Ukrainian breakthrough in the Asian direction. *Zovnishni spravy: naukovyi zhurnal [External affairs: a scientific journal]*, no. 9–10, pp. 10–12.

4. Kramar, O. (2011). Ukraine as a raw material colony: Yanukovich makes the country dependent on China. *Tyzhden.ua. [Week.ua]*. [online] Available at: <http://tyzhden.ua/Economics/58379>. [Accessed 15 January 2017]. Title from the screen.

5. Lytvyn, I. (2011). Ukrainian-Chinese relations: from stagnation to breakthrough. [online] Available at: http://www.aucc.org.ua/ukrajinsko_kitajske_spivrobitnictvo_vid_stagnaciji_do_proriv_u_art_558.htm. [Accessed 13 February 2017]. Title from the screen.

6. The NBU and the People's Bank of China signed a swap agreement worth \$ 2.36 billion. *Ekonomichna pravda [Economic truth]*, [online] Available at: <http://www.epravda.com.ua/news/2012/06/26/327728/>. [Accessed 15 February 2017]. Title from the screen.

7. Embassy of Ukraine in the People's Republic of China and in Mongolia. *Political relations and trade and economic cooperation between Ukraine and China between Ukraine and China*. [online] Available at: <http://china.mfa.gov.ua/ua/ukraine-cn/diplomacy>. [Accessed 20 February 2017]. Title from the screen.

8. The development of Ukrainian-Chinese relations is a more thorough approach. (2010). *Zovnishni spravy: naukovyi zhurnal [External affairs: a scientific journal]*, no. 2, pp. 30–32.

9. Sedniev, V.V. (2002). Ukrainian-Chinese relations: achievements, prospects. *Ukrayna-Kytai [Ukraine-China]*, [online] no. 1(5), pp. 33–37. Available at: <http://www.sinologist.com.ua/ukr/Sednev.html>. [Accessed 23 February 2017]. Title from the screen.

10. Semenov, V. (2010). The components of the Chinese breakthrough: (to the outcome of the official visit of the President of Ukraine to the PRC). *Zovnishni spravy: naukovyi zhurnal [External affairs: a scientific journal]*, no 3–4, pp. 6–9.

11. Sydorenko, S., Habuiev, O. *Two comrades met: Ukraine and China have agreed on strategic cooperation.* [online] Available at: http://www.aucc.org.ua/Zustrichalisja_dvatovarishi_Ukrajina_i_Kitaj_domovilisja_pro_strategichnu_spivpracju_art_790.htm. [Accessed 23 January 2017]. Title from the screen.

12. Government portal. *Ukraine has attracted \$ 85 million in Chinese investments in the coal industry* [online] Available at: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244977815&cat_id=244276429. [Accessed 13 February 2017]. Title from the screen.

13. Embassy of Ukraine to the People's Republic of China. (2011). Ukrainian-Chinese breakthrough. *Zovnishni spravy: naukovyi zhurnal [External affairs: a scientific journal]*, no 7–8, pp. 59–60.

14. Kharlamov, P. (2012). Chinatan of China. *Ekspert [Expert]* [online] Available at: <http://www.expert.ua/articles/23/0/10450/>. [Accessed 23 January 2017]. Title from the screen.

15. Zemin, J. (2002). *Report at the XVIth All-Chinese Congress of the Chinese Communist Party on November 8, 2002*. Beijing: Zhenmin chubanshe, p. 56.

16. Venvei, Ch. (2004). *Shanghai Cooperation Organization: achievements, opportunities, challenges*. Beijing: Beitzin chubanshe.

17. Haass, R.N. (2008–2009). Bringing China into the fold. *Newsweek*. pp. 14–15.

УДК 32

Mikołajec Jarosław

*Doktor habilitowany, Starszy Wykładowca,
Politechnika Śląska w Gliwicach,
Gliwice, Polska,
zaporozze@o2.pl*

**GRANICE ETNICZNE UKRAINY.
REFLEKSJA GEOPOLITYCZNA I HISTORIOZOFICZNA**

Wywodzące się z Rusi Kijowskiej etnosy rosyjski i ukraiński uczestniczyły w ekspansji Imperium Rosyjskiego w kierunku Pacyfiku. Szczególna rola w tej ekspansji przypadła Kozakom. Ze względu na silne polityczne centrum i scentralizowany aparat państwowy etnos rosyjski zdominował etnos ukraiński. W okresie sowieckim Ukraińcy w Rosji ulegli rusyfikacji. Współczesne granice Ukrainy nie obejmują ziem etnicznie ukraińskich znajdujących się na terytorium Rosyjskiej Federacji, które od lat 30. XX wieku uległy stopniowej rusyfikacji. Należą do nich Kubań, południowa część obwodów woroneskiego i biełgorodzkiego, Starodubie i okolice Taganrogu. W przestrzennej rywalizacji Ukrainy i Rosji można zauważyć wiele prawidłowości, które mogą być wytłumaczone tylko na gruncie geopolityki.

Słowa kluczowe: terytorium etniczne, Ruś Kijowska, Ukraina, Rosja, Kozacy, migracje, etnos marginalny, eurazjatyzm

Міковаєць Ярослав, доктор габілітований, Сілезький технологічний університет, Глівіце, Польща

Українські етнічні кордони. Геополітичне відзеркалення

Нашадки Київської Русі, російський та український етноси були учасниками експансії російської імперії у тихоокеанському напрямі. Особлива роль у цьому випала козакам. Із погляду на сильний політичний центр і централізований державний апарат російський етнос став домінуючим стосовно українського. У радянські часи українці були піддані русифікації. Сучасні кордони України не включають у себе етнічно українські землі, розташовані на території Російської Федерації, котрі з 30-х рр. XX ст. поступово були русифіковані. До них відносяться Кубань, південна частина Воронежчини і Білгородщини, Стародубщина та околиці Таганрога. У просторовому суперництві України і Росії можна побачити багато моделей, що можуть бути пояснені тільки на основі геополітики.

Ключові слова: етнічна територія, Київська Русь, Україна, Росія, козацтво, міграція, етнос маргінального євразійства.

Mikolajec Jaroslaw, Doctor Habilitated, Silesian Technological University, Gliwice, Poland

Ukrainian ethnic boundaries. Geopolitical reflection

The descendants of Kievan Rus, Russian and Ukrainian ethnoses were participants in the expansion of the Russian empire in the Pacific direction. Special role in this fell to the Cossacks. From the point of view of the strong political center and centralized state apparatus, the Russian ethnos became dominant in relation to the Ukrainian one. In the Soviet era, Ukrainians were subjected to Russification. Modern Ukrainian borders do not include ethnically Ukrainian lands located on the territory of the Russian Federation, which, from the 1930's. were gradually russified. These include the Kuban, the southern part of Voronezh and Belgorod, Starodubshchina and the outskirts of Taganrog. In spatial rivalry between Ukraine and Russia, there are many models that can only be explained on the basis of geopolitics.

Key words: ethnic territory, Kievan Rus, Ukraine, Russia, Cossacks, migration, ethnos of marginal Eurasianism.

Миковаец Ярослав, доктор габилитованный, Силезский технологический университет, Гливице, Польша

Украинские этнические границы. Геополитическое отражение

Потомки Киевской Руси, русский и украинский этносы были участниками экспансии Российской империи в тихоокеанском направлении. Особая роль в этом выпала казакам. С точки зрения на сильный политический центр и централизованный государственный аппарат русский этнос стал доминирующим в отношении украинского. В советские времена украинцы подверглись русификации. Современные границы Украины не включают в себя этнически украинские земли, расположенные на территории Российской Федерации, которые с 30-х гг. XX в. постепенно были русифицированы. К ним относятся Кубань, южная часть Воронежской и Белгородщины, Стародубщина и окрестности Таганрога. В пространственном соперничестве Украины и России можно увидеть много моделей, которые могут быть объяснены только на основе геополитики.

Ключевые слова: этническая территория, Киевская Русь, Украина, Россия, казачество, миграция, этнос маргинального евразийства.

Mozliwe są trzy idealne przypadki relacji między granicami państwa i terytorium etnicznym: powierzchnia zajmowana przez dany naród jest mniejsza od powierzchni państwa, większa od niej, obie powierzchnie się pokrywają. Sytuacja geopolityczna Ukrainy zbliżona jest do przypadku drugiego: ukraińska powierzchnia etniczna jest większa niż powierzchnia państwa ukraińskiego. Równocześnie powierzchnia ziem zwarcie zamieszkałych przez Ukraińców poza granicami Ukrainy

jest większa niż analogiczna powierzchnia zamieszkała przez przedstawicieli innych narodów na jej współczesnym obszarze.

Od Rusi Kijowskiej do narodów wschodniosłowiańskich

Źródła współczesnego podziału Rusi na trzy narody wschodniosłowiańskie są późniejsze niż Ruś Kijowska i nie wynikają ze średniowiecznych podziałów plemiennych. Czynniki rozłamowe pochodziły z zewnątrz (agresja mongolska i ekspansja polsko-litewska na wschód), a rozbitcie dzielnicowe ułatwiło ich działanie. Ukształtowały one nie tylko Ukrainę, Rosję czy Białoruś, ale do pewnego stopnia także Polskę i Litwę. Bliższe pokrewieństwo językowe i etniczne Białorusi i Ukrainy niż obu tych narodów z Rosją jest dowodem na to, że przyczyną wytworzenia się tych dwóch etnosów była wspólna egzystencja w obrębie państwa polsko-litewskiego. Fakt ten rzutuje również na obecny status geopolityczny Ukrainy, zwłaszcza zaś na jej prozachodnie aspiracje. Zdominowanie przez Moskwę Nowogrodu Wielkiego w XV i XVI wieku uniemożliwiło samodzielny rozwój miejscowego etnosu, a w konsekwencji powstanie czwartego narodu ruskiego, mimo iż były ku temu przesłanki, z których najważniejszą były ściśle związki polityczne z Polską i Litwą¹.

Znamienne są pewne fakty dotyczące granic obszarów ukraińskojęzycznych. Mieszkańcy Rusi Zakarpackiej, mimo wielowiekowego braku łączności politycznej z resztą Ukrainy, oddzieleni od niej trwałą granicą polityczną i wyraźną naturalną (Karpatami) posługują się dialektem języka ukraińskiego, a nie zupełnie odrębnym językiem lub tym bardziej zbliżonym do rosyjskiego. Na wschodzie Ukrainy, mimo braku historycznej granicy politycznej, istnieje ostre rozgraniczenie między obszarami ukraińskojęzycznymi i rosyjskojęzycznymi. Mieszkańcy sąsiednich wiosek tego pogranicza, na przykład w centrum obwodu woroneskiego, wykazują często zupełnie różne cechy etniczne i językowe. Nawet powierzchowna znajomość języka ukraińskiego wystarcza na to, by odrzucić często spotykany stereotyp, że jest to język w jakimś sensie „pośredni” między polskim i rosyjskim. Fakty te dowodzą, że u podłoża procesu narodotwórczego Ukraińców leżały mocne podstawy historyczne, geograficzne, językowe i kulturowe.

Etnosy peryferyjne Ukrainy i Rosji

W dziejach różnych narodów można wskazać wiele przypadków etnosów peryferyjnych: Szeklerzy i Czangowie są etnosami peryferyjnymi Węgrów, Karelowie i Kwenowie Finów, Kaszubi Polaków. Etnos peryferyjny pod względem kulturowym i językowym wykazuje cechy zbliżone do głównego ludu i wywodzi się z niego, a jego cechy szczególne wynikają z długotrwałej izolacji i interferencji sąsiednich kultur i języków. Etnosami peryferyjnymi Ukrainy są Rusini Karpaccy, Rosji Pomorcy i Starowiercy, w obu przypadkach Kozacy. Społeczności kozackie typowe dla eurazjatyckich stepów, rozproszone były od delty Dunaju po dorzecze Amuru.

¹ H. Paszkiewicz: Jagiellonowie a Moskwa., t. I: Litwa a Moskwa w XIII i XIV wieku. Fundusz Kultury Narodowej, Warszawa 1933, s. 340–347.

Toczący się w ukraińskiej i rosyjskiej literaturze historycznej spór o Kozaków jest integralną częścią sporów dotyczących historycznych relacji Ukrainy i Rosji.

Kozacy ze swojej istoty byli etnosem bądź grupą etnosów peryferyjnych czyli społecznościami pogranicza. Ich cechy kształtowały się na skutek swoistej „ucieczki na peryferie” państwa czy wręcz cywilizacji ludności różnego pochodzenia etnicznego. Wędrowni na peryferie i tworzenie na ich obszarze nowych społeczności występowały w historii nowo zasiedlanych ziem bardzo często. Dziewiętnastowiecznymi przykładami mogą być gorączki złota w Ameryce Północnej i Australii, wędrowni mormonów na zachód USA czy burski wielki trek w Afryce Południowej. Podkreślano też analogie między „stepowymi” kozakami i „morskimi” piratami, jak również zaprzęgniętymi w służbę wojskową państw ich odpowiednikami: kozakami rejestrowymi i korsarzami.

Tereny kozackie to obszary na których granica obu etnosów się rozmywa. Ich substrat etniczny miał charakter mieszany. Widać to wyraźnie już na przykładzie Siczy Zaporoskiej, która gromadziła ludzi różnego pochodzenia etnicznego z dominacją ukraińskiego. Konsekwencją tej wieloetniczności jest współudział Ukraińców w rozprzestrzenianiu się etnosu rosyjskiego na Wschód.

W przypadku Ukrainy związek z kozakami był silniejszy niż w przypadku Rosji. Hymn państwowy nazywa Ukraińców „braćmi kozackiego rodu”. Kozacy ukraińscy bronili swojego kraju przed wrogami, kozacy rosyjscy organizowali powstania przeciwko Rosji. Idea kozacka jest narodową ideą ukraińską, podczas gdy wiodącą ideą narodową Rosjan jest idea Trzeciego Rzymu, czyli panowania nad światem. Rosja posługiwała się kozakami instrumentalnie, prześladując ich bądź wykorzystując jako siłę militarną do własnych celów. Te dwa sposoby traktowania Kozaczyzny wynikały wprost z pryncypiów ideowych obu państw i narodów. Rosja miała silne centrum polityczne, które podporządkowywało sobie w sposób bezwzględny całe imperium, również etnosy marginalne. Tymczasem kozacy ukraińscy byli partnerami Ukrainy, w przypadku braku niepodległego państwa wręcz jego substytutem. Stąd też traktowanie Siczy Zaporoskiej jako trzeciego elementu politycznego Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Sicz była centrum politycznym Ukrainy, a nie jej peryferiami².

Nadwołżański „konflikt o Faszodę”

Ta dość pretensjonalna metafora odwołująca się do znanego wydarzenia jakie miało miejsce w południowym Sudanie pod koniec XIX wieku ma zilustrować skrzyżowanie dróg migracji Rosjan i Ukraińców podczas ich drogi z obszaru starej Rusi Kijowskiej ku Pacyfikowi i Morzu Czarnemu.

W czasach nowożytnych etnosy rosyjski i ukraiński rozprzestrzeniły się w kierunku wschodnim ku Morzu Czarnemu, Kaspjijskiemu i Pacyfikowi zachowały dość stabilną granicę między sobą na zachodzie, na „pierwotnych” ziemiach ruskich.

² A. Wilson: *Ukraincy*. Świat Książki, Warszawa 2002, s. 58–63.

Ich granica była tam wyraźna, im bardziej na wschód tym bardziej rozmyta, wreszcie nie było jej zupełnie. Zanik granic nie oznaczał jednak rozmycia się świadomości etnicznej i narodowej. Jedyne etnos białoruski nie miał perspektywy ekspansji, a w ciągu ostatniego stulecia zmniejszył swoją powierzchnię kosztem Rosji³.

Tempo migracji Rosjan i Ukraińców ku Pacyfikowi i przyłączanie kolejnych ziem do imperium było zdumiewające - dotarli tam wcześniej niż do Bałtyku i Morza Czarnego. Pierwszy wielki ośrodek miejski nad Pacyfikiem, Ochock, założono w 1647 roku. Tymczasem Azow u ujścia Donu zdobyty został w roku 1696, zaś Petersburg założono w 1703 roku. Rosyjskie osadnictwo pojawiło się więc nad Pacyfikiem wcześniej niż nad Bałtykiem i Morzem Azowskim. Ukształtowała się wspólna przestrzeń między dawną Rusią i Pacyfikiem, na której z tubylcami mieszały się napływowe substraty etniczne – rosyjski i ukraiński, ale z uwagi na silniejsze politycznie centrum, etnos rosyjski dominował.

Ukraińskie terytorium etniczne

Trudno mieć za złe autorowi niemieckiego hymnu narodowego A.H. Hoffmannowi von Fallersleben, gdy pisał w 1841 roku, na kilka lat przed wybuchem Wiosny Ludów w „Das Lied der Deutschen” o granicach Niemiec: „von der Maas bis an die Memel, von der Etsch bis an den Belt”. Wiersz powstał na długo przed zjednoczeniem Niemiec i opisywał faktyczny zasięg niemieckiego terytorium etnicznego: od Mozy do Niemna (Kłajpedy), od Adygi do Beltu. Podobnie trudno jest mieć za złe Ukraińcom, jeżeli za granice swojej ojczyzny uważają Karpaty i Kaukaz, skoro taki jest zasięg ukraińskiego etosu.

Można postawić radykalne pytanie o punkty skrajne maksymalnego historycznego zasięgu etnosu ukraińskiego. Uważam za takie skrajne punkty na zachodzie Waleńsko (Morawską Wołoszczyznę) w Czechach i Wojwodinę w północnej Serbii, a na wschodzie Kalifornię. W pierwszym przypadku uzasadnieniem może być fakt, że w okresie kiedy karpaccie migracje pasterskie osiągnęły na zachodzie Morawy, uczestniczące w nich populacje nie składały się wyłącznie z rumuńskojęzycznych Wołochów, ale także Rusinów, czyli Ukraińców karpaccich i innych grup etnicznych. Wojwodina została zasiedlona uchodźcami z Siczy Delt Dunaju. Z uwagi na mieszany, rosyjsko-ukraiński skład populacji kolonizujących Syberię i Amerykę Północną, za analogiczny punkt wschodni można przyjąć Fort Ross w Kalifornii zajmowany przez Rosję w latach 1812–1842. Oczywiście można przyjąć bardziej ostrożną konwencję wyznaczania skrajnych punktów i obszarów zasięgu ukraińskiego etnosu, na przykład od czubka

³ Ziemie etnicznie białoruskie sięgały na wschodzie po południk łączący Briańsk z Wiaźmą, obejmując między innymi Smoleńszczyznę. Próby zbudowania państwa białoruskiego po I wojnie światowej zakończyły się niepowodzeniem, podobnie jak usiłowania stworzenia państwa ukraińskiego. D. Michaluk: Białoruska Republika Ludowa 1918–1920. U podstaw białoruskiej państwowości. Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 2010.

klina łemkowskiego po Zielony Klin (dorzecze Amuru) lub po zbliżenie łuków Donu i Wołgi i Kaukaz.

Granice Ukraińskiej Republiki Sowieckiej objęły mniejszy obszar niż zwarte ukraińskie terytorium etnicznie, a współczesna Ukraina odziedziczyła te granice po Związku Sowieckim. Stało się tak dlatego, że poprowadzono je wzdłuż granic carskich guberni, które nie były zgodne z granicami etnicznymi. Na zachodzie poza granicami Ukrainy pozostały ziemie ukraińskie w granicach Polski, Czechosłowacji i Rumunii, na wschodzie Starodubie w obwodzie briańskim, południowe części obwodów biełgorodzkiego i woroneskiego, okolice Taganrogu i Kubań aż po północne stoki Kaukazu. Zestaw ten nie obejmuje ukraińskich „wysp etnicznych” na Powołżu, południowym Uralu, w północnym Kazachstanie, w południowej Syberii, w nadamurskim Zielonym Klinie i w Mandżurii.

Wielki głód z lat 1932–1933, wraz z mniejszymi głodami, które miały miejsce w czasach sowieckich, zmniejszył liczbę Ukraińców, w granicach samej Ukrainy o co najmniej 3,3 mln ludzi⁴. Nie on jednak był główną przyczyną zmniejszenia się proporcji populacji obu narodów. Była nią przede wszystkim przymusowa rusyfikacja Ukraińców żyjących w granicach Rosyjskiej Federacji. Mechanizm tego procesu był na ogół bardzo prosty: Ukraińcom zamieszkującym terytoria poza granicami Ukrainy zmieniano bez pytania o zgodę narodowość na rosyjską.

Na zakończenie zamieszczam kilka uwag odnośnie struktury etnicznej w granicach samej Ukrainy. Utartym stereotypem jest przypisywanie Ukrainie dualizmu, podziału na Zachód i Wschód, przy czym Zachód jest bardziej „ukraiński”, a Wschód „prorosyjski”. W świetle tych ustaleń zaskoczeniem może być fakt, że do II wojny światowej procent Ukraińców w ogóle ludności we wschodniej (lewobrzeżnej) Ukrainie był większy niż w zachodniej (prawobrzeżnej). Teza ta pozostaje w sprzeczności ze wspomnianą wyżej powszechną intuicją, że „stopień ukrainizacji” (jakkolwiek można rozumieć ten termin) maleje z zachodu na wschód Ukrainy. Spośród obwodów Ukrainy największy odsetek ludności ukraińskiej miał położony na lewym (wschodnim) brzegu Dniepru obwód połtawski, a na drugim miejscu znalazł się obwód czernichowski. Jeszcze większym zaskoczeniem jest, że obszary znajdujące się obecnie w granicach Rosji na południu obwodu woroneskiego, miały większy odsetek ludności ukraińskiej niż wschodnia Galicja, a nawet niż Wołyń.

⁴ T. Snyder: *Skrwawione ziemie*. Świat książki, Warszawa 2011, s. 75. W literaturze fachowej i popularnej istnieje duża rozbieżność w podawanej liczbie ofiar głodu ukraińskiego, a także w ogóle wszystkich zbrodni systemu sowieckiego. Ostatnio dominuje tendencja do korygowania w dół skrajnie wysokich szacunków ofiar komunizmu podawanych przez publikacje A. Sołżenicyna, R. Conquesta i „Czarnej księgi komunizmu”.

Mniejszy odsetek Ukraińców w ogóle ludności na zachodzie wynikał z większego odsetka Polaków i Żydów⁵.

Bibliografia:

1. Abramson H. Jewish Representation in the Independent Ukrainian Governments of 1917–1920, *Slavic Review*, Vol. 50, No. 3 (Autumn 1991). – pp. 542–550.
2. Eberhardt P. Koncepcje geopolityczne Aleksandra Dugina. *Przegląd Geograficzny* 2010, 82, 2, ss. 221–240.
3. Gloger Z. *Geografia historyczna ziem dawnej Polski*. Wiedza Powszechna, Warszawa 1991.
4. Gumilow L. *Od Rusi do Rosji: Szkice z historii etnicznej*. PIW, Warszawa 1996.
5. Hirsch F. *Empire of Nations. Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union*. Cornell University Press, New York, 2005.
6. Koneczny F. *Dzieje Rosji. od najdawniejszych do najnowszych czasów*. Antyk Marcina Dybowskiego, Komorów 1997.
7. Łukawski Z. *Historia Syberii*. Ossolineum, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1981.
8. Mackinder H. J. *Geograficzna oś historii*. Instytut Geopolityki, Częstochowa 2009.
9. Michaluk D. *Białoruska Republika Ludowa 1918–1920. U podstaw białoruskiej państwowości*. Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 2010.
10. Mikołajec J. *Spór o determinizm geograficzny*. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2013.
11. Moczulski L. *Geopolityka. Potęga w czasie i przestrzeni*. Bellona, Warszawa 1999, s. 391.
12. Paszkiewicz H. *Jagiellonowie a Moskwa., t. I: Litwa a Moskwa w XIII i XIV wieku*. Fundusz Kultury Narodowej, Warszawa 1933.
13. Paszkiewicz H. *Początki Rusi*, PAU, Kraków 1996.
14. Pisuliński J. (red.). *Akcja „Wisła”*, IPN, Warszawa 2003.
15. „Powieść minionych lat” („Kronika Nestora”) „Oto powieść minionych lat, skąd wyszła ziemia ruska, kto był najpierw księciem w Kijowie i skąd ziemia ruska powstała”.
16. Snyder T. *Skrwawione ziemie. Świat książki*, Warszawa 2011.
17. Spykman N. J. *The Geography of Peace*. Harcourt, Brace and Co, New York 1942.

⁵ H. Abramson, *Jewish Representation in the Independent Ukrainian Governments of 1917–1920*, *Slavic Review*, Vol. 50, No. 3 (Autumn 1991), pp. 542–550.

18. Yekelchik S. Ukraina: narodziny nowoczesnego narodu. Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009.

19. Wilson A. Ukraińcy. Świat Książki, Warszawa 2002.

20. Ziółek P. Idea imperium. PWN, Warszawa 1997.

© Mikołajec J., 2018

УДК 327 (091)

Wawryniuk Andrzej Antoni
Doktor habilitowany, Profesor,
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa,
Chełm, Polska,
anwaw@wp.pl;
Gil Andrzej
Doktor habilitowany, Profesor,
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II,
Lublin, Polska

**STOSUNKI MIĘDZYKRAJOWE JAKO POCHOĐNA ZMIAN
POLITYCZNYCH W OKRESIE ZIMNOWOJENNYM
(Z UWZGLĘDNIENIEM KONTEKSTU POLSKIEGO)**

Pomimo wielu badań, historia świata, a przede wszystkim Europy jest w dalszym ciągu w sferze badań naukowców różnych dziedzin. Zagadnienia związane z zimną wojną badają historycy, politolodzy, psychologowie wojen, strategowie itp. Z uwagi na ciągłą wagność tematyki i jej duże zainteresowanie zdecydowano na przygotowanie niniejszej publikacji. Przedmiotem i celem zadania naukowego jest upowszechnienie wiedzy na temat wydarzeń od zakończenia II wojny światowej do rozpadu systemu socjalistycznego. Wydaje się, że zbyt mało jest związanych opracowań naukowych dostarczających czytelnikowi podstawową wiedzę na ten temat.

Słowa kluczowe: zimna wojna, wyścig zbrojeń, koalicja antyhitlerowska, strefa wpływów.

Wawryniuk Andrzej Antoni, doktor habilitowany, profesor, Dержавна Вища Професійна Школа, Хелм, Польща;

Gil Andrzej, doktor habilitowany, profesor, Люблінський католицький університет Іоанна Павла II, Люблін, Польща

Міжнародні відносини як наслідок політичних змін у період «холодної війни»

Незважаючи на численні дослідження, історія світу, і в першу чергу Європа, все ще перебуває у сфері досліджень учених у різних галузях. Питання, пов'язані з «холодною війною», досліджуються істориками, політологами, військовими психологами, стратегами тощо. Через постійне значення предмету та його великого інтересу було вирішено підготувати цю публікацію. Мета і завдання наукового завдання полягає в поширенні знань про події від кінця Другої світової війни до розпаду соціалістичної системи. Здається, що існує

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ ЯК НАСЛІДОК ПОЛІТИЧНИХ ЗМІН У ПЕРІОД «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»

замало коротких наукових праць, які надають читачеві базові знання з цього питання.

Ключові слова: «холодна війна», гонка озброєнь, антигітлерівська коаліція, сфера впливу.

Wawryniuk Andrzej Antoni, Doctor Habilitated, Professor, State Higher Professional School, Helm, Poland;

Gil Andrzej, Doctor Habilitated, Professor, The John Paul II Catholic University of Lublin, Lublin, Poland

International relations as a consequence of political change during the Cold War

Despite numerous studies, the history of the world, and first of all Europe, is still in the field of research of scientists in various fields. Questions related to the Cold War are being studied by historians, political scientists, military psychologists, strategists, etc. Due to the constant importance of the subject and its great interest, it was decided to prepare this publication. The purpose and tasks of the scientific task is to disseminate knowledge about events from the end of the Second World War to the collapse of the socialist system. It seems that there are not enough short scientific papers that provide the reader with basic knowledge on this subject.

Key words: Cold War, arms race, anti-Hitler coalition, sphere of influence.

Вавринюк Анджей Антони, доктор Габилитован, професор, Государственная Высшая Профессиональная Школа, Хелм, Польша;

Гил Анджей, доктор Габилитован, професор, Люблинский католический университет Иоанна Павла II, Люблин, Польша

Международные отношения как следствие политических изменений в период «холодной войны»

Несмотря на многочисленные исследования, история мира, и в первую очередь Европа, все еще находится в сфере исследований ученых в различных областях. Вопросы, связанные с «холодной войной», исследуются историками, политологами, военными психологами, стратегами и тому подобное. Через постоянное значение предмета и большого интереса было решено подготовить эту публикацию. Цель и задачи научного задача состоит в распространении знаний о событиях с конца Второй мировой войны до распада социалистической системы. Кажется, что существует мало коротких научных трудов, которые предоставляют читателю базовые знания по этому вопросу.

Ключевые слова: «холодная война», гонка вооружений, антигітлерівська коаліція, сфера впливу.

Analiza ostatnich publikacji. W obiegu naukowym jest kilka publikacji zwartych, z których najważniejszymi wydają się być następujące pozycje: W. Malendowski, *Zimna wojna: sprzeczności, konflikty i punkty kulminacyjne w radziecko-amerykańskiej rywalizacji*; E. Cziomer, *Przesłanki i istota kształtowania się konfliktu Wschód-Zachód*, O. A. Westad, *The Cold War and the international history of the twentieth century*, w: *The Cambridge History of the Cold War*, edited by M. P. Leffler and O. A. Westa; czy T. Wolsza, *Za żelazną kurtyną* oraz P. Wright, *Żelazna kurtyna*.

Wykład tekstu. Koniec II wojny światowej, wbrew nadziejom narodów świata nie przyniósł spodziewanego spokoju, powstrzymania wyścigu zbrojeń, zmniejszania stanów osobowych armii przede wszystkim Stanów Zjednoczonych i Związku Radzieckiego. Nastąpiło natomiast wyraźne ochłodzenie stosunków pomiędzy niedawnymi sojusznikami.

Po raz pierwszy pojęcia «zimna wojna» użył znany pisarz George Orwell, natomiast do sfery polityki przeniósł go amerykański komentator telewizyjny Walter Lippman, odnosząc go do stanu wzajemnych stosunków amerykańsko-radzieckich w 1947 r. [17, s. 3]. Powszechnie uważa się jednak, że początek nowych – wrogich – stosunków pomiędzy Wschodem a Zachodem nastąpił na przełomie 1946 i 1947 r. I trwał do 1956 r., chociaż coraz częściej mówi się o innych granicach czasowych – latach 1945–1991 [15, s. 23]. W tym ostatnim przypadku za początek «zimnej wojny» uważany jest amerykański atak jądrowy na Nagasaki i Hiroszimę w sierpniu 1945 r., chociaż nie brakuje zwolenników teorii o początku tego okresu, który wiąże z przemówieniem Winstona Churchila wygłoszonym w Fulton 5 marca 1946 r., w którym «atakował ekspansjonistyczną politykę Związku Radzieckiego [i] apelował o zapewnienie przewagi siły na Zachodzie» [15, s. 20]. Część historyków uważa, że początkiem zimnej wojny był kryzys irański w 1946 r. Nie brakuje również naukowców, którzy za początek «zimnej wojny uważają doktrynę Trumana (12 III 1947 r.) i Plan Marshalla (5 VI 1947 r.). Inni autorzy uważają, że zimna wojna rozpoczęła się w momencie przejścia władzy przez komunistów w Czechosłowacji, co nastąpiło w lutym 1948 r. i pierwszy kryzys berliński z czerwca tego samego roku» [15, s. 20].

Można też przyjąć, że początek zimnej wojny to wybuch Powstania Warszawskiego z 1944 r., w trakcie którego ścierały się przeciw różnice polityczne pomiędzy Wielką Trójką dotyczące jego wywołania, jako próby przejścia władzy w Warszawie. Nie można też pominąć faktu, że początek nowemu podziałowi świata na strefy wpływów dały konferencje przywódców Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Związku Radzieckiego, w trakcie których już wówczas jej nieformalnym liderem był Józef Stalin, który w trakcie prowadzonych debat realizował swoją wizję powojennego porządku światowego.

Mając na uwadze powyższe uzasadnionym jest, by rozważania na temat okresu zimnowojennego rozpocząć od konferencji w Teheranie, która odbywała się od 28 listopada do 1 grudnia 1943 r. Poczynione podczas rozmów ustalenia, na dwa lata przed końcem wojny, zdecydowały między innymi o losie całej Europy Środkowo-Wschodniej, która znalazła się wraz z Polską w strefie wpływów ZSRR [4, s. 434].

27 października 1944 r. premier Rządu Polskiego na Uchodźstwie wygłosił na posiedzeniu Rady Narodowej przemówienie, w którym słusznie zauważył, że «Decydującym czynnikiem jest siła i fakt posiadania przez Rosję terenów, których się domaga. Jest to rzeczywistość smutna. Nie sposób jednak z nią się nie liczyć. A licząc się nie sposób nie widzieć pierwszej prawdy, (...) stoimy w obliczu frontu wielkich mocarstw» [10, s. 389]. Premier mówiąc o powyższym froncie miał na myśli odbyte już konferencje w Teheranie, Moskwie, gdzie faktycznie dokonany został podział świata na dwie strefy wpływów. Polska jak wiadomo, nie z własnej woli, znalazła się po drugiej stronie granicy państw demokratycznych.

Bronisław Geremek, pisząc o okresie postjałtańskim, mówił o zachowanej w świecie równowadze władzy i miał na myśli trzy alianckie mocarstwa oraz Chiny. Taką tezę głosił prezydent Franklin Delano Roosevelt przypisując Stanom Zjednoczonym, Wielkiej Brytanii, Związkowi Socjalistycznych Republik Radzieckich i Republice Chińskiej «rolę czterech policjantów porządku międzynarodowego, którego kontury określono w konferencji teherańskiej w końcu 1943 r. Decyzjom konferencji jałtańskiej w lutym 1945 towarzyszyła nadzieja 'końca historii': kończyć się miał system jednostronnych działań, aliansów, równowagi siły, a rozpocząć czas trwałej struktury pokoju» [7, s. 20].

Geremek dodał też, że « optymizm Roosevelta wspierało powstanie Organizacji Narodów Zjednoczonych. Rzeczywistością polityczną był jednak ideologiczny i polityczny podział świata» [7, s. 20]. Tymczasem jesienią 1944 r. W trakcie rozmów Józefa Stalina z delegacją jugosłowiańską generalissimus stwierdził, że «Ta wojna nie jest taka, jak w przeszłości; kto okupuje terytorium, narzuca także swój własny ustrój społeczny. Każdy narzuca swój własny ustrój, tak daleko jak może dotrzeć jego armia. Nie może być inaczej» [5, s. 86].

W trakcie wielotygodniowych spotkań z Josipem Broz Tito, Stalin bez zażenowania dokonał też oceny przywódców koalicji antyhitlerowskiej twierdząc: «Może myślicie, że zapomniałem, kim są Anglicy i kim jest Churchill tylko dlatego, że jesteście sprzymierzeńcami. Nic nie jest im miłsze, jak oszukać swych sprzymierzeńców. Podczas pierwszej wojny światowej stale oszukiwali Rosjan i Francuzów. A Churchill? Churchill to taki typ, że jeśli go nie przypilnujesz wyciągnie ci ostatnią kopiejkę z kieszeni. Tak jest, kopiejkę z kieszeni! Kopiejkę z kieszeni! A Roosevelt? Roosevelt jest inny. Wyciąga rękę tylko po grubsze pieniądze. Ale Churchill? Churchill – nawet po kopiejkę» [5, s. 59].

24 stycznia 1944 r. Dział Bezpieczeństwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych przekazał premierowi polskiego rządu w Londynie kierunki działalności propagandy sowieckiej. W punkcie pierwszym wskazano, że będą oni oddziaływać na Polskę poprzez zastraszenie, lansując tezę, że jest ona zdana na ich łaskę, i że tylko w ten sposób można uratować naród od zagłady biologicznej [11, s. 14].

W dniach od 22 do 23 lutego 1944 roku odbywała się debata w Izbie Gmin, w trakcie której Anthony Eden, brytyjski minister spraw zagranicznych, określił cele polityki zagranicznej swego rządu, mówiąc między innymi: «Utrzymanie pokoju zależy od bliskiego i serdecznego porozumienia między Imperium Brytyjskim, Stanami Zjednoczonymi i Związkiem Sowieckim». Ze stenogramu z posiedzenia wynika też, że wbrew już podjętym decyzjom o strefach wpływów (mamy tu na myśli konferencje w Teheranie i w Moskwie), Eden kategorycznie zapewnił, że «nie zgodziliśmy się na żadne sfery wpływów. Nie przyjęliśmy żadnych barier. Mamy zupełną swobodę interesowania się sprawami Europy i narodów europejskich i nikt spośród nas (to jest spośród partnerów konferencji w Moskwie i Teheranie) nie zgodził się na ustalenie sfer wpływów» [13, s. 78,79]. Powyższa wypowiedź nie była niestety prawdziwa. Jest oczywistym, że już wówczas za zgodą przede wszystkim Wielkiej Brytanii dokonano wstępnego podziału stref wpływów, przede wszystkim Związku radzieckiego. Wiadomo też było, że między innymi Polska miała pozostać pod politycznym «patronatem» ZSRR.

Tymczasem 31 marca 1944 r. Józef Żarański, szef sekretariatu Prezesa RM, w rozmowie z ambasadorem Wielkiej Brytanii Owenem O'Malley'em usłyszał, że «w każdej sytuacji rząd polski powinien trzymać się mocno Anglii i Stanów Zjednoczonych» [12, s. 52].

Były to jednak słowa bez potwierdzenia. Dostarczone przez Brytyjczyków uchwały konferencji w sprawie Polski stwierdzają między innymi: «W wyniku zupełnego oswobodzenia Polski przez Armię Czerwoną powstała tam nowa sytuacja. Czyni to konieczność ustanowienia Tymczasowego Rządu Polskiego. (...) Rząd Rosji Sowieckiej, utrzymujący teraz stosunki dyplomatyczne z obecnym Tymczasowym Rządem Polskim, oraz rządy: Zjednoczonego Królestwa i Stanów Zjednoczonych nawiążą stosunki dyplomatyczne z nowym, Polskim Tymczasowym Rządem Jedności Narodowej oraz wymienią ambasadorów» [14, s. 28].

Po raz kolejny Polska pozostała osamotniona w walce o suwerenność, demokratyczny ustrój, prawa swoich obywateli, bezpieczne i sprawiedliwe granice. Decydujący o takim stanie rzeczy przywódcy, oprócz J. Stalina, nie zdawali sobie sprawy, że faktycznie wraz z zakończeniem działań wojennych dokona się podział polityczny, który da początek wyścigowi zbrojeń, będący między innymi jednym z elementów zimnej wojny. W tej sytuacji należy zgodzić się, że zimna wojna to „stan otwartej wrogości i dwubiegunowej rywalizacji nacechowanej w wysokim stopniu napięciem i konfrontacją między dwoma mocarstwami oraz dwoma systemami

społeczno-politycznymi i gospodarczymi nie przekraczającej jednak progę konfliktu zbrojnego. Utożsamiano ją z wielopłaszczyznową aferą stosunków między Stanami Zjednoczonymi i Związkiem Radzieckim oraz dwoma odrębnymi systemami światowymi: kapitalizmem i socjalizmem. Znajduje to adekwatne odbicie w formule: «Ameryka przeciwko Rosji, Zachód przeciwko Wschodowi» [15, s. 18].

Przyjmując powyższą definicję jako podstawę rozważań należy dodać, że czasokres trwania zimnej wojny jest różnie dzielony i uzasadniany. Wszyscy jednak uważają, że najbardziej napiętym okresem w trakcie zimnej wojny były lata od zakończenia II wojny światowej do roku 1956, w który to przedziale umiejscawiane jest apogeum zimnowojennej konfrontacji. Trzeba jednak podkreślić, że faktycznie zimna wojna trwała aż do końca lat 80. XX w. W tym też okresie wzrostowi nieufności towarzyszyło przyspieszenie wyścigu zbrojeń przez ZSRR oraz decyzja USA o przystąpieniu do tworzenia paktów militarnych [3, s. 131,132].

O państwach zniewolonych przez Związek Radziecki i możliwości ukazania światu ich prawdziwego stanu pisał Rząd Polski na Uchodźstwie jeszcze w 1959 r. Dokument w tej sprawie powstał w związku odbywającymi i mającymi się odbywać rozmowami mężów stanu państw demokratycznych. Jak zauważono, rozmowy te mogą dotyczyć ważnych interesów narodu polskiego i Polski oraz innych narodów okupowanych przez Rosję Sowiecką. Rząd Polski w Londynie przedstawił też prawdziwe intencje, którymi w polityce zagranicznej kierował się wówczas Nikita Chruszczow, o którym napisano między innymi, że «pragnie [on] w pierwszym rzędzie sprowadzić zachodnie mocarstwa na drogę stopniowego wycofywania swoich sił zbrojnych aż do granic swoich własnych państw. W ten sposób zamierza postawić Rosję w jeszcze korzystniejszej pozycji strategicznej, związać zagrabione narody w ostateczny sposób w orbicie sowieckiej oraz ustalić definitywnie linię podziału pomiędzy Wschodem a Zachodem. W ten sposób zagrabione przez Rosję narody pozostałyby na zawsze po wschodniej stronie» [8, s. 187].

Dla Polski i świata zimna wojna kojarzy się między innymi z takimi wydarzeniami jak: kryzys berliński z 1953 r., rewolucję węgierską 1956 r., kryzys kubański 1962 r., tzw. „Praska Wiosna” 1968 r., czy decyzję NATO o rozmieszczeniu rakiet średniego zasięgu w Europie w 1979 r. [7, s. 20]. Polskę również dotknęły tragiczne wydarzenia. Należy tu wymienić Poznański Czerwiec 1956 r., protesty robotników w Gdańsku i w Gdyni 1970 r., masowe wystąpienia robotników w 1980 r., czy wprowadzony 13 grudnia 1981 r. stan wojenny na całym terytorium Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

Powyższe protesty między innymi robotników portowych w 1970 r. znalazły się między innymi w zainteresowaniu Rządu Polskiego na uchodźstwie, który na znak solidarności z protestującymi w specjalnym oświadczeniu napisał: «Ostatnie tragiczne wydarzenia w Polsce, którego ofiarą padły setki zabitych i rannych robotników polskich, w tym kobiet i dzieci, wykazały wobec całego świata, że narzucony Polsce

po ostatniej wojnie reżym komunistyczny nie ma poparcia społeczeństwa polskiego. (...) Sytuacja polityczna w Europie Środkowo-Wschodniej, rezultat układów w Teheranie, Jałcie i Poczdamie, uniemożliwia wyzwolenie narodu polskiego z pęt niewoli komunistycznej bez równoczesnej likwidacji skutków tych układów we wszystkich krajach tego obszaru. W tych warunkach Rząd RP ostrzega rodaków w kraju przed wystąpieniami prowadzącymi do rozlewu krwi w okolicznościach, w których nie ma widoków na odzyskanie prawdziwej niepodległości» [9, s. 27].

Należy wspomnieć, że o państwach tzw. bloku socjalistycznego na Zachodzie mówiło się, że są «za żelazną kurtyną» [18, s. 163]. Jeden z autorów książki na ten temat stwierdził: «mamy pogardę do Moskali za ich azjatycką skłonność niszczycielską, za bezceremonialność, z jaką traktują po niwach wiekowej pracy cywilizacyjnej, za tę wschodnią nieodpowiedzialność przed własnym sumieniem, która w każdej sprawie pozwala mieć dwa oblicza» [6, s. 47]. To drugie oblicze zostało przynajmniej w części opisane przez Patricka Wringha: «Widok tego, co na wschód od Polski, jest zdecydowanie jeszcze bardziej odrażający – to obraz piekła, jaki zapanuje w całym bloku wschodnim, jeśli Zachód nadal pozostanie bierny» [19, s. 397]. Biorąc pod uwagę stacjonujące w państwach tzw. bloku socjalistycznego wojska, wojennych sowieckich komendantów miast, wszechwładną NKWD, aresztowania nawet członków rządu polskiego (proces szesnastu), nie należy się dziwić, że «rządy różnych wschodnioeuropejskich państw nigdy nie wychodziły poza ramy wytyczone przez Związek Radziecki, to eksperymentowały ze zwiększeniem roli spółdzielni [produkcyjnych] albo ograniczeniem wpływu Kościoła katolickiego, mamy tu na myśli między innymi internowanie kardynała Stefana Wyszyńskiego – lata 1953–1956 [20, s. 38], czy zamordowanie przez funkcjonariuszy SB ks. Jerzego Popiełuszk i [1, s. 60] ze zwiększeniem liczby agentów bezpieczeństwa albo dopuszczaniem większej swobody artystycznej» [2, s. 516].

Symbolicznym zakończeniem zimnej wojny był tzw. upadek muru berlińskiego i zjednoczenie Niemiec. Polska w tym okresie odzyskała suwerenność i po wielu latach starań dołączyła do państw demokratycznych, stając się liderem przemian w Europie Środkowo-Wschodniej. Z perspektywy ostatnich kilku lat można przyjąć, że Polska jest przykładem dla Ukrainy w jej drodze do Zjednoczonej Europy.

Wnioski i perspektywy następnych badań. Z uwagi na wagę i drażliwość tematyki wskazanym jest prowadzenie szerokich badań, przede wszystkim archiwalnych, by doprowadzić do jak największej ilości publikacji opierających się na materiałach źródłowych. Szczególną uwagę należy przy tym zwrócić na akta dotychczas nieudostępniane, chociażby z uwagi na ich specjalny charakter i obowiązkową okres karencji.

Bibliografia:

1. Aparat represji wobec księdza Jerzego Popiełuszki 1982–1984, oprac. Gołębiowski J., Mysiakowska J., Piekarska A. K., Warszawa 2009.
2. Applebaum A., *Za żelazną kurtyną*, Warszawa 2013.
3. Cziomer E., Przesłanki i istota kształtowania się konfliktu Wschód-Zachód, w: *Międzynarodowe Stosunki Polityczne*, red. Cziomer E., Kraków 2008.
4. Dzik T., Podział administracyjny Polski w latach 1944–1998. Z badań nad ustrojem ziem polskich w XIX i XX w., «*Studium Gdańskie. Wizje i rzeczywistość*» 2013, t. X.
5. Dżilas M., *Rozmowy ze Stalinem*, Paryż 1962.
6. Frencz (pseudonim), *Polska za żelazną kurtyną*, Francja 1945.
7. Geremek B., Bezpieczeństwo Europy: między polityką europejską i więzią euroatlantycką, «*Nauka*», 2004, nr 4.
8. IJPUSA, Rząd Polski na Emigracji, sygn. 701/9/13.
9. Instytut Józefa Piłsudskiego w Ameryce (IJPUSA), Rząd Polski na Emigracji, sygn. 701/9/12.
10. Instytut Polski i Muzeum gen. Sikorskiego w Londynie (IPiMSL), Ambasada RP przy Stolicy Apostolskiej, sygn. A.44.122/32.
11. IPiMSL, Prezydium Rady Ministrów, sygn. 124, sprawa 3.
12. IPiMSL, Prezydium Rady Ministrów, sygn. 132A, sprawa 21.
13. IPiMSL, Prezydium Rady Ministrów, sygn. 133, sprawa 7.
14. IPiMSL, Prezydium Rady Ministrów, sygn. 164, sprawa 6.
15. Malendowski W., *Zimna wojna: sprzeczności, konflikty i punkty kulminacyjne w radziecko-amerykańskiej rywalizacji*, Poznań 1994.
16. Skrzypek A., *Strategia Związku Radzieckiego podczas «zimnej wojny»*, «*Dzieje Najnowsze*» 1997, nr 2.
17. Westad O. A., *The Cold War and the international history of the twentieth century*, w: *The Cambridge History of the Cold War*, edited by M. P. Leffler and O. A. Westad, Cambridge 2010.
18. Wolsza T., *Za żelazną kurtyną*, Warszawa 2005.
19. Wright P., *Żelazna kurtyna*, Warszawa 2009.
20. Żaryn J., *Państwo-Kościół katolicki w Polsce 1956–1989 (wybrane zagadnienia)*, Warszawa 2003.

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ДИПЛОМАТІЇ У СВІТОВИХ ТЕНДЕНЦІЯХ ЧЕТВЕРТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

УДК 325.10

Грущинська Наталія Миколаївна
доктор економічних наук, доцент,
Дипломатична академія України при МЗС України,
Київ, Україна,
Natnik2006@meta.ua

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ДИПЛОМАТІЇ У СВІТОВИХ ТЕНДЕНЦІЯХ ЧЕТВЕРТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

У статті розкриваються питання сутності економічної дипломатії, реалізації принципів її політики, особливості необхідності державного регулювання та застосування інструментів антикризової політики економічної дипломатії. Проаналізовано питання зміни міжнародної конкурентоспроможності національної економіки в контексті Четвертої промислової революції. Народження нових перспектив у зв'язку з переоцінкою міжнародного співробітництва, спеціалізації, реформи і знаходження нових джерел коштів і нового імпульсу для світової політики. У міру поглиблення глобалізації дипломатичні напрямки експорту піднялися до рівня торгово-економічного, економічного управління національними інтересами за кордоном на всіх стадіях: порядок входження національних елементів в закордонну економіку, забезпечення гарантій, організація підтримки національним фірмам та окремим суб'єктам щодо розвитку та зміцнення іноземних позицій національної економіки, формування механізмів регулювання суперечок.

Ключові слова: економічна дипломатія, Четверта промислова революція, інформаційна глобалізація, безпека, світові економічні відносини.

*Hrushchynska Nataliia, Doctor of Economics, Associate Professor,
MFA of Ukraine Diplomatic Academy of Ukraine, Kyiv, Ukraine*

Economic meaning of diplomacy in global tendencies of Fourth Industrial Revolution

The article reveals the issue of the economic diplomacy essence, its policy principles implementation, especially the need for state regulation and application of the anti-crisis policy tools of economic diplomacy. The article analyzes change of the national economy international competitiveness in the context of the fourth industrial revolution. The emergence of new prospects due to the international cooperation revaluation, specialization, reform and finding new sources of capital and new impetus to the world economy. With the globalization deepening, the diplomatic directions of export have risen to the level of trade and economic, to economic management of national interests abroad at all stages: the order of national elements entry into the

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ДИПЛОМАТІЇ У СВІТОВИХ ТЕНДЕНЦІЯХ ЧЕТВЕРТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

foreign economy, provision of guarantees, organization of support to national firms and individual entities for the development and strengthening of national economy foreign positions, the formation of disputes regulation mechanisms.

Key words: economic diplomacy, the Fourth Industrial Revolution, informational globalization, security, world economic relations.

Грущинская Наталья Николаевна, доктор экономических наук, доцент, Дипломатическая академия Украины при МИД Украины, Киев, Украина

Экономическое содержание дипломатии в мировых тенденциях Четвертой промышленной революции

В статье раскрываются вопросы сущности экономической дипломатии, реализации принципов ее политики, особенности необходимости государственного регулирования и применения инструментов антикризисной политики экономической дипломатии. Проанализированы вопросы изменения международной конкурентоспособности национальной экономики в контексте Четвертой промышленной революции. Рождение новых перспектив в связи с переоценкой международного сотрудничества, специализации, реформы и нахождения новых источников средств и новый импульс для мировой политики. По мере углубления глобализации дипломатические направления экспорта поднялись до уровня торгово-экономического, экономического управления национальными интересами за рубежом на всех стадиях: порядок вхождения национальных элементов в зарубежную экономику, обеспечение гарантий, организация поддержки национальным фирмам и отдельным субъектам по развитию и укреплению иностранных позиций национальной экономики, формирования механизмов регулирования споров.

Ключевые слова: экономическая дипломатия, Четвертая промышленная революция, информационная глобализация, безопасность, мировые экономические отношения.

Вступ. Четверта промислова революція триває в усьому світі, зокрема і в Україні та передбачає пріоритет інформаційних технологій, перехід до цифрової економіки, що є необхідними умовами розвитку і виживання українського бізнесу в умовах суворої конкуренції на світових ринках. Четверта промислова революція передбачає розвиток і злиття автоматизованого виробництва, обміну даних і виробничих технологій в єдину саморегульовану систему, з якнайменшим або взагалі відсутнім втручанням людини у виробничий процес. Фаза промислової революції, яка характеризується злиттям технологій, що розвиває межі між фізичною, цифровою та біологічною сферами в контексті розвитку кіберпростору, інформаційної безпеки країни. Реалізація принципів промислової революції в усіх сферах життєдіяльності обумовлюється

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ДИПЛОМАТІЇ У СВІТОВИХ ТЕНДЕНЦІЯХ ЧЕТВЕРТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

також і зовнішніми зносинами країн, продиктованих, насамперед, процесами глокалізації, геополітичними та гео економічними тенденціями. У зазначеному ракурсі економічна дипломатія визначає інструменти, які є допомогою розвитку співпраці країн та їх ефективній взаємодії в контексті четвертої промислової революції.

Аналіз використаних джерел. У зарубіжних та вітчизняних джерелах недостатньо розкриваються проблеми взаємозв'язку політики та дипломатії, економізації зовнішньої політики як засобу розвитку співробітництва між державами, простежується відсутність комплексного підходу до освітлення проблем економічної дипломатії в контексті гео економічних та геополітичних процесів національної економіки, що вимагає активізувати дослідження даної проблематики, особливо з умовах змін світової економіки та визначення місця країн у світових процесах, загалом.

Серед американських політологів і теоретиків міжнародних відносин заслуговують на увагу дослідження дипломатів У. Бернса, А. Вершбоу, М. Стирна, Р. А. Уолкера, А. Ебана; британські дипломати Р. Барстон, Дж. Берридж, Дж. Кауфман, Г. Никольсон, Э. Сатоу та ін. Теоретичну основу статті становлять роботи провідних вітчизняних і закордонних учених і фахівців у сфері процесів конкурентоспроможності національної економіки, гео економіки, геополітики, міжнародних процесів формування світового економічного порядку, таких як В. А. Вергун, Т. В. Зонова, В. М. Нижник, Р. Каган, О. Коппель, О. М. Шаров, А. Уткін, К. А. Фліссак.

Дослідженням питань четвертої промислової революції та в контексті цього застосування інклюзивної моделі економічного розвитку країни присвячені праці переважно закордонних вчених: Д. Асмоглоу [10], Е. С. Райнета, Дж. Подеста [13]. Серед українських науковців можна виділити наукові праці С. С. Кожемякіної [12], О. Карп'юк [11].

Мета статті полягає у розкритті особливостей економічної дипломатії як політики антикризового напрямлення з урахуванням геополітичних і гео економічних світових процесів у контексті тенденцій Четвертої промислової революції.

Викладення основного матеріалу. Можливості розвитку та визначення місця в глокалізаційному світі для України полягають у наступних аспектах: інноваційний продукт потребує виходу на світовий ринок. Сучасна промислова автоматизація все більше стає IT-Powered Automation. Необхідним є отримання досвіду у зарубіжних виробників щодо використання передових технологій, інформування світу про свої вміння і знання, аутсорсинг проектування і монтажу, субпідряди, готовність до роботи на об'єктах по всьому світу; створення платформи для обміну інформацією щодо спеціалістів, проектів,

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ДИПЛОМАТІЇ У СВІТОВИХ ТЕНДЕНЦІЯХ ЧЕТВЕРТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

досвіду для продажу своїх послуг світу; внутрішні стандарти необхідно адаптувати до міжнародних стандартами; проведення об'єднання бізнесу.

До 2020 р. наслідки Четвертої промислової революції відкриють людині світ робототехніки та автономного транспорту, штучного інтелекту та навчання за допомогою машин, нових матеріалів, біотехнологій і геноміки.

Відомий швейцарський економіст доктор Клаус Шваб, засновник і керівник Всесвітнього економічного форуму, наголошує: «Четверта революція йде на нас, як цунамі! Швидкість цієї революції така висока, що політичній спільноті важко або навіть неможливо встигати з необхідними нормативними та законодавчими рамками». Він також вважає: «Ця революція кардинально змінить те, як ми живемо, працюємо, ставимося один до одного. Подібного масштабу і складності змін людству ще ніколи не доводилося відчувати. Уже зараз очевидно, що вона торкнеться всіх груп, шарів і прошарків людства і всіх професій».

Найсильнішими факторами впливу на глобальну економіку є поширення Інтернету, мобільного зв'язку, автоматизація рутинної інтелектуальної роботи; хмарні технології та рішення по зберіганню енергії; наступні покоління підходів до управління геномами; просунута робототехніка та транспорт без водіїв; 3D-друк і т. ін. Відповідно, такі процеси сприятимуть знищенню професій, які не потребують високої кваліфікації.

В основі розвитку конкурентоспроможності товару, країни, підприємства покладені теорії міжнародної торгівлі, одна з яких теорія життєвого циклу продукції. Лише для управління системою її можна трактувати наступним чином: у залежності від стану розвитку суспільна на першому етапі розвитку (1-й рівень зрілості суспільства) основна увага приділяється продукції, а точніше, питанням безпеки продукції (послуг). Для вирішення проблеми застосовуються засоби технічного регулювання, обов'язкові для всіх суб'єктів товарно-грошових відносин. На другому етапі (2-й рівень зрілості) основним об'єктом уваги залишається та сама продукція, але акцент переноситься вже на якість, тобто її споживчі властивості. Тут нормативною основою є стандарти, які мають добровільний характер. На третьому етапі (3-й рівень зрілості) значну увагу починають приділяти вже організаціям, удосконаленню їхніх локальних цільових систем менеджменту, перш за все, менеджменту якості, на основі вимог стандартів на ці системи. І, нарешті, на четвертому етапі при досягненні найвищого рівня розвитку (4-й рівень зрілості) головна увага організацій приділяється вже цілісним системам менеджменту. Основний акцент робиться на яскраво вираженому соціально відповідальному ставленні до всіх зацікавлених сторін і цілеспрямованому системному вдосконаленню всіх аспектів діяльності. При цьому що вищий рівень ділової досконалості організації, то вища якість продукції. Поліпшуються також інші показники:

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ДИПЛОМАТІЇ У СВІТОВИХ ТЕНДЕНЦІЯХ ЧЕТВЕРТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

продуктивність праці, собівартість продукції, вплив на довілля, задоволеність персоналу тощо.

Під впливом Всесвітнього економічного форуму 2016 р. технології 4.0 стали популярними в контексті розвитку ІТ, бізнес-школ. Водночас, 99 % гравців ринку промислової автоматизації, навіть великі міжнародні бренди, присутні в Україні, не розкривають свою роботу в контексті трендів четвертої промислової революції. Нині, модернізація української промисловості є питанням уже не для обговорення, а для конкретних дій та висновків, нагальним є об'єднання з ІТ-сектором, іншими хай-тек спільнотами та спільне спрямування загального руху на прискорену модернізацію української промисловості, масово та швидко впроваджуючи нові технології 4.0.

В умовах глобальної конкуренції сучасні країни використовують широкий арсенал інструментів і методів економічної дипломатії для захисту національних інтересів. Актуальність використання коштів економічної дипломатії відображає конструктивний характер взаємодії країн у двосторонніх і багатосторонніх торгових відносинах. Економічна дипломатія спрямована на виконання цілей і завдань торговельної політики, захисту внутрішнього ринку від кризових впливів у світовій економіці, особливо жорсткою іноземної конкуренції, різкого зростання імпорту та ін. несприятливих умов для розвитку національної економіки, а також захисту прав і економічних інтересів вітчизняних підприємств та ін. суб'єктів господарювання за кордоном. Покликання дипломатії – забезпечення національної безпеки держави шляхом ведення переговорів. Іншими словами, певна антикризова політика для зменшення або скасування гострих кутів у співпраці двох або більше сторін. Економічна дипломатія – це особливий фундаментальний антикризовий інструмент, тому що спрямована саме на економічні інтереси країни. Прикладом може бути введення економічних санкцій і відповідна реакція на них, яка призводить до їх скасування, зменшення або збільшення.

Забезпечення національних інтересів та захист національної безпеки залишаються пріоритетним завданням економічної дипломатії; вони органічно включають в себе позиції своїх національних чинників на світовому ринку, що розширюється. Основними для економічної дипломатії стають поняття поєднання національного виробництва, традицій, національних пріоритетів. Економічна дипломатія не тільки допомагає вирішенню поточних і орієнтованих на найближче майбутнє завдань, але також впливає на характер оцінок навіть віддалених суспільно-економічних перспектив.

У сучасних умовах у дипломатії України формуються багатосторонній характер і економічна дипломатія набуває креативних форм реалізації. Традиційні форми реалізації дипломатії із застосуванням креативних, нетрадиційних форм є запорукою успіху і розвитку.

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ДИПЛОМАТІЇ У СВІТОВИХ ТЕНДЕНЦІЯХ ЧЕТВЕРТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

У нових умовах прояву креативних форм дипломатії, створюють передумови для ін. підходів до вирішення завдань, які ставляться перед економічною дипломатією. Рішення даних проблем вимагає інформаційного, інноваційного, культурного та ін. підстав для застосування антикризових дій.

Реалізація принципів економічної дипломатії пов'язано зі здійсненням торговельної політики держави, питання антикризової функції економічної дипломатії набуває особливої актуальності. Кризові процеси обумовлюються різким загострення суперечностей, які виникають у процесі взаємодії окремих суб'єктів світогосподарських зв'язків. Покликання дипломатії – забезпечення національної безпеки держави шляхом ведення переговорів. Іншими словами, певна антикризова політика для зменшення або скасування гострих кутів у співпраці двох або більше сторін. Економічна дипломатія – це особливий фундаментальний антикризовий інструмент. Яскравими прикладами, можуть бути введення економічних санкцій і відповідна реакція на них, яка може призводити до їх скасування, зменшення або збільшення.

Антикризові процеси з боку держави здійснюються шляхом використання інструментів організаційно-економічного, нормативно-правового впливу, які направлені на захист суб'єктів національного ринку від кризових явищ.

Нині функції економічної дипломатії обумовлюються, в першу чергу, розвитком і модернізацією структури світової економіки на всіх рівнях: глобальному, національному, регіональному. Тобто відбувається розширення числа країн-учасниць. У міру поглиблення глобалізації дипломатичне спрямування експорту піднялося до рівня торгово-економічного або економічного управління національними інтересами за кордоном на всіх стадіях: порядок входження національних факторів у закордонну економіку, забезпечення гарантій, організація підтримки національним фірмам і окремим обличчям у діяльності з розвитку і зміцнення закордонних позицій національної економіки, формування механізмів дозволу суперечок.

Висновки. Забезпечення національного інтересу і захист національної безпеки залишаються пріоритетним завданням економічної дипломатії; вони органічно містять у собі позиції своїх національних факторів на світовому ринку, що розширюється. Важливого значення набуває здатність економічної дипломатії працювати в режимі, що випереджає, забезпечувати політичний заділ для просування економічних інтересів. Основними для економічної дипломатії стають поняття поєднання національного виробництва, традицій, національних пріоритетів. Економічна дипломатія не тільки допомагає вирішенню поточних і орієнтованих на найближче майбутнє завдань, але також впливає на характер оцінок навіть віддалених суспільно-економічних перспектив. Економічна дипломатія набуває особливих форм прояву. У сучасних умовах у дипломатії

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ДИПЛОМАТІЇ У СВІТОВИХ ТЕНДЕНЦІЯХ ЧЕТВЕРТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

України формується багатосторонній характер і креативні форми реалізації, що є необхідною умовою визначення країни в сучасних світових трансформаційних умовах.

Список використаних джерел:

1. Баранай П. Современная экономическая дипломатия [Электронный ресурс] / П. Баранай, Н. Филини. – Режим доступа: [<http://www.proza.ru/2010/10/30/706>]. – Загл. с экрана. – Дата обращения 13.02.2017.
2. Вергун В. А. Економічна дипломатія в системі чинників міжнародної конкурентоспроможності України / В. А. Вергун // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2008. – Ч. 1, № 74. – С. 150–154.
3. Зонова Т. В. Экономическая дипломатия [Электронный ресурс] / Т. В. Зонова // Внешнеэкономические связи. – 2006. – № 1. – С. 14–16. – Режим доступа: [http://www.ng.ru/energy/2008-06-10/20_azerbaijan.html]. – Назва з екрану. – Дата звернення 25.01.2017.
4. Каррон де ла Каррьер Г. Экономическая дипломатия. Дипломат и рынок / Каррон де ла Каррьер Г. – Москва: Росспэн, 2003. – С. 27.
5. Мамалига О. О. Трансформація економічної дипломатії в міжнародних економічних відносинах / О. О. Мамалига. // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. – 2015. – № 3. – С. 80–84.
6. Нижник В. М. Економічна дипломатія та економічна безпека України: навч. посіб. / В. М. Нижник. – Хмельницький: ХНУ, 2007. – 299 с.
7. Фліссак К. А. Економічна дипломатія: навч. посіб. / К. А. Фліссак. – Тернопіль: Новий колір, 2013. – 440 с.
8. Шаров О. М. Щодо шляхів вдосконалення організації роботи в галузі економічної дипломатії: стратегічні аспекти [Електронний ресурс]: аналітична записка / О. М. Шаров // Нац. ін-т стратег. дослідж. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/975/>. – Назва з екрану. – Дата звернення 03.02.2017.
9. Шевченко Б. И. Экономическая дипломатия в современной системе международных отношений / Б. И. Шевченко // Экономический журнал. – 2016. – № 5 (41). – С. 29–41.
10. Acemoglu D. Why nations fail: the origins of power, prosperity, and poverty. Why Nations Fail, Crown Business / D. Acemoglu, James A. Robinson. – 1st ed., 2012.
11. Karp'yuk O. National models stimulate the innovation process / O. Karp'yuk // The strategic priorities. – 2013. – № 3. – С. 47–49.
12. Kozhemyakina S. M. Increased productivity as the basis for economic growth in Ukraine / S. M. Kozhemyakina // Economy of Ukraine: Ukrainian reform

innovation strategy [collective monograph: Ed. V. F. Besedin, A. S. Muzychenko]. – Ktiv: NDEI, 2010. – С. 83–91.

13. Podesta J. Inclusive Economic Growth [Electronic resource]: Increasing Connectivity, Expanding Opportunity, and Reducing Vulnerability / J. Podesta // Mode of access: <https://www.americanprogress.org/issues/economy/report/2013/02/07>. – Last access: 20.02.2017. – Title from the screen.

References:

1. Baranai, P., Filini, N. (2013). *Modern economic diplomacy*. [online] Available at: <http://www.proza.ru/2010/10/30/706>. [Accessed 13 February 2017]. Title from the screen.

2. Verhun, V.A. (2008). Economical diplomacy in the system of foreign economic competitiveness of Ukraine. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn* [Current problems of international news], no. 74, part 1, pp. 150–154.

3. Zonova, T.V. (2006). Economic Diplomacy. *Vneshneekonomicheskie sviazi* [Foreign economic relations], no. 1, pp. 14–16, [online] Available at: http://www.ng.ru/energy/2008-06-10/20_azerbaijan.html. [Accessed 13 February 2017]. Title from the screen.

4. Karron de la Karrer, G. (2003). *Economic diplomacy. Diplomat and market*. Moscow: Rosspen.

5. Mamalyha, O.O. (2015). Transformation of economical diplomacy in international economics. *Problemy i perspektyvy rozvytku pidpriemnytstva* [Problems and perspectives of development of enterprises], no. 3(1), pp. 80–84.

6. Nyzhnyk, V.M. (2007). *Economical diplomacy and economical security of Ukraine*. Khmelnyskyi: HNU.

7. Flissak, K.A. (2013). *Economical diplomacy*. Ternopil: Novyi kolor.

8. Sharov, O. M. *On ways to improve the organization of work in the field of economic diplomacy: strategic aspects. Analytical note*. National Institute for Strategic Studies [online]. Available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/975/>. [Accessed 03 February 2017]. Title from the screen.

9. Shevchenko, B.I. (2016). Economic diplomacy in the modern system of international relations. *Ekonomicheskii zhurnal* [Economic Journal], no. 5 (41), pp. 29–41.

10. Acemoglu, D. (2012). *Why nations fail: the origins of power, prosperity, and poverty*. 1st ed. Crown Business.

11. Karpyuk, O. (2013). National models stimulate the innovation process. *The strategic priorities*, no. № 3, pp. 47–49.

12. Kozhemyakina, S.M. (2010). *Increased productivity as the basis for economic growth in Ukraine. Economy of Ukraine: Ukrainian reform innovation strategy*. Kyiv: NDEI, pp. 83–91.

13. Podesta, J. (2013). *Inclusive Economic Growth: Increasing Connectivity, Expanding Opportunity, and Reducing Vulnerability*. [online] Available at: <https://www.americanprogress.org/issues/economy/report/2013/02/07>. [Accessed 20 February 2017]. Title from the screen.

© Грущинська Н. М., 2018

УДК 339.924:331.556.4

Махортов Юрій Олексійович

доктор економічних наук, професор,

Київський університет культури,

Київ, Україна,

u_max@bk.ru;

Пономарьова Галина Олександрівна

кандидат економічних наук, доцент,

Одеський національний економічний університет,

Одеса, Україна

АНАЛІЗ СУЧАСНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ КРАЇН ЄВРОПИ

Актуальність даного дослідження визначається посиленнями процесів міграції, що обумовлено розвитком та поглибленням глобалізаційних та інтеграційних процесів, та виникнення процесів протилежних їм. Зазначено, що міграційні процеси суттєво впливають на напрями та темпи розвитку світової та вітчизняної економіки, демографічні процеси в більшості країн світу, підвищення чи зниження соціальних стандартів суспільства та ін. сторін нашого життя. Визначено, що на сьогоднішній час в нашій державі не існує єдиної комплексної концепції міграційної політики, яка б дозволила Україні та її громадянам стати повноправними членами європейської спільноти із збереженням та повноцінним захистом своїх громадянських, трудових та соціальних прав та свобод. Метою дослідження є аналіз сучасної міграційної політики країн Європи та визначення рекомендацій із посилення зв'язку вітчизняної міграційної політики із європейською. Для досягнення мети використано методи системно-структурного аналізу, логічного аналізу, фактичного аналізу та ситуаційного підходу. У процесі дослідження встановлено, що сучасна міграційна політика країн Європи формується під впливом визначених чинників: демографічна ситуація, суттєві зміни кон'юнктури сучасного ринку праці, збільшення обсягів та інтенсивності зовнішніх міграційних потоків, військові конфлікти на території України та Сирії, посилення проблеми міжнародного тероризму, перманентна фінансово-економічна криза в окремих країнах Європейського Союзу, референдум у Великій Британії, щодо рішення про вихід з ЄС. За результатами дослідження було сформовано рекомендації, щодо необхідності вивчення та застосування основ та принципів європейської міграційної політики за визначеними напрямами.

Ключові слова: міграція, політика, глобалізація, наслідки, історія, мігрант, переміщення, інтеграція.

Makhortov Yuriy, Doctor of Economics, Professor, Kyiv University of Culture, Kyiv, Ukraine;

Ponomariova Halyna, Candidate of Economics, Associate Professor, Odesa National University of Economics, Odesa, Ukraine

Analysis of migration policy of modern Europe

The relevance of this study is determined by the strengthening of migration processes, caused by the development and deepening of globalization and integration processes, and the emergence of the opposing processes. It has been indicated that migration processes influence greatly on the direction and pace of the development of the global and domestic economy, demographic processes in most countries, enhancement or reduction of the social standards, and other aspects of our lives. It has been determined that nowadays our country doesn't have any unified comprehensive concept of the migration policy that would give the country and its citizens opportunity to become high-grade members of the European Community, keep and fully protect their civil, labour and social rights and freedoms. The aim of the study is to analyse the modern migration policy of the European countries and to define recommendations on the strengthening of the communication between domestic and European migration policy. Methods of the system, structural, logical, and factual analyses altogether with situational approach have been used in order to achieve the stated aim. During the study it has been found that modern migration policy of the European countries is formed under the influence of the defined factors: demographics, significant changes in conditions of the modern labour market, increase of the intensity of external migration flows, military conflicts on the territory of Ukraine and Syria, deepening of the international terrorism problem, permanent financial crisis in some countries of the European Union, the referendum in the UK on the decision to exit the EU. According to the results of the research, recommendations on the necessity to study and apply the fundamentals and principles of the European migration policies in undefined spheres have been formed.

Key words: migration, policy, globalization, implications, history, migrant, displacement, integration

Махортів Юрій Алексеевич, доктор економічних наук, професор, Київський університет культури, Київ, Україна;

Пономарева Галина Александровна, кандидат економічних наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Одеса, Україна

Анализ современной миграционной политики стран Европы

Актуальность данного исследования определяется усилениями процессов миграции, что обусловлено развитием и углублением глобализационных и интеграционных процессов, а также возникновения процессов противоположных им. Отмечено, что миграционные процессы существенно влияют на направления и темпы развития мировой и отечественной

экономики, демографических процессов в большинстве стран мира, повышение или снижение социальных стандартов общества и др. сторон нашей жизни. Определено, что на сегодняшний день в нашем государстве не существует единой комплексной концепции миграционной политики, которая позволила нашей стране и ее гражданам стать полноправными членами европейского сообщества с хранением и полноценной защитой своих гражданских, трудовых и социальных прав и свобод. Целью исследования является анализ современной миграционной политики стран Европы и определение рекомендаций по усилению связи отечественной миграционной политики с европейской. Для достижения цели использованы методы системно-структурного анализа, логического анализа, фактического анализа и ситуационного подхода. В процессе исследования установлено, что современная миграционная политика стран Европы формируется под влиянием определенных факторов: демографическая ситуация, существенные изменения конъюнктуры современного рынка труда, увеличение объемов и интенсивности внешних миграционных потоков, военные конфликты на территории Украины и Сирии, усиление проблемы международного терроризма, перманентная финансово-экономический кризис в отдельных странах Европейского Союза, референдум в Великобритании, по решению о выходе из ЕС. По результатам исследования были сформированы рекомендации относительно необходимости изучения и применения основ и принципов европейской миграционной политики по определенным направлениям.

Ключевые слова: миграция, политика, глобализация, последствия, история, мигрант, перемещение, интеграция.

Вступ. Глобальні процеси сучасності, прискорення вироблення, отримання та засвоєння інформації в сучасному економічному просторі викликає, як наслідок, суттєве зростання темпів та масштабів міграційних процесів у світі, зокрема, і в країнах Європи.

Нині час дуже актуальним стає аналіз та глибинне дослідження міграційних процесів, як явища, яке суттєво впливає на напрями та темпи розвитку світової та вітчизняної економіки, демографічних процесів у більшості країн світу, підвищення чи зниження соціальних стандартів суспільства та ін. сторін нашого життя.

Існуючі підходи, які пропонують розглядати та аналізувати міграцію та міграційні процеси, як такі, що впливають відокремлено на різні сфери державної політики та суспільного життя нині виявляються не ефективними. Із розвитком, прискоренням та поглибленням процесів інтеграції України до європейської спільноти необхідно досліджувати міграційні процеси та міграційну політику держави комплексно, системно, реалізовувати такий концептуальний підхід, який дозволить критично розглядати вплив міграції на

економіку, соціальну сферу, суспільне та культурне життя, найкращим чином дозволить впроваджувати та імплементувати світовий та європейський досвід становлення, розвитку та вдосконалення питань міграційної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Світова наукова спільнота вже виробила моделі процесів міжнародної міграції населення. Такі моделі відображено у працях Дж. Борхаса, А. Роя, К. Макконела, Я. Мінсера, Маноло І. Абеллі та ін.

Питання міжнародної міграції та державної міграційної політики розглядаються у працях таких вітчизняних науковців: Ю. Г. Пуригіна, С. П. Калініна, Т. О. Гнатюк, Ю. П. Гуменюк, В. Капітан, І. П. Майданік, О. А. Малиновська, М. Ю. Приз, І. В. Ховрах. У роботах вищезгаданих авторів розглядаються теоретико-методологічні засади розвитку міграційних процесів в Україні, визначаються основні види міграції та їх особливості, наслідки міграційних процесів, приділяється увага проблемам формування ефективної міграційної політики держави.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах поглиблення глобалізаційних процесів у міжнародних економічних відносинах міграція набула нового масштабного характеру, змісту та якісних характеристик. Однак, необхідно зазначити, що на сьогоднішній час в нашій державі не існує єдиної комплексної концепції міграційної політики, яка б дозволила нашій країні та її громадянам стати повноправними членами європейської спільноти із збереженням та повноцінним захистом своїх громадянських, трудових та соціальних прав і свобод. Існує певна недосконалість статистичного та інформаційного забезпечення досліджень з питань міграційної політики провідних країн світу, та таких, які є донорами, невідповідність світовим та європейським показникам, що ускладнює об'єктивний аналіз міграційних процесів.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є аналіз сучасної політики країн Європи, що надасть змогу визначити основні напрями та виклики такої політики для України на сучасному етапі розвитку відносин нашої держави з європейською спільнотою та військової агресії сході країни.

Основним завданням дослідження є узагальнення європейського міграційного досвіду з огляду на його імплементування у практику міграційної політики України з метою її вдосконалення.

Основна частина. Посилення та прискорення процесів глобалізації у світовому господарстві обумовило і появу глобальних проблем людства, однією з яких і є глобальна демографічна проблема, сутність якої полягає у стрімкому збільшенні чисельності населення та нерівномірному демографічному його розвитку, що, насамперед, підсилює масштаби та швидкість світових міграційних процесів, які нині характеризуються переміщенням мігрантів між усіма континентами. І тому вирішення глобальної

демографічної проблеми можливо за умов поєднання зусиль усіх країн світу, спираючись на досвід провідних держав, які мають певний багатолітній досвід формування ефективної міграційної політики.

Саме така політика, спрямована на використання інтелектуального та фізичного потенціалу кваліфікованих спеціалістів дала змогу таким країнам як США, Канада, Німеччина, Франція та ін. державам Західної Європи значно посилити національний потенціал. Однак, треба зазначити, що лише невелика кількість країн стає місцем постійного проживання для міжнародних мігрантів.

У 10 країнах з найбільшою кількістю міжнародних мігрантів зосереджено близько 52 % від їх загальної чисельності, з європейських країн це – Німеччина, Франція, Велика Британія, Іспанія і Україна [4; 6].

Сучасна міграційна політика країн Європи формується та здійснюється під впливом цілого комплексу факторів, з яких можна виділити наступні:

– демографічна ситуація (старіння нації) у більшості європейських країн. За даними статистики якщо у 2012 р. населення працездатного віку країн ЄС (15–64 роки) становило 335,6 млн. осіб, то на 2060 р., за прогнозом, нараховуватиметься лише 290,6 млн. працездатних європейців. Демографічне навантаження особами старшого віку (тобто співвідношення чисельності непрацездатних осіб старшого віку до чисельності працездатного населення) становило 26,8 %, а в 2060 р. зросте до 52,6 %. Таке суттєве навантаження призводить, а в майбутньому посилиться до проблем у функціонуванні пенсійної системи, забезпеченні потреб національних економік робочою силою, в тому числі, висококваліфікованою [2];

– суттєві зміни кон'юнктури сучасного ринку праці;

– збільшення обсягів та інтенсивності зовнішніх міграційних потоків.

Більшість дослідників міграційних процесів наголошують на тому, що міграція до країн Європи розглядається з позицій прибуття до них мігрантів з країн, що розвиваються, країн з перехідною (трансформаційною) економікою, які в більшості є пострадянськими. При аналізі сучасної європейської міграційної політики треба неодмінно враховувати, що за масштабами переміщень внутрішні міграції в країнах Європи в чотири рази більші, ніж зовнішні [3];

– військові конфлікти на території України та Сирії, посилення проблеми міжнародного тероризму. Дуже важливим напрямом формування та здійснення міграційної політики з огляду на цей фактор є безперервний та посилений контроль за дотриманням законності міграційних процесів, запобіганням та рішучою боротьбою з нелегальною міграцією;

– перманентна фінансова-економічна криза в окремих країнах Європейського Союзу;

– референдум у Великій Британії щодо рішення про вихід з ЄС.

Для нашої держави одним з головних напрямів сучасної міграційної європейської політики, без сумніву, є отримання безвізового режиму. Однак ЄС

наголошує на необхідності всебічного запобігання використанню вже існуючих легальних каналів для нелегальної міграції з метою запобігання викривлення європейського ринку праці з причин нелегальної міграції, скоротити та не допустити збільшення кількості клопотань про надання притулку у країнах Європи з причин, які не мають об'єктивних підстав.

Останні розширення Європейського Союзу, які відбувалися з 2004 до 2013 рр., значно збільшили не тільки кількісний, але й якісний склад цього інтеграційного об'єднання, суттєво ускладнили процес регулювання міграційних процесів та функціонування європейської міграційної політики взагалі. Це призвело до формування спільного зовнішньоекономічного напрямку міграційної політики ЄС та інших країн Європи, який включає в себе не тільки співробітництво з країнами-донорами, але й з країнами-членами ЄС, та європейськими країнами, які не є його членами [7].

Важливим аспектом сучасної європейської міграційної політики є питання інтеграції та реінтеграції мігрантів в європейську спільноту. Бо саме глибина та ефективність заходів з інтеграції ставить у залежність остаточний результат імміграції, яка повинна бути спрямована на підвищення потенціалу кожної національної економіки країн, що приймають мігрантів. Однак, на практиці, ми бачимо і негативні наслідки, виникнення кризових та кримінальних ситуацій, які порушують однорідність суспільства, яке є приймаючим. І саме дії уряду та громадське суспільство повинно забезпечити та приймати активну участь у процесах і заходах з інтеграції та реінтеграції.

Такі процеси ускладнюються суттєвим різноманіттям мігрантів, як за країнами походження, так і за ступенем освіти і кваліфікації, релігійними переконаннями та соціально-культурними ознаками, правовим статусом, мотивами міграції, термінами перебування у країнах Європи та головною метою міграції [5].

Висновок і перспективи подальших досліджень. За результатами дослідження міграційної політики країн Європи можна зробити висновок, про те, що вплив та взаємозв'язок міграційної політики європейських країн на вітчизняну міграційну політику досить неоднозначний та складається з декількох напрямів.

В якості першого напрямку можна виділити політику Європейського Союзу, яка стосується віз, боротьби з нелегальною міграцією, запрошення до імміграції кваліфікованих спеціалістів і вмотивованих студентів, захисту прав легальних мігрантів. Саме такий напрям міграційної політики став одним із найвпливовіших факторів зростання міграційних потоків громадян України до європейських країн. Результатом впливу цього чинника стало збільшення частин трудових мігрантів, які працюють у європейських країнах, зросла кількість студентської молоді, що навчається в освітніх закладах, спеціалісти відповідних

професій та кваліфікацій також обирають країнами перебування та заробітку країни Європи.

Другим напрямом, без сумніву, є прагнення українського суспільства до побудови демократичного суспільства з верховенством права та дотримання законності у всіх сферах суспільного життя. І саме це орієнтує міграційні потоки до країн Європи та вибудовує міграційну політику України на засадах, які застосовуються у країнах ЄС та забезпечують права людини.

Саме інтеграційний вектор співпраці України з ЄС та ін. країнами Європи у сфері міграції забезпечує певні потоки інформаційної, науково-технічної та фінансової допомоги з метою забезпечення повноцінного державного регулювання міграційних потоків з боку вітчизняного уряду.

Однак, треба зазначити, що відсутність послідовної орієнтації на інтеграцію саме до країн Європи до 2014 р., чітко визначених національних пріоритетів перешкоджало всебічному застосуванню наявних, розроблених та апробованих інструментів міжнародного співробітництва, зокрема, Східного партнерства.

Отримання безвізового режиму для українців у країнах ЄС вплине на посилення транскордонної мобільності саме в напрямку країн Європи, і це означає необхідність вивчення та застосування основ і принципів європейської міграційної політики за наступними напрямками [1]:

- посилення соціального забезпечення та захисту прав українських мігрантів у країнах Європи;
- посилення партнерства з міжнародної мобільності;
- розробка спільних проектів, що забезпечують та сприяють поверненню українських мігрантів, які отримують освіту на батьківщину;
- запровадити програми освітньої міграції в Україну за європейськими стандартами із забезпеченням відповідної якості освіти;
- розробка та впровадження відповідних програм реінтеграції мігрантів, які повертаються до України;
- розробка та впровадження державних і громадських програм і проектів з інтеграції мігрантів в українське суспільство;
- значно посилити активність наукових досліджень у сфері міграції міжнародної та внутрішньої, побудованих на європейських принципах і засадах [5].

Список використаних джерел:

1. Малиновська О. А. Міграційна політика Європейського союзу: виклики та уроки для України / О. А. Малиновська. – Київ: НІСД, 2014. – 48 с.
2. 4th Annual Report on Immigration and Asylum (COM/2013 422 final) [Electronic resource]. – Mode of access: <http://ec.europa.eu/dgs/home->

affairs/elibrary/documents/policies/immigration/general/docs/4th_annual_report_on_immigration_and_asylum_en.pdf. – Last access: 23.02.2017. – Title from the screen.

3. Eurostat [Electronic resource]. – Mode of access: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do> . – Last access: 23.02.2017. – Title from the screen.

4. Geddes A. *The Politics of Migration and Immigration in Europe* / A. Geddes. – London: Thousand Oaks ; New Delhi: SAGE Publications, 2003. – P. 138.

5. Patrutiu-Baltes L. *The Brain Drain Phenomenon within the European Union*. [online] / L. Patrutiu-Baltes. – 2014. – Available at: <http://one-europe.info/brain-drain-eu>. – Last access: 26.02.2017. – Title from the screen.

6. World Bank World Development Indicators Database [Electronic resource]. – Washington: World Bank, 2014. – Mode of access: <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators>. – Last access: 26.02.2017. – Title from the screen.

7. World Migration in Figures, 2013. [pdf] OECD-UNDESA. Available at: <http://www.oecd.org/els/mig/World-Migration-in-Figures.pdf>. – Last access: 26.02.2017. – Title from the screen.

References:

1. Malynovska, O.A. (2014). *European Union Migration Policy: Challenges and Lessons for Ukraine*. Kyiv: NISD.

2. *4th Annual Report on Immigration and Asylum* (COM/2013 422 final). [online] Available at: http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/elibrary/documents/policies/immigration/general/docs/4th_annual_report_on_immigration_and_asylum_en.pdf. [Accessed 23 February 2017]. Title from the screen.

3. The EU. *Eurostat*. [online]. Available at: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>. [Accessed 23 February 2017]. Title from the screen.

4. Geddes, A. (2003). *The Politics of Migration and Immigration in Europe*. London; Thousand Oaks; New Delhi: SAGE Publications.

5. Patrutiu-Baltes, L. (2014). *The Brain Drain Phenomenon within the European Union*. [online] Available at: <http://one-europe.info/brain-drain-eu>. [Accessed 26 February 2017]. Title from the screen.

6. The World Bank. (2014). *World Bank World Development Indicators Database*. Washington. [Online] Available at: <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators>. [Accessed 26 February 2017]. Title from the screen.

7. The UN. OECD-UNDESA. (2013). *World Migration in Figures*. [online] Available at: <http://www.oecd.org/els/mig/World-Migration-in-Figures.pdf>. [Accessed 26 February 2017]. Title from the screen.

© Махортов Ю. О., Пономарьова Г. О., 2018

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРОЦЕСІВ ЗЛИТТЯ ТА ПОГЛИНАННЯ В ГЛОБАЛЬНОМУ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩІ

УДК: 339.9

Побоченко Леся Миколаївна
кандидат економічних наук, доцент,
Національний авіаційний університет,
Київ, Україна,
lesya.pobochenko50@gmail.com

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРОЦЕСІВ ЗЛИТТЯ ТА ПОГЛИНАННЯ В ГЛОБАЛЬНОМУ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩІ

У статті розглянуто сучасний стан тенденцій розвитку М&А процесів у глобальному бізнес-середовищі. Досліджено динаміку обсягів та кількості М&А-угод, регіональну структуру процесів М&А та топ – 15 країн у процесах М&А у світі. Проведено аналіз основних М&А-угод та галузевий розподіл злиттів і поглинань у світі. Метою статті є дослідження сучасних тенденцій розвитку процесів злиття та поглинання в глобальному бізнес-середовищі. 2015 р. став рекордним як за кількістю, так і за вартістю М&А-угод, сума яких за рік налічувала 4,3 трлн. дол. США, а кількість становила 48 124 угоди. Щодо 2016 р., то темпи росту обсягів угод злиття і поглинання дещо скоротилися, але вже носили більш якісний характер цих угод, а ніж кількісний. Окремі дослідження щодо галузевих процесів злиття та поглиблення також відмічають підйом ринку та прогнозують подальше його зростання. Виокремлення галузевого аналізу свідчить про зростання кількості угод злиття та поглинання в таких секторах як фінанси, фармацевтика та енергетика. Аналіз глобального ринку злиттів і поглинань в умовах сьогодення дозволив виявити специфічні особливості його розвитку: зниження кількісного і вартісного обсягу угод; зміна галузевої структури і мотивації угод; зростання числа скасованих угод унаслідок відсутності достатнього обсягу власних коштів і важко доступність позикових коштів; зниження частки транскордонних злиттів і поглинань; активна участь держави в якості суб'єкта ринку корпоративного контролю; збільшення в загальній структурі операцій М&А злиттів, а не поглинань.

Ключові слова: транснаціональні корпорації, транскордонні злиття та поглинання, М&А-угоди, трансконтинентальні угоди, сукупна вартість угод, галузевий розподіл злиттів і поглинань, світовий ринок М&А.

Pobochenko Lesia, Candidate of Economics, Associate Professor, National Aviation University, Kyiv, Ukraine

Modern trends in mergers and acquisitions in the global business environment

The article reveals the current state of trends in M&A processes in a global business environment. The volume dynamics and the number of M&A transactions, regional structure of M&A processes and top 15 countries in the process of M&A in the world are studied in the article. Major world M&A transactions and distribution industry mergers and acquisitions have been analyzed. The article is a research of current trends in the mergers and acquisitions in the global business environment. 2015 was a record for the number and the cost of M&A transactions, the amount of which totaled 4.3 trillion US dollars or 48 124 transactions. As for 2016, the rate of mergers and acquisitions growth has slightly declined, but these agreements were of better qualitative nature, rather than quantitative. Some researches on industry mergers and acquisitions also noted the rise of the market and forecast its further growth. Isolation part of the industry analysis shows the increase in the number of mergers and acquisitions in such sectors as finance, pharmaceuticals and energy. The analysis of global M&A market in today's conditions revealed the specific features of its development: reducing the quantity and value of the trades; changing sectoral structure and motivation of transactions; increased number of canceled contracts due to lack of sufficient own funds and difficult credit accessibility; reducing the proportion of cross-border mergers and acquisitions; active participation of the state as an entity of the market for corporate control; an increase in the total M&A transactions is mergers not acquisitions.

Key words: multinationals, cross-border mergers and acquisitions, M & A-transactions, transcontinental agreement, the total value of transactions, distribution industry mergers and acquisitions, global market M & A.

*Побоченко Леся Николаевна, кандидат экономических наук, доцент,
Национальный авиационный университет, Киев, Украина*

Современные тенденции развития процессов слияния и поглощения в глобальной бизнес-среде

В статье рассмотрено современное состояние тенденций развития M&A процессов в глобальной бизнес-среде. Исследована динамика объемов и количества M&A-сделок, региональную структуру процессов M & A и топ – 15 стран в процессах M&A в мире. Проведен анализ основных M & A-сделок и отраслевое распределение слияний и поглощений в мире. Целью статьи является исследование современных тенденций развития процессов слияния и поглощения в глобальной бизнес-среде. 2015 г. стал рекордным как по количеству, так и по стоимости M&A-сделок, сумма которых за год насчитывала 4,3 трлн. долл. США, а количество – 48 124 сделки. Что касается 2016 г., то темпы роста сделок слияния и поглощения несколько сократились, но уже носили более качественный характер этих соглашений, нежели количественный. Некоторые исследования отраслевых процессов слияния и углубление также

отмечают подъем рынка и прогнозируют дальнейший его рост. Выделение отраслевого анализа свидетельствует о росте количества сделок слияния и поглощения в таких секторах как финансы, фармацевтика и энергетика. Анализ глобального рынка слияний и поглощений в сегодняшних условиях позволил выявить специфические особенности его развития: снижение количественного и стоимостного объема сделок; изменение отраслевой структуры и мотивации сделок; рост числа отмененных сделок по причине отсутствия достаточного объема собственных средств и труднодоступность заемных средств; снижение доли трансграничных слияний и поглощений; активное участие государства в качестве субъекта рынка корпоративного контроля; увеличение в общей структуре операций M&A слияний, а не поглощений.

Ключевые слова: транснациональные корпорации, трансграничные слияния и поглощения, M&A-сделки, трансконтинентальные соглашения, совокупная стоимость сделок, отраслевое распределение слияний и поглощений, мировой рынок M&A.

Вступ. В умовах сьогодення ТНК займають особливе місце у світовій економіці. Стратегія транснаціональних корпорацій проявляється прагненням до розширення своєї діяльності. Відповідно базою для розширення діяльності ТНК, покращення їх конкурентних позицій у світовому масштабі в цілому, завоювання нових ринків є інвестиційна діяльність ТНК на основі укладення M&A-угод.

Транскордонні злиття та поглинання являють собою один із найшвидших шляхів забезпечення зростання компаній та створення передумов для нових організаційних форм ТНК. Необхідність глибоких досліджень процесів злиттів і поглинань викликана зростанням динаміки M&A, які відмічаються в останні роки, залучення до цих процесів якомога більшої кількості країн та їх вплив на економіку країн-учасниць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні тенденції процесів злиття та поглинання в контексті інтернаціоналізації та міжнародної економічної інтеграції досліджуються в роботах вітчизняних вчених-економістів: О. Білоруса, В. Будкіна, В. Вергуна, Д. Кір'якова, А. Кредісова, В. Левківського, Д. Лук'яненка, А. Максименко, Т. Орехової, Б. Панасюка, О. Рогача, В. Рокочої, А. Румянцева, В. Сабадаш, С. Сіденко, О. Сльозко, Я. Столярчук, М. Табахарнюка, Н. Татаренко, А. Філіпенка, Т. Фролової та ін.

Разом із тим багато аспектів даної наукової проблеми залишається недостатньо розкритими та обґрунтованими. Злиття та поглинання компаній – це об'єктивна реальність, яку необхідно постійно досліджувати, аналізувати і робити відповідні висновки, що дозволить не повторювати помилки, які неодноразово відбувалися в минулому.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРОЦЕСІВ ЗЛИТТЯ ТА ПОГЛИНАННЯ В ГЛОБАЛЬНОМУ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩІ

Мета дослідження. Метою статті є дослідження сучасних тенденцій розвитку процесів злиття та поглинання в глобальному бізнес-середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах глобальних трансформацій кожного дня повідомляється про чергове злиття чи поглинання серед великих компаній. На світовому ринку з'являються нові підприємства-гіганти внаслідок мега-угод в мільярди доларів, які укладаються в різних галузях бізнесу від авіавиробників, автомобільних концернів до гігантів техніки, хімічних підприємств та фінансових установ.

За даними Bloomberg Global Legal Advisory Mergers & Acquisitions Rankings, 2015 р. побив рекорди за кількістю та вартістю M&A-угод, сума яких за рік налічувала 4,3 трлн. дол. США, а кількість – 48 124 угоди. Попереднім рекордним роком по здійсненню операцій по злиттю і поглинанням був 2007 р., де загальна сума угод за рік склала 4,14 трлн. дол. США, а кількість – 47 761 угоди [9].

Протягом дев'яти місяців 2016 р. глобальний обсяг M&A-угод становив 2,4 трлн. дол. США, що на 22 % менше в порівнянні з аналогічним періодом 2015 р.. Загалом були оголошені 32 551 угоди по всьому світу, що склало зниження на 3 % в порівнянні з аналогічним періодом 2015 р.

На рис. 1 наведено основні тенденції щодо кількості та вартості транскордонних злиттів та поглинань. Їх динаміка цілком повно відображає стан глобальної економіки та настрої ринку загалом [9].

Світові обсяги таких угод у 2015 р. були на 43,6 % вище, ніж у 2014 р., й наразі є найвищими з часів різкого зростання кількості угод, що спостерігалось перед глобальною фінансово-економічною кризою. За даними агентства Dealogic, кількість угод у 2015 р. склала 48 124 [10]. Очевидним є той факт, що збільшення обсягу угод після кожного падіння завжди перевищує рівень, який спостерігався до падіння.

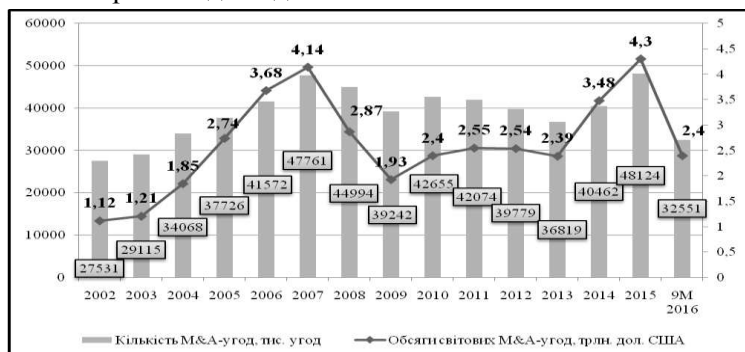

Рис. 1. Динаміка обсягів та кількості M&A-угод світі в 2002–2016 рр. (трлн. дол США; %)

Примітка. Побудовано автором за даними Bloomberg Global Legal Advisory Mergers & Acquisitions Rankings 2016

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРОЦЕСІВ ЗЛИТТЯ ТА ПОГЛИНАННЯ В ГЛОБАЛЬНОМУ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩІ

Світова фінансово-економічна криза негативно вплинула на процеси злиття та поглинання. Уже у 2009 р. їх вартість знизилася майже до рівня 2004 р. За період 2010–2013 рр. динаміка злиттів і поглинань мала стрибкоподібний характер, але все ж не досягла значень передкризового періоду розвитку світової економіки. Тривала криза Єврозони та загроза «фінансового обвалу» в США, а також спад у темпах зростання країн, що розвиваються, утримували компанії від активних дій щодо укладання угод зі злиття та поглинання [9]. Як наслідок, у 2013 р. світова активність на ринку злиттів і поглинань знизилася у порівнянні з попереднім роком операцій стало менше на 8 %, їх загальна вартість зменшилась на 4 %.

Лише у 2014 р. починається активне нарощування злиттів і поглинань у світовій економіці, розширення інвестиційних вкладень у різні галузі. За оцінками обсяг угод у 2014 р. склав близько 3,5 трлн. дол. США. Наступний рік характеризувався ще вищими темпами зростання.

Трансконтинентальні угоди стали відмінною рисою нової хвилі на ринку злиття і поглинання. Обсяг трансконтинентальних угод протягом 2015 р. сягнув понад 1 трлн. дол. США. Третина таких угод припала на коридор між Північною Америкою та Європою. Почали з'являтися нові коридори між Азією і Європою, зокрема Китаєм та Японією [9].

Щодо регіонального розподілу ринку M&A, то потрібно відмітити, що американський регіон є найбільш цільовим і становить 52,6 % від глобального обсягу угод протягом дев'яти місяців 2016 р. Також, важливий внесок у розвиток ринку злиттів та поглинань роблять компанії з країн, що розвиваються, а особливо Азійсько-Тихоокеанського регіону, де вартісна частка таких угод стабільно зростає і становить 26,6 % від їх загального обсягу. Регіон EMEA (Європа, Близький Схід і Африка) на третьому з часткою в 20,8 %. Найменшою популярністю стратегії злиття та поглинання користуються у ТНК, які працюють у країнах Африки та Латинської Америки [9] (рис. 2):

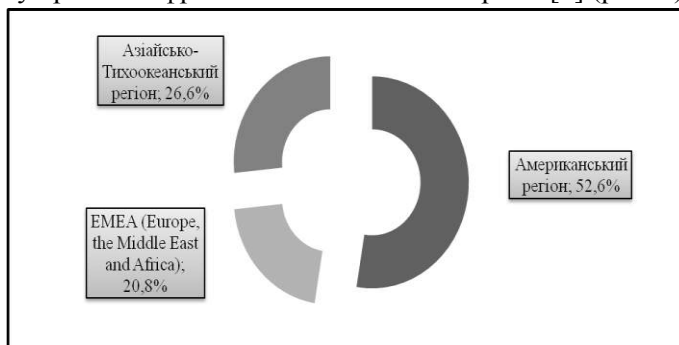

Рис. 2. Регіональна структура процесів M&A у світі за 9 місяців 2016 р. (%)

Примітка. Побудовано автором за даними Bloomberg Global Legal Advisory Mergers & Acquisitions Rankings 2016

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРОЦЕСІВ ЗЛИТТЯ ТА ПОГЛИНАННЯ В ГЛОБАЛЬНОМУ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩІ

За результати прогнозних досліджень аналітичної компанії Dealogic, яка фіксує світові угоди в сфері бізнесу, світовий ринок M&A (mergers&acquisitions – злиття і поглинання) в 2016 р. «зменшив обороти» на 24 %. Протягом 2016 р. загальна сума в рамках підписаних контрактів дорівнює близько 2,5 трлн. дол. США [8].

Стабільно великі гравці на світовому ринку зберегли свій прибуток і змогли успішно наблизитися до завершення бізнес-року. Наприклад, показники ринку M&A США в обсязі близько 1,12 трлн. дол. США отримали першість у глобальному рейтингу [9].

Китай і Японія, націлені на активну співпрацю зі Сполученими Штатами Америки, також зайняли топові позиції. На успіхах європейського бізнесу відобразилися коливання, пов'язані з виходом Великобританії зі складу ЄС.

Сучасний етап світового ринку M&A має низку певних нових характерних рис:

а) злиття в основному відбуваються в сильно монополізованих галузях і в значно більших обсягах;

б) компаніями-ініціаторами M&A стали приватні, колективні, суверенні фонди або великі корпорації країн постачальників сировини на світовий ринок і власники дешевої робочої сили (компанії з країн Близького Сходу, Росії, Індії та Китаю);

в) у ході світової фінансової кризи з'являється велика кількість об'єктів для злиттів і поглинань, у вигляді компаній, ринкова вартість яких різко знизилася, тобто багато компаній набувають справедливу (не завищену) ціну;

г) усе частіше формуються альянси для здійснення міжнародних угод M&A [8].

Незважаючи на значне зростання угод M&A в усьому світі, США на сьогоднішній день все ще продовжує залишатися лідером за кількістю і вартістю здійснюваних операцій M&A (1,118 трлн. дол. США за 9 місяців 2016 р.). На другому місці КНР з обсягом 351,7 млрд. дол. США. На третьому місці в цьогорічному рейтингу Великобританія з 128 млрд. дол. США [9].

Також, у першу п'ятірку входять країни: Гонконг та Канада. На шостом у місці – Японія, а за ними Швейцарія, Франція, Австралія, Південна Корея, Індія, Німеччина, Іспанія, Італія та Бразилія.

Лідером серед країн за показником сукупної вартості угод по злиттю і поглинанню стали США: на цю країну припало понад 50 % від загальної вартості угод на глобальному ринку, що обумовлено традиційно високою діловою активністю американських компаній і високим курсом долара.

У цілому на ринку в рівній мірі були представлені компанії з країн Північної Америки (США і Канада), Європи (Великобританія, Франція, Швейцарія) і Азії (Китай, Гонконг, Південна Корея і Японія) [9] (рис. 3):

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРОЦЕСІВ ЗЛИТТЯ ТА ПОГЛИНАННЯ В ГЛОБАЛЬНОМУ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩІ

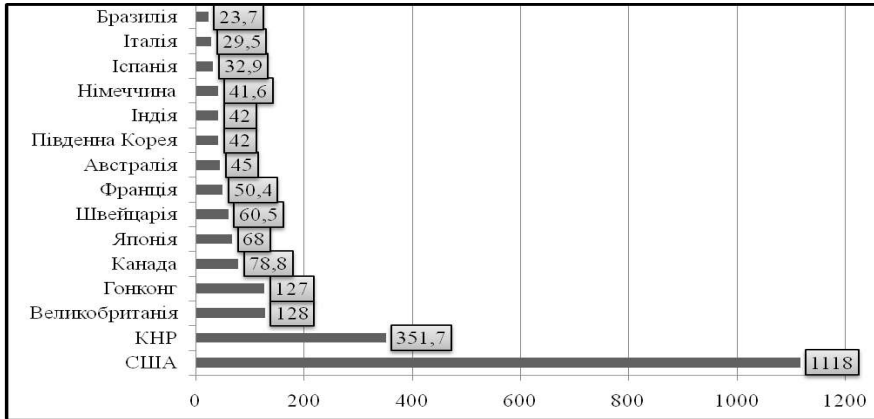

Рис. 3. Топ -15 країн у процесях M&A у світі за 9 місяців 2016 р. (млрд. дол. США)
Примітка. Побудовано автором за даними Bloomberg Global Legal Advisory Mergers & Acquisitions Rankings 2016

Експансіоністська політика ТНК через злиття та поглинання на сучасному етапі стає все більш активною. Об'єднуючись і поглинаючи одна одну, компанії концентрують у своїх руках економічну владу, здійснюють вплив на розвиток окремих ринків та на економічну політику окремих держав. Зростання рівня транскордонної співпраці у 2015 р. свідчить про явне пожвавлення світового ринку злиттів та поглинань. Як зазначається у звіті компанії Deloitte, транснаціональні корпорації як головні «гравці переглянули структуру інвестиційних портфелів і почали шукати вигідні можливості для зростання» [10].

Слід зазначити, що інтерес компаній до угод злиття та поглинання підвищили також поліпшення фінансового стану компаній, ліквідність боргового ринку і вигідні процентні ставки. Пожвавлення процесів злиття та поглинання можна пов'язати з поліпшенням економічної ситуації в розвинених країнах, переорієнтацією великих компаній на політику експансії, а також активізація діяльності компаній країн, що розвиваються.

Історія розвитку процесів злиття та поглинання бере свій початок з кінця XIX ст., коли невеликі компанії, маючи незначну частку ринку, об'єднувалися шляхом утворення великих компаній, здатних конкурувати з ринковими доміноторами. Звичайно, процеси злиття та поглинання, які мають місце в сучасних умовах, не порівнянні з минулими. Нині зростання вартості угод та їх кількості свідчать про те, що стратегії злиття та поглинання активно впроваджуються ТНК для розвитку та розширення свого виробництва. Це найпоширеніша форма прямих іноземних інвестицій і водночас важлива стратегія розвитку ТНК, що гарантує їм успішне функціонування в умовах національної та міжнародної конкуренції, забезпечує захист інтересів компаній та зміцнення їх конкурентних позицій [10].

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРОЦЕСІВ ЗЛИТТЯ ТА ПОГЛИНАННЯ В ГЛОБАЛЬНОМУ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩІ

Частка мега-угод, вартість яких перевищує 1 млрд. дол. США, у сукупній вартості угод у 2007 р. складала близько 66 %, тоді як сьогодні цей показник не перевищує 45 %. Найбільші M&A-угоди укладаються у таких секторах як медіа, енергетика, фінанси, медицина і фармацевтика, телекомунікації.

Найбільш вражаючою особливістю M&A в 2015 р. була кількість дуже великих угод – 57 на загальну суму понад 10 млрд. дол. США. Це можна порівняти з 39 в 2007 і 50 в 2006 р. Також дев'ять угод було оголошено в 2015 р. на суму понад 50 млрд. дол. США [13].

За даними Bloomberg Global Legal Advisory Mergers & Acquisitions Rankings, протягом дев'яти місяців 2016 р. загальна кількість M&A-угод у світі становила 32 551. Середній розмір угоди складав 83,4 млн. дол. США. З них 65 були угоди, значення яких більше 5 млрд. дол. США, а їх сукупна вартість на 40 % більша в порівнянні з дев'ятьма місяцями 2015 р. [9].

Угоди за участю США становлять 1,11 млрд. дол. США глобальної активності, що представляє собою скорочення на 20,1 % в порівнянні з аналогічним періодом 2015 р. Угоди з участю компаній, що базуються в Канаді збільшилися на 30,9 % за обсягом з аналогічним періодом 2015р. до 254 млрд. дол. США. Компанія EnbridgeInc оголосила про придбання про Spectra Energy Corp за 42,8 млрд. дол. США, що стало найбільшою угодою для регіону в енергетичному секторі.

У табл. 1 представлено найбільші угоди, що були укладені протягом дев'яти місяців 2016 р. [14]:

Таблиця 1

Основні M&A-угоди у світі за 9 місяців 2016 р.

Дата угоди	Об'єкт угоди	Покупець	Загальна вартість (млрд. дол. США)
18.05.2016	Monsanto Co	Bayer AG	65,696
03.02.2016	Syngenta AG	China National Chemical Corp	46,312
06.09.2016	Spectra Energy Corp	Enbridge Inc	42,818
11.01.2016	Baxalta Inc	Shire PLC	35,563
18.07.2016	ARM Holdings PLC	SoftBank Group Corp	30,125

Примітка. Складено автором за даними Bloomberg Global Legal Advisory Mergers & Acquisitions Rankings 2016

Топ-консультантом за досліджуваний період стала компанія White&CaseLLP, за допомогою якої відбулося 196 угод загальною вартістю 379,6 млрд. дол. США та середнім розміром угоди 1,9 млрд. дол. США [11].

За даними глобальної організації Ernst&Young 2015 найбільш активна галузь злиттів і поглинань в 2015 р. – договори у сфері охорони здоров'я,

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРОЦЕСІВ ЗЛИТТЯ ТА ПОГЛИНАННЯ В ГЛОБАЛЬНОМУ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩІ

де кількість угод збільшилася на 50 % і склала 340 млрд. дол. США, через високий інтерес інвесторів до розробки нових препаратів і сучасних способів діагностики різних захворювань. Відзначилася і нафтова сфера, де кількість угод подвоїлася і склала 264 млрд. дол. США, угоди у сфері техніки на 247 млрд. дол. США, зростання на 69 %, в телекомунікаційному секторі на 211 млрд. дол. США, зростання на 13 % [11].

Щодо 9 місяців 2016 р., то галузевий розподіл злиттів та поглинань у світі майже не змінився, крім того, що фінансовий сектор знову став займати лідируючі позиції з часткою 20,3 %. Додав сектор циклічних споживчих товарів (послуг) до 11 %, технологічний – до 10,2 %, а частка сировинного сектору збільшилася у 2 рази і становить 10,1 %. Також зменшилася частка телекомунікацій та енергетики до 8,3 % та 8 % відповідно [9] (рис. 4.):

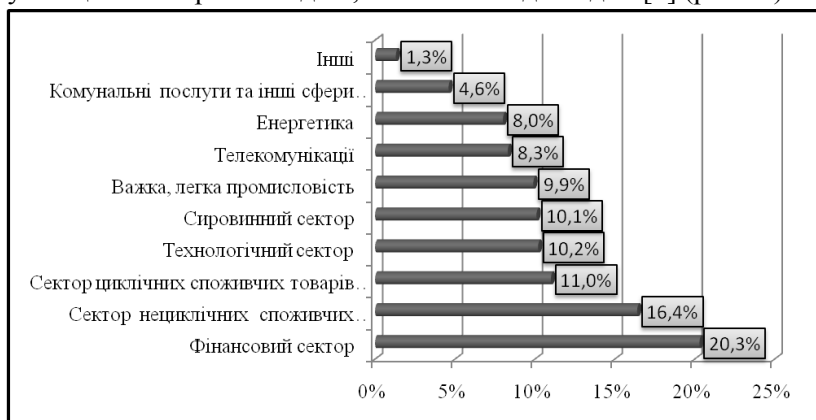

Рис. 4. Галузевий розподіл злиттів і поглинань у світі за 9 місяців 2016 рр. (%)

Примітка. Побудовано автором за даними Bloomberg Global Legal Advisory Mergers & Acquisitions Rankings 2016

Згідно з даними компанії Ernst&Young, у пер. пол. 2016 р., незважаючи на високий рівень волатильності на світовому ринку капіталів та невизначеність економічного зростання, кількість глобальних угод М&А суттєво не зменшилася. При цьому угоди у сфері цифрових технологій активізують ринок злиттів і поглинань. Відповідно до дослідження компанії ЕУ «Економіка в епоху цифрових технологій» (Digital Deal Economy), яке базується на опитуванні понад 600 керівників компаній нетехнологічної сфери, дев'ять з 10 фірм у всьому світі спостерігають зростання конкуренції з боку компаній, які освоїли цифрові технології [11].

Розглядаючи перспективи розвитку угод М&А на глобальному рівні, дослідження також виявило, що майже дві третини керівників (67 %) планують вкладати гроші у діджитал в найближчі два роки та застосовувати нові технології для перетворення свого бізнесу.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРОЦЕСІВ ЗЛИТТЯ ТА ПОГЛИНАННЯ В ГЛОБАЛЬНОМУ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩІ

Згідно з результатами дослідження, керівники визнають, що цифрові перетворення впливають на всі аспекти їх бізнесу. Вони також знають, що конкурентне середовище швидко змінюється, оскільки бар'єри для входу розмиваються новими технологіями.

Тенденція, за якої компанії нетехнологічної сфери інвестують в активи в технологічному секторі, продовжилася і в першій половині 2016 р.: бізнес використовує діджитал для прискорення темпів свого зростання.

Альянси також стають дедалі більш привабливим рішенням і розглядаються на рівні з угодами поглинання, а подекуди навіть заміщують їх, оскільки компанії шукають нові можливості. Згідно з дослідженням ЕУ, третина керівників планує створити альянси і партнерства у найближчі два роки. Майже 90 % керівників посилили діджитал складову у своїх стратегіях управління капіталом, для них придбання інноваційних активів стає більш привабливим напрямом діяльності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Окремі дослідження щодо галузевих процесів злиття та поглиблення відмічають підйом ринку та прогнозують подальше його зростання. Виокремлення галузевого аналізу свідчить про зростання кількості угод злиття та поглинання в таких секторах як фінанси, фармацевтика та енергетика. Також спостерігається активність у сфері послуг, хімічній промисловості, телекомунікаційному секторі.

Галузеві особливості М&А-угод визначають напрям діяльності ТНК, їх стратегічне позиціонування в цих галузях. Географія таких угод стає все більш залежною від активності в цій сфері країн, що розвиваються. Стабільно (навіть у кризовий період) зростає вартісна частка їх М&А-активності із 9 % (2004) до майже 26 % від світового обсягу угод (2015).

Аналіз глобального ринку злиттів і поглинань в умовах сьогодення дозволив виявити специфічні особливості його розвитку: зниження кількісного і вартісного обсягу угод; зміна галузевої структури і мотивації угод; зростання числа скасованих угод унаслідок відсутності достатнього обсягу власних коштів і важкодоступність позикових коштів; зниження частки транскордонних злиттів і поглинань; активна участь держави в якості суб'єкта ринку корпоративного контролю; збільшення в загальній структурі операцій М&А злиттів, а не поглинань.

Список використаних джерел:

1. Кір'яков Д. І. Управління процесом міжнародних злиттів та поглинань у глобальному бізнесі: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.02 / Кір'яков Д. І. ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – Київ, 2015. – 22 с.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРОЦЕСІВ ЗЛИТТЯ ТА ПОГЛИНАННЯ В ГЛОБАЛЬНОМУ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩІ

2. Левківський В. М. Злиття та поглинання в стратегії зарубіжної експансії ТНК / В. М. Левківський // Науковий вісник Полісся. – 2016. – № 2 (6). – С. 9–15.

3. Лимонова Е. М. Моніторинг сучасних тенденцій процесів злиття та поглинання ТНК / Е. М. Лимонова // Економічний нобелівський вісник. – 2014. – № 1 (7). – С. 306–313.

4. Максименко А. В. Тенденції та стратегічні мотиви злиття і поглинання міжнародних корпорацій / А. В. Максименко // Економічний часопис-XXI. – 2013. – Вип. 9/10 (1). – С. 11–14.

5. Сабадаш В. В. Ринки злиттів і поглинань: стан, проблеми функціонування і тенденції розвитку / В. В. Сабадаш, Д. А. Гонтар // Механізм регулювання економіки. – 2015. – № 4. – С. 127–138.

6. Сіденко С. Стратегія тактика міжнародних злиттів і поглинань / С. Сіденко, Д. Кір'яков // Міжнародна економічна політика. – 2012. – № 1/2. – С. 55–82.

7. Фролова Т. О. Глобалізаційні тенденції розвитку процесів злиття та поглинання у світовій економіці / Т. О. Фролова // Економічна наука. Інвестиції: практика та досвід. – 2014. – № 18. – С. 29–35.

8. Biggest Mergers and Acquisitions of 2015 [Electronic resource]. – Access: <http://investorplace.com/2015/12/2015-mergersandacquisitions>. – Last access: 12.02.2017. – Title from the screen.

9. Bloomberg-Global-MA-Legal-Rankings-1st-3Q2016 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://data.bloomberglp.com/professiBloomberg-Global-MA-Legal-Rankings-1st-3Q2016.pdf>. – Last access: 15.02.2017. – Title from the screen.

10. Bloomberg-Global-MA-Financial-Rankings-1st-3Q2016_NEW [Electronic resource]. – Mode of access: https://data.bloomberglp.com/Bloomberg-Global-MA-Financial-Rankings-1st-3Q2016_NEW1.pdf. – Last access: 15.02.2017. – Title from the screen.

11. EY-global-ipo-trends-2016q3 [Electronic resource]. – Mode of access: [http://www.ey.com/Publication/EY-global-ipo-trends-2016q3/\\$FILE/EY-global-ipo-trends-2016q3.pdf](http://www.ey.com/Publication/EY-global-ipo-trends-2016q3/$FILE/EY-global-ipo-trends-2016q3.pdf). – Last access: 18.02.2017. – Title from the screen.

References:

1. Kiriakov, D.I. (2015). *Management of the International Mergers and Acquisitions Process in the Global Business*. D.Ed. Kyiv National Economic University named after V. Hetman.

2. Levkivskyi, V.M. (2016). Mergers and acquisitions in the strategy of TNC foreign expansion. *Naukovyi visnyk Polissia [Scientific Bulletin of Polissia]*, no. 2 (6), pp. 9–15.

3. Lymonova, E.M. (2014). Monitoring of current trends of TNC's mergers and acquisitions. *Ekonomichnyi nobelivskiy Visnyk [Nobel Economic Bulletin]*, no. 1 (7), pp. 306–313.

4. Maksymenko, A.V. (2013). Trends and strategic motives for mergers and acquisitions of international corporations. *Ekonomichnyi chasopys-XXI [Economic Annals-XXI]*, Issue 9–10 (1), pp. 11–14.

5. Sabadash, V.V. (2015). Mergers and acquisitions markets: state, functioning problems, and development trends. *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky [Mechanism of Economic Regulation]*, no. 4, pp. 127–138.

6. Sidenko, S., Kiriakov, D. (2012). Strategy tactics of international mergers and acquisitions. *Mizhnarodna ekonomichna polityka [International Economic Policy]*, no. 1–2, pp. 55–82.

7. Frolova, T.O. (2014). Globalization trends in the development of mergers and acquisitions in the global economy. *Ekonomichna nauka. Investytsii: praktyka ta dosvid [Economics. Investments: practice and experience]*, no. 18, pp. 29–35.

8. *Biggest Mergers and Acquisitions of 2015* [online] Available at: <http://investorplace.com/2015/12/2015-mergersandacquisitions>. [Accessed 12 February 2017]. Title from the screen.

9. *Bloomberg-Global-MA-Legal-Rankings-1st-3Q2016* [online] Available at: <https://data.bloomberglp.com/professiBloomberg-Global-MA-Legal-Rankings-1st-3Q2016.pdf>. [Accessed 15 February 2017]. Title from the screen.

10. *Bloomberg-Global-MA-Financial-Rankings-1st-3Q2016_NEW* [online] Available at: https://data.bloomberglp.com/Bloomberg-Global-MA-Financial-Rankings-1st-3Q2016_NEW1.pdf. [Accessed 15 February 2017]. Title from the screen.

11. *EY-global-ipo-trends-2016q3* [online] Available at: [http://www.ey.com/Publication/EY-global-ipo-trends-2016q3/\\$FILE/EY-global-ipo-trends-2016q3.pdf](http://www.ey.com/Publication/EY-global-ipo-trends-2016q3/$FILE/EY-global-ipo-trends-2016q3.pdf). [Accessed 18 February 2017]. Title from the screen.

**ПЕРСПЕКТИВИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ
У СВІТОВОМУ ГЛОБАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ**

УДК: 339.9

Шостак Лілія Борисівна

доктор економічних наук, професор,

Університет сучасних знань,

Київ, Україна,

shostak202@ukr.net

**ПЕРСПЕКТИВИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ
У СВІТОВОМУ ГЛОБАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ**

Метою роботи є висвітлення стратегії та дефініція інструментів забезпечення інноваційного розвитку економіки України під впливом глобалізаційних процесів в умовах обмеження публічних фінансів. Визначаючи пріоритетні орієнтири інноваційно-інвестиційної політики України, слід прив'язати їх до середньострокового і довгострокового економічного зростання, вписуючи їх у розстановку світових політекономічних сил і прогнозовану еволюцію світового економічного розвитку. Визначено, що в умовах обмеження публічних фінансів ефективним є створення матеріально-фінансових стимулів розвитку підприємництва у сфері інновацій. Проте найбільш вагомим чинником зростання випуску інноваційної продукції є підвищення рівня технологічного прогресу за підтримки вітчизняної науки та міжнародного співробітництва в галузі новітніх технологій. Для підвищення конкурентоздатності інноваційних продуктів на глобальному ринку треба залучати дешеві фінансові ресурси для їх створення і виробництва. Реалізація наявного інноваційного потенціалу обумовлена розширенням сукупного попиту засобами фіскальної політики та інструментами зовнішньоекономічної стратегії, сфокусованої на розширенні міжнародних сегментів ринку інноваційної продукції.

Ключові слова: глобальний ринок, конкурентоздатність, інноваційна продукція, стратегія інноваційного розвитку, державний механізм управління.

Shostak Liliia, Doctor of Economics, Professor, University of Modern Knowledge, Kyiv, Ukraine

Innovation development perspectives of Ukraine in the global expanse

The aim of the work is to highlight strategies and definition tools to ensure innovation development of Ukrainian economy under the influence of globalization processes in terms of public finance limitation. Defining priority targets of innovative investment policy of Ukraine, we should bind them to a medium-term and a long-term economic growth by enrolling them into the balance of global political economy forces and predicted evolution of world economic development. It is determined that in terms of the public finance limitation the creation of material and financial

incentives of entrepreneurship development in the innovation sphere is of great effectiveness. However, the most important factor in the growth of innovation product output is technological progress level increase with the support of national science and international cooperation in the field of modern technologies. To increase the competitiveness of innovative products in the global market we should attract cheaper financial resources for its creation and production. Implementation of existing innovative potential is caused by the expansion of aggregate demand by means of fiscal policy and instruments of foreign economic strategy, focused on innovative products international market segments expansion.

Key words: global market, competitiveness, innovative products, innovative development strategy, state management mechanism.

*Шостак Лилия Борисовна, доктор економічних наук, професор,
Університет сучасних знань, Київ, Україна*

Перспективы инновационного развития Украины в мировом глобальном пространстве

Целью работы является освещение стратегии и дефиниция инструментов обеспечения инновационного развития экономики Украины под влиянием глобализационных процессов в условиях ограничения публичных финансов. Определяя приоритетные ориентиры инновационно-инвестиционной политики Украины, следует привязать их к среднесрочному и долгосрочному экономическому росту, вписывая их в расстановку мировых политэкономических сил и прогнозируемую эволюцию мирового экономического развития. Определено, что в условиях ограничения публичных финансов эффективным является создание материально-финансовых стимулов развития предпринимательства в сфере инноваций. Однако наиболее весомым фактором роста выпуска инновационной продукции является повышение уровня технологического прогресса при поддержке отечественной науки и международного сотрудничества в области новейших технологий. Для повышения конкурентоспособности инновационных продуктов на глобальном рынке нужно привлекать дешевые финансовые ресурсы для их создания и производства. Реализация имеющегося инновационного потенциала обусловлена расширением совокупного спроса средствами фискальной политики и инструментами внешнеэкономической стратегии, сфокусированной на расширении международных сегментов рынка инновационной продукции.

Ключевые слова: глобальный рынок, конкурентоспособность, инновационная продукция, стратегия инновационного развития, государственный механизм управления.

ПЕРСПЕКТИВИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ У СВІТОВОМУ ГЛОБАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ

Вступ. Інноваційний імператив соціально-економічного розвитку має визначати як перспективи добробуту населення України, так і її позиціонування на міжнародному ринку товарів і послуг. Усталений соціально-економічний розвиток передбачає не тільки згладжування економічних циклів світової економіки, а й забезпечення певної якості життя. Впровадження новітніх технологій виробництва і споживання є беззаперечною вимогою забезпечення подальшого економічного розвитку світової економіки та конкурентної позиції країни на глобальному ринку. Нині брак державних фінансових ресурсів, техногенні катастрофи, зношення основних та інфраструктурних фондів, відчуження і руйнування 20 % території внаслідок військових дій на сході України ставлять під питання перспективи інноваційного розвитку національного господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині в умовах обмежених публічних фінансів (бюджетних капіталовкладень) найбільш ефективною є інноваційно-інвестиційна політика держави, спрямована на створення матеріально-фінансових стимулів розвитку підприємництва у сфері технологічних інновацій. Україна як потенційний економічний партнер має досить привабливі риси для входження транснаціональних капіталів у науково-технічний простір країни, що передбачає, з одного боку, трансмісію сучасних технологій і «ноу-хау», з іншого – залучення іноземного венчурного капіталу [1]. І це, перш за все, забезпечується наявністю кваліфікованих та дешевих трудових ресурсів і науково-технічним потенціалом, здатним адаптувати новітні світові технології виробництва. Україна також має значний природно-ресурсний потенціал для розміщення капітало-ефективних високотехнологічних і ресурсномістких виробництв. Країна має виробничо-технічну базу і розвинену супутню інфраструктуру машинобудівних, хімічних, нафтопереробних галузей, здатних за умови модифікації і оновлення основних фондів до розширеного виробництва конкурентної продукції. Для залучення державних і приватних інвестицій у високотехнологічне виробництво інноваційних товарів і послуг необхідне створення стимулів для інноваційного підприємництва, серед яких ефективними залишаються наступні: економічні пільги та послаблення податкового тиску, державні гарантії, висока норма прибутку, стабільні ринки збуту [2].

Вагомим чинником зростання випуску інноваційних товарів і послуг є підвищення рівня технологічного прогресу за допомогою міжнародного співробітництва в галузі новітніх технологій [3]. Стійкий ріст випуску інноваційних товарів і послуг обумовлений зростанням виробничого потенціалу, і інвестиції є не єдиним способом такого зростання через ефект пропозиції. Іншим важливим фактором експансії такого виробництва є державні споживчі витрати, що зумовлюють підвищення сукупного попиту. Вони істотно

ПЕРСПЕКТИВИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ У СВІТОВОМУ ГЛОБАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ

впливають на зростання добробуту в основному за допомогою стимулювання сукупного попиту на виробничі ресурси і подальшу індукцію чинників пропозиції. Однак в Україні кейнсіанський механізм ініціації сукупного попиту через збільшення державних споживчих витрат не може бути реалізований у повній мірі. Державний бюджет України значно обтяжений зовнішніми боргами і кредитами світових фінансових структур (МВФ, Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку та ін.), які спрямовуються не на розширення та модернізацію виробництва, а на адміністративні реформи, зміцнення національної валюти і оплату боргових зобов'язань [4]. За таких умов збільшення споживчих державних витрат можливе за двома основними напрямками: (1) через дефіцит Державного бюджету (у розмірі 3–4 % ВВП) за рахунок внутрішньої заборгованості (внутрішні позики) або за допомогою регульованої інфляції (до 15 % річних).

Вагомим чинником зростання випуску інноваційних товарів і послуг є підвищення рівня технологічного прогресу шляхом розширення міжнародного співробітництва в галузі новітніх технологій. Наукоємність виробництва не тільки збільшує продуктивність даного запасу капіталу та інших ресурсів, а й є важливим чинником прискорення накопичення капіталу, тобто вагома роль накопичення капіталу полягає у виконанні функції транслятора технологічного прогресу. А це означає, що фінансовий венчурний капітал має спрямовуватися на національні наукові дослідження та впровадження міжнародних розробок у виробництво.

В аргументації стійкості виробництва широко використовують концепцію «Економіки пропозиції» [5], що є однією з теоретичних основ подолання високої інфляції і супутнього їй безробіття (типове поєднання для країн пострадянської економіки). У контексті глобалізації світової економіки вона повинна бути зорієнтована на підвищення конкурентоспроможності національних товарів і послуг, тобто зниження витрат виробництва і політику протекціонізму національного виробника. Тактика економічної політики, спрямованої на стимулювання сукупної пропозиції, включає заходи, сфокусовані на стимулюванні як поточного обсягу виробництва, так і довгострокового підвищення темпів економічного зростання. До першої групи відносять заходи щодо підвищення ефективності розподілу ресурсів між конкуруючими сферами їх застосування через реформу фінансової системи, державного сектора, ринку праці та ін. Застосовуються заходи по скороченню «податкового клину» за допомогою реформи податкової системи, скорочення дотацій та ін., а також підвищення ефективності використання факторів виробництва. До другої групи відносять стимулювання заощаджень та інвестицій, інновації у сфері технологічного забезпечення виробництва і освіти, стимулювання припливу іноземних інвестицій та ін. структурні перетворення.

ПЕРСПЕКТИВИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ У СВІТОВОМУ ГЛОБАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ

Мета. Визначити стратегію та інструменти забезпечення усталеного інноваційного розвитку економіки України в умовах обмеження публічних фінансів.

Постановка завдання. Вписуючи пріоритетні орієнтири інноваційно-інвестиційної політики України у розстановку світових політекономічних сил і прогнозовану еволюцію світового економічного розвитку, слід прив'язати їх до середньострокового і довгострокового економічного зростання. В основі середньострокового економічного зростання лежить реалізація наступних трьох наявних передумов:

- можливості максимального використання наявних виробничих потужностей;
- створення умов для нормальної інвестиційної діяльності;
- попередження відтоку фінансових ресурсів, отриманих у рамках національної економіки, з метою перетворення їх на головне джерело венчурного капіталу.

Загальні пріоритети стратегії довгострокового зростання і стійкості виробництва високотехнологічних товарів і послуг можуть складатися з наступного:

- адаптації важелів стимулювання інвестицій у реальний сектор економіки;
- подальшому розвитку науково-технічних інновацій, пов'язаних з ВПК і АПК;
- впровадженні новітніх екологічно чистих технологій виробництва, транспортування та складування продукції;
- удосконаленні фіскальної і монетарної політики, спрямованих на усталене економічне зростання;
- вдосконаленні транснаціональних корпоративних відносин, орієнтованих на паритетне співробітництво.

Викладення основного матеріалу. Недосконала політика реформування у сфері освіти і фундаментальної науки може привести до такої ситуації, коли зростаюча технологічна рента стане єдиною можливістю доступу до новітніх технологій. Тому найбільш важливим пріоритетом розвитку наукомісткої економіки є становлення внутрішньо захищеного фінансового сектора, який обслуговує національні інтереси інноваційного розвитку. У цьому контексті створення юрисдикцій спеціального фінансового режиму господарювання на територіях пріоритетного розвитку, у великих містах, окремих експорт-орієнтованих виробництвах, науково-виробничих територіальних структурах представляється найбільш перспективним напрямом у сфері забезпечення інноваційного розвитку (економіки знань) і зростання національного доходу. Розширення виробничого потенціалу забезпечує стійкий випуск інноваційних

ПЕРСПЕКТИВИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ У СВІТОВОМУ ГЛОБАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ

товарів і послуг, але інвестиції в реальний сектор є не єдиним способом такого розширення через ефект пропозиції. Іншим важливим фактором експансії такого виробництва служать державні споживчі витрати. Разом із цим при збереженні стратегічної ролі інвестицій і науково-технічного прогресу для прискорення економічного зростання в умовах обмеженості фінансових ресурсів все більшої ваги набувають проблеми оптимізації розміщення виробництва. Бюджетний дефіцит, що практикується під час кризових явищ у будь-якій економіці, не залежно від причин їх виникнення, істотно обмежує можливості уряду у сфері забезпечення інноваційної діяльності. Найбільш ефективною в умовах обмеження публічних фінансів є інвестиційна політика держави, спрямована на створення матеріально-фінансових стимулів розвитку підприємництва у сфері інновацій. Залучення прямих іноземних інвестицій у реалізацію стратегічних інноваційних проєктів також здатне забезпечити інноваційну діяльність нерезидентів за умови певних державних гарантій і стимулів. Значний природно-ресурсний потенціал є запорукою для розміщення як капітало-ефективних високотехнологічних, так і ресурсномістких виробництв. Разом із цим, виробничо-технічна база і супутня інфраструктура машинобудівних, хімічних, нафтопереробних галузей потребують модифікації і оновлення, що є підставою для зміни неефективних власників основних фондів для підвищення ефективності менеджменту та стимулювання інноваційної діяльності.

Наявні передумови здатні забезпечити підстави для залучення, не тільки бюджетних асигнувань, яких у сучасних умовах недостатньо, а й приватних (національних і транснаціональних) інвестицій у високотехнологічне виробництво інноваційних товарів і послуг. Для активного залучення приватних капіталів в інноваційну сферу необхідне не лише створення стимулів інноваційного підприємництва для виробництва конкурентоспроможних товарів і послуг на зовнішніх ринках, а й забезпечення достатнього рівня внутрішнього сукупного попиту і купівельної спроможності населення.

Розширення інноваційного потенціалу за рахунок приватизації державних підприємств має на меті пошук ефективного менеджера, а не лише нового інноваційно-орієнтованого власника. Випуск інноваційних товарів і послуг заснований на залученні державних та приватних, у т. ч. прямих іноземних інвестицій є не єдиним способом такого розширення. Іншим важливим фактором експансії інноваційного виробництва служать державні споживчі витрати, зокрема на виробництво новітніх озброєнь вітчизняними підприємствами ВПК та авіабудування, що здатне привести до підвищення сукупного попиту. Збільшення споживчих державних витрат можливе й за допомогою регульованої інфляції (до 15 % річних) з одночасною індексацією доходів населення, якщо мова йде про внутрішній попит на інноваційні товари і послуги.

ПЕРСПЕКТИВИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ У СВІТОВОМУ ГЛОБАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ

Найбільш вагомим чинником сталого зростання випуску інноваційної продукції є підвищення рівня технологічного прогресу за допомогою вітчизняної науки та міжнародного співробітництва в галузі новітніх технологій. Технічний прогрес є визначальною умовою моделі неперервного зростання рівня життя, оскільки обумовлює стійке зростання випуску на душу населення. Якщо в кейнсіанських моделях норма збереження задавалася екзогенне і визначала величину рівноважного темпу зростання доходу, то неокласична модель Р. Солоу стверджує, що економіка прагне до відповідного стійкого рівня фондоозброєності і збалансованого зростання, якщо дохід і капітал зростають незалежно від норми заощадження. Величина норми збереження є об'єктом економічної політики і важлива при оцінці різних програм економічного зростання.

В основі середньострокового економічного зростання лежить реалізація наступних трьох передумов:

- модернізація на основі впровадження результатів науково-технічних досліджень;
- державні гарантії інноваційно-інвестиційної діяльності (забезпечення високої норми прибутку венчурного капіталу);
- боротьба з корупцією в рамках національної економіки, що істотно підвищує транзакційні витрати національного господарства.

Необхідною і достатньою умовою соціально-економічного розвитку України є середньорічне зростання валового випуску на рівні 5–7 % ВВП [5], а за інноваційними товарами і послугами – 3–5 % ВВП. Можливості такого зростання визначаються:

- існуванням невикористовуваних виробничих фондів (будівлі, споруди, обладнання, теплові та електричні мережі, які були недовикористані або законсервовані), велика частина яких може бути модернізована і повернута в виробництво без залучення значних обсягів капіталовкладень;
- наявністю запасів природно-сировинних ресурсів (метали, уран, золото) і супутньою інфраструктурою;
- конкурентоспроможними галузями в області літакобудування, космічних і військових технологій;
- агропромисловим потенціалом у виробництві зерна і ін. культур (соняшник, цукрові буряки, льон, ріпак, соя) на експорт;
- науково-технічним потенціалом трудових ресурсів.

Середньостроковий економічний ріст може бути здійснений у 3 етапи. На першому етапі (до трьох років) включення заморожених виробничих потужностей при високому рівні зростання форсованих інвестицій може забезпечити економічне зростання на рівні 6–7 % ВВП на рік. На другому етапі (протягом двох років) можливе зниження темпів зростання до 2–4 % ВВП на рік

ПЕРСПЕКТИВИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ У СВІТОВОМУ ГЛОБАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ

через вичерпання існуючих резервів і скорочення обсягу введення нових потужностей. Ця тенденція може бути припинена 25 % зростанням інвестицій у наукомісткий сектор економіки. На третьому етапі (на десятирічний період) можлива стабілізація зростання випуску інноваційних товарів і послуг на рівні вище 5 % ВВП на рік.

Довгостроковий економічний ріст можливий тільки за умови активного державного регулювання, заснованого на визначенні секторальних пріоритетів розвитку, виробничої спеціалізації і координування ринкової політики, з розробкою державних стратегічних інвестиційно-інноваційних програм, спрямованих на зростання сукупного національного доходу. Із цих позицій держава зацікавлена в широкомасштабних проектах розвитку інфраструктури, стратегічних ринків (зокрема й розширенні сегмента міжнародного ринку) та виконанні глобальних інвестиційних програм, в яких доходом є не прямі вигоди, а створення нових робочих місць, розширення податкової бази, зростання виробництва в суміжних секторах економіки. Інвестиційні плани можуть бути складені в рамках регіональних або секторальних програм розвитку. Доступні фінансові кошти банківської системи повинні бути задіяні в інвестиційних проектах реального сектора економіки. Необхідне створення регіональних банків реконструкції та розвитку, венчурних інвестиційних фондів для середнього та малого бізнесу. У довгостроковому періоді доцільно обмеження доступу і витіснення іноземних інвесторів з тих секторів і виробництв, де національний товаровиробник підсилює свої позиції, має хороші перспективи для зростання випуску інноваційних продуктів і підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Основні пріоритети стратегії довгострокового зростання і стійкості виробництва високотехнологічних товарів і послуг полягають у наступному:

- адаптації інструментів стимулювання інвестицій у реальний сектор економіки;
- відродженні та подальшого розвитку науково-технічних інновацій, пов'язаних з ВПК і АПК;
- впровадженні новітніх екологічно чистих технологій виробництва, транспортування та складування продукції;
- удосконаленні фіскальної і монетарної політики для розвитку транснаціональних корпоративних відносин, орієнтованих на паритетне співробітництво.

Вважається, що переміщення технологій у напрямку капіталу або капіталу до технологій забезпечує граничне збільшення світового випуску, проте це не свідчить про паритетне зростання добробуту націй. Країна-розробник новітніх технологій, у т. ч. у сфері банківських і страхових послуг, безумовно, підвищує рівень добробуту не тільки в результаті задоволення нових

ПЕРСПЕКТИВИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ У СВІТОВОМУ ГЛОБАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ

ексклюзивних потреб, а й шляхом вилучення монопольної ренти з інтелектуальної власності. Ця рента може бути знята шляхом оподаткування експортних інноваційних товарів і послуг. Нерідко максимізація технологічного рентного прибутку компанією-розробником досягається одночасним використанням цих інструментів.

Слід зазначити, що конкуренція між постачальниками технічних знань призводить до зниження технологічної ренти, тому ТНК зацікавлені в контролі нових розробок. Позитивний зв'язок присутності ТНК на технологічному ринку з швидким поширенням новітніх технологій справедливий тільки для ринку технологій розвинених країн. Зростання людського капіталу (рівень освіти, організаційних здібностей і технологічні навички) країн другого і третього світу, який поступається принципами сталого розвитку, насправді суперечить жорстким інтересам максимізації сукупного прибутку ТНК. Тому неадекватна політика реформування у сфері освіти і фундаментальної науки може призвести до такої ситуації, коли зростаюча технологічна рента стане єдиною можливістю доступу до новітніх технологій. Стратегія зняття технологічної ренти країн-реципієнтів складається з наступних позицій:

- країна-розробник зацікавлена у встановленні прав власності на технологічні знання, в той же час країна-реципієнт прагне цьому протистояти, використовуючи можливості нелегального безкоштовного використання інновацій;

- впровадження науково-технічних активів країни-розробника забезпечує поліпшення її торгової позиції в результаті відповідних виробничих змін;

- країна-розробник може отримувати технологічну ренту, якщо вона експортує інноваційні продукти і послуги, які дозволяють монополізувати ринок країни-реципієнта філіями ТНК, або витягує аналогічну ренту ліцензуванням технологічних удосконалень і відкриттів;

- домен ТНК прагне максимізувати технологічну ренту філій за кордоном: в разі, коли вона конкурує як продавець технологій на світовому ринку або коли країна-реципієнт некоректно оцінює альтернативні вигоди від ліцензування і впровадження технологій за допомогою філій ТНК. У цьому випадку проникнення і зростаюче технологічний вплив іноземних корпорацій на всі сторони суспільного, політичного та економічного життя менш технологічно розвинутою країни об'єктивно обумовлені нав'язаними вигодами від залучення технологічно які розвинутої країни до цінностей європейської цивілізації.

Висновки. Найбільш важливим пріоритетом розвитку наукомісткої економіки є становлення внутрішньо захищеного фінансового сектора, який обслуговує національні інтереси інноваційного розвитку. У цьому контексті створення юрисдикцій спеціального фінансового режиму господарювання на

ПЕРСПЕКТИВИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ У СВІТОВОМУ ГЛОБАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ

територіях пріоритетного розвитку, в великих містах з відповідною науково-технологічною базою, в окремих експорто-орієнтованих виробництвах, науково-виробничих територіальних структурах представляється найбільш перспективним механізмом забезпечення інноваційного розвитку (економіки знань) і зростання національного доходу. Для підвищення ефективності інноваційних проектів доцільно залучати дешеві фінансові ресурси, у т. ч. орієнтовані на пайову участь у прибутку від інноваційного проекту під мінімальні або нульові відсотки (банки регіонального розвитку, венчурні фонди і навіть прями портфельні інвестиції мусульманських банків).

Стійке зростання національного доходу можливе за умови збільшення високотехнологічного виробничого потенціалу шляхом стимулювання різних чинників пропозиції, проте таке зростання є збільшенням лише в потенційному випуску економіки. Для того щоб наявний інноваційний потенціал був реалізований, необхідне розширення сукупного попиту засобами фіскальної політики, яка генерує ендogenous джерела попиту, а також інструментами зовнішньоекономічної політики, сфокусованої на розширення міжнародних сегментів ринку (країни ШОС, ЄврАзЕС, певні країни Близького і Середнього Сходу та Африки). Підвищення ролі факторів попиту на внутрішньому ринку і пошук взаємовигідних зовнішніх ринків збуту високотехнологічної конкурентної продукції визначає, в кінцевому рахунку, наповнення міждержавних корпоративних зв'язків, вибір партнерів по економічній взаємодії і самі умови виживання в конкурентному просторі глобального ринку.

Список використаних джерел:

1. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В. М. Геєць ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозування НАН України. – Київ, 2009. – 864 с.
2. Корпоративні структури в національній інноваційній системі України / за ред. Л. І. Федулової. – Київ: Вид-во УкрІНТЕІ, 2007. – 812 с.
3. Промисловий потенціал України: проблеми та перспективи структурно-інноваційних трансформації / відп. ред. Ю. В. Кіндзерський. – Київ: Ін-т економ. та прогнозування, 2007. – 408 с.
4. Статистичні матеріали щодо державного та гарантованого державою боргу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.minfin.gov.ua/.../statystichni-materialy-shchodo-derzhavnoho-ta-harantovanoh. – Назва з екрану. – Дата звернення 25.02.2017.
5. Теорії «економіки пропозиції» та «раціональних очікувань» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1366010237891/politekonomiya/teoriyi_ekonomiki_propozitsiyi_ratsionalnih_ochikuvan. – Назва з екрану. – Дата звернення 25.02.2017.

6. Шостак Л. Б. Усталеність економічного зростання в рамках соціо-екологічних обмежень / Л. Б. Шостак // Економіка природокористування і охорони довкілля. – Київ: РВПС України НАН України. – 2001. – С. 35–44.

7. Шостак Л. Б. Макроекономічне моделювання сталого економічного зростання у сучасних умовах / Л. Б. Шостак // Теоретичні основи і стратегія глобального сталого розвитку: матеріали міжнар. наук. симп. – Санкт-Петербург, 2013.

8. Шостак Л. Б. Інвестиційна політика в умовах бюджетного дефіциту / Л. Б. Шостак // Стратегії інноваційного розвитку економіки: монографія / Л. Б. Шостак. – Харків: НТУ «ХПІ», 2013. – Ч. 2. – С. 247–268.

References:

1. Heiets, V.M. (2009). *Society, state, economics: phenomenology of interaction and development*. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine; National Academy of Sciences of Ukraine Institute for Economics and Forecasting.

2. Fedulova, L.I. ed. (2007). *Corporate structures in the national innovation system of Ukraine*. Kyiv: UkrINTEI Publishing.

3. Kindzerskyi, Yu.V. ed. (2007). *Industrial potential of Ukraine: problems and perspectives of structural and innovation transformation*. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine Institute for Economics and Forecasting.

4. *Statistical materials on the state and guaranteed debt of Ukraine*. [online] Available at: www.minfin.gov.ua/.../statystychni-materialy-shchodo-derzhavnoho-ta-harantovano-h. [Accessed 25 February 2017]. Title from the screen.

5. Theories of “supply economics” and “rational expectations”. [online]. Available at: http://pidruchniki.com/1366010237891/politekonomiya/teoriyi_ekonomiki_propozitsiyi_ratsionalnih_ochikuvan. [Accessed 25 February 2017]. Title from the screen.

6. Shostak, L.B. (2001). The sustainability of economic growth within social and environmental constraints. *Ekonomika pryrodokorystuvannia y okhorony dovkillia [Environmental economics and environmental protection]*. Kyiv: RVPS of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, pp. 35–44.

7. Shostak, L.B. (2013). Macroeconomic modeling of sustainable economic growth in modern conditions. *Theoretical Foundations and Strategy of Global Sustainable Development: Materials International scientific symposium*, St. Petersburg.

8. Shostak, L.B. (2013). *Investment policy in conditions of budget deficit*. Strategy of innovation and development of economy: monography. Kharkiv: NTU «KhPI», Part 2, pp. 247–268.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

КОНЦЕПЦІЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ ТА КОНЦЕПЦІЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

УДК 341.236: 341.41/46

Важна Катерина Анатоліївна

кандидат юридичних наук,

Київський національний університет культури і мистецтв,

Київ, Україна,

kateryna.vazhna@gmail.com

КОНЦЕПЦІЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ ТА КОНЦЕПЦІЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

Аналізується зміст двох найпоширеніших у доктрині міжнародного права концепцій про місце і значення вини при встановленні відповідальності держави за міжнародно-протиправні діяння (а саме концепції суб'єктивної відповідальності держави і концепції об'єктивної відповідальності держави) з метою з'ясування чи може (відповідно до сучасного міжнародного права та міжнародно-правової практики) міжнародно-правова відповідальність держави наставати без доведення вини держави і в яких випадках для встановлення міжнародно-правової відповідальності вину держави доводити не потрібно. Зроблено висновки, що у сфері відповідальності держави за міжнародно-протиправні діяння чинному міжнародному праву найбільше відповідає концепція об'єктивної відповідальності держави. У статті розкривається зміст даної концепції залежно від виду міжнародно-протиправного діяння (ординарного міжнародного правопорушення (делікту) чи міжнародного злочину). Зроблено висновки, що викладений у статті зміст концепції об'єктивної відповідальності держави відповідає конвенційним положенням чинного міжнародного права, а також відповідає позиції Комісії міжнародного права ООН і положенням Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. У концепціях суб'єктивної та об'єктивної відповідальності держави за міжнародно-протиправні діяння виявлено спільність підходів щодо доведення наявності вини при встановленні відповідальності держави. Така спільність підходів полягає у визнанні того, що у процесі визнання держави відповідальною за певні діяння необхідно встановити зв'язок між державою та особою чи особами, які безпосередньо вчинили протиправне діяння.

Ключові слова: концепція об'єктивної відповідальності держави, концепція суб'єктивної відповідальності держави, міжнародно-правова відповідальність держави, міжнародне правопорушення, міжнародний злочин, атрибуція (присвоєння) поведінки держави.

*Vazhna Kateryna, Candidate of Judicial Sciences, Kyiv National University
of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine*

**The concepts of subjective and objective international law responsibilities
of a state**

The denotations of two concepts that are most widely known in the doctrine of the international law are being analyzed. The concepts are about the place and the significance of guilt in determining the state responsibility for international criminal activity: specifically, the concepts of the subjective and the objective state's responsibility. The aim of this analysis is to identify whether it is possible for a state to bear international criminal responsibility without having its guilt been proved and in which cases there is no necessity to prove a state guilt for determining its international law responsibility. The conclusion is made that in the sphere of a state's responsibility for international criminal activity, the concept of objective criminal responsibility is the most correspondent to the current international law. In the article, the denotation of this concept is disclosed with dependence on the kind of the international criminal action (ordinary international misdemeanor (delict) or international crime). In addition, the conclusion states that the content of the objective state's responsibility concept corresponds to the conventional principles of the current international law as well as to the viewpoint of the U. N. International Law Commission and to the provisions of the 2001 Articles on the responsibility of states for international criminal activities. In the concepts of the subjective and the objective state's responsibility for international criminal activities, the mutual approach is identified regarding determining a state's responsibility guilt prove. Such mutuality of the approaches lies in the fact acknowledgement that in the process of determining a state responsible for some actions, it is necessary to identify the coherence between a state and an individual or individuals that directly committed a crime.

Key words: the concept of the objective state's responsibility, the concept of the subjective state's responsibility, a state international law responsibility, delict, international crime, attribution of the state behavior.

*Важна Екатерина Анатольевна, кандидат юридических наук,
Киевский национальный университет культуры и искусств, Киев, Украина*

Концепция субъективной и концепция объективной международно-правовой ответственности государства

Анализируется содержание двух самых распространенных в доктрине международного права концепций о месте и значении вины при установлении ответственности государства за международно-противоправные деяния (а именно концепции субъективной ответственности государства и концепции объективной ответственности государства) с целью выяснения может ли (в соответствии с современным международным правом и международно-

КОНЦЕПЦІЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ ТА КОНЦЕПЦІЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

правової практикою) міжнародно-правовою відповідальністю держави наступати без доказування вини держави і в яких випадках для встановлення міжнародно-правової відповідальності вини держави доказувати не потрібно. Сделано висновки, що в сфері відповідальності держави за міжнародно-протиправні діяння діючому міжнародному праву найбільше відповідає концепція об'єктивної відповідальності держави. В статті розкривається зміст даної концепції в залежності від виду міжнародно-протиправного діяння (ординарного міжнародного правонарушення (делікту) або міжнародного злочину). Сделано висновки, що викладене в статті зміст концепції об'єктивної відповідальності держави відповідає конвенційним положенням діючого міжнародного права, а також відповідає позиції Комісії міжнародного права ООН і положеннями Статей об відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. В концепціях суб'єктивної і об'єктивної відповідальності держави за міжнародно-протиправні діяння виявлено спільність підходів до доказування наявності вини при встановленні відповідальності держави. Така спільність підходів заключається в визнанні того, що в процесі визнання держави відповідальною за певні діяння необхідно встановити зв'язок між державою і особою або особами, які безпосередньо здійснили протиправне діяння.

Ключові слова: концепція об'єктивної відповідальності держави, концепція суб'єктивної відповідальності держави, міжнародно-правовою відповідальністю держави, міжнародне правонарушення, міжнародне злочинство, атрибуція (присвоєння) поведінки державі.

Вступ. Питання про те, чи може категорія вини застосовуватися до держави у зв'язку із вчиненням міжнародно-протиправного діяння, а також зміст категорії вини держави довгий час були предметом гострої дискусії у доктрині міжнародного права. Чинне міжнародне право визнає можливість застосування категорії вини до держави, проте, дискусію у науці міжнародного права продовжують викликати питання, зокрема про те, чи може наставити міжнародно-правова відповідальність держави без встановлення вини держави і в яких випадках для встановлення міжнародно-правової відповідальності вини держави доводити не потрібно. Результатом пошуку відповідей на вказані та ін. питання стало формування різних доктринальних концепцій щодо місця і значення вини при встановленні відповідальності держави за міжнародно-протиправні діяння. Найпоширенішими серед таких концепцій є концепція суб'єктивної та концепція об'єктивної міжнародно-правової відповідальності держави.

КОНЦЕПЦІЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ ТА КОНЦЕПЦІЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної проблематики. Сутність і особливості міжнародно-правової відповідальності держави за міжнародні правопорушення, а також місце і значення вини при встановленні відповідальності держави за міжнародно-протиправні діяння досліджували зарубіжні вчені: Р. Аго, М. Ш. Бассіоні, А. Бустаманте, І. П. Бліщенко, Д. Б. Левін, В. А. Мазов, Ф. Малесян, Ю. А. Решетов, Г. Санчез де Тагл, Г. І. Тункін, Н. А. Ушаков та ін. Дану проблематику також досліджували українські вчені, зокрема: С. С. Андрейченко, В. Ф. Антипенко, В. А. Василенко, І. В. Гетьман-Павлова, Н. А. Зелінська, Ю. В. Манійчук, І. І. Лукашук та ін. Проте, сутність концепцій суб'єктивної та об'єктивної відповідальності держави за міжнародні правопорушення досліджувалася достатньо поверхнево, а тому дана проблематика потребує подальшого аналізу. Ґрунтовнішого вивчення потребують питання про те, чи може міжнародно-правова відповідальність держави наставати без доведення вини держави і в яких випадках для встановлення міжнародно-правової відповідальності вину держави доводити не потрібно.

Постановка завдання. Дослідити зміст концепції суб'єктивної та концепції об'єктивної відповідальності держави за міжнародно-протиправні діяння з метою з'ясування чи може (відповідно до сучасного міжнародного права та міжнародно-правової практики) міжнародно-правова відповідальність держави наставати без доведення вини держави і в яких випадках для встановлення міжнародно-правової відповідальності вину держави доводити не потрібно.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вина є необхідним елементом для встановлення кримінальної відповідальності фізичної особи. Проте, застосування категорії вини до держави за вчинення міжнародних правопорушень, у т. ч. міжнародних злочинів, є предметом гострих дискусій у доктрині міжнародного права. Довгий час дискусійним у доктрині міжнародного права було питання й про те, чи можна взагалі категорію вини застосовувати до держави. Так, деякі вчені відштовхувалися від поняття міжнародного злочину як умисного діяння і розглядали вину держави як категорію, ін. вчені вважали, що категорію вини не можна застосовувати у відношенні держави [18, с. 48–49].

На думку А. Н. Трайніна, у сфері матеріального кримінального права поняття й інститути вини, осудності, стадій вчинення злочину, співучасті, покарання не можуть застосовуватися до держави: «держави не може бути осудна чи неосудна; держава не може бути на лаві підсудних або за ґратами в'язниці» [15, с. 300–302; 3, с. 56]. Г. І. Тункін зауважує, що міркування А. Н. Трайніна про незастосовність до держави як суб'єкта міжнародного права поняття вини і співучасті є не зовсім точними, хоча міжнародно-правове поняття

КОНЦЕПЦІЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ ТА КОНЦЕПЦІЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

вини не можна ототожнювати з поняттям вини у національних правових системах [16, с. 360]. На думку В. Пелли, «держава має власну волю і, отже, може вчиняти злочини» [16, с. 352–353]. Д. Б. Левін вказує, що при всій своїй відмінності від волі індивіда, воля держави хоча і є поняттям, одночасно є реальною категорією [8, с. 55].

Український юрист-міжнародник В. А. Василенко вказує, що порядок встановлення вини держави-правопорушниці значно відрізняється від порядку присвоєння вини суб'єктам внутрішньодержавного права [5, с. 93–94]. Учений наголошує на неможливості порівняння міжнародно-правових форм відповідальності держави із кримінальними видами покарання, що застосовуються до індивідів, через їх об'єктивний зміст (а не спрямованість), а також через непорівнянність держави та індивідів [18, с. 42–43].

Ю. В. Манійчук вважає, що держава володіє власною волею. У своїй праці «Наслідки міжнародного правопорушення» (1987) Ю. В. Манійчук вказує, що виходячи із своїх потреб та інтересів, держава свідомо ставить цілі, які визначають спосіб і характер її діяльності. Воля, що реалізується неправомірно – це і є вина держави-правопорушниці [10, с. 7–8].

Ю. А. Решетов, вказує на обгрунтованість концепції винної відповідальності держави за міжнародні правопорушення: «... наявність вини держави-правопорушниці є необхідною умовою для кваліфікації її поведінки міжнародно-правовою. Що ж стосується міжнародних злочинів, то для них характерна абсолютно очевидна роль вини як іманентного елементу цих злочинів» [13, с. 73–74].

В. А. Василенко вказує, що «протиправна винна поведінка держави ... завжди зумовлена політикою держави». Умисел держави, як зазначає вчений, має місце тоді, коли держава явно і умисно порушує свої міжнародні зобов'язання. Як приклад автор наводить вчинення акту агресії та ін. [5, с. 149–151]

У доктрині зазначається, що встановлюється тяжчий режим міжнародно-правової відповідальності держави, якщо збитки є наслідком обдуманого і цілеспрямованого політики та протиправного умислу [11, с. 99].

Справедливою є точка зору В. А. Василенка, який зазначає, що поняття осудності, яке застосовується у міжнародному праві, суттєво відрізняється від того, яке застосовується у внутрішньодержавних правових системах. Комісія міжнародного права насесії 1970 р. прийшла до висновку про доцільність уникати у відношенні держави терміну «осудність» («ставлення в вину», «вменяемость в вину», «вменение в вину»), а замість нього вживати поняття «присвоєння» («атрибуція»)¹ поведінки державі. На думку української вченої

¹ Вказане поняття на англійській та французькій мовах позначається терміном «attribution», який переводиться як «присвоєння» або «приписування» через відсутність

КОНЦЕПЦІЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ ТА КОНЦЕПЦІЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

С. С. Андрейченко, найбільш прийнятним у даному контексті є використання терміну «атрибуція», який точніше відображає сутність такого правового явища як установлення авторства міжнародно-протиправного діяння [1, с. 25].

Відповідно до сучасного міжнародного права категорія вини може застосовуватися до держави.

У доктрині міжнародного права найпоширенішими є дві концепції щодо місця і значення вини при встановленні відповідальності держави за міжнародно-протиправні діяння: концепція суб'єктивної відповідальності держави і концепція об'єктивної відповідальності держави [4, с. 187].

Відповідно до концепції суб'єктивної відповідальності, вина є обов'язковою умовою виникнення міжнародно-правової відповідальності; не може бути встановлено відповідальність держави за міжнародно-протиправне діяння поки не буде доведено наявність вини держави. Вина держави встановлюється шляхом доведення вини (умислу чи необережності) державних органів, посадових осіб, органів і осіб, що діяли від імені держави чи під керівництвом держави.

Прихильники концепції суб'єктивної відповідальності при встановленні вини виходять з того, що держава проявляє свою волю, а при вчиненні міжнародного правопорушення прояв волі носить неправомірний, тобто має винуватий характер [1, с. 80; 4, с. 188].

Відповідно до концепції об'єктивної відповідальності держави за міжнародно-протиправні діяння, доведення вини держави не є необхідним, тому що при порушенні державою свого міжнародно-правового зобов'язання наявність вини презюмується [4, с. 188].

В. Н. Елиничев підтримував концепцію «об'єктивної відповідальності» держави. Вчений вказував, що встановлення вини не потрібне, тому що це може дати можливість державі-правопорушниці уникнути відповідальності, посилаючись на свою невинність і відсутність умислу, або відійти від відповідальності шляхом затягування переговорів чи процесуальних процедур [5, с. 149, 154, 160].

С. С. Андрейченко вказує, що «принцип об'єктивної відповідальності міцно закріпився в сучасному міжнародному праві, що підтверджується відповідними напрацюваннями вчених та рішеннями міжнародних судових інституцій». На домінування концепції об'єктивної відповідальності вказував І. І. Лукашук. На думку М. М. Антонович, «об'єктивна відповідальність більш типова для міжнародного права». Я. Броунлі вказує, що принцип об'єктивної

точного лексичного еквіваленту. Тому у документах ООН можуть зустрічатися обидва варіанти. На думку М.О. Ушакова, доречнішим є термін «присвоєння» [5, с. 93–94; 9, с. 42; 17, с. 48].

КОНЦЕПЦІЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ ТА КОНЦЕПЦІЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

відповідальності має всі підстави для того, щоб вважатися загальним принципом [1, с. 107; 4, с. 190].

Фахівці з міжнародного права вкладають різне значення і формують різне розуміння сутності і змісту концепцій суб'єктивної та об'єктивної відповідальності держави. Часто прихильники різних концепцій посилаються на одні і ті ж норми міжнародного права або одні і ті ж судові рішення² при обґрунтуванні своїх, здавалося б, протилежних позицій [4, с. 188; 1, с. 109].

Зокрема, у ст. 2 Конвенції про попередження злочину геноциду і покарання за нього 1948 р. (стаття містить визначення геноциду і перелік актів геноциду) деякі вчені вбачають доказ на користь того, що для встановлення відповідальності держави потрібно довести її вину (намір на спричинення діяння), оскільки у ст. 2 міститься формулювання «... геноцид означає будь-яке з таких діянь, що вчинене з наміром...» [4, с. 189; 7] Таким чином, деякі вчені вбачають у даному формулюванні конвенційної норми доказ на користь концепції суб'єктивної відповідальності держави [1, с. 87–88]. Прихильники ж об'єктивної відповідальності держави, навпаки, вбачають у даній правовій нормі аргумент на користь об'єктивної відповідальності, вказуючи, що за своєю сутністю геноцид не може бути вчинений випадково і зміст ст. 2 є цьому підтвердженням. Реалізація геноциду, на їхню думку, автоматично передбачає наявність умислу на вчинення правопорушення. Як бачимо, вказана міжнародно-правова норма розуміється і аналізується по-різному представниками двох різних концепцій. Схожа ситуація наявна при аналізі визначення злочину агресії та інших міжнародно-правових норм.

У сфері відповідальності держави за міжнародно-протиправні діяння, чинному міжнародному праву, на нашу думку, найбільше відповідає концепція об'єктивної відповідальності держави. Зміст даної концепції дещо відрізнятиметься залежно від виду міжнародно-протиправного діяння (ординарного міжнародного правопорушення чи міжнародного злочину) [4, с. 191].

Відповідно до концепції об'єктивної відповідальності, держава повинна нести міжнародно-правову відповідальність за ординарні міжнародно-протиправні діяння (делікти) при наявності наступних умов: 1) міжнародно-протиправне діяння (дія чи бездіяльність) присвоюється даній державі відповідно до чинного міжнародного права³ (щодо правил присвоєння,

² С. С. Андрейченко, досліджуючи концепції суб'єктивної та об'єктивної відповідальності держави, а також міжнародну судову й арбітражну практику у даному контексті, зазначила: «... численні випадки, коли одне і те ж арбітражне рішення одними авторами наводиться на підтвердження однієї теорії, а іншими – другої» [1, с. 109].

³ Теоретичні і практичні аспекти присвоєння (атрибуції) державі поведінки розкриті у праці української вченої, фахівця у сфері міжнародного права С. С. Андрейченко. Див.:

КОНЦЕПЦІЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ ТА КОНЦЕПЦІЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

див. ст. 2, 4–11 Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, що були прийняті Генеральною Асамблеєю ООН у 2001 р.(далі – Статті 2001 р.) [14]; 2) міжнародно-протиправне діяння (дія чи бездіяльність) становить порушення міжнародно-правового зобов'язання даної держави; порушенням міжнародно-правового зобов'язання держави визнається діяння, яке не відповідає тому, що вимагається від держави цим зобов'язанням (ст. 12 Статей 2001 р.), і відбувається у момент, коли держава пов'язана цим зобов'язанням (ст. 13 Статей 2001 р.); 3) немає обставин, які відповідно до норм чинного міжнародного права виключають протиправність діяння (ст. 20–27 Статей 2001 р.)⁴ [14]. Вина держави, за наявності трьох вказаних умов, презюмується [4, с. 191].

Вчений Гонсало Санчезде Тагл у своїй науковій статті вказує, що відповідно до правової бази міжамериканської системи захисту прав людини держава визнається відповідальною за міжнародно-протиправне діяння, якщо таке діяння «(а) присвоюється державі відповідно до міжнародного права і (б) становить порушення міжнародного зобов'язання держави» [20, с. 116–117].

У випадку міжнародно-правової відповідальності держави за міжнародні злочини концепція об'єктивної відповідальності держави полягає в тому, що держава повинна нести міжнародно-правову відповідальність за міжнародні злочини при наявності наступних умов: 1) міжнародно-протиправне діяння присвоюється даній державі відповідно до чинного міжнародного права (див. ст. 2, 4–11 Статей 2001 р.); 2) міжнародно-протиправне діяння становить серйозне порушення державою зобов'язання, яке впливає з імперативної норми загального міжнародного права (ст. 40 Статей 2001 р.); порушенням міжнародно-правового зобов'язання держави визнається діяння, яке не відповідає тому, що вимагається від держави цим зобов'язанням (ст. 12 Статей 2001 р.), і відбувається у момент, коли держава пов'язана цим зобов'язанням (ст. 13 Статей 2001 р.). Даних двох умов повинно бути достатньо для того, щоб встановити відповідальність держави за міжнародний злочин [4, с. 197–192].

Вина держави, за наявності двох вказаних умов, презюмується. Таке «презюмування» вини перешкодить державі-правопорушниці уникнути відповідальності, посилаючись на свою невинність і відсутність умислу, або відійти від відповідальності шляхом затягування переговорів чи процесуальних

Андрейченко С. С. Концепція атрибуції поведінки державі міжнародному праві: монографія / Світлана Сергіївна Андрейченко. – Одеса: Фенікс, 2015. – 578 с. [1]

⁴Глава V Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. встановлює обставини, які виключають протиправність діяння. До таких обставин Статті відносять згоду, самооборону, контрзаходи у зв'язку із міжнародно-протиправним діянням, форс-мажор, лихо, стан необхідності (ст. 20–27) [14].

КОНЦЕПЦІЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ ТА КОНЦЕПЦІЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

процедур. Доцільно вказати, що обставини, які виключають протиправність діяння і застосовуються при ординарних міжнародних правопорушеннях (деліктах), не можуть звільнити державу від міжнародно-правової відповідальності у випадку вчинення міжнародного злочину [4, с. 192]. У ст. 26 Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. вказується, що ніщо у Главі V «не виключає протиправності будь-якого діяння держави, якщо таке діяння не відповідає зобов'язанню, що впливає з імперативної норми загального міжнародного права» [14].

Аргументом на користь того, що у випадку вчинення міжнародних злочинів вина держави презюмується і її не потрібно окремо (спеціально) доводити, є аналіз сутності міжнародних злочинів. Зокрема, такі міжнародні злочини як агресія, геноцид, апартеїд та ін. не можуть бути результатом ексцесів чи недогляду посадових осіб, а є наслідком продуманої і спланованої політики. Реалізація таких злочинів неможлива без використання державних механізмів та державних фінансових ресурсів, і потребує великої кількості послідовно прийнятих державними органами і посадовими особами держави рішень, указів чи ін. документів бюрократичного механізму системи державних органів. Усе це вказує на наявність винного умислу держави на вчинення міжнародного злочину [4, с. 192–193].

На нашу думку, викладений зміст концепції об'єктивної відповідальності держави відповідає чинним конвенційним положенням міжнародного права. Зокрема, положенням Резолюції RC/Res.6⁵ «Злочин агресії» від 11 червня 2010 р. та трьох додатків до вказаної Резолюції [12]. У Додатку III вказується, що для встановлення того чи є факт агресії явним порушенням Статуту ООН, трьох компонентів – характеру, тяжкості і масштабу – повинно бути достатньо для того, щоб визначити певне порушення як «явне» (жодний із компонентів сам по собі не є достатньо вагомим для того, щоб відповідати стандарту «явного» порушення). У Додатку II зазначається, що «вимога доведення того, що порушник провів правову оцінку несумісності застосування збройної сили із Статутом ООН, відсутня». Комісія з огляду постановила, що «порушник усвідомлював фактичні обставини, які вказують на несумісність такого застосування збройної сили із Статутом ООН». «Акт агресії через свій характер, серйозність і масштаби є грубим порушенням Статуту ООН». У Додатку II також вказується: «Вимога доказування того, що порушник провів правову оцінку «грубого» характеру правопорушення, відсутня». «Порушник

⁵ Резолюцією RC/Res.6 шляхом внесення поправок до Статуту Міжнародного Кримінального Суду було прийняте визначення поняття злочину агресії. Відповідно до Додатку I до вказаної Резолюції постановлялося виключити п. 2 ст. 5 із Статуту та включити до нього ст. 8 bis під назвою «Злочин агресії», яка, відповідно, містить визначення цього злочину [12; 4, с. 132–133].

КОНЦЕПЦІЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ ТА КОНЦЕПЦІЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

усвідомлював фактичні обставини, які вказують на таке грубе порушення Статуту ООН» [4, с. 194; 12].

Викладений зміст концепції об'єктивної відповідальності держави відповідає позиції Комісії міжнародного права ООН і положенням Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р.

У Коментарях Комісії міжнародного права ООН до Глави III «Серйозні порушення зобов'язань, що витікають з імперативних норм загального міжнародного права» Частини Другої Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. зазначається, що до числа факторів, які встановлюють серйозність порушення міжнародного права державою, слід віднести умисел на порушення норми. Як вказує Комісія, «серйозні порушення, як правило є систематичними і грубими». На думку Комісії, «до числа факторів, що встановлюють серйозність порушення, слід віднести намір порушити норму, масштаб порушення і кількість індивідуальних порушень та тяжкість їх наслідків для потерпілих». Комісія міжнародного права наголошує, що «слід пам'ятати, що деякі з імперативних норм, що розглядаються, а саме: заборона агресії і геноциду, через сам свій характер потребують умисного порушення у великих масштабах» [6; 4, с. 195].

С. С. Андрейченко вказує, що Комісія міжнародного права ООН не включила елемент вини держави в проект статей про відповідальність держав ані 1980 р., ані 1996 р., ані 2001 р., уникнувши тим самим складнощів щодо вирішення питання про презумпцію вини або невинності держави і проблеми доведення вини [1, с. 107].

Спеціальний доповідач Комісії міжнародного права ООН з теми відповідальності держави Роберто Аго у другій доповіді Комісії (1971) вказував: «одним із принципів, які найглибше вкорінені в доктрині міжнародного права і найсильніше підтримуються державною практикою та судовими рішеннями, є принцип, згідно з яким будь-яка поведінка держави, яку міжнародне право класифікує як протиправне діяння, тягне за собою відповідальність цієї держави в міжнародному праві» [20, с. 127].

Деякі вчені вважають, що для виникнення відповідальності держави потрібно встановити вину держави, але при цьому вина держави повинна встановлюватися через доведення вини фізичних осіб.

Зокрема, професор В. Ф. Антипенко, який у своїй праці «Теорія кримінальної відповідальності держави» виступає проти концепції об'єктивної відповідальності держави, наголошує на тому, що у більшості випадків вина є елементом міжнародного правопорушення (у т. ч. міжнародного злочину), і тому вину потрібно доводити. Проте, встановлення відповідальності держави, на думку вченого, має здійснюватися через встановлення і доведення вини

КОНЦЕПЦІЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ ТА КОНЦЕПЦІЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

фізичних осіб, які вчинили, або в інтересах яких вчинено міжнародний злочин, що присвоюється державі [2, с. 91, 96].

Професор М. Ш. Бассіоні вважає, що «кримінальна відповідальність юридичних осіб, як приватних (організації), так і публічних (включаючи держави та їх органи)» повинна бути встановлена через відповідальність індивідів [19, с. 478, 480].

А. Фердросс розмірковував з позиції того, що держава в основному не несе відповідальності, якщо об'єктивно міжнародно-правовий акт мав місце за обставин, коли державному органу, який вчинив такий акт, не може бути поставлена у вину принаймні необережність (недостатня передбачуваність або неухважність). На думку вченого, «не тільки при упущеннях, але також і в результаті дій повинна мати місце вина якого-небудь органу держави для того, щоб можна було покласти на державу відповідальність за конкретне порушення, вчинене її органом» [1, с. 82; 4, с. 187].

Наведена позиція вчених (часто прихильників концепції суб'єктивної відповідальності держави) про встановлення відповідальності держави виключно через присвоєння державі протиправної поведінки органів та осіб, на нашу думку, не суперечить змісту висвітленої нами вище концепції об'єктивної відповідальності держави. Така наукова позиція вчених за своїм змістом відповідає змісту однієї з основних умов висвітленої вище концепції об'єктивної відповідальності держави, а саме умові, за якою міжнародно-протиправне діяння повинне бути таким, що присвоюється державі відповідно до чинного міжнародного права (зокрема, відповідно до ст. 2, 4–11 Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р.) Вказане, з одного боку є свідченням правильності (спільності) підходу до формування концепції ролі вини при встановленні міжнародно-правової відповідальності держави. З іншого боку, вказане свідчить про те, що часто маючи аналогічну наукову позицію щодо вини держави і її ролі у встановленні міжнародно-правової відповідальності держави, вчені обирають різні шляхи обґрунтування схожих позицій, вкладають різне значення у розуміння тих самих термінів і категорій або окреслюють різними термінами змістовно аналогічні правові явища.

С. С. Андрейченко вказує, що відомі спеціалісти у сфері міжнародного права, зокрема М. Шоу, М. Ейкхерст, А. Кассезе та ін., неодноразово зазначали, що практика Міжнародного Суду ООН у переважній кількості випадків відповідає концепції об'єктивної відповідальності, тому питання, що потребує доведення в процесі визнання держави відповідальною за певні дії, полягає у встановленні необхідного зв'язку між державою та особою чи особами, які безпосередньо вчинили міжнародно-протиправне діяння [1, с. 107]. Як зазначає С. С. Андрейченко, «концепція об'єктивної відповідальності має

КОНЦЕПЦІЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ ТА КОНЦЕПЦІЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

превалююче значення в сучасній міжнародно-правовій доктрині і підтверджується практикою міжнародних судів та арбітражів, що воліють не торкатися проблеми вини. Тому питання, що потребує доведення в процесі визнання держави відповідальною за певні дії, полягає у встановленні необхідного зв'язку між державою та особою чи особами, які безпосередньо вчинили протиправне діяння» [1, с. 502]. Як зазначає професор Дж. Грібел, держави є юридичними особами і можуть функціонувати тільки через фізичних осіб. Без концепції атрибуції держави не лише не зможуть діяти, а й нести відповідальність за неправомірні дії в результаті таких діянь [1, с. 25].

Висновки. У сфері відповідальності держави за міжнародно-протиправні діяння чинному міжнародному праву найбільше відповідає концепція об'єктивної відповідальності держави. Зміст даної концепції дещо відрізнятиметься залежно від виду міжнародно-протиправного діяння (ординарного міжнародного правопорушення (делікту) чи міжнародного злочину). Викладений у статті зміст концепції об'єктивної відповідальності держави відповідає конвенційним положенням чинного міжнародного права, а також позиції Комісії міжнародного права ООН і положенням Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р.

Список використаних джерел:

1. Андрейченко С. С. Концепція атрибуції поведінки держави в міжнародному праві: монографія / С. С. Андрейченко. – Одеса: Фенікс, 2015. – 578 с.
2. Антипенко В. Ф. Теория уголовной ответственности государства / В. Ф. Антипенко. – Saarbrücken, Deutschland: Lap Lambert Academic Publishing GmbH&Co. KG, 2016. – 325 с.
3. Блищенко И. П. Международный уголовный суд / И. П. Блищенко, И. В. Фисенко. – Москва: Закон и право: ЮНИТИ, 1998. – 293 с.
4. Важна К. А. Концепція кримінальної відповідальності держави: можливість реалізації в сучасному міжнародному праві: монографія / К. А. Важна. – Київ: Вид-во Ліра-К, 2017. – 292 с.
5. Василенко В. А. Ответственность государства за международные правонарушения / В. А. Василенко. – Київ: Вища шк., 1976. – 267 с.
6. Доклад Комиссии международного права. Генеральная Ассамблея, официальные отчеты пятьдесят третьей сессии [Электронный ресурс]: дополнение № 10 (A/56/10) (23 апр.–1–2 июня–10 авг. 2001 г.): офиц. сайт ООН. – С. 293 – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/law/ilc/responsibility.pdf>. – Загл. с экрана. – Дата обращения 11.02.2018.
7. Конвенция о предупреждении преступления геноцида и наказании за него, 9 декабря 1948 года. A/RES/260 A (III) [Электронный ресурс]: офиц. сайт

КОНЦЕПЦІЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ ТА КОНЦЕПЦІЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_155. – Загл. с екрана. – Дата обращения 11.02.2018.

8. Левин Д. Б. Ответственность государств в современном международном праве / Д. Б. Левин. – Москва: Междунар. отношения, 1966. – 152 с.

9. Мазов В. А. Ответственность в международном праве / В. А. Мазов. – Москва: Юрид. лит., 1979. – 152 с.

10. Манийчук Ю. В. Последствия международного правонарушения / Ю. В. Манийчук. – Киев: Вища шк., 1987. – 147 с.

11. Международное уголовное право: [учеб. пособие] / [И. П. Блищенко, Р. А. Каламкьян, И. И. Капец и др.]; под общ. ред. В. Н. Кудрявцева. – Москва: Наука, 1999. – 264 с.

12. Резолюция RC/Res.6 «Преступление агрессии» от 11 июня 2010 года [Электронный ресурс]: приложения: офиц. сайт Междунар. Уголовного Суда. – Режим доступа: https://asp.icc-cpi.int/iccdocs/asp_docs/Resolutions/RC-Res.6-RUS.pdf. – Загл. с экрана. – Дата обращения 11.02.2018.

13. Решетов Ю. А. Борьба с международными преступлениями против мира и безопасности / Ю. А. Решетов. – Москва: Междунар. отношения, 1983. – 224 с.

14. Тексты проектов статей об ответственности государств за международно-протиправные деяния [Электронный ресурс]: доклад Комиссии международного права 2001 года: офиц. сайт ООН. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/law/ilc/responsibility.pdf>.

15. Трайнин А. Н. Защита мира и уголовный закон / А. Н. Трайнин. – Москва: Наука, 1969. – 456 с.

16. Тункин Г. И. Теория международного права / Г. И. Тункин. – Москва: Зерцало, 2000. – 416 с.

17. Ушаков Н. А. Основания международной ответственности государств / Н. А. Ушаков. – Москва: Междунар. отношения, 1983. – 184 с.

18. Фисенко И. В. Борьба с международными преступлениями в международном уголовном праве / И. В. Фисенко. – Минск: Тесей, 2000. – 336 с.

19. Bassiouni M. Ch. Crimes against humanity: historical evolution and contemporary application / M. Cherif Bassiouni. – New York: Cambridge University Press, 2011. – 845 p.

20. Sanchez de Tagle G. The objective international responsibility of States in the Inter-American Human Rights System / Gonzalo Sanchez de Tagle // Mexican Law Review. – 2015. – Vol. VII. – January–June (№ 2). – P. 115–133.

References:

1. Andreychenko, S.S. (2012). *The concept of attribution of conduct to State in international law*, Odesa: Feniks.
2. Antypenko, V.F. (2016). *The theory of state criminal responsibility*, Saarbucken, Deutschland: Lap Lambert Academic Publishing GmbH & Co. KG.
3. Blyshchenko, I.P. (1998). *International Criminal Court*, Moscow: Zakon i pravo, YUNITI.
4. Vazhna, K.A. (2017). *Concept of State criminal responsibility: the possibility of realization in current International Law*, Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K.
5. Vasylenko, V.A. (1976). *The responsibility of the state for international offenses*, Kyiv: Vyshcha shkola.
6. The UN. (2001). *Report of the International Law Commission* (2001, April 23 – June 1–2 – August 10). V.: General Assembly, official reports of the fifty-third session: Addition № 10 (A/56/10) [online] Available at: <http://www.un.org/russian/law/ilc/liability.pdf>. [Accessed 10 February 2018]. Title from the screen.
7. The *Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide from 9th January 1948*. A/RES/260 A(III). *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_155. [Accessed 10 February 2018]. Title from the screen.
8. Levin, D.B. (1966) *Responsibility of States in contemporary international law*, Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniia.
9. Mazov, V.A. (1979) *Responsibility in international law*, Moscow: Iuridicheskaiia literatura.
10. Manijchuk, Y.V. (1987) *The consequences of the international offenses*, Kyiv: Vyshcha shkola.
11. Kudriavtcev, V.N. ed. (1999). *International Criminal Law*. Moscow: Nauka.
12. Resolution RC/Res.6 “Crime of Aggression” from 11th June 2010 with Annexes. *International Criminal court*. [online] Available at: https://asp.icc-cpi.int/iccdocs/asp_docs/Resolutions/RC-Res.6-RUS.pdf. [Accessed 11 February 2018]. Title from the screen.
13. Reshetov, Yu.A. (1983). *The counteraction to international crime against peace and security*, Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniia.
14. The UN. (2001). *The draft articles on the responsibility of States for internationally wrongful acts*. V.: International Crime Commission Report. [online] Available at: <http://www.un.org/russian/law/ilc/responsibility.pdf>. [Accessed 10 February 2018]. Title from the screen.
15. Trainin, A. N. (1969). *Protection of peace and criminal law*, Moscow: Nauka.

16. Tunkin, G.I. (2000). *The theory of international law*, Moscow: Zertsalo.

17. Ushakov, N.A. (1983). *The grounds of the international responsibility of States*, Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniia.

18. Fisenko, I.V. (2000). *The counteraction to international crimes in international criminal law*, Minsk: Tesei.

19. Bassiouni, M.Ch. (2011). *Crimes against humanity: historical evolution and contemporary application*, New York: Cambridge University Press.

20. Sanchez de Tagle, G. (2015). The objective international responsibility of States in the Inter-American Human Rights System. *Mexican Law Review*, vol.VII, № 2, pp. 115–133.

© Важна К. А., 2018

УДК 340.11(477)

Крестовська Наталія Миколаївна
доктор юридичних наук, професор,
Одеська національна юридична академія,
Одеса, Україна,
krestovska@i.ua

ДИТИНА І ЗБРОЯ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Проаналізовано історичні факти залучення дітей до військової справи та участі дітей у збройних конфліктах. Зроблено висновки про відсутність норм щодо запобігання участі дітей у збройних конфліктах у докласичному міжнародному праві та надання захисту дітям лише в контексті захисту усіх некомбатантів у класичному міжнародному праві. У роки Першої та Другої світових війн виник феномен – дітей-солдат. Декларація прав дитини 1924 р. не створила дієвого механізму запобігання залученню дітей до збройного конфлікту. Ця мета була лише частково досягнута з прийняттям Четвертої Женевської конвенції 1949 р. та Додаткового протоколу № 1 до неї. Конвенція про права дитини та Факультативний протокол до неї щодо участі дітей у збройних конфліктах, Конвенція МОП № 182 та Римський Статут Міжнародного кримінального суду нині становлять механізм запобігання залученню дітей у збройний конфлікт. Запропоновано на національному рівні криміналізувати втягнення дітей у збройний конфлікт і ратифікувати Римський Статут Міжнародного кримінального суду задля притягнення довідповідальності осіб, винуватих у втягненні дітей у збройний конфлікт.

Ключові слова: дитина, збройний конфлікт, мілітаристське виховання, Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, Міжнародний кримінальний суд.

Krestovska Nataliia, Doctor of Juridical Sciences, Professor, Odesa National Academy of Law, Odesa, Ukraine

The child and weapon: historical and legal aspects

The author analyzes historical facts of involving children in military affairs and armed conflicts. The author comes to the conclusions that classical international law lacks rules on preventing the children involvement into armed conflicts and provides children protection only in the context of the non-combatants protection. During the Ist and IInd World Wars there arose such a phenomenon as children soldiers. Declaration of the Rights of the Child in 1924 did not created an effective mechanism for preventing the children involvement into armed conflicts. This goal was partially achieved only with the adoption of the 1949 Fourth Geneva Convention and Additional Protocol 1 to it. Convention on the Rights of the Child and its Optional

Protocol on the children involvement into armed conflicts, ILO Convention № 182 and the Rome Statute of the International Criminal Court today constitute a mechanism preventing the involvement of children in armed conflicts. It is offered on nationally level to criminalize the involvement of children in armed conflicts and ratify the Rome Statute of the International Criminal Court for prosecution of persons accused of the children involvement in armed conflict.

Key words: child, armed conflict, militaristic education, the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict, the International Criminal Court.

Крестовская Наталья Николаевна, доктор юридических наук, профессор, Одесская национальная юридическая академия, Одесса, Украина

Ребенок и оружие: историко-правовые аспекты

Проанализированы исторические факты привлечения детей к военному делу и участия детей в вооруженных конфликтах. Сделаны выводы об отсутствии норм по предотвращению участия детей в вооруженных конфликтах в доклассическом международном праве и предоставления защиты детям только в контексте защиты всех некомбатантам в классическом международном праве. В годы Первой и Второй мировых войн возник феномен – детей-солдат. Декларация прав ребенка 1924 г. не создала действенного механизма предотвращения привлечению детей к вооруженному конфликту. Эта цель была частично достигнута с принятием четвертой Женевской конвенции 1949 г. и Дополнительного протокола № 1 к ней. Конвенция о правах ребенка и Факультативный протокол к ней, касающийся участия детей в вооруженных конфликтах, Конвенция МОТ № 182 и Римский Статут Международного уголовного суда в настоящее время составляют механизм предотвращения привлечению детей в вооруженный конфликт. Предложено на национальном уровне криминализировать вовлечение детей в вооруженный конфликт и ратифицировать Римский Статут Международного уголовного суда для привлечения к ответственности лиц, виновных в вовлечении детей в вооруженный конфликт.

Ключевые слова: ребенок, вооруженный конфликт, милитаристское воспитание, Факультативный протокол к Конвенции о правах ребенка, касающийся участия детей в вооруженных конфликтах, Международный уголовный суд.

Вступ та мета дослідження. Необхідність протистояння залученню дітей до збройного конфлікту є однією з проблем, з якою нині безпосередньо стикається українське суспільство. Зважаючи на те, що кожне соціальне явище має історичні коріння, звернення до витоків цієї проблеми задля кращого

розуміння її сутності та пошуку варіантів розв'язання видається доречним та своєчасним.

Аналіз попередніх досліджень. Історія розробки інституту захисту прав дітей під час збройних конфліктів у ХХ ст. та сучасний його стан висвітлені у працях зарубіжних учених – Дж. Ван Бюрен (G. Van Bueren), М. Хапполда (M. Harppold), Дж. Купер (J. Kuper), С. В. Тіфенбрун (S. W. Tiefenbrun), О. М. Старовойтова, українських учених: М. О. Баймуратова, О. І. Вінгловської, О. В. Скрипнюка, А. В. Пшеничної та інші. Тема дитини на війні піднімається у працях з історії дитинства, зокрема, у колективній монографії за редакцією Дж. Мартена (J. Marten) аналізується участь дітей в Американській революції, Громадянській війні у США, Першій та Другій світових війнах, сучасних війнах. Високо слід оцінити працю П. Щербініна щодо дитячої повсяденності у Росії часів Першої світової війни та О. Кучеренко щодо участі радянських дітей у Другій світовій війні. Разом із тим указані роботи не висчерпують тему дитини на війні та дитини зі зброєю, тим більше – її історико-правові аспекти, що й зумовило тему цієї статті.

Викладення основного матеріалу. Варто відразу зробити застереження, що у найдавніші часи вік дитинства спливав набагато раніше досягнення вісімнадцяти років, що нині є межею повноліття. Отже, й залучення до військової справи розпочиналося у ранньому дитинстві. Так, у Стародавньому Римі по досягненні хлопчиком семи років батько вчив його їздити верхи, метати спис та битися в повному військовому спорядженні [11, с. 153]. У стародавніх германців хлопчик набував цінності в очах суспільства тільки тоді, коли проявляв воїнську звитягу, а до того він жив поряд з рабами [84, с. 345]. Дитинство остаточно закінчувалося у той момент, коли особа могла тримати в руках зброю. Невипадково Салічна правда особливо високим штрафом охороняла життя хлопчика тільки до десяти років (титул XXIV § 1) [10, с. 78], бо старший за цей вік хлопець уже уважався таким, що може боронитися сам.

За часи середньовіччя військовий вишкіл хлопчиків з раннього дитинства став нормою для шляхетського стану. Діти на війні грали роль допоміжного персоналу, зокрема, зброєносців, вартових, слуг. Відомі й подвиги юних воїнів. Так, шістнадцятирічний Едуард Чорний принц командував правим флангом англійського війська у битві при Кресі. Коли його охоронці поспішили до короля-батька по допомогу, останній відповів: «Настав час юнаку заслужити свої шпори! Не приходьте до мене, допоки у нього будуть сили тримати в руці меч або пику!» [14, с. 305]. Не менш відважним воїном себе показав чотирнадцятирічний французький принц Філіп, який до кінця бився поряд з батьком – королем Іоанном Добрим у битві при Пуатьє.

Залучення до зброї дітей стало частиною військової політики Османської імперії. Султан Мурад I (1362–1389) започаткував девширме (данину кров'ю) з підкорених християнських народів: хлопчиків, які досягли семи років,

вилучали із сімей, обертали на мусульман, і найкращих та найхоробріших з них віддавали на військове навчання, а в подальшому до війська (саме їх називали яничарами) [12, с. 28]. Така практика існувала до др. пол. XVI ст.

На сході Європи простежуються подібні тенденції у використанні дітей в якості воїнів або допоміжного персоналу у війську. Так, Галицько-Волинський літопис згадує отроків, які тримали коней князівських дружинників під час битви (1232) [5, с. 390]. Військовий вишкіл юнаків проходив у Запорізькій Січі (джури), хоча маленькі діти на Січ, як і жінки, не допускалися.

Можна впевнено сказати, що за часи докласичного міжнародного права питання про особливу охорону дітей під час збройного конфлікту не ставилося, адже дитинство як соціальна цінність стародавнім спільнотам була невідома. Якщо можна говорити про захист дітей під час війни, то лише в контексті захисту усіх беззбройних осіб. Саме так варто трактувати положення «Божого миру», проголошеного синодом у Шарру (989), які зобов'язували майже безперервно воюючих феодалних суверенів не застосовувати зброю проти духовенства та бідноти, тобто проти тих станів, яким заборонено було володіти зброєю [16, с. 412].

Дві американські революції, наполеонівські війни та Кримська (Східна) війна явили світу нові приклади участі дітей у воєнних діях. Як влучно висловилася Е. Макміллан, діти ставали до війська поряд з батьками, замість батьків або всупереч батькам. Вона наводить приклади не тільки добровільного, але й примусового рекрутування до війська колоністів п'ятнадцятирічних і навіть дванадцятирічних хлопців [17, с. 20–21]. У французькій та англійській арміях XIX ст. хлопчики нерідко виступали як барабанщики або дударі (до винаходу телефону та радіо вони були важливою частиною системи зв'язку на полі битви). Як правило, до війська залучалися сини військовослужбовців або сироти, нерідко були й втікачі з дому, адже роль барабанщика видавалася дітям дуже привабливою.

У Росії залучення дітей до військової справи було дозволено на законодавчій основі. З петровських часів дворянських дітей записували на службу у певний полк, з тим, щоби з досягненням повноліття вони могли розпочинати службу не з самого низу кар'єрних сходів. Утім, 1763 р. обов'язкова служба для дворян була скасована при залишенні рекрутського набору для простолюдю. У XIX ст., особливо після війн проти Наполеона, недоліки рекрутського набору стали очевидними. Через це царський уряд увів систему військових поселень, мешканці яких мали поєднувати військову службу з селянською працею та повинностями. Солдатські сини, а також кантоністи з числа євреїв та деяких ін. національностей навчалися військовому ремеслу з дитинства. Крім залучення до військового навчання неправославних дітей-кантоністів примушували до зміни віросповідання.

На кін. XIX ст. попри уведення більшістю країн призовного віку або ін. вікових критеріїв служби у війську не існувало механізмів запобігання залученню дітей до збройного конфлікту. Захист дітей від негативних наслідків збройних конфліктів був складовою захисту всього цивільного населення, що знайшов своє відображення у конвенціях із міжнародного гуманітарного права. До преамбули Конвенції про закони та звичаї сухопутної війни (1899) було включено «застереження Мартенса», яке свідчило, що у випадках, не передбачених міжнародними угодами, цивільне населення і воюючі залишаються під захистом і дією принципів міжнародного права, оскільки вони впливають із встановлених між цивілізованими народами звичаїв та законів людяності та вимог суспільної свідомості. У Положенні про закони і звичаї сухопутної війни 1907 р. також містилися певні гарантії, які повинні надаватися цивільному населенню під час війни.

Перша світова війна послужила потужним поштовхом для розвитку міжнародного гуманітарного права. Проблема захисту прав дитини, яка на момент початку війни уже була поставлена і вирішувалася на законодавчому рівні у багатьох країнах Європи та Америки, була загострена тим, що діти стали не тільки масовими жертвами, але й масовими учасниками війни. Діти з патріотичних мотивів і під впливом романтичних уявлень про війну втікали на театр воєнних дій. Ось деякі дані по Російській імперії. Протягом двох місяців 1915 р. поліція та жандарми на Південно-Західній залізниці затримали більше 200 дітей, з них 11 дівчаток, які прямували на фронт [6, с. 4]. Варто погодитися з висновком П. Щербініна, що саме в роки Першої світової війни виник особливий феномен – діти-солдати [15, с. 67], які ідентифікували себе не з дитячим, а з військовим колективом, відхиляли дитячі ігри на користь військового життя й позиціонували себе як захисники Вітчизни.

Війна спонукала до створення законодавства щодо захисту прав дітей під час збройних конфліктів. Серед таких нормативних актів Російської імперії слід назвати прийняте 2 вересня 1914 р. Положення про забезпечення дітей загиблих на війні осіб, які перебували у діючій армії та на флоті. Захист прав дітей було передбачено також законами щодо влаштування сімей, у т. ч. дітей солдат діючої армії та дітей загиблих солдат та офіцерів від 16 липня 1916 р. Зазначимо, що передовсім у цих законодавчих актах йшлося про матеріальну допомогу дітям – жертвам війни та їхнє влаштування у притулках. Проблема запобігання участі дітей у збройному конфлікті, зокрема, реагування та залучення їх до лав діючої армії та флоту не ставилася, а численні втікачі на фронт просто поверталися батькам.

Наслідки Першої світової війни зумовили постановку питання про особливий захист дітей на міжнародному рівні. У 1924 р. Ліга Націй ухвалила Декларацію прав дитини, за постановами якої саме діти мали бути першими, хто має отримувати допомогу під час будь-якої екстремальної ситуації, зокрема,

збройного конфлікту. Утім, і Декларація 1924 р. не створила дієвого механізму запобігання залученню дітей до збройного конфлікту, що, серед ін. численних факторів, зумовило масову участь дітей у Другій світовій війні. Вони брали участь як у збройних силах країн антигітлерівської коаліції в та антифашистському русі Опору, так і виступали на боці країн Вісі. О. Кучеренко, яка написала одну з небагатьох ґрунтовних праць про участь радянських дітей у війні, оцінює число неповнолітніх учасників війни з радянського боку у 60 тис. Вона вказує визначну роль, яку в масовому залученні дітей до зброї зіграло поєднання російських історичних традицій звеличення війни з комуністичною пропагандою [18, с. 54]. Дзеркальним її відображенням була нацистська пропаганда, завдяки якій та завдяки примусовій мобілізації наприкінці війни до лав гітлерівської армії стало не менше 10 тис. неповнолітніх вояків з числа членів гітлерюгенду.

Але якщо у повоєнній Німеччині в ході денацифікації ідеї залучення дітей до мілітаризованих контрольованих державою організацій та готовності віддати життя за офіційно проголошену ідеологію було розвінчано, то в Радянському Союзі тему синів полку, юних партизан і підпільників, піонерів-героїв було зроблено частиною патріотичного виховання дітей та молоді, і, т. ч., залучення дітей до воєнних дій було не тільки апологізовано, але й глорифіковано.

Питання про спеціальний захист дітей у міжнародному гуманітарному праві було піднято після Другої світової війни. Інституційною складовою захисту дітей стало створення Дитячого фонду ООН, що, як передбачалося, протягом десяти років здатен буде подолати всі шкідливі для дітей наслідки війни. 1946 р. болівійське відділення Міжнародного Комітету Червоного Хреста запропонувало проект Конвенції про захист дітей у випадку міжнародного конфлікту або громадянської війни, але ця ідея була відхилена, а запропоновані норми включено до складу Четвертої Женевської конвенції 1949 р., присвяченої захисту цивільного населення під час війни. 17 статей цієї Конвенції так чи інакше стосуються дітей і саме вони надають не тільки загальний, але й спеціальний захист дітям, які перебувають на окупованих або не окупованих територіях під час збройного конфлікту. Женева-4 встановлювала декілька категорій дітей, які перебували під її захистом: діти до 7 років, до 15 років, до 18 років. Останніх, зокрема, заборонялося примушувати до праці на користь держави-окупанта. Утім, як указувала Дж. Ван Бюрен, цей акт не встановив нижньої вікової межі для легалізації участі дітей у збройних конфліктах [1, с. 394]. Це завдання було виконано Додатковим Протоколом № 1 до Женевських конвенцій 1977 р. Пункт 2 статті 77 зобов'язує сторони конфлікту вжити всі практично можливі заходи, щоб діти до 15 років не брали безпосередньої участі у воєнних діях, зокрема не підлягали вербуванню до збройних сил. При вербуванні до лав армії дітей, які досягли 15, але не досягли

18 років, сторона конфлікту зобов'язується віддавати перевагу дітям старшого віку [2].

Конвенція про права дитини, ратифікована майже усіма країнами світу, підтвердила положення Женеви-4 та Додаткового Протоколу № 1. І набагато далі пішла Конвенція МОП № 182, яка прирівняла вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах до найгірших форм дитячої праці і зобов'язала країни-учасниці до викорінення цього ганебного явища [7]. Невідповідність рівня врегулювання правового захисту дітей під час збройних конфліктів викликам часу зумовила розроблення і відкриття до підписання Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини, за яким держави-учасниці мають вживати всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб військовослужбовці їхніх збройних сил, які не досягли 18-ти річного віку, не брали прямої участі у воєнних діях, а також не підлягали обов'язковому призову до збройних сил. Заборона вербування або використання дітей у збройних конфліктах стосується і збройних груп, відмінних від збройних сил держави [13]. 2004 р. Україна ратифікувала цей протокол із заявою про недопущення за будь-яких умов участі неповнолітніх у збройних конфліктах і 2011 р. відзвітувала про його виконання. Крім того, 2007 р. Україна приєдналася до Паризьких зобов'язань щодо захисту дітей від незаконного вербування чи використання збройними силами або озброєними групами та Паризьких принципів і керівних вказівок щодо дітей, пов'язаних зі збройними силами чи озброєними угрупованнями [4].

Одним із найстрашніших проявів збройного конфлікту на Сході України є те, що нині до безпосередньої участі у воєнних діях залучаються діти. Неодноразово про це заявляли російські колаборанти, причому явно хизуючись такою підтримкою з боку населення [7, с. 79–80]. Але відомі й факти втягнення дітей у збройний конфлікт, в т. ч. у бойові зіткнення, і з боку урядових військ. За словами Президента України, за час проведення АТО на Донбасі, захищаючи Україну від російської агресії, загинув 21 неповнолітній [3].

Залучення дітей до збройного конфлікту на Сході України викликано, на нашу думку, низкою факторів. На перше місце варто поставити необізнаність і дітей, і дорослих про норми міжнародного гуманітарного права та ювенального законодавства України, які забороняють залучати дітей до будь-яких видів воєнної активності, включно й до допоміжної (доставляння боєприпасів, пошти, або харчів на лінію зіткнення, участь у будівництві оборонних споруд тощо), і до навчальної (тренування зі зброєю). Другим фактором, який проявляється на непідконтрольних українському уряду територіях Донецької та Луганської області, є відновлення окупаційною владою та колаборантами радянських зразків і мілітаристського виховання дітей та молоді. Певну роль відіграє й скрутне економічне становище молоді. Так, неповнолітній, засуджений за участь у не передбаченому законом збройному формуванні (ст. 260 КК України),

пояснив, що після закінчення училища намагався знайти роботу, але марно, тому й вступив до злочинного угруповання «ДНР» [8]. Отже, проблема запобігання участі дітей у збройному конфлікті в Україні досі не тільки не вирішена, але й загострена.

Висновки. На наше глибоке переконання, цю проблему слід вирішувати у правовий спосіб, що підтверджується наведеними вище результатами історико-правового дослідження. Відсутність адекватного викликам часу правового регулювання, зокрема, чітко встановленої заборони втягувати дітей у збройний конфлікт та механізму притягнення винуватих у порушенні цієї заборони осіб до юридичної відповідальності, зумовила, серед ін. чинників, масову участь дітей у збройних конфліктах ХХ ст.

По-перше, варто привести національне законодавство у сувору відповідність до Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах. Чинне кримінальне законодавство досі не містить відповідних норм щодо покарання осіб, винних у втягуванні дітей у збройних конфлікт та воєнні дії. По-друге, позитивну роль у захисті прав дитини під час збройного конфлікту зіграла би ратифікація Верховною Радою України Римського Статуту, який поширює юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на злочини проти дітей, вчинені у ході збройних конфліктів. Красномовним фактом є те, що Міжнародним кримінальним судом за залучення дітей до збройного конфлікту було винесено перший в його історії обвинувальний вирок: конголезець Томас Лубанга Дьїло був ув'язнений на строк 14 років за вербування дітей до підконтрольних йому збройних угруповань. По-третє, необхідно розгорнути просвітницьку роботу серед дітей, їх батьків, військового та освітянського персоналу з метою засвоєння та подальшого використання ними норм міжнародного гуманітарного права щодо недопущення участі дітей у збройних конфліктах. До цієї справи варто залучити не тільки державні інституції, відповідальні за реалізацію ювенальної політики держави, але й міжнародні організації, зокрема МКЧХ та його національні структури, громадські організації, професійне юридичне співтовариство. Комплексний підхід до подолання нового для України суспільно небезпечного явища, яким є участь дітей у збройному конфлікті, здатен дати швидкі позитивні результати і знешкодити величезну загрозу охоронюваній правом України цінності – дитинства.

Список використаних джерел:

1. Б'юрен Дж. Міжнародне право в галузі прав дитини / Дж. Ван Бюрен ; пер. з англ. Г. Є. Краснокутського. – Одеса: БАХВА, 2006. – 524 с.
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів [Електронний ресурс]: (протокол І). – Режим доступу:

http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_199. – Назва з екрану. – Дата звернення 25.02.2017.

3. За час АТО загинув 21 неповнолітній борець – Порошенко [Електронний ресурс] // Центр інформації про права людини. – Режим доступу: https://humanrights.org.ua/material/za_chas_ato_zagynuv_21_nepovnolitnij_vijskovos_luzhbovec_poroshenko. – Назва з екрану. – Дата звернення 25.02.2017.

4. Корнелий Т. О происхождении германцев и местоположении Германии / Тацит Корнелий // Сочинения: в 2 т. – Москва, 1993. – Т. 1. – С. 337–355.

5. Літопис руський / відп. ред. О. В. Мишанич ; за іпат. списком пер. Л. Махновець. – Київ: Дніпро, 1989. – 590 с.: іл. – (Давньоруські та давні українські літописи).

6. Неделя войны // Родина (прил. к журн.). – 1915. – № 11. – С. 4.

7. Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці № 182 «Про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці»: Закон України від 05.10.2000 // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 48. – ст. 412.

8. Провадження № 1-кп/235/256/16, Єдиний унікальний № 235/9951/15-к, [Електронний ресурс]: вирок Красноарм. міськрайон. суду Донец. обл. 20 квіт. 2016 р. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57287047>. – Назва з екрану. – Дата звернення 23.02.2017.

9. Пшеничная А. В. Проблемы обеспечения прав ребёнка в условиях вооружённого конфликта: современные вызовы для органов власти Украины / А. В. Пшеничная // Закон и жизнь. – 2015. – № 5/4. – С. 77–81.

10. Салическая Правда: учеб. лит. / пер. Н. П. Грацианского ; под ред. В. Ф. Семенова. – Москва: Образцовая тип. им. Жданова, 1950. – 168 с. – (Ученые записки МГПИ им. В. И. Ленина ; т. 62).

11. Сергиенко М. Е. Жизнь древнего Рима. Очерки быта / М. Е. Сергиенко. – Москва ; Ленинград: Наука, 1964. – 336 с.

12. Срібняк І. Яничарський корпус османської армії (1362 р.–кінець XVI ст.) / І. Срібняк // Україна в Центрально-Східній Європі. – 2010. – С. 26–41.

13. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах: Ратифіковано із заявою Законом № 1845–IV від 23.06.2004 // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 38. – Ст. 476.

14. Фруассар Ж. Хроніки 1340–1350 / Ж. Фруассар ; пер. и прим. М. В. Аникеева. – Санкт-Петербург: РХГА: Ювента, 2012. – 856 с.

15. Щербинин П. П. Детская повседневность в период первой мировой войны 1914–1918 гг.: монография / П. П. Щербинин. – Тамбов, 2015. – 256 с.

16. A Source Book for Medieval History: Selected Documents Illustrating the History of Europe in the Middle Age. – New York: Scribners 1905. – 665 p.

17. *Children and War: A Historical Anthology* / J. Marten, ed. – New York: New York University Press, 2002. – 309 p.

18. Kucherenko O. *Little Soldiers: How Soviet Children Went to War, 1941–1945* / O. Kucherenko. – Oxford: Oxford U.P., 2011. – 266 p.

19. *The Paris Principles. Principles and Guidelines on Children Associated with Armed Forces or Armed Groups* [Electronic resource]. – Code of access: <http://www.unicef.org/emerg/files/ParisPrinciples310107English.pdf>. – Last access: 20.02.2017. – Title from the screen.

References:

1. Buren Van, J. (2006). *International law in the field on the rights of the child*. Translated from English by H. Krasnokutskyi. Odesa: BAKHVA.

2. *Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)* [online] Available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_199. [Accessed 25 February 2017]. Title from the screen.

3. *During the ATO 21 minors were killed – Poroshenko. Center for Human Rights Information*. [online] Available at: https://humanrights.org.ua/material/za_chas_ato_zagynuv_21_nepovnolitnij_vijskovos_luzhbovec_poroshenko. [Accessed 25 February 2017]. Title from the screen.

4. Tacit, K. (1993). *On the origin of the Germans and the location of Germany*, Vol. 1. Moscow.

5. Myshanych, O.V. ed. (1989). *Russian chronicles*. Translated from Old Russian by L. Makhnovets. Kyiv: Dnipro.

6. *Week of war*. (1915). *Rodyna (prylozhenye k zhurnalu)* [*Homeland (appendix to the magazine)*], no, 11, p. 4.

7. *On ratification of the ILO Convention No.182 On the Prohibition and Immediate Action for the Elimination of the Worst Forms of Child Labor* (1999, June 17). (2000). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [*Information from the Verkhovna Rada of Ukraine*], no. 48, art. 412.

8. *Proceedings No. 1-kp / 235/256/16, Unique unique No. 235/9951/15-k, Verdict of the Krasnoarmeysk district court of Donetsk region on April 20, 2016* [online] Available at: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57287047>. [Accessed 23 February 2017]. Title from the screen.

9. Pshenichnaja, A.V. (2015). *Problems of ensuring the rights of the child in conditions of armed conflict: modern challenges for the Ukrainian authorities*. *Zakon i zhizn* [*Law and Life*], no. 5/4, pp. 77–81.

10. Semenov, V.F. ed. (1950). *Salic law*. Translated by N.P. Gracianskij. Moscow: an exemplary printing house named after Zhdanov.

11. Sergienko, M.E. (1964). *The life of ancient Rome. Essays on life*. Moscow, Lenigrad: Nauka.

12. Sribniak, I. (2010). Janicharsky Corps of the Ottoman Army (1362 – the end of the seventeenth century). *Ukraina v Tsentralino-Skhidnii Yevropi [Ukraine in Central and Eastern Europe]*, issue 9–10, pp. 26–41.

13. Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Participation of Children in Armed Conflict: Ratified with a statement by Law No. 1845 IV of June 23, 2004. (2004). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Information from the Verkhovna Rada of Ukraine]*, no 38, art. 476.

14. Froissart, J. (2012). *The Chronicles of 1340–1350*. Translated by M.V. Anikeev. St. Petersburg: RHGA; Juventa.

15. Shherbinin, P.P. (2015). Children's daily routine during the First World War of 1914–1918: monography. Tambov.

16. *A Source Book for Medieval History: Selected Documents Illustrating the History of Europe in the Middle Age*. (1905). New York: Scribners.

17. Marten, J. ed. (2002). *Children and War: A Historical Anthology*. New York: New York University Press.

18. Kucherenko, O. (2011). *Little Soldiers: How Soviet Children Went to War, 1941–1945*. Oxford: Oxford U.P.

19. *The Paris Principles. Principles and Guidelines on Children Associated with Armed Forces or Armed Groups* [online] Available at: <http://www.unicef.org/emerg/files/ParisPrinciples310107English.pdf>. [Accessed 20 February 2017]. Title from the screen.

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

УДК 316.648

Горський Сергій Віленович
кандидат соціологічних наук, доцент,
Київський національний університет культури і мистецтв
Київ, Україна,
Doc5812@bigmir.net

СУЧАСНЕ МІСТО ЯК ВІРТУАЛЬНЕ СЕЛО

Метою даної статті є спроба теоретичного аналізу впливу глобалізаційних процесів на сучасне місто. Для досягнення поставленої мети в роботі використовуються такі методологічні прийоми як: аналіз публікацій класиків соціології та матеріалів сучасних досліджень з питань глобалізаційних процесів; аналітичний метод, який передбачає встановлення ступеня розробленості досліджуваної тематики, перш за все у вітчизняній науці; системний метод, спрямований на вивчення наукових джерел і метод порівняльного аналізу. У статті робиться висновок, що місто традиційно розбудовувалося з дотриманням професійної і політичної стратифікації, тому місце проживання часто було визначальним у професійній стратифікації особистості. За результатами дослідження, можна зробити наступні висновки. Під впливом глобалізаційних процесів руйнуються старі механізми ідентичності особистості, а покоління виявляються розірваними новими відносинами. Відбувається зворотній процес, а точніше процес по спіралі, від суспільних відносин до общинних. Місто перетворюється на сукупність віртуальних сіл, які формуються на нових общинних зв'язках.

Ключові слова: глобалізація, стратифікація, общинний зв'язок, суспільний зв'язок, місто, віртуальне село.

Horskyi Serhii, Candidate of Sociology, Associate Professor, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

Modern city as a virtual village

The main objective of this study is to analyze the impact of the globalization processes on a modern city concept. To achieve this goal there have been used several methodological approaches, such as: the analysis of the publications of the classics of sociology and the materials of modern studies on globalization; an analytical method aimed at study how deep the theme has been worked out, in particular, by the Ukrainian scientists; a system method directed at the research of the Ukrainian and foreign scientists thematic materials; and a method of comparative analysis. Traditionally the development of the city presupposed the observance of the professional and political stratification principles. That is why the place of residence was often considered to be the dominant feature of the individual professional

stratification. According to the results of the study, the following conclusions can be drawn. Under the influence of globalization processes, the old mechanisms of an individual identity are being destroyed, and generations are torn apart by new relationships. There appear a reverse process, or rather a spiral process, characterized by the movement from public to communal relations. The city is transformed into a complex of virtual villages, formed on the basis of new communal ties.

Key words: globalization, stratification, community-based ties, public ties, city, virtual village.

Горский Сергей Виленович, кандидат социологических наук, доцент, Киевский национальный университет культуры и искусств, Киев, Украина

Современный город как виртуальная деревня

Целью данной статьи есть попытка теоретического анализа влияния глобализационных процессов на современный город. Для достижения поставленной цели в работе используются такие методологические приёмы как анализ публикаций классиков социологии и материалов современных исследований по вопросам глобализационных процессов; аналитический метод, предполагающий установление степени разработанности исследуемой тематики, прежде всего в отечественной науке; системный метод, направленный на изучение научных источников и метод сравнительного анализа. В статье делается вывод, что город традиционно строился с соблюдением профессиональной и политической стратификации, поэтому место проживания часто было определяющим в профессиональной стратификации личности. По результатам исследования, можно сделать следующие выводы. Под влиянием глобализационных процессов разрушаются старые механизмы идентичности личности, и поколения оказываются разорванными новыми отношениями. Происходит обратный процесс, а точнее процесс по спирали, от общественных отношений к общинным. Город превращается в совокупность виртуальных сел, которые формируются на новых общинных связях.

Ключевые слова: глобализация, стратификация, общинная связь, общественная связь, город, виртуальное село.

Вступ. Глобалізація вносить суттєві зміни у відносини особистостей. Змінюється розуміння і сприйняття простору, що вимагає переосмислення самоідентифікації. Глобалізація формує новий механізм суспільних зв'язків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній світовій науковій літературі питанню глобалізації присвячена велика кількість публікацій, включаючи роботи таких авторів як Френсіс Фукуяма, Пітер Ворслі, Поль Рікер, Томас Фрідман, Юваль Ной Харари, Самір Амін та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на значну кількість наукових публікацій з питань глобалізації,

низка теоретико-методологічних та науково-практичних проблем впливу процесу глобалізації на соціальну сферу залишається малодослідженою. Зокрема, не з'ясовано роль глобалізації на процес формування соціальних зв'язків.

Мета статті полягає в аналізі змін, які відбуваються під впливом глобалізації в системі стратифікації та ідентифікації особистості, дослідженні утворення нового рівня соціокультурних взаємодій, який не залежить від локальних культурних, нормативних та ін. умов.

Виклад основного матеріалу. Сучасне місто змінюється під впливом глобалізаційних процесів і опиняється в центрі уваги соціологів. Суттєвих змін зазнає в першу чергу механізм ідентифікації особистості. Як зазначає Е. Гідденс, «помилково вважати, що глобалізація стосується лише великих систем на кшталт світового фінансового порядку. ... Вона також стосується феномена «ось тут», що впливає на інтимні і персональні сторони нашого життя» [2, с. 14]. Поява міста, в свій час, була наслідком, в першу чергу, розподілу праці. Міста розбудовувалися з дотриманням професійної і політичної стратифікації. Головний принцип «де живу там працюю», «де народився там згодився». Місце народження часто було визначальним не тільки в релігійній, але і в професійній стратифікації особистості.

Місто своєю розбудовою відтворювало структуру суспільства – владний квартал, торгівельний район, робітниче передмістя. Будь-яке переміщення за межі проживання, в кращому випадку, не схвалювалося, в гіршому – каралося, адже розглядалося як зазіхання на суспільно визначений механізм стратифікації. Навіть великий філософ-гуманіст Томас Мор у своїй праці «Утопія» закликав, усіх хто спробує без життєвої потреби та дозволу залишати своє місто, оголошувати злочинцем. «Але якщо хтось самовольно, без дозволу правителя, виїхав за межі своєї області, то пійманого чекає ганебна кара» [3, с. 67].

За місце народження людина отримувала не тільки громадянство, але дуже часто це обумовлювало вибір її професії. Передача професійного досвіду формувала професійні династії. Людина, по суті, навідь не отримувала професію вона народжувалася в професії, яку отримувала у спадок. Передача професійного досвіду була тривалим процесом, тому часто відбувалася в межах сім'ї. Процес глобалізації торкнувся сфери професійної освіти. Знання перетворилися в самостійний товар, а товари не мають кордонів. Ми обираємо професію так само як будь-який товар. Формується ринок професійних знань, що стимулює збільшення кількості інформації, яку намагаються перетворити в товар, який починає жити власним життям. Це, в свою чергу, стимулює появу нових професій і швидке їх заміщення. Тривале навчання стає ризикованою справою. Суспільство не дає гарантій, що професія, якою тривалий час оволодівав, завтра не зникне. Автоматизація виробництва створює умови

прискороного навчання і професійної мобільності. Принцип «все життя – навчання» змінює свій зміст. Якщо раніше це означало постійне вдосконалення професійних навичок своєї професії, то тепер це означає готовність до змін.

Класик німецької соціології Фердінанд Тьонніс стверджував, що люди в місті об'єднуються на підставі суспільного (*gesellschaftliche*) зв'язку, який базується на раціональному обміні. Зв'язок має речову природу і характеризується протилежно спрямованими зусиллями співучасників. Може виникати такий зв'язок між незнайомими між собою людьми, завдяки свідомому рішенню сторін. Суб'єктами можуть бути як індивіди, так і групи, колективи. Головний сенс цього зв'язку полягає в усвідомленні користі одного для іншого. «Суть всіх цих відношень і зв'язків виявляється в усвідомленні користі та цінності, яка притаманна, може або буде надана однією людиною іншій і яку цей інший знаходить та усвідомлює», – писав Ф. Тьонніс – «відношення цього типу мають, відповідно, раціональну структуру» [5, с. 464]. Крім цього зв'язку він виділяв, ще зв'язок першого типу – обшинний (*gemeinschaftliche*), який є основою формування села. В основі цього зв'язку лежать емоції та почуття духовної близькості. Сюди Ф. Тьонніс включав наступні типи відносин: «1. Родові відношення. Природньо, до таких в першу чергу відносяться відповідно родові, або кровні відносини. 2. Відносини «сусідства», які проявляються спільним помешканням, притаманні шлюбному та у вузькому сенсі слова сімейному житті, хоча і мають більш широкий зміст. 3. Відносини «дружба», базуються на усвідомленні духовної близькості та спорідненості, у наслідок цього усвідомлення воно стає постулатом або основою будь-якого виду спільного життя; вони отримують виняткове соціальне значення, коли усвідомлюються як спільна релігійна приналежність, як община» [5, с. 464].

Ці два типи зв'язків – суспільний та обшинний – покликані не тільки пояснювати відносини людей один до одного, але й ставлення людини до суспільства. В общині соціальне ціле є первинне часткам, які органічно підбираються для доповнення цілого. У суспільстві, на думку Ф. Тьонніса, соціальне ціле є наслідком механічного поєднання частин.

Розвиток домінування раціональності, на думку Ф. Тьонніса, визначає суспільний розвиток від общини до суспільства. «Становлення раціональності є становлення суспільства, яке розвивається частково у згоді з общиною як початковою або, принаймні, більш старою формою з проживання, частково в суттєвому протиріччі з нею, – стверджує Ф. Тьонніс, – ... і застосовуючи покладений в основу цього підходу спосіб міркування до аналізу будь-якого історичного стану, а також і до розвитку соціального життя в цілому принаймні остільки, оскільки цей розвиток іде від общини до суспільних форм і змістів» [6, с. 465].

У традиційних спільнотах, які аналізував Ф. Тьонніс, соціальна близькість і стратифікація була пов'язана з близькістю просторовою, в

безпечних і комфортних рамках якої формувалися звичні норми поведінки, рольові правила, системи цінностей, що забезпечують комфортне і безпечне існування, єдність. Відстані, на подолання яких потрібні великі проміжки часу, обумовлювали принципові зміни базових основ соціального буття, тому те, що знаходилося «далеко», було пов'язане з небезпеками, скасуванням звичних норм життя, «там» в інших умовах жили «інші» люди і були потрібні ін. способи адаптації до них. Комунікація з представниками далеких країн, по суті, була комунікацією з представниками ін. світів, вимагала принципових змін звичних форм соціальних взаємодій. Відстань у тих умовах виступала, як в якості охорони норм, так і в якості основи стратифікації.

Поява технічних можливостей швидкого подолання географічного простору і передачі інформації в режимі реального часу в кін. ХХ ст. зумовили формування нової соціальної системи стратифікації. Найважливішим соціальним наслідком глобальної просторової рухливості є утворення такого рівня соціокультурних взаємодій, який не залежить від простору, точніше від локальних культурних, нормативних та ін. умов.

Глобалізація насамперед чергує руйнує кордони і не тільки між країнами. У свій час Френсіс Фукуяма писав: «Світ інтегрується завдяки розвитку технології, торгівлі й інвестиціям, завдяки обміну думками, який стимулює економічне зростання і створює підвалини для поширення демократії» [4, с. 36]. Мобільність просторова і соціальна стає головною ознакою сучасного світу. Руйнуються класичні системи стратифікації суспільства. Формуються механізми, які дозволяють самостійно вибирати для себе життєві орієнтири в різних контекстах, які також виявляються не попередньо заданими, а вільно обраним рішенням. Ідентичність особистості перестає бути чимось визначеним і затвердженим через систему стабільних соціальних ролей і статусів. У значній мірі ідентичність стає продуктом власного вибору і власного міфотворення особистості, самостійного і вільного вибору. Людина сама визначає ким вона хоче бути.

Ідентичність особистості вже не так міцно прив'язана до характеру праці, освіти чи місця проживання. Навіть гендерна і вікова стратифікація перестають суттєво впливати на формування особистості.

Відбувається не тільки «звільнення від простору» і пов'язаних з ним обмежень, а від суспільно прийятих механізмів стратифікації.

Але таке звільнення в сучасному глобальному світі має зворотний бік, це посилення невизначеності, ризиків, відповідальності за власні дії. Будь-яка свобода – це відповідальність за прийняте рішення, тривога від очікування результату, який залежить від обраного ним же самим способу життя та ідентичності. Людина знову стає зовсім незахищеною, як зазначає З. Бауман, «різке зниження, якщо не повна втрата контролю індивідів над процесами та подіями, що впливають на їх долю. Події в світі носять квазістихийний,

непередбачений, спонтанний та випадковий характер» [1, с. 152]. Колись людина була незахищена від природних стихій, тепер це наслідок асиметрії відповідальності, колективної та особистої. У сучасному суспільстві колективна відповідальність скорочується, як шагренева шкіра, натомість особиста зростає.

Як протидія цьому, як самозахист починають відроджуватися в суспільстві, на новому рівні, обшинні зв'язки. «Глобалізація, – як зазначає Е. Гіденс, – є причиною відродження локальних культурних ідентичностей у різних частинах світу» [2, с. 15].

Відбувається кореляція обшинного зв'язку особливо у відносинах – «сусідство», де раніше суттєву роль відігравала просторова відстань. Тепер просторова відстань не зникає, а перетворюється у віртуальну величину. Ми самі, суб'єктивно визначаємо поняття «тут» і «там», «далеко» і «близько». Це призводить до утворення нової обшини, нового віртуального села, яке може об'єднувати людей, які можуть бути територіально розпорощеними, але соціально єдиними. З'являються нові села (соціальні групи) без обов'язкової територіальної прив'язки. І якщо Ф. Тьонніс, вважаю що відносини між людьми будуть розвиватися на підставі поступового переходу від обшинних відносин до суспільних, які поступово будуть домінувати, то тепер відбувається зворотній процес, а точніше процес по спіралі, від суспільних відносин до нових обшинних. Місто перетворюється на сукупність віртуальних сіл, які формуються на нових обшинних зв'язках.

Таким чином, в якості **висновку** зазначимо, що для кожного члена суспільства є особливо важлива групова ідентичність як представника певної віртуальної спільноти, а не приналежність до певного політичного класу чи професійної групи. Саме зараз під впливом глобалізаційних процесів руйнуються старі механізми ідентичності особистості, а покоління виявляються розірваними новими відносинами. Відбувається черговий перехід до нового принципу суспільства, де особа отримує спрощені механізми ототожнення себе з певною статусною групою. І не важливо, чи є територіальна близість між членами цих груп, головне – відчуття спорідненості, що виступає певною передумовою «віртуальності» цих груп.

Список використаних джерел:

1. Бауман З. Индивидуализированное общество: пер. с англ. / З. Бауман ; под ред. В. Л. Иноземцева. – Москва: Логос, 2005. – 390 с.
2. Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / Е. Гіденс. – Київ: Альтерпрес, 2004. – 100 с.
3. Мор Т. Утопія: пер. з лат. / Т. Мор // Утопія. Місто Сонця / Т. Мор, Т. Кампанелла ; вступ. слово Й. Кобова, Ю. Цимбалука ; передм. Й. Кобова. – Київ: Дніпро, 1988. – С. 16–114. – (Серія: Вершини світового письменства; Т. 63).

4. Фукуяма Ф. Глобалізація безконечна / Ф. Фукуяма // Ї: незалежний культурологічний часопис. – Львів, 2000. – № 19. – С 36–42.
5. Tonnies F. Die Entstehung meiner Begriffe Gemeinschaft und Gesellschaft / F. Tonnies. – Koln: Z. Soziologie, 1955. – Jg. 7 (№ 3).
6. Tonnies F. Sziologische Studien und Kritiken, Jena / F. Tonnies. – 1923, Bd 1.

References:

1. Bauman, Z. (2005). *Individualized society*. V.L. Inozemtceva ed., translated from English. Moscow: Logos.
2. Giddens, A. (2004). *Runaway world: how globalization is reshaping our lives*. Kyiv: Alterpres.
3. Mor, T. (1988). *Utopia. The City of the Sun*. Translated from Latin. Kyiv: Dnipro, pp. 16–114.
4. Fukuyama, F. (2000). Globalization is endless. *Yi: nezalezhnyi kulturolohichnyi chasopys* [*“Yi” an independent cultural journal*], no. 19, pp. 36–42.
5. Tonnies, F. (1955). *Die Entstehung meiner Begriffe Gemeinschaft und Gesellschaft*. Koln: Z. Soziologie, Jg. 7 (№ 3).
6. Tonnies, F. (1923). *Sziologische Studien und Kritiken*, Jena.

ТЕНДЕНЦІ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ

УДК 35-02.21/22-043

Дорошенко Володимир Сергійович
кандидат історичних наук, доктор економіки,
Національна академія державного управління
при Президентові України,
Київ, Україна,
valvasfed93@gmail.com

ТЕНДЕНЦІ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ

Мета даної статті – розкрити характерні ознаки та особливості процесу інституціоналізації соціальної політики європейських країн. Її новизна полягає в тому, що вперше у вітчизняній дослідницькій літературі комплексно розглядається сутність теоретичних концепцій та інституціональних утворень у сфері соціальної політики на базі вивчення іноземних держав, що забезпечує розширення простору інституціонального аналізу, кращому розумінню соціальної структури суспільства. Такий підхід сприяє розумінню соціальної політики як суспільного інституту, формування та розвиток якого є результатом функціонування усієї системи суспільних відносин, що дає змогу розглядати соціальну політику як складну, багатоаспектну еволюційну систему. При підготовці даного матеріалу були використані такі методи як аналіз, синтез, індукція, дедукція, типологізація, екстраполяція, моделювання, а також еволюційний, порівняльний, системно-історіографічний підходи. До головних результатів і висновків даного дослідження належать наступні. Йдеться, перш за все, про те, що досягнення стратегії зростання сучасної цивілізованої країни повинні головним чином стимулювати соціальний прогрес, що має супроводжувати законодавством для надійного забезпечення прав людей. Соціальна політика ЄС розробляється і реалізується на двох рівнях – загальносоюзному і в межах національних держав. Саме тому використовуються терміни «соціальна політика ЄС» і «національна соціальна політика» певної країни. Глобалізаційні тенденції прискорюють процеси уніфікації національних моделей соціальної політики. У той же час незмінним у спільній політиці ЄС залишається усвідомлення того, що синергетичні соціальна справедливість і соціальний захист можуть позитивно впливати на економічний розвиток країн. Важливе значення має концепція універсалізму, яка пов'язана з перерозподілом ресурсів серед усіх членів суспільства і практикується як фундаментальний принцип соціальної політики. Універсалістська модель добробуту скандинавських країн часто називається «соціал-демократичною моделлю». Акцентується увага на маргінальному й інституціональному підходах у галузі

соціальної політики. Ознаки маргінальної політики – невелика частка ВВП для соціальної сфери, незначна роль програм із запобігання бідності, надмірне використання диференційованої соціальної політики. Типовими для інституціональної моделі соціальної політики є велика частка ВВП для соціальної сфери, суттєва роль заходів із запобігання бідності. Суттєвим є той факт, що інституціоналізація соціальних прав робітників була зворотним пунктом у визначенні їх громадянства і соціальності. Соціальні права, які отримали робітники, стали важливим чинником процесу модернізацій суспільства, в якому як чоловік, так і жінка змогли порвати із застарілим і патерналістським соціальним порядком.

Ключові слова: інституціоналізація, соціальна політика, концепція універсалізму, держава добробуту.

Doroshenko Volodymyr, Candidate of Historical Sciences, Doctor of Economics, National Academy of Public Administration under President of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Tendencies of institutional transformations of social politics in European countries

Main objective of the article is to investigate traits of the institutional process in social politics of the European countries, which compiled an advanced experience in this aspect. Relevance of the study is accounted by the fact that for the first time in the Ukrainian scientific literature the complex research is used as to the essence of social politics concepts and institutional formations on the basis of foreign historiography providing the institutional analysis broadening. Such an approach contributes to perception of social politics as a public institution, which formation and development are predetermined by the public relations whole system functioning, which enables to evaluate a social politics as a complex, multilateral evolutionary system. Given research is based on such methods as analysis, synthesis, deduction, modeling, as well as on evolutionary, comparative, and system approaches. The main results of the study include the following conclusions. Firstly, it is stated that the achievements of the modern civilization development strategy stimulate social progress, which is to be provided by a certain legislation to guarantee human rights. Social politics of the EU is worked out and realized on two levels – all-union and within the framework of national states. That's why the article used such terms as "social politics of EU" and "national social politics of a certain country". Rather significant is the concept of universalism dealing with distribution of resources among all members of a society and been interpreted as a fundamental principle of social politics. An accent is made on marginal and institutional aspects in the field of social politics. It should be especially noted that the workers social rights institutionalization was a turning point in determining their citizenship and socialization. Social rights got

by the workers, became an important factor of the society modernization, in which both men and women got rid of a routine and paternalistic social order.

Key words: institutionalization, social politics, concept of universalism, welfare, state.

Дорошенко Владимир Сергеевич, кандидат исторических наук, доктор экономики, Национальная академия государственного управления при Президенте Украины, Киев, Украина

Тенденции институциональных трансформаций социальной политики в Европейских странах

Цель данной статьи – раскрыть характерные признаки и особенности процесса институционализации социальной политики европейских стран. Ее новизна заключается в том, что впервые в отечественной исследовательской литературе комплексно рассматривается суть теоретической концепции и институциональных образований в сфере социальной политики на базе изучения иностранных государств, обеспечивает расширение пространства институционального анализа, лучшему пониманию социальной структуры общества. Такой подход способствует пониманию социальной политики как общественного института, формирование и развитие которого является результатом функционирования всей системы общественных отношений, что позволяет рассматривать социальную политику как сложную, многоаспектную эволюционную систему. При подготовке данного материала были использованы такие методы как анализ, синтез, индукция, дедукция, типологизация, экстраполяция, моделирование, а также эволюционный, сравнительный, системно-историографический подходы. К главным результатам и выводов данного исследования относятся следующие. Речь идет, прежде всего о том, что достижение стратегии роста современной цивилизованной страны должны главным образом стимулировать социальный прогресс, должен сопровождать законодательством для надежного обеспечения прав людей. Социальная политика ЕС разрабатывается и реализуется на двух уровнях – общесоюзном и в пределах национальных государств. Именно поэтому используются термины «социальная политика ЕС» и «национальная социальная политика» определенной страны. Глобализационные тенденции ускоряют процессы унификации национальных моделей социальной политики. В то же время неизменным в общей политике ЕС остается осознание того, что синергетическая справедливость и социальная защиты могут положительно влиять на экономическое развитие стран. Важное значение имеет концепция универсализма, которая связана с перераспределением ресурсов всех членов общества и практикуется как фундаментальный принцип социальной политики. Универсалистская модель благосостояния скандинавских стран часто

ТЕНДЕНЦІ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ

називається «соціал-демократическою моделлю». Акцентується увага на маргінальному і інституціональному підходах в області соціальної політики. Признаки маргінальної політики – невелика частка ВВП для соціальної сфери, незначительна роль програм по запобіганню бідності, надмірне використання диференційованої соціальної політики. Типичними для інституціональної моделі соціальної політики є велика частка ВВП для соціальної сфери, суттєва роль заходів по запобіганню бідності. Суттєвим є той факт, що інституціоналізація соціальних прав робітників була зворотним пунктом в визначенні їх громадянства і соціальності. Соціальні права, отримали робітники, стали важливим фактором процесу модернізації суспільства, в якому як чоловік, так і жінка змогли порвати з застарілим і патерналістським соціальним порядком.

Ключові слова: інституціоналізація, соціальна політика, концепція універсальності, держава благополуччя.

Вступ. Упродовж кількох десятиліть в Європі формувалася узгоджена сукупність теоретичних концепцій та інституціональних структур соціальної політики, склалася чітка і ефективна система соціального забезпечення та соціального захисту, принаймні в межах Європейського Союзу, що є впливовим чинником у сфері міжнародних відносин.

Мета його соціальної політики – мінімізація та, в кінцевому рахунку, ліквідація нерівності, яка в найбільш гострих формах проявляє себе на європейському просторі. З метою сприяння вирішенню цього завдання у 1961 р. було засновано Європейський соціальний фонд, який опікувався створенням нових робочих місць, допомогою працівникам у зміні видів і місць роботи. Слід зауважити, що Європейський Союз здійснює зусилля із покращення соціальних умов не лише за рахунок фінансового ресурсу, який сам по собі не в змозі подолати негаразди, спричинені недостатнім розвитком або економічним спадом. Йдеться про те, що досягнення стратегії зростання повинні, в першу чергу, стимулювати соціальний прогрес, що має супроводжуватися законодавством для надійного забезпечення мінімальних прав людей.

Мета статті – висвітлити тенденції інституціональних перетворень у галузі соціальної політики в європейських країнах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розкриттю цієї проблеми присвятили свої наукові роботи такі автори як К. Віланд, Д. Гадсон, Г. Даунелл, С. Дуглас, Г. Йоахім, С. Левицькі, Дж. Найт, А. Шоттер та ін.

Виклад основного матеріалу. Суттєву роль у вирішенні вищезначених питань відіграють освіта і культура. ЄС запроваджує програми сприяння обмінами в освіті для надання можливості молоді навчатися за кордоном,

ТЕНДЕНЦІ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ

підвищувати кваліфікацію, вивчати іноземні мови, брати участь у спільних заходах з учбовими закладами в ін. країнах.

Слід мати на увазі, що розробляється і реалізується соціальна політика ЄС на двох рівнях – загальносоюзному і в межах національних держав. Саме тому в науковій літературі і на практиці зустрічаються та паралельно використовуються терміни «соціальна політика ЄС» і «національна соціальна політика» (певної, конкретної країни). Часом вони досить істотно відрізняються змістовним наповненням, більш-менш чітко вираженою історико-культурною специфікою, що утруднює їх співставлення та порівняння. При цьому національні відмінності у процесі розроблення та реалізації (або адмініструванні) соціальної політики ЄС в цілому посилюються зі вступом до співтовариства нових держав. Але, з одного боку, глобалізаційні тенденції прискорюють процеси зближення, уніфікації національних моделей соціальної політики, а з другого – незмінним у спільній політиці ЄС залишається усвідомлення того, що синергетичні соціальна справедливість і соціальний захист можуть позитивно впливати на економічний розвиток країн, як і останній має сприяти їх соціальному вирівнюванню. Тому щоб зрозуміти сутність і водночас національно-державне розмаїття соціальної політики ЄС, належить, насамперед, проаналізувати її витoki та основні етапи формування.

Справедливим буде відзначити, що саме Німеччині належить першість у започаткуванні соціальної політики як важливого складника державного управління. Ініційовані канцлером О. фон Бісмарком законодавчі акти оформилися у 1896 р. у перший в європейській історії національний громадянський Кодекс, базовими ідеями якого були робітниче страхування та соціальна справедливість. Уже тоді політики, які стояли на чолі цієї держави, розуміли суспільне призначення соціальної політики: «Ми маємо національні традиції милосердя, утверджуємо гідні стандарти життя, які добре узгоджуються з європейськими ідеями гуманізму і поваги до людини незалежно від її статусу та матеріального добробуту» (слова Вільгельма I, імператора Німеччини 1881 р.) [6, с. 196].

Відзначимо, що у ФРН функціонує своя, специфічно німецька модель соціальної політики, найпомітнішими ознаками якої є:

- обов'язкове солідарне (з участю роботодавців, найманих працівників та держави) соціальне страхування (забезпечує дві третини соціальних витрат);
- активна участь недержавних, неприбуткових, приватних інститутів у соціальному захисті та підтримці населення;
- динамічність, тобто спроможність держави швидко і адекватно реагувати на зміни, що відбуваються в країні і на європейському континенті в цілому.

ТЕНДЕНЦІ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ

Втілені у цій моделі принципи організації та функціонування соціальних програм служать підставою для виокремлення її у самостійну модель, яку можна назвати змішаною, корпоративістською.

Велика Британія має іншу історію соціальної політики і, відповідно, іншу її модель. Цікавою з методологічної точки зору уявляється концепція універсалізму, яка пов'язана, в першу чергу, з перерозподілом ресурсів серед всіх членів суспільства, і в фаховій літературі трактується як фундаментальний принцип соціальної політики. У післявоєнні десятиліття, зазначається в роботах деяких вчених, концепція інституціоналізму широко використовувалася в тому ж значенні, що й універсалізм, який, на їх думку, є головним принципом реформування у сфері соціальної політики північних країн європейського регіону.

Одним із досягнень в цьому напрямку стало те, що їм вдалося охопити соціальним страхуванням усе населення. Забезпечуючи йому можливість універсального користування різного роду соціальними послугами, північні європейські країни в подальшому змогли досягти соціальної солідарності, рівності між класами, а також, що було не менш важливим, між жінками і чоловіками.

Промовистою у цьому контексті була відома доповідь лорда У. Беверіджа (перед палатою обшин англійського парламенту, 1942 р.), в якій він висловив ідею нового соціального порядку, «держави добробуту» шляхом забезпечення мінімальної допомоги пристарілим, безробітним, матерям і хворим. Згідно з доповіддю, всім громадянам слід сприяти створенню соціальної страхової системи і всі вони будуть мати можливість користуватися правом на охорону здоров'я, отримання знань, харчування, житла.

Справедливість, як зазначалося у доповіді, буде проявлена і по відношенню до непрацюючих домашніх господарок. Рівні можливості доступу до соціальних благ оцінювалися як великий прогрес у порівнянні з довоєнним суспільством, в якому сім'ї, волонтерські організації були неспроможні ліквідувати хвороби, неосвіченість, злиденність, безробіття.

У. Беверідж категорично виступив за універсальний розподіл соціальних благ, підкреслюючи його важливість у зв'язку, як він висловився, з непередбаченою бідністю, яка загрожує усім [1, с. 9].

Дискусії щодо універсалізму, які мали місце в післявоєнній Великобританії, висвітили необхідність визначення трьох видів соціальної допомоги: для бідних, для працюючих і для всіх громадян. Оскільки концепція універсалізму більше використовувалася в політиці, ніж у науковій сфері, так і не було вирішено який різновид соціальної допомоги слід назвати універсальним.

Хоча досвід Великобританії має свої відмінності, багато в чому він віддзеркалив загальні тенденції, закономірності стосовно пом'якшення протиріч між робочим класом і буржуазією, між індустріальними робочими і фермерами,

ТЕНДЕНЦІ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ

а також відіграв певну роль у підвищенні положення народу до статусу громадян, що має суттєве значення для всіх західних країн.

Пріоритетне місце концепції універсалізму відведено у скандинавських країнах. Коли вони почали розбудовувати «державу добробуту» принцип універсалізму був фундаментальним у цьому процесі. Універсалістська модель добробуту скандинавських країн часто називається «соціал-демократичною» моделлю [3, с. 11].

У монографії «Демократична класова боротьба» дослідник В. Корпі спробував довести, що моделі маргінальної та інституціональної політики можуть розглядатися в якості двох полюсів. Типічні ознаки маргінальної моделі – це, наприклад, невелика частка ВВП для соціальної сфери, незначна роль програм по запобіганню бідності, надмірне використання диференційованої соціальної політики, вирішальна роль приватних організацій. У той же час типовими для інституціональної моделі соціальної політики є такі ознаки: велика частка ВВП для соціальної сфери, суттєва роль заходів із запобіганню бідності, виключне використання універсальної соціальної політики, незначна роль приватних організацій і фінансування, яке базується на податках [5, с. 191].

Згідно з класифікацією В. Корпі, універсалізм визначається як аспект інституціоналізму і відіграє особливу роль у розподілі ресурсів у суспільстві. Універсалістські заходи націлені на широкі прошарки населення, тоді коли диференціальні підходи зорієнтовані на підгрупи населення зі спеціальними потребами.

Розподіл між маргінальною та інституціональною моделями був домінуючою класифікацією з 50-х рр. XX ст. Згідно з першим підходом, соціальні інститути добробуту вступають в гру, коли такі структури як сім'я і ринок не спрацьовують. Згідно з другим – служби добробуту розглядаються як головні, як «перша лінія» функціонування індустріального суспільства. Г. Еспінг-Андерсен пише: «У контексті маргінальної моделі держава відіграє лише невеличку роль у розподілі суспільних благ. Вважається, що населення саме спроможне забезпечити свій добробут, а державі необхідно зробити лише незначний крок, у разі, коли звичайні канали забезпечення не спрацьовують. До таких каналів вони відносять сім'ю і ринок [3, с. 38].

Інституціональна модель започатковує принцип, згідно з яким усі громадяни повинні мати право на гідні стандарти життя, і що весь комплекс громадянських прав повинен бути їм безумовно гарантований. Інституціональна модель охоплює всіх громадян, а універсальним підходам на практиці надається перевага перед маргінальними.

Висновок, який роблять вчені, досліджуючи цю тему, полягає в наступному: широке використання принципу універсалізму є запорукою того,

ТЕНДЕНЦІ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ

що північні європейські демократії мають найбільш розвинуту систему добробуту, яка надійно гарантує соціальні права громадян.

Тому цілком зрозуміло, чому універсалізм проголошується кардинальною підвалиною модернізації соціальної політики в скандинавських країнах. Розповсюджуючи соціальне страхування на все населення (замість матеріальної компенсації тільки тим категоріям працюючих, які втрачають свої доходи), скандинавським країнам вдалося порвати з багаторічною традицією допомоги головним чином бідним верствам. Створюючи умови, в яких все населення має доступ до соціальних благ, ці країни ще більше сприяли утвердженню рівності і солідарності не тільки між класами, але і між жінками і чоловіками, що було для них не менш важливим і актуальним. Усе це дало підставу асоціювати модель добробуту в скандинавських країнах з універсалізмом.

Суттєвим є той факт, що інституціоналізація соціальних прав робітників на поч. ХХ ст., була зворотним пунктом у визначенні їх громадянства і соціальності. Соціальні права, які отримали робітники, стали важливим чинником процесу модернізації суспільства, в якому як чоловік, так і жінка змогли порвати із застарілим і патерналістським соціальним порядком. Поява сучасної країни добробуту в післявоєнній Європі, була тісно пов'язана з процесом зміни статусу громадянства. Головна ідея соціального громадянства була введена Т. Маршаллом в 1950 р., який аналізував відносини між класами, громадянами в контексті політичних, громадянських і соціальних прав. Він розглядав громадянина як члена суспільства. Одна із головних ідей теорії Т. Маршалла полягає в тому, що робочі у процесі завоювання політичних прав спроможні отримати соціальні права через здійснення політичної влади. Згідно з позицією Г. Еспінга-Андерсена, соціальна демократія – це домінуюча сила, яка стоїть за соціальними реформами і соціальними правами в скандинавських країнах (теорія владного ресурсу). Замість того, щоб перейматися дуалізмом між державою і ринком, між робочим і середнім класом, соціал-демократи започаткували державу добробуту, яка ввела для людей рівність стосовно користування найвищими стандартами (політика універсалізму), а не лише рівність у контексті мінімальних потреб (політика маргіналізму), яка проводилась повсюди. А це означає, що Швеція та інші скандинавські країни досягли на практиці в сфері соціального громадянства більше, ніж ін. країни [3, с. 28].

Потребує розгляду позиція, яку займають вчені жінки з приводу даної проблематики. Наприклад, дослідниця О. Гернес пише, що соціал-демократична гегемонія сконцентрувала свою увагу майже повністю на громадянині як на робітникові. Члени профспілки були до недавнього часу типовими соціал-демократичними громадянами. Соціал-демократичний громадянин – це

громадянин-робітник, чоловік, герой робітничого класу, який годую сім'ю. Його права, ідентичність і участь у суспільних справах визначаються його зв'язками з ринком праці і корпоративними структурами, які вирости навколо цих зв'язків. До недавнього часу жінки виступали, головним чином, у ролі громадянок-матерів, захищених і підтриманих патерналістичною державою. З одного боку, О. Гернес розуміє, що навіть у скандинавській країні добробуту перевагою користуються чоловіки-робітники, з іншого боку, вона висловлюється в тому плані, що така система державного устрою дає жінкам більше, ніж ін. політичні системи світу. «Я хочу заявити, пише дослідниця, що скандинавські демократії уособлюють державну форму, яка робить можливим перетворити їх на суспільства, дружні по відношенню до жінки [4, с. 15].

Дійсно, скандинавський досвід підтверджує, що соціальна солідарність та індивідуальна автономія можуть отримати законодавче оформлення через ідею універсального соціального громадянства. Це означає, що маргіналізовані та інші групи населення подібного гатунку (до них відносять і жінок), стали частиною соціального політичного контракту. Це також означає, що жінкам вдалося відвоювати подвійну роль: роль матері і робітниці. Було вкрай важливо, що жінки розширили свої соціальні права для того, щоб мати змогу доглядати маленьких дітей, пристарілих, хворих і непрацездатних членів суспільства. Втілення принципу універсалізму, що забезпечило стабільність доходів, надання соціальних послуг широким прошаркам населення, принесло велику користь жінкам, підвищивши їх статус у суспільстві.

Доцільно зазначати, що аграрна партія Фінляндії висловила позитивну оцінку універсалізму, намагаючись значно розширити доступ широких мас населення до соціальних благ, протидіючи волі соціал-демократів і консерваторів. У силу міцної політичної позиції аграрної партії, в Фінляндії універсалізм розповсюджений більше, ніж, наприклад, у Швеції, в тому сенсі, що мінімальна фінансова допомога (у зв'язку з доглядом за дітьми, хворобою) надається тим, хто не належить до категорії працездатних. З іншого боку, велика чисельність сільського населення змусила соціал-демократичну партію бути більш зацікавленою у використанні традиційних форм допомоги, ніж у впровадженні універсальної соціальної політики.

Ще одна проблема взаємозв'язку між соціал-демократією й універсалізмом обумовлена тим фактом, що процес його впровадження в історії соціальної політики супроводжувався трактуванням універсалізму з точки зору ліберальних, або консервативних принципів. Слід також нагадати, що і ліберальні і консервативні уряди із задоволенням використовували принцип універсалізму у сфері освіти.

Існує ряд обставин, які здійснили вплив на розвиток держави добробуту і призвели до вирішення соціальних проблем з позицій універсалізму. Деякі

ТЕНДЕНЦІ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ

дослідники зазначають, що більше всього від цього виграв середній клас. Навіть з економічної точки зору він не зміг би придбати соціальні послуги за ринковими цінами. Підкреслюється також той факт, що сучасні суспільства держав добробуту представляють собою своєрідні інтегровані психологічні механізми, через які започатковується відчуття єдності і солідарності.

Проблематика, яка висвітлюється, важлива ще й тим, що вона позиціонує середній клас. Зростання його чисельності, в певній мірі, – позитивний наслідок становлення розвитку держави добробуту, воно кардинальним чином змінило політичну конфігурацію. Відтепер більше не існує маси людей з низькими доходами з їх сподіваннями отримати відповідну допомогу від фінансових трансферів і публічних послуг. Як відзначається у дослідницькій літературі, не всі громадяни безумовно підтримують державу добробуту. Однак, це не дає підстав для припущень, що середній клас не підтримує універсальних програм добробуту. Навпаки, середній клас потребує захисту від соціальних ризиків, а також він зацікавлений в інвестиціях для дітей і в високоякісних соціальних послугах. І саме соціальні права і ефективні програми – це той шлях, за допомогою якого можна отримати бажані результати. Тому від функціонування держави добробуту більше всього виграє середній клас.

У державі з надійним і належно функціонуючим суспільним сектором саме середній клас має всі підстави підтримувати універсалізм. Але це, як зазначається, є одним із пояснень того, чому, наприклад, середній клас США проявляє обережність відносно до універсальних програм. Йдеться про те, що універсалізм потребує довіри громадян до громадян. Середній клас у силу своєї позиції в суспільстві може потерпати через глибокі зміни, наприклад, через можливу кризу в оточуючому середовищі, яка разом із сучасною економічною кризою може призвести до змін у соціальній структурі. Високо оплачувані робочі місця в індустріальній сфері можуть мати менше компенсаційних можливостей від нижче оплачуваних робочих місць у секторі послуг. Може змінитися і ментальний клімат: люди будуть більше сподіватися на безпеку, ніж на швидке економічне зростання. Соціальні права завдяки універсальним програмам можуть бути для громадян більш важливими, ніж вони є нині.

Як зазначають дослідники, головні переваги універсалізму – це результативність соціального управління, безумовна безпека для людей з низькими доходами, утвердження соціальної інтеграції і конкурентоздатність з економічною ефективністю. Однак, універсалізм не є панацеєю, він не може компенсувати цільовий соціальний захист і взаємні дії громадян.

Повертаючись до прикладу Королівства Швеції як однієї із найбагатших за рівнем життя країни, слід також зазначити, що мир (державна не знала війн понад 200 років), постійне оновлення високотехнологічного виробництва, широка мережа соціального забезпечення, поєднання монархічної форми правління з

ТЕНДЕНЦІ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ

соціал-демократичною формою урядування, забезпечують високі соціальні стандарти життя і суспільну стабільність. Тут саме центральний уряд займається розробкою, втіленням законодавства та соціальних програм, визначає стандарти з надання соціальних, медичних, освітніх послуг, регулює порядок отримання соціальних виплат. Але вирішальну роль у наданні соціальних послуг відіграють органи місцевої влади (понад дві третини).

Особливості шведської (або скандинавської) моделі соціальної політики полягають у її поширенні на все населення (а не лише на обездолених) і, відповідно, у солідарній участі всіх громадян у наповненні соціальних фондів, а також участі держави в ефективному перерозподілі коштів від забезпечених на користь менш захищених верств населення, з чим пов'язані високі податки на бізнес та систематичне зменшення різниці в рівнях життя та бідності.

Нині, зазнаючи негативних впливів глобалізації, Швеція демонструє спроможність ефективно долати труднощі, зберігаючи свій статус лідера в розробленні та здійсненні узгодженої соціальної політики Європейського Союзу.

Висновок. Таким чином, у країнах світу, перш за все, у Європі, створена потужна міжнародно-правова база, яка представляє собою оптимально стандартизовані параметри для формування політики цих держав щодо економічних, соціальних, культурних, політичних прав і свобод населення, успішного вирішення питань соціального забезпечення людей. Відповідно діють єдині принципи реалізації соціальної політики, які спрямовані на підтримання та покращення життєзабезпечення громадян.

Список використаних джерел:

1. Beveridge W. Social Insurance and Allied Services / W. Beveridge. – London: HMSO, 1942. – 21 p.
2. Esping-Andersen G. The Three Worlds of Welfare Capitalism / Esping Andersen, Gosta. – Cambridge: Polity Press, 1990. – 211 p.
3. Esping-Andersen Gosta Welfare States in Transition National Adaptations in Global Economies / Esping-Andersen. – London ; Thousand Oaks California: Sage, 1996, – 211 p.
4. Hernes H. Organizational Change and Temporality Bending the Arrow of Time. / H. Hernes, Shulz. – New York, 2014. – 187 p.
5. The Democratic Class Struggle Korpi, 1983. – P. 190–192.
6. Tunis Commitment [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.itu.int/wsis/docs2/tunis/off/7.html>. – Last access: 24.02.2018. – Title from the screen.

References:

1. Beveridge, W. (1942) *Social Insurance and Allied Services*. London: HMSO.
2. Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
3. Esping-Andersen, G. (1996). *Welfare States in Transition National Adaptations in Global Economies*. London Thousand Oaks California: Sage.
4. Hernes H. (2014). *Organizational Change and Temporality Bending the Arrow of Time*. Hernes and Shulz, N. Y.
5. *The Democratic Class Struggle Korpi*. (1983). pp. 190–192.
6. World Summit on the Informational Society. (2005). *Tunis Commitment*, [online] Available at: <http://www.itu.int/wsis/docs2/tunis/off/7.html>. [Accessed 24 February 2018]. Title from the screen.

© Дорошенко В. С., 2018

МОДЕЛІ АКТУАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЛЮДЕЙ СТАРШОГО ВІКУ У КРАЇНАХ ЗАХОДУ

УДК: 314.82

Кухта Мирослава Павлівна
кандидат соціологічних наук,
Київський національний університет культури і мистецтв,
Київ, Україна
miroslavakukhta@gmail.com

МОДЕЛІ АКТУАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЛЮДЕЙ СТАРШОГО ВІКУ У КРАЇНАХ ЗАХОДУ

У статті обґрунтовується необхідність розгляду досвіду подолання негативних наслідків старіння населення в країнах Заходу. Розвинені країни зіткнулися з проблемою старіння населення раніше країн, що розвиваються, зокрема й України. Моделі, що виробляються там, орієнтовані на актуалізацію соціального потенціалу людей старшого віку. Метою статті є аналіз переваг і недоліків моделей активізації соціального потенціалу людей старшого віку в країнах Заходу. Актуалізація внутрішнього соціального потенціалу старших людей може відбуватися за рахунок інституційних зусиль суспільства, або за рахунок зусиль самої групи. В оптимальному варіанті, ці два шляхи поєднуються. Проте, це відбувається лише у випадку першопочаткової доволі високої ресурсності самої групи – відповідного рівня здоров'я, матеріального забезпечення тощо, тобто збереження характеристик, притаманних групі середнього віку. У статті доводиться, що основна проблема, зокрема для українського суспільства, полягає у збереженні перспектив на кінцевому відрізку життєвого шляху. Її вирішення має бути зорієнтоване на профілактичний аспект програми активного старіння, оскільки у процесі старіння потрібні стратегії, спрямовані на покращення здоров'я та добробуту по досягненню старшого віку.

Ключові слова: соціальні ресурси, соціальний потенціал, теорії старіння, успішне старіння, активне старіння.

Kukhta Miroslava, Candidate of Sociology, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

Senior age people social potential actualization models in the countries of the West

The article grounds the need to consider the experience of overcoming the negative consequences of aging population in the countries of the West. Developed countries have faced the problem of population aging before the countries that are developing, including Ukraine. Models produced there are focused on the actualization of the older people social potential. The purpose of the article is to

analyze the advantages and disadvantages of the models aimed at the older people social potential activation in Western countries. The actualization of the internal social potential of the older people can take place due to the society institutional efforts, or through the efforts of the group itself. In the optimal variant, these two ways are combined. However, this happens only in the case of the initially higher resource of the group itself – the corresponding level of health, material security, etc. – that is, preserving the characteristics inherent in the middle-aged group. The article proves that the main problem, in particular for the Ukrainian society, is to preserve the prospects for the final segment of the life path. Its solution should be oriented towards the precautionary aspect of the active aging program, because in the course of aging, there is a need for the strategies aimed at improving health and well-being when reaching older age.

Key words: social resources, social potential, theories of aging, successful aging, active aging.

Кухта Мирослава Павловна, кандидат соціологічних наук, Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, Україна

Модели актуализации социального потенциала людей старшего возраста в странах Запада

В статье обосновывается необходимость рассмотрения опыта преодоления негативных последствий старения населения в странах Запада. Развитые страны столкнулись с проблемой старения населения раньше стран, что развиваются, включая Украину. Модели, производимые там, ориентированные на актуализацию социального потенциала людей старшего возраста. Целью статьи является анализ преимуществ и недостатков моделей активизации социального потенциала людей старшего возраста в странах Запада. Актуализация внутреннего социального потенциала пожилых людей может происходить за счет институциональных усилий общества, или за счет усилий самой группы. В оптимальном варианте, эти два пути сочетаются. Однако это происходит лишь в случае изначально довольно высокой ресурсности самой группы – соответствующего уровня здоровья, материального обеспечения и т. д. – т. е. сохранения характеристик, присущих группе среднего возраста. В статье доказывается, что основная проблема, в частности для украинского общества, заключается в сохранении перспектив на конечном отрезке жизненного пути. Её решение должно быть ориентировано на предупредительный аспект программы активного старения, поскольку в процессе старения нужны стратегии, направленные на улучшение здоровья и благосостояния по достижению старшего возраста.

Ключевые слова: социальные ресурсы, социальный потенциал, теории старения, успешное старение, активное старение.

Вступ. Соціальний потенціал на сьогоднішній час є головним ресурсом та передумовою соціального розвитку (адже не випадково індекс людського розвитку, що до 2013 р. носив назву «Індекс розвитку людського потенціалу» останнім часом слугує головним показником для оцінки та співставлення рівня життя, освіти та довголіття різних країн). Соціальний потенціал – сукупність характеристик співдіючих суб'єктів, що за певних умов, будучи актуалізованими, можуть стати ресурсом різнобічного, насамперед, соціоекономічного розвитку суспільства. Причому цей ресурс стосується і внутрішнього розвитку, тобто саморозвитку групи-носія потенціалу, і зовнішнього – розвитку за його рахунок решти соціальних груп [2].

Суттєве зміщення вікової піраміди у розвинених країнах світу в бік зростання питомої ваги старшого населення, не дозволяє закривати очі на необхідність їх фінансового та соціального забезпечення, а перспектива довшого професійного використання літніх людей, хоча б за рахунок відстрочення пенсійного віку, видається надто привабливою з багатьох позицій, аби нею нехтувати. У цьому плані дослідник С. Капіца вважає, що за сучасних умов інтенсифікації демографічного старіння, можливі два варіанти розвитку – стагнація, або зростання якості життя. Демографічні зміни, за ним, вимагають адаптації економічних і соціальних інститутів до нових умов [1, с. 90].

Використання соціальних ресурсів, таким чином, виступає пріоритетним напрямом у створенні програм соціального розвитку як такого, що не лише гарантує підвищення рівня життя, проте й відкриває можливості для самореалізації, і в цьому процесі провідну роль відіграє саме старше покоління – та соціально-вікова група, що здатна за рахунок набутого соціального потенціалу не тільки вирішувати власні внутрішньогрупові проблеми, а й виступати локомотивом для ін. вікових груп.

Метою статті, таким чином, виступає аналіз моделей активізації соціального потенціалу людей старшого віку в країнах Заходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день на Заході розглядаються окремі питання соціально-демографічного складу населення старшого віку, тривалість життя різних соціально-професійних груп старших, процес старіння та виходу на пенсію (Е. Россетом, П. Ласлетт, М. Янг та Т. Шуллер); зміни при переході від молодого до старшого віку (С. Ірвін); особливості вікової стратифікації (М. Райлі, М. Іонсон); особливості життя людей старшого віку (Р. Тейлор); старіння в сучасному світі (С. Мак Фаден); особливості комунікації старших людей (Дж. Ньюсбаум). Серед цілісних теорій, що виокремилися на Заході, можна назвати наступні:

– теорія субкультури для похилого віку, запропонована Е. Роузом, котрий вважає, що представники невеликих соціальних груп, що мають власну

субкультуру, більше взаємодіють один з одним, аніж з іншою частиною суспільства. Таким чином, люди, що збираються виходити на пенсію, об'єднуються на основі спільних інтересів;

– теорія роз'єднання, обґрунтована Б. Ньюгартеном та Дж. Розеном, стверджує невідворотність обмеження спілкування старіючої людини з іншими членами суспільства, тому що з виходом на пенсію змінюються її соціальні ролі та знижується дохід. Теорія була продовжена Е. Каммінгом та В. Генрі, котрі вказували, що роз'єднання (disengagement) є психосоціальним явищем, наслідком як природних змін в психіці старіючої людини, так і впливом на неї соціального середовища;

– теорія модернізації описує зміну становища похилих людей та ставлення до них як наслідку технізації і модернізації сучасного суспільства, внаслідок чого авторитет і значення їх досвіду значно впали;

– теорія геротрансценденції – обґрунтована Л. Торнстамом, який виділив особливий вид позитивного старіння (на основі теорій К. Юнга та Е. Еріксона). За ним, старіння людини включає потенціал для розвитку та розуміння нового погляду на життя, перехід з більш раціонального та матеріального погляду на світ до більш трансцендентного, що в підсумку супроводжується збільшенням задоволеності від життя [3].

Слід сказати, що наукові теорії, пов'язані зі старінням, на сьогоднішній день переорієнтувалися з суто теоретичних площин розгляду до розгляду можливостей практичної реалізації для стабілізації суспільного розвитку та зниження міжпоколінної напруженості в зв'язку з навантаженням на економічно активну молодь. Ці теорії мають назву успішного та активного старіння. На перший погляд, вони відображають оптимум використання можливостей старшого віку, проте тут існують і деякі неспівпадіння.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відправною точкою моделі успішного старіння є діяльність. До досягнення похилого віку люди повинні так керувати життям, щоб уникнути інвалідності та захворювань, і, таким чином, підтримувати психічні та фізичні можливості, що сприяють продуктивній і соціальній участі у суспільстві. Ключ до «успішного старіння» тут першопочатково бачився як продовження діяльності в літньому віці та збереження цінностей, характерних для людей середнього віку, що заперечують настання старості [10; 8; 14].

Концепція, створена понад 40 років тому П. Батлером, почала швидко набувати популярності після публікації статті Дж. Роу та Р. Кана в 1987 р., де стверджувалося, що старіння та захворювання – це різні процеси. Це був важливий крок, оскільки до тих пір дослідники старіння здебільшого зосереджувалися на уявленнях про втрату та занепад, причому самі хвороби бачилися похідними старіння. Учені розробили свою початкову модель

успішного старіння, куди включили три компоненти: низьку вірогідність захворювання та інвалідизації, пов'язаної з хворобами, високого рівня когнітивних і фізичних можливостей, а також активної взаємодії з навколишнім середовищем, зокрема в соціальній сфері [10].

У цій моделі, вважаємо, переоцінили поширеність людей похилого віку, що пройшли старість без хвороб, в той час, коли ряд досліджень показово свідчить, що досягнення старості без поганого здоров'я або інвалідності є виключенням [9]. «Успішний» означає, що є переможці та переможені, проте більшості геронтологів незручно маркувати когось як такого, що отримав негативні результати через його погане здоров'я» [12].

Процеси визначення та вимірювання успішного старіння були доволі проблематичними, оскільки пов'язувалися, насамперед, з тим, як люди старшого віку повинні старіти, а не з тим, з яких позицій вони самі виходять, щоб віднести себе до категорії «старіючих успішно» [5]. Наприклад, навіть якщо люди похилого віку хворіють або набувають інвалідності, вони не обов'язково починають відносити себе до тих, що старіють «не успішно».

Модель активного старіння наголошує на забезпеченні прав людей похилого віку щодо збереження здоров'я (зменшення витрат на охорону здоров'я та соціальну допомогу), продовженні термінів праці (зменшення пенсійних витрат), а також участі у суспільному та політичному житті. Проте, незважаючи на широке використання, поняття активного старіння не має чіткого загально визнаного визначення та зазвичай використовується для означення «все для всіх людей» [7]. Така неоднорідність у визначенні створює труднощі на шляху розробки та реалізації єдиної політики щодо старших, роблячи її більш диференціальною як на міжнародному, так і національному рівнях [11]. Незважаючи на цей недолік, поняття активного старіння широко використовується протягом останніх 10 років в Європі. Це пов'язано із зусиллями Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) та Європейської комісії (ЄК) [6].

Концепція активного старіння почала розвиватися в 90-х рр. з акцентом на зв'язок між діяльністю та здоров'ям. Вона з'явилася в той час, коли проблема глобального посилення призвела до демонтажу традиційної концепції життя, яка прирівнювала найстарішу фазу життя до бездіяльності [7]. Дискурс активного старіння зосереджується на заохоченні участі людей похилого віку в суспільстві та підкреслює компетенцію та знання, які мають люди похилого віку.

Подібно до успішного старіння, поняття активного старіння також не залишається без критики. Наприклад, деякі вчені звертають увагу на те, що процес ідеалізації активного та (успішного старіння) може стати контрпродуктивним та гнітючим. Існує небезпека того, що політики, що виробляють політику, переоцінюють фізичну активність, нехтуючи розумовими

МОДЕЛІ АКТУАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЛЮДЕЙ СТАРШОГО ВІКУ У КРАЇНАХ ЗАХОДУ

здібностями, і переоцінюють продуктивну модель активного старіння. Таким чином, необхідно залишати місце для альтернативного способу життя та визначення діяльності [7].

Замість того, щоб прирівнювати найстарішу фазу життя до періоду відпочинку, моделі активного та успішного старіння орієнтуються на чим довше забезпечення участі старших у суспільному виробництві. Проте, більш комплексне визначення активного старіння здається менш детермінованим як результатом, так і як процесом його досягнення. Це швидше концепція, аніж успішне старіння, що пропонує більший позитивний політичний потенціал, ніж ін. дискурси старіння [4].

Старіння перетворилося на центральну проблему європейської політики на поч. 90-х рр., коли ЄК створила «обсерваторію» для вивчення впливу національної політики на старіння. Перше проголошення на цьому рівні ключових елементів нового активного дискурсу зі старіння було позначено через проголошення Європейського року людей похилого віку в 1993 р. Було поставлено акцент на дискурсах гідності та включення людей похилого віку за допомогою заходів рівних можливостей. Проголошення ООН «Рік людей похилого віку 1999» – стало наступним великим кроком у розробці європейської програми дій щодо старіння населення, в якому висвітлювалася значна проблема, з якою стикається Європа.

У політичному документі «На шляху до Європи для всіх віків» було відзначено існування чотирьох проблем: зниження чисельності населення працездатного віку; витрати на пенсійні системи та державні фінанси; зростаюча потреба у догляді за людьми похилого віку; різноманітність ресурсів і ризиків людей похилого віку. Ці виклики, в свою чергу, привели Комісію до чотирьох політичних висновків:

- підвищити рівень зайнятості в Європі (шляхом сприяння безперервному навчанню, гнучким робочим механізмам та покращенню стимулів до роботи);

- поліпшити політику соціального захисту та змінити тенденції дострокового виходу на пенсію;

- підтримувати дослідження, пов'язані з політикою в галузі охорони здоров'я та догляду за старінням;

- розробляти політику проти дискримінації на робочих місцях і соціальної ізоляції [6].

Однак, незважаючи на значний потенціал цієї моделі старіння, її позиції згодом були звужені, бо зайнятість стала її основною спрямованістю. Це досить утилітарне бачення висуває потребу у «активізації» старших працівників для посилення економічного зростання.

В Україні проблема старіння останніми роками також загострилася. Поки що серед активних форм протидії негативним наслідкам цього процесу (що, по суті, є величезним досягненням суспільства та, водночас, великою загрозою для його економічного зростання) є збільшення пенсійного віку. Звісно, українські реалії відрізняються від західних хоча б тим, що у нас старіння має дещо інші детермінанти і переважно має вигляд старіння «знизу» – за рахунок високої смертності серед населення середнього віку, в той час як на Заході це старіння «зверху» – за рахунок підвищення тривалості життя. Водночас, ігнорувати досвід та стратегії, вироблені в розвинених країнах протягом десятиліть, не можна. У сучасній гонитві за ресурсами втрата активності значної і такої, що дедалі збільшується, частки населення як з соціальної, так і з економічної позицій, виступають марнотратством, яке неприпустиме для сучасного українського соціуму. То ж вітчизняним науковцям найближчим часом доведеться шукати аргументовану відповідь на цей виклик епохи.

Висновки. Справді, актуалізація внутрішнього соціального потенціалу старших людей може відбуватися за рахунок або ж інституційних зусиль суспільства, (в цьому випадку старша вікова група виступає об'єктом відповідних дотацій; однак щільно пов'язана з цим політика ескапізму щодо старих; по-перше, викликає спротив відносно стигм «зайвого тягаря» та «відчуженої непотрібності»; по-друге, не позбавляє старих політичного впливу і політичних прав; по-третє, у перспективі вимагатиме ще більших коштів на утримання цієї соціально вікової групи, чисельність якої зростає) або ж за рахунок зусиль самої групи. В оптимальному варіанті, ці два шляхи поєднуються. Проте це відбувається лише у випадку першопочаткової доволі високої ресурсності самої групи – відповідного рівня здоров'я, матеріального забезпечення тощо, тобто збереження характеристик, притаманних групі середнього віку.

Проблема, зокрема для українського суспільства, полягає у збереженні перспектив на кінцевому відрізку життєвого шляху. Її вирішення має бути зорієнтоване на профілактичний аспект програми активного старіння, оскільки в процесі старіння потрібні стратегії, спрямовані на покращення здоров'я та добробуту по досягненню старшого віку. Нова активна парадигма старіння, спрямована на полегшення збереження як фізичних, так і розумових здібностей, ґрунтується на наданні можливостей літнім людям працювати довше, а також забезпечити більш здорові та більш продуктивні роки після закінчення робочого життя.

Список використаних джерел:

1. Капица С. П. Демографическая революция и будущее человечества / С. П. Капица // В мире науки. – 2004. – № 4. – С. 90.
2. Кухта М. Соціальний потенціал старшого покоління як ресурс суспільного розвитку / М. Кухта // Габітус, Причорномор. наук.-дослід. ін-т екон. та інновацій. – 2017. – Вип. 4. – С 60–65.
3. Кухта М. Люди похилого віку очима експертів: труднощі та шляхи подолання життєвих негараздів / М. Кухта // Соціологія: теорія, методи, маркетинг: наук.-теорет. часоп. / Ін-т соціології НАН України, 2015 – № 4. – С. 119–133.
4. Barrett G. Narratives of (in) active ageing in poor deprived areas of Liverpool / G. Barrett, C. McGoldrick // International Journal of Sociology and Social Policy, 2013 – Vol. 33. – P. 347–366.
5. Chapman S. Theorizing about aging well: Constructing a narrative [Electronic resource] / S. Chapman // Canadian Journal on Aging, 2005. – Vol. 24. – P. 9–18. – Mode of access: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/15838822>. – Last access: 20.01.2018. – Title from the screen.
6. European Commission (EC). Towards a Europe for all ages [Electronic resource] // Promoting Prosperity and Intergenerational Solidarity. – Brussels, 1999. – Mode of access: http://ec.europa.eu/employment_social/social_situation/docs/com221_en.pdf/. – Last access: 20.01.2018. – Title from the screen.
7. Foster L. Active and Successful Aging [Electronic resource]: A European Policy Perspective / Liam Foster, Alan Walker // Gerontologist. – 2015. – № 55 (1). – P. 83–90. – Mode of access: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4986585/>. – Last access: 20.01.2018. – Title from the screen.
8. Havighurst R. Successful Ageing / R. Havighurst // Processes of aging: Social and psychological perspectives. – New York: Atherton, 1963. – Vol. 1. – P. 299–320.
9. Motta M. Successful aging in centenarians: myths and reality / M. Motta, E. Bennati L. Ferlito, M. Malaguarnera, L. Motta // Italian Multicenter Study on Centenarians (IMUSCE). – Arch. Gerontol. Geriatr. – 2005. – № 40 (3). – P. 241–251.
10. Rowe J. Human Ageing Usual and Successful / J. Rowe, R. Kahn // Science, 1987. – Vol. 237. – P. 143–149.
11. Sidorenko A. Active ageing in CIS countries: Semantics, challenges and responses [Electronic resource] / A. Sidorenko, A. Zaidi // Current Gerontology and Geriatrics Research, 2013. – Vol. 1. P. 10–11. – Mode of access: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3549383/>. – Last access 22.01.2018. – Title from the screen.

12. Strawbridge W. Active Aging and Successful Aging / W. Strawbridge // *Journal of Aging and Health*, 2002. – Vol. 24 (8). – P. 1279–1297.

13. Walker A. Active Ageing: A strategic policy solution to demographic ageing in the European Union / A. Walker, T. Maltby // *International Journal of Social Welfare*, 2012. – Vol. 17 – P. 117–130.

14. Walker A. A Strategy for Active Ageing [Electronic resource] / A. Walker // *International Social Security Review*, 2002. – Vol. 55 (1). – P. 121–140. – Mode of access:

https://is.muni.cz/el/1423/podzim2013/SOC570/um/Walker__Strategy_for_AA_2002.pdf. – Last access: 22.01.2018. – Title from the screen.

References

1. Kapitsa, S.P. (2004). Demographic revolution and the future of mankind. *V mire nauki [In the world of science]*, no. 4, P. 90.

2. Kukhta, M. (2017). Social potential of the older generation as a resource of social development. *Habitus: Prychornomorskyi naukovo-doslidnyi instytut ekonomiky ta innovatsii [Gabitus: Black Sea Research Institute of Economics and Innovation]*, issue 4, pp. 60–65.

3. Kukhta, M. (2015). Older people by the eyes of experts: difficulties and ways to overcome life's disadvantages. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh. Naukovo-teoretychnyi chasopys – Instytut Sotsiologii NAN Ukrainy [Sociology: theory, methods, marketing. Scientific and Theoretical Journal – Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine]*, no. 4, pp. 119–133.

4. Barrett, G., McGoldrick, C. (2013). Narratives of (in) active ageing in poor deprived areas of Liverpool. *International Journal of Sociology and Social Policy*, Vol. 33, pp. 347–366.

5. Chapman, S. (2005). Theorizing about aging well: Constructing a narrative. *Canadian Journal on Aging*, Vol. 24, pp. 9–18 [online] Available at: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/15838822>. [Accessed 20 January 2018]. Title from the screen.

6. The European Commission (EC). (1999). *Towards a Europe for all ages. Promoting Prosperity and Intergenerational Solidarity*. Brussels [online] Available at: http://ec.europa.eu/employment_social/social_situation/docs/com221_en.pdf/. [Accessed 20 January 2018]. Title from the screen.

7. Foster, L. (2015). Active and Successful Aging: A European Policy Perspective. *Gerontologist*, issue 55(1), pp. 83–90 [online] Available at: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4986585/>. [Accessed 20 January 2018]. Title from the screen.

8. Havighurst, R. (1963). Successful Ageing. *Processes of aging: Social and psychological perspectives*, New York, Atherton, Vol.1, pp. 299–320.

9. Motta, M., Bennati, E., Ferlito, L., Malaguarnera, M., Motta, L. (2005). Successful aging in centenarians: myths and reality. *Italian Multicenter Study on Centenarians (IMUSCE)*, Arch. Gerontol. Geriatr, issue May-Jun.40(3), pp.241–251.

10. Rowe, J., Kahn, R. (1987). Human Ageing Usual and Successful. *Science*, Vol. 237, pp. 143–149.

11. Sidorenko, A., Zaidi, A. (2013). Active ageing in CIS countries: Semantics, challenges and responses. *Current Gerontology and Geriatrics Research*, Vol. 1, pp. 10–11 [online] Available at: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3549383/>. [Accessed 22 January 2018]. Title from the screen.

12. Strawbridge, W. (2002). Active Aging and Successful Aging. *Journal of Aging and Health*, Vol. 24 (8), pp.1279–1297.

13. Walker, A., Maltby, T. (2012). Active Ageing: A strategic policy solution to demographic ageing in the European Union. *International Journal of Social Welfare*, Vol.17, pp. 117–130.

14. Walker, A. (2002). A Strategy for Active Ageing. *International Social Security Review*, Vol. 55 (1), pp. 121–140 [online] Available at: https://is.muni.cz/el/1423/podzim2013/SOC570/um/Walker__Strategy_for_AA_2002.pdf. [Accessed 20 January 2018]. Title from the screen.

© Кухта М. П., 2018

РЕКЛАМНО-ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ГЛОБАЛЬНИЙ ДИСФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ЧИННИК СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

УДК 316.728

Лапина Вікторія Вікторівна

кандидат соціологічних наук,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

Київ, Україна,

v.lapina39@ukr.net

РЕКЛАМНО-ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ГЛОБАЛЬНИЙ ДИСФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ЧИННИК СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

У статті аргументовано важливість соціологічного дослідження особливостей рекламно-інформаційної діяльності у глобалізованому світі в аспектах ідентифікації та характеристики основних чинників дисфункціонального впливу реклами на українське суспільство як специфічного джерела соціальної напруженості. Автором надана наукова аргументація концептуальної позицій, згідно якої сучасну рекламу доцільно розуміти як важливий транснаціональний соціальний інститут, яким здійснюється маніпулятивний соціальний вплив на практики життєдіяльності індивідуальних і колективних суб'єктів суспільного життя. Підкреслено, що глобальна поширеність реклами, її прогресуюча інтернаціоналізація та безпосередня причетність до інноваційних інформаційних технологій слугують важливими пізнавальними стимулами для перегляду усталених традиційних поглядів на рекламно-інформаційну діяльність. Надані докази важливості соціологічного дослідження тенденції розширення сфери соціального впливу реклами та тенденції гнучкої адаптації змісту рекламних повідомлень до існуючих бажань і запитів більшості людей. Аргументовано, наукова розробка інноваційної дослідницької стратегії ідентифікації функціональної специфіки реклами та змісту інформаційно-рекламної діяльності потребує з'ясування питання про те, яким чином інформаційно-рекламна діяльність функціонально відтворюється як чинник соціальної напруженості. У статті надана характеристика феномену дисфункціонального впливу інформаційно-рекламної діяльності на сучасне українське суспільство, в якому набуває інтенсивне поширення ідеологія консюмеризму. Констатовано, що інформаційно-рекламна діяльність у сучасному українському суспільстві, в якому переважна населення підтримує свою життєдіяльність на рівні мінімальних споживчих стандартів, реально спричиняє появу нових форм соціальної нерівності та соціальної напруженості.

Ключові слова: глобалізація, рекламно-інформаційна діяльність, соціологічна теорія реклами, рекламна практика, масове споживання, консюмеризм, соціальна напруженість.

*Lapina Victoriia, Candidate of Sociological Sciences, Taras Shevchenko
Kyiv National University, Kyiv, Ukraine*

**The advertising and information activity as a social tensions global
dysfunctional factor**

The article argues the sociological researches' importance of the advertising and information activities features in the globalized world. It studies the identification and characteristics aspects of the main factors of the advertising dysfunctional impact on the Ukrainian society being a social tension specific source. The author of the article provides a conceptual position of a scientific argumentation, according to which the modern advertising is to be studied as an important transnational social institution exercising manipulative social influence on the individual and collective subjects of the social life activity. The article describes the dysfunctional information and advertising phenomenon influence on modern Ukrainian society with an intense consumerism ideology spreading. It states that the information and advertising activities in modern Ukrainian society, with the majority of the population supporting their lives at minimal level of consumer standards, actually causes the social inequality and new social tension forms appearance.

Key words: globalization, advertising and information activities, sociological theory of advertising, advertising practices, mass consumption, consumerism, social tensions.

*Лапина Виктория Викторовна, кандидат социологических наук,
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка, Киев, Украина*

**Рекламно-информационная деятельность как глобальный
дисфункциональный фактор социальной напряженности**

В статье аргументирована важность социологического исследования особенностей рекламно-информационной деятельности в глобализированном мире в аспектах идентификации и характеристики основных факторов дисфункционального влияния рекламы на украинское общество как специфического источника социальной напряженности. Автором предоставлена научная аргументация концептуальной позиции, согласно которой современную рекламу целесообразно понимать как важный транснациональный социальный институт, которым осуществляется манипулятивное социальное влияние на практики жизнедеятельности индивидуальных и коллективных субъектов общественной жизни. Подчеркнуто, что глобальная распространенность рекламы, ее прогрессирующая интернационализация и непосредственная причастность к инновационным информационным технологиям служат важными познавательными стимулами для пересмотра устоявшихся традиционных взглядов на рекламно-информационную деятельность. Предоставлены доказательства важности социологического исследования тенденции

РЕКЛАМНО-ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ГЛОБАЛЬНИЙ ДИСФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ЧИННИК СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

расширения сферы социального влияния рекламы и тенденции гибкой адаптации содержания рекламных сообщений к существующим желаниям и запросам подавляющего большинства людей. Аргументировано, что научная разработка инновационной исследовательской стратегии идентификации функциональной специфики рекламы и содержания информационно-рекламной деятельности требует выяснения вопроса о том, каким образом информационно-рекламная деятельность функционально воспроизводится как фактор социальной напряженности. В статье дана характеристика феномена дисфункционального влияния информационно-рекламной деятельности на современное украинское общество, в котором приобретает интенсивное распространение идеология консьюмеризма. Констатировано, что информационно-рекламная деятельность в современном украинском обществе, в котором большинство населения поддерживает свою жизнедеятельность на уровне минимальных потребительских стандартов, реально вызывает появление новых форм социального неравенства и социальной напряженности.

Ключевые слова: глобализация, рекламно-информационная деятельность, социологическая теория рекламы, рекламная практика, массовое потребление, консьюмеризм, социальная напряженность.

Вступ. На сучасному етапі розвитку українського суспільства рекламно-інформаційна діяльність значно еволюціонувала як форма соціальної комунікації. Від простої функції просування товарів та послуг рекламна діяльність перетворилася в могутню індустрію та проникла в усі основоположні онтологічні механізми організації суспільного життя. На поч. ХХІ ст. рекламно-інформаційна діяльність стала важливим функціональним компонентом сучасного інформаційного середовища.

Спостерігається значне посилення глобалізації рекламних практик, зростає прямий та прихований інституціональний вплив реклами на різні аспекти життєдіяльності індивідуальних та колективних суб'єктів суспільного життя.

Вочевидь, що глобальна поширеність реклами, її прогресуюча інтернаціоналізація та безпосередня причетність до інноваційних інформаційних технологій слугують важливими пізнавальними стимулами для перегляду усталених традиційних поглядів на рекламно-інформаційну діяльність.

Враховуючи зазначені обставини, **мета статті** – охарактеризувати особливості рекламно-інформаційної діяльності в глобалізованому світі, та визначити основні чинники дисфункціонального впливу реклами на українське суспільство як специфічного джерела соціальної напруженості.

Аналіз попередніх досліджень. Насамперед зазначимо, що починаючи з кін. ХХ ст., у зв'язку з глобальними соціокультурними трансформаціями

РЕКЛАМНО-ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ГЛОБАЛЬНИЙ ДИСФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ЧИННИК СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

реклама стала об'єктом вивчення як зарубіжних, так і українських дослідників. Так, у працях Дж. Александера, З. Баумана, Г. Бенеша, Ж. Бодрійяра, П. Бурдьо, Ф. Джеймсона, Н. Лумана, Л. Склейра, І. Рожкова, В. Королька, Н. Лисиці, С. Ромата, І. Чудовської справедливо підкреслена важливість дослідження тенденції розширення сфери соціального впливу реклами. Зокрема, не ставлячи під сумнів питання важливої суспільної значущості реклами, вчені намагаються аргументувати концептуальну позицію, згідно якої феномен сучасної реклами вже не доречно розглядати та інтерпретувати як стимул розвитку торгівлі та практик масового споживання [6, с. 12–14]. Якщо майже до кін. ХХ ст. реклама намагалася переконати споживачів у корисності, ефективності або надійності продукту що рекламується, то зараз вона намагається зв'язати продукт з уявленнями людей про певний життєвий стиль, тобто її виробники все частіше вважають, що споживачів більш цікавить стиль, а не корисність продукту [8, с. 3–4].

Слід також наголосити, що важливим об'єктом сучасних інноваційних досліджень рекламних практик є тенденція гнучкої адаптації змісту рекламних повідомлень до існуючих бажань і запитів більшості людей, що значно посилює соціальний вплив реклами як специфічного джерела соціальної напруженості. Аналізуючи особливості цієї тенденції відомий німецький вчений Г. Бенеш аргументовано доводить, що реклама, в її сучасному розумінні, значно посилює свій соціальний вплив не тому, що вона провокує створення нових запитів та інтересів людей до запропонованих ринком нових предметів споживання, а тому що сучасна реклама функціонує в режимі гнучкої адаптації до економічних, політичних та культурних змін, у подальшому розвитку яких зацікавлена більшість людей. Саме тому «основна інтенція сучасної реклами – те, що в той чи ін. спосіб уже виявляється в прагненнях публіки, використати легше, ніж створювати новий інтерес» [1, с. 427].

Викладення основного матеріалу. Беручи до уваги процес глобальної інтенсифікації рекламних практик, доцільно констатувати, що наукова розробка дослідницької стратегії ідентифікації функціональної специфіки реклами та змісту інформаційно-рекламної діяльності потребує пошуку змістовних відповідей на важливе питання: яким чином інформаційно-рекламна діяльність функціонально відтворюється як чинник соціальної напруженості?

Зазначимо, у правовому полі України визначення місця реклами та інформаційно-рекламної діяльності в системі інформаційної політики держави є доволі аморфним. Так, у Законі України «Про інформацію» вказано, що реклама є специфічним джерелом інформації в системі різноманітних довідково-інформаційних видань. «Основними джерелами інформації довідково-енциклопедичного характеру є енциклопедії, словники, довідники, рекламні повідомлення та оголошення, путівники, картографічні матеріали, електронні

РЕКЛАМНО-ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ГЛОБАЛЬНИЙ ДИСФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ЧИННИК СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

бази та банки даних, архіви різноманітних довідкових інформаційних служб, мереж та систем, а також довідки, що видаються уповноваженими на те органами державної влади та органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, організаціями, їх працівниками та автоматизованими інформаційно-телекомунікаційними системами» [3, с. 650].

Вочевидь, що таке тлумачення не дає можливості чітко розмежувати рекламну діяльність та рекламну інформацію. На нашу думку, таке розмежування є важливим. Тому доцільно підтримати позицію тих вчених які аргументовано доводять, що певна інформація як результат рекламної діяльності фахівця-рекламіста тільки тоді стає інформаційним рекламним повідомленням, коли вона підготовлена особливим чином і доведена та передана аудиторії через канали масової комунікації. Самі формати інформаційних рекламних повідомлень можуть бути різними і залежать від конкретних запитів рекламодавця. Передача ж рекламного повідомлення – це найважливіша сутнісна ознака рекламної діяльності [7, с. 44–45].

Саме завдяки інтенсивному поширенню інформаційних рекламних повідомлень відбувається глобалізація самого інституту реклами. «Реклама стає частиною соціального інформаційного середовища, вона дієво сприяє становленню певних стандартів мислення та соціальної поведінки як різних верств населення, так і окремого індивіда. Причому це характерно для більшості країн, а в умовах наростаючої глобалізації і для всього світу» [4, с. 21].

Розглянувши вище зазначені аргументи, маємо на меті припустити, що сучасні наукові тенденції спрямовані на розуміння реклами в більш широкому контексті її осмислення – а саме як інформаційно-рекламної діяльності, яка чинить як конструктивний так, і деструктивний вплив на процеси конструювання певних життєвих стилів індивідів і соціальних груп. А сучасна інтенсифікація процесу глобалізації є тим важливим онтологічним та водночас когнітивним стимулом, який обумовлює потреби наукового дослідження причин глобального поширення інформаційно-рекламної діяльності та глобалізованої експансії різноманітних рекламних практик.

У рамках даної статті ми пропонуємо більш детально зупинитися саме на феномені дисфункціонального впливу інформаційно-рекламної діяльності на українське суспільство.

По-перше, зростаючий вплив інформаційно-рекламної діяльності певною мірою можна пояснити консерватизмом позицій багатьох учених і політиків, які вважають, що головними шляхами подолання існуючої кризи національної економіки України є її інтенсивна монетаризація та стимулювання масового споживання. Соціальні наслідки таких стратегій є вкрай суперечливими, оскільки надмірні грошові пропозиції глобальних фінансових ринків суттєво посилюють вплив інформаційно-рекламної діяльності на споживчу поведінку

РЕКЛАМНО-ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ГЛОБАЛЬНИЙ ДИСФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ЧИННИК СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

різних соціальних груп у напрямку універсалізації та масофікації моделі надлишкового (надмірного) споживання (over-consumption model). Нині як демонстративний вираз цінностей щастя, життєвого успіху й гедонізму дана модель зберігає всі ознаки «престижного споживання», разом із тим породжуючи численні соціальні драми, як наслідок – поширення різноманітних форм кредитної заборгованості й надмірного споживання розрекламованих алкогольних напоїв, тютюнових, кондитерських, косметичних виробів, медичних препаратів, вітамінів та ін. Виступаючи важливою соціокультурною технологією нав'язування людям надлишкових псевдопотреб, що культивують покірливе ставлення людей до зовні нав'язаних економічних імперативів споживання, інформаційно-рекламна діяльність в Україні певним чином формує значний конфліктогенний потенціал, який все більшою мірою стає джерелом соціальної напруженості.

По-друге, поширеність інформаційно-рекламної діяльності певним чином посилює соціальну напруженість у системі соціальної стратифікації українського суспільства. У даному зв'язку, слід погодитися з думкою Н. Лумана, що саме сучасні медіа-інститути є відповідальними за нав'язливу глобальну поширеність рекламних повідомлень, оскільки саме ці інститути, постійно створюючи прецеденти формування нових способів маніпулятивного дратівливого впливу на споживачів, реально забезпечують «безперервну освіту і переробку подразнень» [2, с. 152]. Автор підкреслює, що у сільській місцевості, де найбільш виразно проявляється соціальна й економічна стратифікація населення, реклама травмує людей не тільки обставиною матеріального розшарування, але й психологічно. На цьому тлі комерційна телереклама, що демонструє привабливе життя в місті породжує особливо в молоді бажання жити красиво там, де живуть герої рекламних роликів, тим самим руйнуючи цінність культурної спадкоємності, сприяє міграції молоді в мегаполіси в пошуках «гарного життя». Глобальна реклама відкрито демонструє розшарування суспільства на бідних і заможних, породжує протилежні почуття в телеаудиторії й радіоаудиторії міста та села. З одного боку, заздрість до благополучних і забезпечених, а, з іншого – повагу до багатства, бажання мати рекламований товар є основними мотиваторами породження різних псевдопотреб. Насадження «культу грошей» у прихованій рекламі престижних товарів на телеекрані одночасно поляризує суспільство, оскільки демонстрація багатства одних і зневага до бідності інших в абсолютній більшості випадків породжує двоякі почуття притворного гедонізму та образи за існуючу соціальну несправедливість. Разом із тим формуються орієнтація на фетишизацію грошей, упевненість у тому, що саме «багатство й гроші» важливіше всього в досягненні успіху в житті.

По-третє, вважається, що однією з основних функцій реклами

РЕКЛАМНО-ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ГЛОБАЛЬНИЙ ДИСФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ЧИННИК СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

в сучасному суспільстві є її здатність формувати споживчу ідеологію, яка стає засобом маніпуляції масовою свідомістю громадян України – ідеологію консюмеризму. Саме культурно-ідеологічна експансія консюмеризму у напрямку мософікації моделі надмірного споживання є, на думку Л. Склейра, основною причиною загострення соціальних конфліктів, поглиблення нерівностей, та в кінцевому рахунку, історичного занепаду глобальної капіталістичної системи. Учений стверджує, що за теперішніх умов відтворення «розколотої цивілізації» нині вже неможливо практично подолати існуючі обмеженості повноцінного ресурсного забезпечення життя людей у режимі їх надмірного споживання [5, с. 323–324]. Вочевидь, що інтенсивне поширення ідеології консюмеризму в сучасному українському суспільстві (у якому, як відомо, більшість населення підтримує свою життєдіяльність на рівні мінімальних споживчих стандартів) реально спричинює появу нових форм соціальної нерівності та соціальної напруженості.

Висновки.

1. Наведені вище позиції щодо новітніх підходів учених щодо наукового розуміння феномену інформаційно-рекламної діяльності загалом засвідчують актуальність наукового дослідження причин глобальної експансії в сучасних рекламних практиках .

2. Слід констатувати, що сучасна реклама як транснаціональний соціальний інститут сприяє глобальному утвердженню ідеології консюмеризму, яка стає засобом маніпуляції масовою свідомістю. Проте реклама пливає на суспільство неоднозначно. Одну частину суспільства цей інститут стимулює покращувати свій стиль та спосіб життя, тоді як ін. людей – долучатися до шкідливих звичок, демонструє ознаки формування суспільства споживання. Інформаційно-рекламна діяльність у сучасному українському суспільстві, в якому більшість населення підтримує свою життєдіяльність на рівні мінімальних споживчих стандартів, спричиняє появу нових форм соціальної нерівності та соціальної напруженості. Ці процеси певною мірою мають усі шанси стати важливою причиною посилення впливу деструктивних конфліктогенних форм соціальної напруженості в українському суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Бенеш Г. Психологія: dtv-Atlas: довідник / Г. Бенеш ; пер з нім. О. Васютинський. – Київ: Знання-Прес, 2007. – 510 с.
2. Луман Н. Глобализация мирового сообщества: как следует понимать современное общество / Н. Луман // Социология на пороге XXI века: новые направления исследования. – Москва: ИНТЕЛЛЕКТ, 1998. – С. 94–109.
3. Про інформацію: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – С. 650.

4. Ромат Е. Реклама: учеб. для вузов / Е. Ромат, Д. Сендеров. – Санкт-Петербург: Питер, 2016. – 544 с.

5. Склејр Л. Культурно-идеологические транснациональные практики /Л. Склејр // Массовая коммуникация и общество. Введение в теорию и исследования / М. М. Назаров. – Москва: Аванти плюс, 2003. – С. 343–353.

6. Advertising Theory / ed. by Shelly Rogers and Ester Thorson. – New York ; London: Routledge, 2012. – 610 p.

7. Mooij De, M. Global marketing and advertising: understanding cultural paradoxes / M. De Mooij. – 3 ed. – Sousand oaks CA: Sage, 2010. – 260 p.

8. Thorson E. Advertising Age: the principles of advertising and marketing communications at work / Ester Thorson, Margaret Duffy. – Masson: South-Western publ, 2012. – 178 p.

References:

1. Benesh, H. (2007). *Psychology: dtv-Atlas: a guide*. Translated from German by O. Vasiutynskyi. Kyiv: Znannia-Pres.

2. Luman, N. (1998). Globalization of the world community: how to understand modern society. *Sociology on the Edge of the XXIst Century: New Directions of Research*. Moscow: INTELLEKT, pp. 4–109.

3. On Information: The Law of Ukraine. (1992). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Information from the Verkhovna Rada of Ukraine]*, no. 48, pp. 50.

4. Romat, E., Senderov, D. (2016). *Advertising: a textbook for universities*. St. Petersburg: Piter.

5. Sklejr, L. (2003). Cultural and ideological transnational practices. V: М.М. Nazarov, *Massovaja komunikacija i obshhestvo. Vvedenie v teoriju i issledovanija [Mass communication and society. Introduction to theory and research]*. Moscow: «Avanti pljus», pp. 343–353.

6. Rogers, S., Thorson, E. eds. (2012). *Advertising Theory*. New York – London: Routledge.

7. Mooij De, M. (2010). *Global marketing and advertising: understanding cultural paradoxes*, 3 ed. Sousand oaks CA: Sage.

8. Thorson E, Duffy M. (2012). *Advertising Age: the principles of advertising and marketing communications at work*. Masson: South-Western publishing.

УДК 316.7; 327

Танчер Віктор Володимирович
доктор філософських наук, професор,
Київський національний університет культури і мистецтв,
Київ, Україна,
vtancher@gmail.com

ПОЛІКУЛЬТУРНІСТЬ СУЧАСНИХ СОЦІУМІВ: ТРЕНДИ ТА ВИКЛИКИ

Культурна різноманітність, полікультурні засади сучасних людських спільнот нерідко є чинниками соціальних напружень і конфліктів. На тлі процесів становлення глобальної світової культури, водночас, актуалізуються проблеми міжкультурних взаємин, співіснування різних культурних практик і ціннісних світів. Розгляду історичного шляху культурних взаємовпливів, їх етапів і засобів: від «культурної дифузії», завоювань, світових релігій і світських ідеологій, торгівлі, міграцій тощо - до світової комунікаційної мережі; аналізу моделей різнокультурних спільнот і проблем, що з ними пов'язані, – «культурного громадянства» і «культурного імперіалізму», національної ідентичності, глобалізації, глокалізації, «нової племінності» у царині культурних відносин тощо; концепцій і програмних цілей «мультикультуралізму» присвячена ця стаття. Автор прагне підвести до висновку, що полікультурність сучасних соціумів може бути не тільки джерелом непорозумінь і ворожнечі, але й ресурсом соціального розвитку, основою гуманітарного прогресу людності.

Ключові слова: полікультурність, мультикультуралізм, культурна глобалізація, культурна взаємодія, культурне громадянство, національна ідентичність, транснаціональні корпорації, неотрайболізм.

Tancher Victor, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

Polyculturalism of modern socium: trends and challenges

Cultural diversity and polycultural foundations of modern human communities often act as factors of social tensions and conflicts. The problems of intercultural relations and coexistence of different cultural practices and values are actualized simultaneously in the background of global world culture formation. The article aims to present historical path of cultural interactions, their stages and means ranging from “cultural diffusion”, conquests, world religions and secular ideologies, trade, migration, etc. to world communication network; analysis of polycultural communities models and related issues, “cultural citizenship” and “cultural imperialism”, national identity, globalization, glocalization, “neotribalism” in the field of cultural relations, etc.; the concepts and program objectives of “multiculturalism”. The author seeks to

conclude that polyculturalism of modern societies might be seen not only as a source of misunderstandings and hostility, but also as a resource of social development and the basis for human progress.

Keywords: polyculturalism, multyculturalism, cultural globalization, cultural interaction, cultural citizenship, national identification, neotribalism.

Танчер Виктор Владимирович, доктор философских наук, профессор, Киевский национальный университет культуры и искусств, Киев, Украина

Поликультурность современных социумов: тренды и вызовы

Культурное разнообразие, поликультурные основы современных человеческих сообществ нередко являются факторами социальных напряжений и конфликтов. На фоне процессов становления глобальной мировой культуры, в то же время, актуализируются проблемы межкультурных взаимоотношений, сосуществования разных культурных практик и ценностных миров. Рассмотрению исторических путей культурных взаимовлияний, их этапов и средств: от «культурной диффузии», завоеваний, мировых религий и светских идеологий, торговли, миграции и т. д. до мировой коммуникационной сети, анализа моделей разнокультурных общностей и проблем связанных с ними «культурного гражданства» и «культурного империализма», национальной идентичности, глобализации, глокализации, неутрактолизму в сфере культурных отношений и т. п.; концепций и программных целей «мультикультурализма» посвящена эта статья. Автор стремился подвести к выводу, что поликультурность современных социумов – не только источник недоразумений и враждебности, но может стать ресурсом социального развития, фундаментом гуманитарного прогресса человечества.

Ключевые слова: поликультурность, мультикультурализм, культурная глобализация, культурное взаимодействие, культурное гражданство, национальная идентичность, транснациональные корпорации, неутрактолизм.

Вступ. Серед характеристик сучасного світу на перший план нині виступає феномен глобалізації. Людство стає єдиною функціональною системою, що має розвиватися на спільній ціннісно-нормативній основі, яка, у свою чергу, створюється новою, спільною глобальною культурою. Водночас, за умов виходу людства на постмодерний, постіндустріально-інформаційний рівень розвитку, виявляються глибокі соціально-культурні протиріччя (нерівноправність складових частин цієї системи, напруженість і конфлікти між культурами різних спільнот, зростаючий розрив між технологічною оснащеністю, якістю життя, ціннісними орієнтаціями розвинених країн і рештою людності тощо), викристалізуються нагальні проблеми у цій царині, що потребують вивчення і розв'язання.

Мета розвідки, що пропонується, окреслити коло питань, які підлягають аналізу, з'ясувати генезу означених процесів, напрям їх розвитку, основні характеристики, визначити форми і соціокультурні наслідки культурної глобалізації та зробити необхідні узагальнення.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Мультикультуралізм і соціополітичні напруження в полікультурних суспільствах. Під терміном «мультикультуралізм» розуміється співіснування різних форм культурного життя, насамперед під кутом зору цілей і завдань соціальної і культурної політики розвинутих країн сучасного світу. Проте, коли підкреслюється «рівноправне співіснування», як це аргументують прихильники і теоретики мультикультуралізму (В. Кимлічка, С. Бехабиб, М. Вевьорка та ін.), то за цим вже стоїть певна спрямованість державної політики. Тобто підтримка культурних меншин, врахування специфічних інтересів етнічних і релігійних спільнот, забезпечення культурних потреб мігрантів тощо. Водночас, за умов небажання мігрантів асимілюватися чи акультуриватися із населенням приймаючої країни виникають напруження і конфлікти, спалахує ксенофобія, агресивне протистояння культурних традицій, звичаїв, моделей поведінки. На тлі зростаючої просторової мобільності, ситуації безпосереднього співжиття та конкуренції різних світосприйнянь та ціннісних систем загострюються різного роду конфлікти і протистояння у соціальному середовищі.

Викладення основного матеріалу. Політичні напруження, які збуджують стабільний і благополучний «західний світ» у XXI ст., й породжують сумніви у притаманних йому толерантності, політкоректності, благопристойності і т.п. та спонукають шукати рішення цих проблем в політичній площині взаємин у полікультурних соціумів. Такі конфлікти виникають, передусім, там, де за умов різнокультурного співіснування очікуються єдині соціальні стандарти «західного світу» без прийняття його культурних стандартів і зразків поведінки, намагань існувати одночасно в сучасній «соціальній державі» й сепаратному етнічному, традиційному суспільстві, або ж – в світському, ліберальному, відкритому суспільстві й спільноті, де існують релігійні, моральні жорсткі обмеження і приписи. Неминуче формуються загрози дезінтеграції соціуму, етнокультурного екстремізму аж до тероризму, конфесійних протистоянь, культурного розмежування різних спільнот.

Внутрішню суперечливість концепції ліберального мультикультуралізму вдало ілюструє метафора російського аналітика А. Малашенко (Московський центр Карнегі). Якщо розуміти мультикультуралізм як «сумісне проживання», то ж воно буває по-різному. Іноді, як у громадянському шлюбі, воно приносить взаємне задоволення, а іноді, як у комунальній квартирі: якщо поталанить з сусідами, то ще нічого, а якщо ні, то краще вже окремо.

У будь-якому разі, думається, що треба відділяти витлумачення мультикультуралізму, (багатокультурність) людських спільнот як філософський (етичний підхід), як гуманістичний ракурс бачення перспектив людності, від нинішніх соціально-політичних практик в духовній сфері, культурної політики демонстрації толерування «інакшості» та фактичного домінування певного набору цінностей, що неминуче пов'язано з напруженнями і конфліктами в соціумах.

Серед причин і чинників соціальних напружень і конфліктів наших днів усе частіше називають різні морально-ціннісні орієнтації, несумісні типи світобачення, способи життя, традиції, уподобання усе те, що формується в площині певної культури і виявляється при зустрічі, взаємодії різних культур. За сучасної доби «культурна приналежність» виступає визначальним фактором людської характеристики, заступаючи нерідко місце національній, класовій, ідеологічній ідентифікації особистості.

Полікультурність і «культурне громадянство». Мультикультуралізм як соціокультурна політика або багатокультурність як мета і сьогоденні практики розвинутих сучасних соціумів, в яких проголошується співіснування множини культур, де ніхто не домінує, натомість містить внутрішню суперечність. По-перше, в реальності виявляється, що домінує один зразок культури, який означають як «західний», американо-європейський, вказують на «культурний імперіалізм», нав'язування західних цінностей, смаків, образу життя тощо. По-друге, виявляється суперечлива співвідносність нової глобальної культури часового «культурного громадянства», що ґрунтується на національній ідентичності, традиціях, ментальності і т. п. Історично таке громадянство формувалося на національно-державній основі збереження культурних зразків, національно-культурних ідентифікаторів, що завжди вважалося фундаментальною засадою існування держави.

Аналітики цієї проблематики завжди наголошували, що «культурне громадянство» належить до невід'ємних прав людини. Воно реалізується через унікальний соціальний досвід, котрий склався у рамках даної культури. У цьому сенсі важливим є використання «систем витлумачення», які дозволяють збагнути і зв'язати індивідуальне із всезагальним (як зазначав Ч. Р. Міллз, «біографію з історією»), що виступає засадничим принципом соціології. Подібну роль відіграють концепти «культурних кодів», «габітусів», ціннісно-сміслових орієнтацій та ін. соціокультурних засобів, за допомогою яких людина сприймає і пояснює оточуючий світ. Тобто постає проблема як поєднати і гармонізувати ліберально-комунітаристські концепції полікультурності з потребами «культурного громадянства», національно-культурної специфікації, що впливає з конкретно-історичних особливостей.

У сучасному світі борються дві тенденції:

– культурної глобалізації та полікультурної уніфікації соціальних спільнот, змішування у постмодерній плюральності національно-культурних ідентифікаторів і космополітичної «рівності різного» тощо. У наші дні спостерігається прискорене поширення схожих способів мислення, потужний плин уніфікованих образів і символів, зірок та ідолів поп-мистецтва, спорту, моди, шоу-бізнеса... Усі вони створюють характерні риси єдиного нового часу:

– формування нових ідентичностей (групових, стратових на основі стилів життя, культурно-дозвіллевих уподобань тощо), що втілилися в концепціях «нового трайболізму» (нової племінної окремішності), підкреслення глокальності, відмінності, інакшості, партикулярності.

Глобальні культурні плинні контрастують з тенденціями і традиційними інституціями на регіональних, локальних рівнях та все ж вони складаються у певні загальні тренди. Вони проявляються там, де ще донедавна про них не могло й бути мови.

Наприклад, прихильниці феміністського руху виступають за права жінок уже в країнах мусульманського світу, а поширеність гей-спільнот перестали бути ознакою «деградації» тільки Західного світу (масові демонстрації на захист сексуальних меншин в Індії, трансвестити в Таїланді як неодмінна складова туристичної індустрії і т. п.)

У різних країнах ці тренди актуалізуються по-різному, вони розведені в часі, але вони мають місце.

Історичні кроки полікультурності. Трансцивілізаційні культурні плинні мають глибокі історичні коріння, тоді як державна національно-культурна ідентичність сформувалася значно пізніше. Хоча культурна глобалізація є феноменом нашого часу і, як зазначають дослідники цього процесу: «не існує історичних аналогів глобалізації та масштабів культурних взаємодій на базі сучасних засобів телекомунікації, трансляції та транспортних інфраструктур» [1, с. 385], культурні взаємовпливи, запозичення й обміни існували завжди.

Передусім, слід відзначити «культурну дифузію» – взаємопроникнення культурних зразків і продуктів сусідніх спільнот. Кордони культурних соціумів часто не співпадали з державними. Так, у поселеннях по різні боки державного кордону люди жили дуже схожим життям, з подібними звичаями, смаками, поглядами. Це як з мовним розмежуванням, сусіди практикують певне змішання мов, «суржик». Така «мовна дифузія» сприяє кращому взаєморозумінню. Це, до речі, є типовим для усіх прикордонних регіонів України.

Характерним є переймання, певною мірою, звичаїв, смаків, навіть зовнішнього вигляду сусідів. Запорізьки козаки носили яскраві шаровари (як у турецьких яничар, степових вершників) та жупани (як у поляків, мешканців лісостепових зон). Тобто подібність вигляду зумовлювалася схожими природньо-кліматичними умовами і типом діяльності.

Культурні взаємовпливи розвивалися слідом за розвитком шляхів сполучення між різними соціумами. Прадавні люди селилися вздовж річок або берегами морів, котрі слугували з'єднуючими магістралями. Саме з розквітом мореплавства пов'язані перші відомі нам успіхи культурних збагачень різних ареалів людності. Кращим чином це ілюструється на прикладах запозичень кулінарних зразків і продуктів. Кулінарія як певний етно-національний ідентифікатор водночас наочно демонструє приклади культурного взаємопроникнення.

Італійський мандрівник Марко Поло, який відкрив Заходу стародавній Китай, привіз звідси приготування локшиною, згодом вона стала національною ознакою італійської кухні у вигляді «пасти», а італійців іноді глузливо називають «макаронниками». З іншої сторони світу до Європи припливли продукти, що стали головною їжею для багатьох країн. Після відкриття Америки Христофором Колумбом на європейських теренах поширилися завезені картопля і кукурудза. Спочатку ірландців стали називати «картоплеїдами», потім Німеччина, Польща, Білорусь та й північ України стали іменувати картоплю «другим хлібом», хоча в харчовому раціоні вона посіла перше місце. Схоже сталося з кукурудзою, але вже на півдні Європи. Відтоді мамалига (кукурудзяна каша) стала ознакою Румунії, Болгарії, півдня України (Бессарабії). Більше того, важко уявити сучасних європейців без кави і чаю, хоча кілька століть тому більшість з них і гадки не мали про ці напої. Отже, продукти і способи їх вживання є яскравим прикладом культурного взаємозбагачення. З сучасним розвитком світової транспортної інфраструктури, міждержавної, транснаціональної мобільності ця тенденція посилюється.

Роль потужного чинника культурної глобалізації відіграло географічне поширення світових релігій. За ним неминуче слідувало поширення культурних впливів. Найбільш показовим прикладом є глобалізуюча місія християнства. Його серцевиною була експансія єдиного морального кодексу, що пов'язувався із можливістю спасіння для усіх. Також поширення священних текстів та латини як мови міжнародного церковного спілкування, розвій писемності тощо сприяли міжкультурним зв'язкам прихильників спільних вірувань і впровадженню відповідних зразків поведінки. Розвиток інституціолізованої клерикальної ієрархії дав змогу зміцнювати культурні відносини між раніш роз'єднаними суспільствами. Як зазначають дослідники глобальних трансформацій, «ці процеси культурної глобалізації відбувалися повільно, потребуючи десятиліть на їх започаткування і століть на практичне втілення» [2, с. 391]. Хоча культурний рівень і уподобання кліриків та еліти рідка збігалися з громадою віруючих, усе ж культурні надбання церкви справляли значний вплив на «формування відчуття міжкультурної ідентичності й лояльності, а також спроможністю створювати потужні теологічні та правові інфраструктури суспільства» [2, с. 392]. Прищеплення гуманістичних цінностей,

миролюбства і толерантності супроводжувалося між іншим також поширенням певних естетичних стандартів: музична складова церковної служби, хоровий спів (те, що згодом стало означатися як класична музика), церковна архітектура, живопис... з'явилися там, де вони раніше ніколи не були, на теренах Південної Америки, Африки, Азії, долучивши чисельні народи до загального культурного розвитку людності.

Подібну роль відігравали секулярні ідеології з кінця ХУІІІ ст. Поширення світобачення на основі морально-політичної філософії європейського Просвітництва претендувало на універсальне використання й вийшло за кордони свого формування. Ідеї, принципи, настанови лібералізму, соціалізму та сайєнтизму (наукового світогляду) переможною хвилею поширювалися по нашій планеті. Тобто мали глобальний характер і справляли глобалізуючий вплив.

Зокрема риторика та практики соціалістичного перевлаштування світу, хоча й виникли на ґрунті критичного аналізу капіталістичної індустріалізації Європи ХІХ ст., класових конфліктів, філософського осмислення соціальної розшарування у цій частині світу, знаходили масову підтримку у відсталих регіонах світового господарства, де ще не відбувалася капіталістична модернізація. Ця ідеологія зазнавала багатьох модифікацій у процесі поширення в Азії, Латинській Америці чи Африці, проте форми політичного врядування, утопічні комуністичні ідеали мали універсальний характер. Програми та гасла, а, передусім дії «єврокомуністів» і «червоних кхмерів», суттєво відрізнялися та світоглядні підвалини залишалися спільними. З часом, до ХХІ ст., їх модернізаційний потенціал вичерпався і поступився ідеології західного лібералізму як системі політичних цінностей, приписів ринкової економіки, громадянських прав і свобод.

Транснаціональні ідеології ліберального демократизму, технократизму, сайєнтизму доби модерну були принципово секулярними і претендували на універсальне застосування. Нестримний науково-технічний розвиток ХХ ст., що отримав назву науково-технічної революції, супроводжувався певними змінами способів мислення, морально-політичних цінностей і мистецьких уподобань. Світовий капіталістичний ринок, світова наука, освітні технології неминуче породжували відповідні універсальні культурні орієнтації та практики.

Виникнення імперій, колонізація не тільки як форма політичної глобалізації, а й як культурної інтеграції територій, де проживали різні народи, теж були знаряддям культурних впливів і взаємодії. Проблеми політичної влади і економічного використання на цих територіях розв'язувалися не тільки застосуванням засобів насильства, а й культурними чинниками. Створення культурних інфраструктур були складовою стратегії панування. Крім цього, імперський центр переймався формуванням периферійних еліт, які були

прив'язані рисами спорідненості, політичними переконаннями, релігією і, що найважливіше, культурними стандартами. Військова і політична влада посилювалася продуктами влади культурної.

Водночас процес культурної експансії не був односпрямованим. Відомий вислів, що «слабіючи, цивілізація для свого відродження потребує варварів» вказує на важливість культури привнесеної зарубіжжям для подальшого розвитку.

Показовою є практика Британської імперії у проведенні імперської освітньої політики і розвиненні засобів комунікації між метрополією і провінціями. Запозичувався зміст і форми освіти з обов'язковим використанням англійських підручників та навчальних програм. Домінування у навчанні англійської мови, практика підготовки певної кількості студентів в британських університетах забезпечували функціонування колоніальної адміністрації. Паралельно відбувалося наслідування форм дозвілля, що не мали історичних чи національних коренів на цих територіях. Так, спортом № 1 в Індії став крикет, а у всьому світі – народжений в Англії, футбол.

Відомо, що для владарювання на віддалених територіях в античній Римській імперії будувалися шляхи. Це забезпечувало не тільки поширення владарювання, але й постійний «прихід свіжої крові» з провінцій у центр. шляхи – це рух у обох напрямках. У Британській імперії з цією ж метою в XIX ст. розроблялися системи зв'язку, прокладалися підводні кабелі. До кінця століття кабельна комунікаційна мережа поєднала метрополію з Індією, Австралією, Південною Африкою. Згодом мережа під поверхнею була замінена мережею над поверхнею за допомогою супутників, настала епоха Інтернету. Розвиток комунікативної інфраструктури визначив швидке поширення продуктів і зразків певної культури, робив їх глобальними.

Певним чином у наш час колишні імперії мають зиск з культурної експансії минулого. Наприклад, відзначається, що значна частина медичних працівників у Великобританії емігранти з Індії, вони ж складають чисельний загін ІТ фахівців у США, тобто закладені освітні стандарти дають свої плоди.

Важливо наголосити, що колоніальна експансія сприяла розвитку людства в цілому, коли вона сприяла поширенню одних (на той час найрозвинутіших) і не перешкоджанню ін. форм культури. Більше того, якщо цього не відбувалося, як це було в імперіях воїнів-кочівників у євразійських степах, які не спромоглися свої військові переваги закріпити здобутками світового значення в сфері культури, то територіальні завоювання не були тривалими і історично значимими.

Аналізуючи процеси культурної глобалізації не можна оминати проблему т. зв. «культурного імперіалізму», під яким розуміється нав'язування форм світобачення, мистецьких продуктів, образу життя, духовних цінностей Заходу усій «решті світу». Тут, думається, треба розділяти два малопов'язані

процеси: розповсюдження маскульту глобальною індустрією, його «просування», як і будь-якого ринкового продукту, та об'єктивну тенденцію наближення до планетарного споживання культурних товарів. Тобто йдеться про той процес, на який звернув увагу З. Бауман, що суттєва риса глобалізації – її некерованість, самостійний характер усього, що відбувається у світі культури, іншими словами «відсутність пульту управління» [1, с. 45–46]. Адже ситуація постмодерну зовсім відмінна від тієї, що панувала в часи сподівань реалізації модерного проекту: поширення універсальних знань, загального акціонального порядку у планетарному масштабі тощо. За свідченням аналітиків, глобалізаційні процеси у царині культури є абсолютно непередбачуваними й неумисними, вони не мають відношення до того, чого ми прагнемо, а тільки до того, що з нами відбувається.

Ми можемо говорити про «анонімні сили», що діють на теренах, які існують, як правило, поза нашим осягненням і впливом. Політичного суб'єкта цих процесів виявити ще не вдалося. Разом з тим, ми стикаємося із слабкістю традиційних суспільних інститутів, котрі займаються підтриманням соціального порядку, відтворенням ціннісно-нормативної основи суспільства. Очевидне безсилля, насамперед, демонструє сучасна держава. За влучною метафорою одного радикального соціолога: «в кабаре глобалізації держава виконує стриптиз, і у кінці вистави на ній залишається лише мінімально необхідне – її репресивні повноваження». Тобто із засобів впливу залишається тільки насилля, але в ХХІ ст. – це надто не ефективний засіб.

Отже, якщо відійти від пропагандистських гасел «західного культурного імперіалізму», «американізації», які популярні серед антиглобалістів, то ми не побачимо значного гомогенізуючого (створення однорідного), стандартизуючого ефекту глобальної культури, натомість звертає на себе увагу феномен, що отримав назву «глокалізація». Проте незаперечною є тенденція до формування певного уніфікованого типу культурних практик і культурного споживання зі схожими рисами і характеристиками.

Сучасні форми культурної глобалізації пов'язані, насамперед, із зростанням інтенсивності і обсягу культурного обміну, глобальними комунікаціями усіх типів та домінуванням у сфері культури індустрії мультинаціональних корпорацій виробників і розповсюджувачів продуктів культури. У наші дні склалися глобальні культурні інфраструктури, передусім, Інтернет, мас-медійна мережа телебачення, радіо, тиражованої музики і кінематографа. Спостерігається монополізація культурного ринку певним колом мультинаціональних корпорацій так чи так асоційованих з «західним способом життя», «західними цінностями» та ліберально-ринковими засадами соціальної організації. Ним підпорядковується маніпулювання символами, контролювання морально-ціннісних установок і зразків, що поширюються індустрією масової культури.

Однак досі не очевидні соціальні та культурні наслідки впливу комунікативних потоків. Навряд чи можна стверджувати їх умисне спрямування якоюсь «світовою за кулісою». За висновками дослідників цих процесів, транснаціональні корпорації, насамперед, «роблять гроші», аніж створюють центри політичного впливу [1, с. 436], проте очевидно, що хто володіє сучасними комунікативними технологіями, той визначатиме значною мірою їх змістове наповнення. Нинішніми глобальними телекомунікаційними засобами (супутниками зв'язку) переважно володіють країни Євро-Атлантичного регіону, передусім США, Західної Європи, Японії, а країни пострадянського простору, наприклад, менше 15 %, тобто вони розташовані нерівномірно по земній кулі. Найважливішим чинником глобальної культурно-інформаційної системи є поєднання цифрової телекомунікації, комп'ютерних і медійних технологій. Мультинаціональні культурні корпорації формують глобальний культурний ринок. Їх приблизно 20, більшість базується у США. Відзначимо, що на трьох головних світових культурних ринках: музики, кіно і телебачення домінує продукція США.

Окреме питання – мови комунікації. Мовні компетенції постають ключовими у міжкультурній взаємодії. У наші дні в центрі глобальної мовної системи опинилася англійська мова. Вона стала провідною у науковій, економічній, політичній та ін. сферах, а також це основна мова комп'ютерного світу, шоу-бізнесу тощо. Дослідники відзначають, що понад 80 % електронної інформації фіксується саме англійською. Вона є мовою світової реклами, масової культури. Англійська є нині мовою глобальної міжкультурної взаємодії, а це не тільки засіб передачі змісту. Це також інструмент потужного впливу.

Як нові (з кін. ХХ ст.) форми та засоби культурної глобалізації позначаються на світовій багатокультурності? Які перспективи у елітарної (високої, класичної) культур за сучасних умов панування комерціалізованої масової культури, бізнесових комунікативних систем? Ці питання залишаються відкритими і потребують подальшого вивчення, проте певні тренди очевидні.

Насамперед структура сучасної культурної глобалізації поступово змінюється: якщо до часів пізнього модерну культурні впливи спрямовувалися із Заходу до решти іншого світу у вигляді наукових досягнень, технологій, моделей суспільної організації, політичного врядування, врешті культурно-мистецьких зразків для наслідування, то нині, як відзначають аналітики культурного життя, баланс культурних впливів змістився від Західної Європи до США, а також зі Сходу на Захід (через міграцію, ідеї, вірування, національні страви тощо), наплив ідей та культурних практик із т. зв. «третього світу» в розвинуті суспільства. Отже, виникають нові напрями культурних взаємозв'язків. І головне, з точки зору сучасного культурного дискурсу, світ постає як єдине ціле, країни і народи як одна людська спільнота, котру слід сприймати поза політичних, соціальних, духовних та ін. відмінностей.

Глобалізація вже не тільки вестернізація, це, на думку Я. Пітерзе, «масштаби та глибина усвідомлення світу як єдиного місця» [3, с. 83–84].

Виклики і проблеми культурної глобалізації. Сучасна культурна глобалізація виглядає процесом досить суперечливим, амбівалентним (що може мати суперечливі наслідки), яке тягне за собою чимало ускладнень і проблем. Серед них позначимо наступні:

– співвідношення з національними культурами: міра прилучення національних культур до світових плинів надто різна: одні визначають його напрям, інші пасивно слідуєть визначеним фарватером, вимушені наслідувати нав'язуванні культурні зразки і практики. Нерідко це викликає спротив, живить ідеї культурної автономії, «альтерглобалізму», стимулює глокалізацію тощо;

– суперечність потребами в національно-культурній ідентифікації, яка відіграє важливу роль у згуртуванні суспільств, особливо у кризові періоди (таких як нині в Україні). Національно-державна ідентичність спирається саме на специфічні риси, традиції, образи, ментальні особливості, зразки й ідеали художньої творчості тощо, що склалися історично і визначені географічно;

– технологічна залежність і комерційна зумовленість культурної глобалізації, ринкові принципи виробництва, поширення і споживання глобальної культурної продукції. Класичні стандарти високої культури, її смисли і естетичні засади потопають у хвилях потоку комерціалізованої поп-культури. Це контрастує з культурними обмінами минулих часів, коли поширювалися, насамперед, зразки елітарної культури;

– споживацько-гедоністичне ставлення до культурних практик на Заході зіштовхується із ідейно-ціннісними засадами не тільки великих цивілізацій минулих часів, а й ін. сучасних соціокультурних типів.

Можна зробити **висновок**, що ми на порозі розуміння постання «глобального людського становища». Феномен глобальної культури – це об'єктивний процес і неминучий етап розвитку людства, її варто розглядати як процес прискорення і поглиблення культурних взаємозв'язків, що сприяє збагаченню світової культури, інтенсифікації планетарної взаємопов'язаності. Водночас на цьому шляху неодмінно виникатимуть проблеми і труднощі, яким варто приділити увагу.

Список використаних джерел:

1. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / Зігмунт Бауман ; пер. з англ. І. Андрущенко ; за наук. ред. М. Винницького. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 109 с.
2. Гелд Д. Глобальні трансформації. Політика, економіка, культура / Д. Гелд, Е. МакГрю, Д. Голдблатт, Дж. Перратон ; пер. з англ. Ю. Павленко. – Київ: Фенікс, 2003. – 584 с.

3. Глобальні модерності / за ред. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона ; пер. з англ. Т. Цимбала. – Київ: Ніка-Центр, 2008. – 400 с.

References:

1. Bauman, Z. (2008) *Globalization. The Human Consequences*. Translated from English by I. Andrushchenko. Kyiv: Publishin House «Kyiv-Mogyla Academy».

2. Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., Perraton, J. (2003) *Global Transformations. Politics, Economics and Culture*. Entry word and translated from English by Yu. Pavlenko. Kyiv: Feniks.

3. *Global Modernities*. (2008). M. Featherstone, S.Lash and R.Robertson Eds. Kyiv: Nika-Centre.

© Танчер В. В., 2018

СТАТУС ЕТНОЦЕНТРИЗМУ В МІЖКУЛЬТУРНІЙ ВЗАЄМОДІЇ, ЙОГО ВИДИ ТА ФУНКЦІЇ

УДК 159.9

Устименко Тетяна Анатоліївна

кандидат психологічних наук,

Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної

освіти імені М. В. Остроградського,

Полтава, Україна,

t-ustymenko@rambler.ru

СТАТУС ЕТНОЦЕНТРИЗМУ В МІЖКУЛЬТУРНІЙ ВЗАЄМОДІЇ, ЙОГО ВИДИ ТА ФУНКЦІЇ

У статті проведено аналіз змісту установок особистості, що формуються у власній культурі та їх впливу на сприйняття зразків ін. етноспецифічних культур. Обґрунтовано понятійний апарат концепцій етнонаціональних досліджень. Наводяться результати емпіричного вивчення феномену етноцентризму, які отримані за методиками анкетного опитування щодо сприйняття різних культурних зразків та ранжування ступені їх схожості та привабливості для респондента. Застосовано концепцію культуральності, яка дозволяє побудувати модель походження та функціонування етноцентризму та пояснити причини негативізму, що ним породжується. Уперше класифіковано та описано якісні ознаки трьох принципово різних типів етноцентризму: природнього, захисного і самоцінного. Визначено, що етноцентризм є частиною буття особистості, наслідком її соціалізації та прилучення до конкретної культури. Встановлено, що етноцентризм є не лише перешкодою у міжетнічній та міжкультурній взаємодії, але виконує функцію підтримання та збереження етнічної ідентичності особистості, цілісного уявлення про внутрішній та зовнішній світ.

Ключові слова: етноцентризм, міжкультурна комунікація, глобалізація, культура, культурна особистість.

Ustymenko Tetiana, Candidate of Pedagogy Sciences, Poltava Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education named after M. V. Ostrogradsky, Poltava, Ukraine

Ethnocentrism status in intercultural interaction, its types and functions

The article analyzes the contents of individual units that are formed in their own culture; it also examines their impact on the perception of other specific ethnic cultures examples. The conceptual apparatus of the ethnic studies concepts is justified. The results of the empirical study of the ethnocentrism phenomenon obtained by questionnaire survey techniques of different cultural patterns perceptions and degree of their similarity ranking and appeal to the respondent are disclosed. The author

СТАТУС ЕТНОЦЕНТРИЗМУ В МІЖКУЛЬТУРНІЙ ВЗАЄМОДІЇ, ЙОГО ВИДИ ТА ФУНКЦІЇ

applies the concept of culture that enables to form a the ethnocentrism origin and functioning model and explain the negativity it generates. Qualitative features of three fundamentally different types of ethnocentrism such as natural, protective and self-sufficient are classified and described for the first time. Ethnocentrism is stated to be not the only obstacle to interethnic and intercultural interaction, but the function of the maintenance and preservation of the individual ethnic identity, integrated picture of the inside and the outside world.

Key words: ethnocentrism, intercultural communication, globalization, culture, cultural identity.

Устименко Тат'яна Анатольевна, кандидат психологических наук, Полтавский областной институт последипломного педагогического образования имени М. В. Остроградского, Полтава, Украина

Статус этноцентризма в межкультурном взаимодействии, его виды и функции

В статье проведен анализ содержания установок личности, что формируются в собственной культуре и их влияние на восприятия образцов вторых этноспецифических культур. Обоснованно понятийний апарат концепцій етнонаціональних досліджень. Приводяться результати емпіричного дослідження феномена етноцентризму, які були отримані з використанням методик анкетного опитування стосовно сприйняття різних культурних образців і ранжування ступеня їх схожості і привабливості для респондента. Застосована концепція культуральності, яка дозволяє побудувати модель походження і функціонування етноцентризму і пояснення причин негативізму, що їм породжується. Вперше класифіковані і описані якісні ознаки трьох принципово різних типів етноцентризму: природного, захисного і самооценного. Визначено, що етноцентризм є частиною буття особистості, наслідком її соціалізації і причастності до конкретної культури. Встановлено, що етноцентризм є не тільки перешкодою в міжетнічному і межкультурному взаємодії, але виконує функцію підтримки і збереження етнічної ідентичності особистості, цілісного представлення про внутрішньому і зовнішньому світі.

Ключевые слова: этноцентризм, межкультурная коммуникация, глобализация, культура, культурная личность.

Вступ. Сучасний світ інтенсивно глобалізується. Темпи інтегративних процесів між країнами, економічними системами, ідеологічними доктринами постійно зростають. Існують суттєві об'єктивні причини цієї динаміки, основна

СТАТУС ЕТНОЦЕНТРИЗМУ В МІЖКУЛЬТУРНІЙ ВЗАЄМОДІЇ, ЙОГО ВИДИ ТА ФУНКЦІЇ

з яких полягає у можливості виключно колективних форм безпеки людства, якщо розуміти її як певну цілісність.

Однак, повна світоглядна картина сучасності обов'язково повинна включати і зворотній процес – активної диференціації людських спільнот – визначеного і спрямованого культурного сепаратизму. Більшість науковців у галузях, що традиційно вважаються гуманітарними (тобто – людинознавчими) сходяться у розумінні полікультурності сучасного соціального середовища. Причому ознаки полікультурності констатуються на всіх рівнях соціальної інституалізації, адже будь-яка держава і більшість її соціальних інститутів існують в полікультурному просторі. Існують політичні, економічні, національні чинники, які зумовлюють наявність державних кордонів. Вони розмежовують культурні процеси, надаючи їм певної специфіки. Але є і більш глобальні межі: «географічна» – між Сходом і Заходом; релігійна – між християнським і мусульманським світом; навіть «арифметична» – говорять про «велику сімку», «країни третього світу» і т. д.

Культура розкриває свій зміст через систему норм, цінностей, значень, ідей і знань, що отримують вираження в системі моралі і права, у художній сфері і науці. Разом з тим про культуру суспільства, її характеристики, принципи і динаміку з психологічної точки зору варто розглядати не тільки за власне «культурними» проявами: художня продукція, релігія, право, наука і т. д. Культура існує також у практично-дійовій формі, у формі подій і процесів, у яких проявилися установки й орієнтації учасників, тобто різних соціальних груп і індивідів.

Метою статті є аналіз змісту установок особистості, що формуються у власній культурі та їх впливу на сприйняття зразків ін. етноспецифічних культур.

Аналіз основних досліджень і публікацій. У сучасних дослідженнях міжкультурної комунікації в основному зберігаються західні наукові традиції і підходах до цього складного і суперечливого явища [16; 17; 18].

Аналізу міжкультурної комунікації присвячені праці С. Аверінцева, М. Мамардашвілі, Ю. Лотмана, Б. Успенського, Ф. Лосева [7]. У цих рамках можливо розглядати культурні феномени як знаки, які несуть у собі значення, інформацію, і вийти на побудову інформаційних моделей культурних процесів [13].

Глобалізація, вимушена і невимушена міжкультурна комунікація породжують нову проблему – проблему адаптації, що фактично є процесом пристосування особистості до умов конкретного культурного середовища, тобто ціннісним вибором, що визначає ключові характеристики культурного буття: обов'язкове внутрішнє прагнення особистості до удосконалення; активну взаємодію людини з культурним середовищем. Завжди важливий результат

СТАТУС ЕТНОЦЕНТРИЗМУ В МІЖКУЛЬТУРНІЙ ВЗАЄМОДІЇ, ЙОГО ВИДИ ТА ФУНКЦІЇ

взаємодії у системі «людина – культурне середовище»; мета, до якої прагне особистість [1; 4].

На першому етапі дослідження у руслі міжкультурної комунікації орієнтувалися на проблеми міжкультурних відмінностей, аналіз взаємовідносин між ними і характерною поведінкою носіїв культур [8]. Основою для міжкультурних досліджень післявоєнного часу стають проблеми культури і особистості, поява т. зв. «культурної моделі». Дослідження, що займаються проблематикою міжкультурних відмінностей, свідчать про три підходи до аналізу міжкультурної комунікації: 1) перший підхід базується на класичній позитивістській методології суб'єктно-об'єктних відносин, що представлений концепцією структурного функціоналізму, системним методом та концепцією інформаційного суспільства (Д. Белл, А. Тоффлер); 2) другий підхід базується на методологічному підході (Ю. Габермас), що базується на когнітивній моделі суб'єкт-об'єктних відносин, в якій сфера комунікації виділяється в якості особливого онтологічного об'єкта. Її вивчення базується на методах герменевтичної інтерпретації смислів, критичній рефлексії, раціональній реконструкції; 3) третій (постнекласичний) підхід зводить природу соціального до суб'єктивно-об'єктивним відносинам, тобто до принципу інтерсуб'єктивності і виключає об'єктність. Суспільство розглядається як мережа комунікацій, комунікації створюють можливість для самоопису суспільства та його самовідтворення (Н. Луман) і виступають як активне самоорганізоване середовище [12].

Міжкультурна комунікація – це наукова етика, яка намагається розробити наукові методи для покращення взаєморозуміння і міжкультурного обміну. Однією з причин виявлення інтересу до міжкультурної комунікації є розвиток людської цивілізації, інтернаціоналізація і глобалізація. Міжкультурна комунікація – це комунікація між представниками різних культур і народів, і здійснюється вона тільки тоді, коли між людьми різних культур розвивається «міжкультурна компетентність» [10]. Сучасні геополітичні зміни випробують збалансованість між нацією, територією і державою, збалансованість, яка визнається і забезпечується, головним чином, національними системами [11].

У культурі знаходить вираження багатство і різноманітність громадського життя, а разом із тим його системність, що підтримує єдність суспільства і наступність його розвитку. Через соціальні і професійні субкультури відбувається адаптація людини до потреб складної діяльності [2].

Своєрідність міжкультурної комунікації досліджують різні галузі знання: соціологія, культурологія, культурна антропологія, лінгвокраїнознавство, етнолінгвістика, етнопсихологія тощо. Але аналіз міжкультурної комунікації саме з точки зору соціальної філософії дозволяє здійснити осмислення буття

СТАТУС ЕТНОЦЕНТРИЗМУ В МІЖКУЛЬТУРНІЙ ВЗАЄМОДІЇ, ЙОГО ВИДИ ТА ФУНКЦІЇ

людини і суспільства через конкретні культурні форми, соціальні умови та механізми, що зберігають національну і культурну ідентичність [3].

У контексті міжкультурної комунікації також розглядаються проблеми глобалізації культури та взаємодії цивілізацій, обговорення яких відбувається на науково-теоретичних конференціях і круглих столах. Варто також зауважити, що міжкультурна комунікація як навчальна дисципліна вже викладається в багатьох університетах США, країн Європи та в Росії [7].

В Україні предметне поле досліджень у рамках проблематики «міжкультурна комунікація» тільки формується. Цю проблему розробляють у різнопланових працях В. Андрущенко, Н. Висоцька, О. Гриценко, Л. Губерський, І. Дзюба, П. Донець, В. Євтух, А. Єрмоленко, Г. Касьянов, М. Кушнарьова, Л. Нагорна, А. Приятельчук, М. Обушний, П. Скрипка [5].

Важлива сторона культурного життя – плюралізм культур, що розкривається через аналіз проблематики самобутності і взаємодії культур на етнічному, національному і цивілізаційному рівнях. Ці рівні складаються в ході адаптації спільноти до умов середовища (географічних, кліматичних, ландшафтних, ресурсних тощо), формату внутрішнього спілкування, що історично складається в групі, і взаємодії між сусідніми соціумами.

Великою перешкодою міжкультурній взаємодії є етноцентризм. Так, більшість людей судять про чужі культурні цінності, використовуючи як стандарт власні. Цей тип ціннісного судження і називають етноцентризмом. Етноцентризм І. Кон визначає як «схильність розглядати явища та факти чужої культури, чужого народу через призму культурних традицій та цінностей свого власного народу» [6].

Психологічна основа такого явища міститься в особливостях механізму сприйняття, на яке завжди, більшою або меншою мірою, впливає особистий досвід індивіда. В етноцентризмі завжди більшою мірою присутній емоціональний компонент. І, нарешті, етноцентризм, хоча і пов'язаний з порівнянням особливостей будь-якої нації з особливостями своєї, необов'язково передбачає некритичне ставлення до способу життя і особливостей останньої. Разом із тим, етноцентричні комунікатори не усвідомлюють, що люди розвивають свою культуру для того, щоб зробити осмисленим власне життя і встановити порядок у своїх суспільствах.

Існує чотири типи властивостей людей, що ускладнюють міжкультурну взаємодію, роблять її неможливою або малопривабливою для учасників.

Інертність мислення. Ця властивість свідомості не є ні позитивною, ні негативною, якщо розглядати її поза конкретною ситуацією взаємодії людей, чи груп людей. Але в реальному житті вчинки людей оцінюються за тим, як вони співвідносяться з вимогами ситуації.

СТАТУС ЕТНОЦЕНТРИЗМУ В МІЖКУЛЬТУРНІЙ ВЗАЄМОДІЇ, ЙОГО ВИДИ ТА ФУНКЦІЇ

У психологічному сенсі інертність – це опір змінам переконань, поглядів, що спирається на здібність людини протягом довгого часу утримувати в пам'яті інформацію, корисність якої багаторазово підтверджується практичною діяльністю. Наприклад, стійкість у боротьбі за свої переконання теж ґрунтується на інертності мислення. Така інертність, як відомо, оцінюється позитивно, якщо переконання, що зберігаються завдяки їй, співзвучні потребам суспільства. Але якщо розвиток суспільства створює нову соціально-культурну ситуацію, в якій попередні погляди і переконання вже не відображають дійсного стану речей, то тоді інертність чинить опір необхідності перебудови мислення людини, його психології, отже, є негативним фактором.

Догматизм – теж одна із серйозних перешкод психологічної перебудови міжкультурної взаємодії. По відношенню до особистості він означає неспроможність критично оцінювати істини, що вже засвоєні. Догматизм в психологічному відношенні спирається на інертність мислення, але свою назву він отримав не від цієї властивості, а від ідеї (правила, принципу), що утримується свідомістю (і підсвідомістю) безвідносно до умов життя.

Консерватизм, який близький до догматизму. Але якщо догматика примушує дотримуватися догми головним чином сліпою прихильністю до неї, втрата здібності оцінювати її критично, то консерватор понад усе боїться нововведень, він обділений почуттям новго, виступає не стільки на захист догми, скільки проти новацій. Для консерватора важливий статус-кво, навіть якщо йому не досить затишно при ньому; але зовсім не припустимий новий стан, навіть якщо він обіцяє серйозне покращення. Неясність майбутнього, пов'язаного з новацією, його невизначеність можуть лякати консерватора більше, ніж «погане» теперішнє.

Охоронне мислення – різновид консерватизму і догматизму водночас, і воно носить особливо активний, агресивний характер. Людина, що відрізняється охоронним мисленням, приписує собі придуману нею самою ж функцію захисту різноманітних догм від усіх інакодумців [9].

Етноцентризм як характеристика образу своєї чи чужої групи виникає у процесі спілкування етносів на основі двох діалектично пов'язаних процесів: зближення і відокремлення. Взаємодія етнічних груп супроводжується адаптаційними процесами, які можуть протікати в різних формах: від міжетнічних інтеграцій до етнокультурної ізоляції. Успішна адаптація етнічних груп у вигляді інтеграції пов'язана із позитивним відношенням як до культури власної, так і до культури етнічних груп, що знаходять вираження у формуванні позитивно направлених авто- та гетеростереотипів.

Деадаптація етнічних груп, крайній полюс якої представляє етнокультурна ізоляція, передбачає надтолерантність до власної культури при

СТАТУС ЕТНОЦЕНТРИЗМУ В МІЖКУЛЬТУРНІЙ ВЗАЄМОДІЇ, ЙОГО ВИДИ ТА ФУНКЦІЇ

повній відмові від культури етноконтактних груп, що виражається в наявності надпозитивних автостереотипів і негативних гетеростереотипів.

Таким чином, термін «етноцентризм» у його широкому розумінні використовується для позначення специфічного феномена щоденної свідомості, що виникає у процесі взаємодії етнічних груп і який характеризується надпозитивним відношенням до інгрупи і негативним емоційно-оцінним відношенням до аутгрупи.

Виклад основного матеріалу. Аналіз феномену етноцентризму показує, що існує кілька важливих проблем. По-перше, негативне забарвлення етноцентричних суджень. Чи можливо їх уникнути? По-друге, фактори, що породжують етноцентризм. Чи можна впливати на них? Найбільш загальним питанням очевидно є таке: чи можливо подолати етноцентризм і яким чином?

Ми пропонуємо структурну модель феномену етноцентризму, яка поєднує різні підходи і дозволяє дати відповідь на ці запитання.

Із нашої точки зору, етноцентризм є особистісною установкою, яка формується у процесі соціалізації індивіда в певній культурі. Це формування починається з самих ранніх етапів онтогенезу. Стадії формування етноцентризму пов'язані з формуванням свідомості та самосвідомості в цілому. Спочатку формуються сенсорні еталони, які є культурно специфічними, а отже, і еноспецифічними. Далі формуються моральні, поведінкові норми та ієрархічна система ціннісних орієнтацій, які теж строго культурно визначені. Усі ці засвоєні еталони (сенсорні, нормативні, ціннісні) служать для сприйняття та оцінювання людиною себе та ін. людей. Функціонуючи у спілкуванні вони є основою для порівняння і завжди виявляють схожість або несхожість позицій. У результаті такого порівняння виникає емоційна оцінка: позитивна у випадку схожості і негативна у випадку несхожості. Вираженість емоційного супроводу залежить і від міри схожості-несхожості, і від характеристик еталону, що був задіяний.

Основний закон етноцентризму полягає в тому, що чим більш виразною є несхожість за всіма критеріями, тим яскравішим буде негативізм.

Модель етноцентризму, що пропонується, має три основні компоненти: *стандарти – порівняння – емоції*.

Описаний механізм походження етноцентричних суджень перевірявся в експериментальному дослідженні, в якому брало участь 180 піддослідних різного віку, які ідентифікували себе як українці. Усім їм пропонувалося оцінити своє ставлення до певного набору предметів ін. етнічної культури. Стимульний матеріал поділявся на вербальний і невербальний.

Вербально було пред'явлено зразки фольклору – прислів'я, короткі притчі-казки, та описи ритуалів, прийнятих у чужій етнічній групі. Невербальним матеріалом виступали зображення елементів декоративно-

СТАТУС ЕТНОЦЕНТРИЗМУ В МІЖКУЛЬТУРНІЙ ВЗАЄМОДІЇ, ЙОГО ВИДИ ТА ФУНКЦІЇ

ужиткового мистецтва. Усі стимульні зразки були класифіковані експертами за 5-ти бальною шкалою за ступенем несхожості з відповідним культурним матеріалом, що функціонує в рідній для піддослідних етнічній групі. Таким чином, було виділено три групи предметів: а) дуже схожі; б) такі, що незначно відрізняються; в) дуже відмінні.

У результаті експерименту було встановлено:

– кількість оцінок предметів як таких, що «не подобаються» прямо пропорційно залежить від ступені їх несхожості на притаманні власній культурі. Так, у першій групі (а) таких оцінок було 11 %, у другій (б) – вже 31 %, а в третій – аж 74 %.

– респонденти більш старшого віку частіше демонструють етноцентризм (у віці 12–15 р. він виражається у 20–25 % суджень, у людей старших 40 р. у 55–65 %).

– найвищий рівень етноцентризму виявляється в реакції на стимульний матеріал, що містить опис традиційних обрядів та ритуалів чужої культури. Саме вони викликають спектр негативних емоцій (від подиву до відрази).

Концепція культуральності [13] дозволяє побудувати модель походження та функціонування етноцентризму та пояснити причини негативізму, що ним породжується.

Інструментальна інваріанта культуральності містить малоусвідомлені сенсорні кліше та перцептивні еталони, які, фактично, є засобами сприйняття предметів оточуючого світу (незалежно від аналізатора). Зрозуміло, що вони культурно-адаптовані і можуть давати збій при створенні адекватного образу предметів ін. культури. Це явище доступне кожному навіть у самостереженні – так, звуки незрозумілої та фонетично побудованої та ін. артикуляції мови здаються «різкими», «гавкітливими» чи писклявими. Це ж стосується і кольористики, і оцінки смаку справ національної кухні.

Ціннісно-нормативна інваріанта задає еталони поведінки, однак вони більш усвідомлені, конвенціональні і недирективні.

Найбільш універсальною і загальноцивілізаційною є інваріанта самовизначення. У структурі етнічності це зона, що найбільш вільна від специфіки вузькогрупових та етнічних настанов і є загальнокультурною (в тому сенсі, що і поняття «культура» визначається як загальнолюдське).

У полі самореалізації порівняння, що виявляє несхожість осмислюється людиною не як негативний факт, а як очевидний, обов'язковий і схвальний. Лише в окремих (і як засвідчують чисельні дослідження, штучно створених умовах) самовизначення людини та її етнічної групи може будуватися на запереченні права на вільний культурний розвиток, на самоствердження за рахунок приниження ін. Це явище називають у літературі «гіперетнічність». У термінах концепції культуральності, зрозуміло, що гіперетнічність означає

СТАТУС ЕТНОЦЕНТРИЗМУ В МІЖКУЛЬТУРНІЙ ВЗАЄМОДІЇ, ЙОГО ВИДИ ТА ФУНКЦІЇ

поширення етнічних настанов на сферу, де етнічна специфіка є необхідною умовою, але не рушійною силою розвитку людини, де існує діалектичне заперечення фіксованої заданості. У публіцистичних поняттях *гіперетнічність* можуть називати націоналізм, шовінізм чи національна нетерпимість.

Таким чином, концепція культуральності дозволяє розглядати три типи етноцентризму, який визначається як негативізм (виникнення певного типу негативної емоційної реакції) у взаємодії з несхожими (своєрідними, специфічними, самобутніми) культурними явищами і проявами [14].

Перший тип зумовлений відсутністю потрібних сенсорних (а значить і естетичних) ключів розпізнавання чужих культурних явищ, що формуються як інструментальна інваріанта культуральності. Це інструментальний етноцентризм. Якщо розуміти психологічну природу формування пізнавальної сфери людини, його можна вважати «природним», натуральним.

Другий тип етноцентризму виникає внаслідок розходження в ціннісно-нормативних стандартів, а значить очікувань, імпліцитних теорій соціальних явищ та способів їх розпізнавання пояснення. Якщо в першому типі несхоже оцінюється як некрасиве, а отже і неприємне, то в цьому випадку несхоже скоріш за все розцінюється як загрозове і небезпечне, звідси і виникає емоція із спектру негативних.

Цей тип етноцентризму можна назвати захисним. Прояви етноцентризму цього типу можуть бути дуже різноманітними. Очевидно є сенс співвіднести їх з відомими класифікаціями захисних психологічних механізмів. Майже всі відомі концепції етноцентризму та його експериментальні дослідження апелюють до етноцентричних реакцій другого типу.

Третій тип етноцентризму не є ні природним, ні захисним. Він виникає в певній «неспецифічній» зоні як штучний феномен. Оскільки він конструюється в сфері інваріанти самовизначення і регулюється екзистенціальними механізмами, його можна назвати самоцінним. Саме з таких причин, що цей тип етноцентризму є штучним, але виникає на основі процесу реалізації глибинних смислових аспектів життєдіяльності, він і є найбільш войовничим та небезпечним.

Зафіксуємо все викладене вище (рис. 1).

СТАТУС ЕТНОЦЕНТРИЗМУ В МІЖКУЛЬТУРНІЙ ВЗАЄМОДІЇ, ЙОГО ВИДИ ТА ФУНКЦІЇ

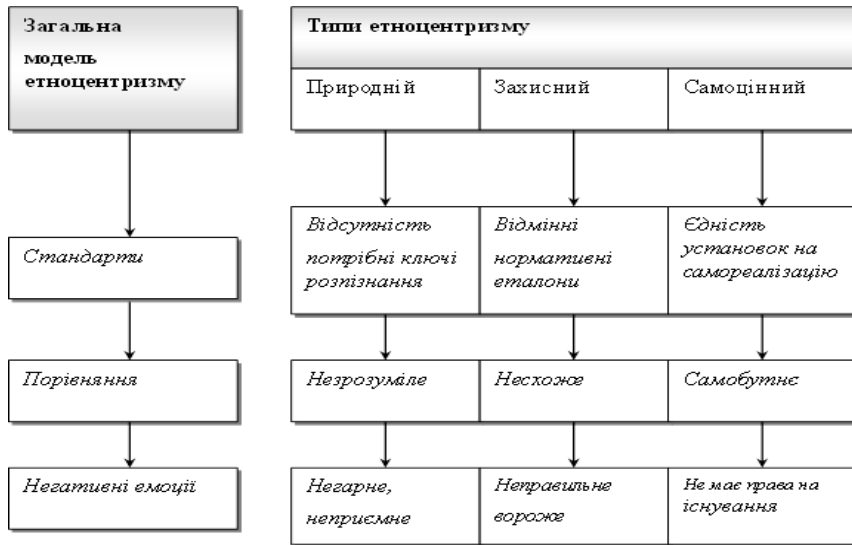

Рис 1. Типи етноцентризму

Можна розглянути етноцентризм з точки зору рівневої організації, що закладалася в концепцію культуральності на рівні інтенції праксису та рефлексії. Зрозуміло, що треба визнати інтенціонально можливими всі типи та форми етноцентризму. Оскільки етноцентричні реакції супроводжуються негативними емоціями, то на рівні праксису домінує тенденція до уникнення, дистанціювання від відповідних ситуацій. Лише з рівня рефлексії можливе регулювання та подолання етноцентризму. Саме у формуванні рефлексивної позиції більшість дослідників бачать шляхи виникнення толерантності як альтернативи руйнівним для взаємодії властивостям етноцентризму.

Висновки. Етноцентризм, як інші соціально-психологічні явища, не варто розглядати як щось позитивне чи негативне, оскільки ціннісне судження про нього не може бути прийнятним. Так, етноцентризм є частиною буття особистості, наслідком її соціалізації та прилучення до конкретної культури. Незважаючи на те, що етноцентризм часто буває перешкодою у міжетнічній та міжкультурній взаємодії, він виконує функцію підтримання та збереження етнічної самоідентичності, цілісності та специфічності.

Список використаних джерел:

1. Асмолов А. Г. Психология личности: принципы общепсихологического анализа / А. Г. Асмолов – Москва: Смысл: Академия, 2002. – 416 с.
2. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – Москва: Прогресс, 1986. – 169 с

СТАТУС ЕТНОЦЕНТРИЗМУ В МІЖКУЛЬТУРНІЙ ВЗАЄМОДІЇ, ЙОГО ВИДИ ТА ФУНКЦІЇ

3. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса / Ю. В. Бромлей. – Москва: Наука, 1984. – 418 с.

4. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации: учеб. для вузов / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 352 с.

5. Європейські студії / упоряд., передм. Т. А. Устименко. – Полтава: АСМІ, 2011. – 156 с.

6. Кон И. С. В поисках себя: Личность и ее самосознание / И. С. Кон. – Москва: Политиздат, 1984. – 335 с.

7. Пашукова Т. И. Этноцентризм в межкультурной коммуникации [Электронный ресурс] / Т. И. Пашукова // Вестник Московского государственного лингвистического университета. – 2009. – URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/etnotsentrizm-v-mezhkulturnoy-kommunikatsii>. – Загл. с экрана. – Дата обращения: 28.02.2017.

8. Поршнев Б. Ф. Социальная психология и история / Б. Ф. Поршнев. – Москва: Наука, 1966. – 211 с.

9. Рыжова С. В. Психологическая составляющая этнонационализма / С. В. Рыжова // Этническая психология и общество: материалы I конф. секции этнической психологии при РАО / отв. ред. Н. М. Лебедева. – Москва: Старый сад, 1997. – С. 173–181.

10. Сатарова Л. Х. Основные проблемы межкультурной коммуникации как фактор развития современного общества [Электронный ресурс] / Л. Х. Сатарова // Современ. науч. исслед. и инновации. – 2013. – № 12. – URL: <http://web.snauka.ru/issues/2013/12/29074>. – Загл. с экрана. – Дата обращения: 14.03.2017.

11. Солдатова Г. У. Межэтническое общение: когнитивная структура этнического самосознания / Г. У. Солдатова // Познание и общение. – Москва: Наука, 1988. – С. 111–125.

12. Соснин В. А. Культура и межгрупповые процессы: этноцентризм, конфликты и тенденции национальной идентификации / В. А. Соснин // Психолог. журн. – 1997. – № 1. – С. 50–60.

13. Тер-Минасова С. Г. Роль языка в формировании личности. Язык и национальный характер / С. Г. Тер-Минасова // Этносоциоллингвистика: хрестоматия / [авт.-сост. Н. И. Коновалова]. – Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т, 2004. – С. 241–249.

14. Устименко Т. А. Основы міжкультурної взаємодії / Т. А. Устименко. – Полтава: Техсервіс, 1998. – 214 с.

15. Устименко Т. Розвиток особистості і функції культури / Т. Устименко // Особистість в освіті: парадигма культури: монографія / В. В. Зелюк, В. Ф. Моргун, Т. А. Устименко. – Полтава: АСМІ, 2011. – 212 с.: іл.

16. Шихирев П. Н. Современная социальная психология в Западной Европе. Проблемы методологии и теории. / П. Н. Шихирев. – Москва: Наука, 1985. –175 с.

17. Bart R. Ethnic groups and boundaries [Electronic recourse]: The social organization of culture difference / R. Bart. – Oslo, 1969. – Mode of access: http://isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic446176.files/Week_4/Barth_Introduction_Ethnic_Groups_and_Boundaries_.pdf. – Last access: 27.02.2017. – Title from the screen.

18. Sumner W. The Science of Society / W. Sumner, A. Keller. – New Haven: Yale University Press, 1942.

References:

1. Asmolov, A.G. (2002). *Psychology of personality: principles of general psychological analysis*. Moscow: «Smysl», Publishing Centre «Akademija».

2. Berns, R. (1986). *Development of self-concept and education*. Moscow: Progress.

3. Bromlej, Ju.V. (1984). *Essays on the theory of ethnos*. Moscow: Nauka.

4. Grushevickaja, T.G. (2003). *Basics of Intercultural Communication: A Textbook for Universities*. Moscow: JuNITI-DANA.

5. *European studios*. (2011). Poltava: «ASMI» LTD.

6. Kon, I.S. (1984). *In search of yourself: Personality and self-awareness*. Moscow: Politizdat.

7. Pashukova, T.I. (2009). Ethnocentrism in intercultural communication. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta [Bulletin of Moscow State Linguistic University]* [online] Available at: <http://cyberleninka.ru/article/n/etnotsentrizm-v-mezhkulturnoy-kommunikatsii>. [Accessed 28 February 2017]. Title from the screen.

8. Porshnev, B.F. (1966). *Social psychology and history*. Moscow: Nauka.

9. Ryzhova, S.V. (1997). *The psychological component of ethno-nationalism. Ethnic psychology and society: materials of the 1st conference of the section of ethnic psychology at RAO*, Moscow: «Staryj sad», pp. 173–181.

10. Satarova, L.H. (2013). The main problems of intercultural communication as a factor in the development of modern society. *Sovremennye nauchnye issledovanija i innovacii [Modern scientific research and innovations]*, no. 12, [online] Available at: <http://web.snauka.ru/issues/2013/12/29074>. [Accessed 14 March 2017]. Title from the screen.

11. Soldatova, G.U. (1988). Interethnic communication: the cognitive structure of ethnic self-awareness. *Cognition and communication*. Moscow: Nauka, pp. 111–125.

12. Sosnin, V.A. (1997). Culture and intergroup processes: ethnocentrism, conflicts and tendencies of national identity. *Psihologicheskij zhurnal [Psychological journal]*, no. 1, pp.50–60.

13. Ter-Minasova, S.G. (2004). The role of language in the formation of personality. Language and national character. V: N.I. Konovalova. *Jetnosociolingvistika: hrestomatija [Etnosotsiolingvistika: anthology]*. Ekaterinburg: Ural State Pedagogical University, pp. 241–249.

14. Ustyomenko, T.A. (1998). *Fundamentals of intercultural interaction*. Poltava: Tekhservis.

15. Ustyomenko, T. (2011). The development of personality and the function of culture. V: V.V. Zeliuk, V. F. Morhun, T. A. Ustyomenko. *Osobystist v osviti: paradyhma kultury: monohrafiia [Personality in education: paradigm of culture: monography]*. Poltava: «ASMI» LTD.

16. Shihirev, P.N. (1985). *Contemporary Social Psychology in Western Europe. Problems of methodology and theory*. Moscow: Nauka.

17. Bart, R. (1969). *Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference* [online] Available at: http://isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic446176.files/Week_4/Barth_Introduction_Ethnic_Groups_and_Boundaries_.pdf. [Accessed 27 February 2017]. Title from the screen.

18. Sumner, W. (1942). *The Science of Society*. New Haven: Yale University Press.

УДК 391

Synowiec Aleksandra

*PhD in Sociology, Assistant Professor,
Silesian University of Technology,
Gliwice, Poland,
aleksandra.synowiec@gmail.com;*

Marcin Zybała

*Eastern Initiatives Institute,
Cracow, Poland,
marcin.zybała@iwi.org.pl*

**HERITAGE CONSERVATION, EDUCATION, INTERCULTURAL
DIALOGUE: FUNCTIONS OF LEMKOS, ROMA AND TATARS CREATIVE
ACTIVITY IN CONTEMPORARY POLAND**

The purpose of presented study «Heritage conservation, education, intercultural dialogue: functions of Lemkos, Roma and Tatars creative activity in contemporary Poland» is to discuss contemporary functions of creativity among an ethnic minority groups on the basis of the research material collected in nationwide research project «Creative activity of ethnic minorities in Poland on the edge of XX and XXI centuries», conducted by Eastern Initiative Institute, Cracow, Poland. This paper is based on qualitative empirical data collected through individual interviews conducted among respondents of ethnic origin. In the course of field research with artists of ethnic origin 26 individual interviews were conducted: 10 with artists of Lemko origin, 14 with Roma artists and cultural activists and 2 artists from Tatar community. – The empirical contribution involves analysis of those 26 interviews with people representing different areas of artistic output and cultural activities. The central category of this study is creative work of ethnic minorities as a means of cultural content transmission and identity preservation. Results: creative activity not only allows for maintaining social ties, which are the foundation of ethnic identity, but also stands for a number of other functions. Based on empirical data derived from conducted by the Institute of Eastern Initiatives nationwide field research, the role and functions of creative activity of minorities in the context of cultural heritage preservation, education and establishing intercultural dialogue are discussed. Conclusions: referring to empirical data as well as classical studies of ethnic issues, the role of art and creative activity in minority groups is discussed. Analyzing cases mentioned below, a conclusion is drawn, that art and creative activity plays dominative role in preservation of ethnic minorities culture, as well as in development of intercultural dialogue.

**ЗБЕРЕЖЕННЯ СПАДЩИНИ, НАВЧАННЯ, МІЖКУЛЬТУРНИЙ
ДІАЛОГ: ФУНКЦІЇ ТВОРЧОСТІ ЛЕМКІВ, ЦИГАН (РОМИ) І ТАТАР
У СУЧАСНІЙ ПОЛЬЩІ**

Key words: ethnic minorities, creative activity, heritage preservation, intercultural dialogue, education.

Синовець Олександра, кандидат соціологічних наук, доцент, Сілезький технологічний університет, Глівіце, Польща;

Марцин Зибан, Інститут східних ініціатив, Краків, Польща

Збереження спадщини, навчання, міжкультурний діалог: функції творчості лемків, циган (роми) і татар у сучасній Польщі

Мета представленої дослідження: обговорити сучасні функції творчості серед етнічних меншин на основі дослідницьких матеріалів, зібраних у загальнонаціональних дослідженнях у рамках проекту «Творча діяльність етнічних меншин в Польщі на рубежі ХХ–ХХІ ст.», проведеного Інститутом східних ініціатив з Кракова (Польща). Дана стаття заснована на якісних емпіричних даних, зібраних у результаті індивідуальних інтерв'ю, проведених серед респондентів етнічного походження. У ході польових досліджень з художниками етнічного походження було проведено 26 індивідуальних інтерв'ю: 10 – із художниками лемківського походження, 14 – з художниками з ромської етнічної групи і 2 – з художниками з татарської громади. Емпіричний внесок включає аналіз цих 26 інтерв'ю з людьми, що представляють різні галузі художньої творчості і культурної діяльності. Центральна категорія цього дослідження: творчість етнічних меншин як засіб передачі культурного контенту і збереження ідентичності. Результати: творча діяльність не тільки дозволяє підтримувати соціальні зв'язки, що становлять основу етнічної ідентичності, а й виступає за ряд інших функцій. На основі емпіричних даних, отриманих за результатами загальнонаціональних польових досліджень Інституту східних ініціатив, обговорюється роль і функції творчої діяльності меншин в контексті збереження, освіти та налагодження міжкультурного діалогу в області культурної спадщини. Висновки: посилаючись на емпіричні дані, а також на класичні дослідження етнічних проблем, обговорюється роль мистецтва і творчої діяльності в групах меншин. Аналізуючи випадки, зазначені нижче, робиться висновок, що мистецтво і творча діяльність відіграють домінуючу роль у збереженні культури етнічних меншин, а також у розвитку міжкультурного діалогу.

Ключові слова: етнічні меншини, творча діяльність, збереження спадщини, міжкультурний діалог, освіта.

Сыновец Александра, кандидат социологических наук, доцент, Силезский технологический университет, Гливице, Польша;

Марцин Зибан, Институт восточных инициатив, Краков, Польша

Сохранение наследия, обучение, межкультурный диалог: функции творчества лемков, цыган (ромы) и татар в современной Польше

Цель представленного исследования: обсудить современные функции творчества среди этнических меньшинств на основе исследовательских материалов, собранных в общенациональных исследованиях в рамках проекта «Творческая деятельность этнических меньшинств в Польше на рубеже XX–XXI вв.», проводимого Институтом восточных инициатив из Кракова (Польша). Данная статья основана на качественных эмпирических данных, собранных в результате индивидуальных интервью, проведенных среди респондентов этнического происхождения. В ходе полевых исследований с художниками этнического происхождения было проведено 26 индивидуальных интервью: 10 – с художниками лемковского происхождения, 14 – с художниками из ромской этнической группы и 2 – с художниками из татарской общины. Эмпирический вклад включает анализ этих 26 интервью с людьми, представляющими различные области художественного творчества и культурной деятельности. Центральная категория этого исследования – творчество этнических меньшинств как средство передачи культурного контента и сохранения идентичности. Результаты: творческая деятельность не только позволяет поддерживать социальные связи, составляющие основу этнической идентичности, но и выступает за ряд других функций. На основе эмпирических данных, полученных по результатам общенациональных полевых исследований Института восточных инициатив, обсуждается роль и функции творческой деятельности меньшинств в контексте сохранения, образования и налаживания межкультурного диалога в области культурного наследия. Выводы: ссылаясь на эмпирические данные, а также на классические исследования этнических проблем, обсуждается роль искусства и творческой деятельности в группах меньшинств. Анализируя случаи, указанные ниже, делается вывод, что искусство и творческая деятельность играют доминирующую роль в сохранении культуры этнических меньшинств, а также в развитии межкультурного диалога.

Ключевые слова: этнические меньшинства, творческая деятельность, сохранение наследия, межкультурный диалог, образование.

Wprowadzenie. Niniejsze rozważania stanowią próbę spojrzenia na mniejszości etniczne z perspektywy działalności twórczej jako sposobu transmisji treści kulturowych. Twórczość okazuje się trafną kategorią analityczną ponieważ umożliwia podtrzymywanie więzi grupowej, która jest fundamentem tożsamości etnicznej [1, 57], a także pełni szereg innych funkcji. W tym kontekście twórczość jest przede wszystkim niezwykle ważną formą uzewnętrznienia tożsamości etnicznej. Sposób definiowania twórczości w perspektywie jej roli kulturotwórczej będzie się

znacznie różnił od terminologii przyjętej na gruncie estetyki. Twórczość w tym przypadku rozumiana jest przez pryzmat teorii praw kulturowych (*cultural rights*), tzn. jako ideowy i materialny przejaw wspólnoty wartości, na której swe funkcjonowanie opiera każda grupa społeczno-kulturowa [2]. Powyższa definicja twórczości pozwoliła objąć badaniami nie tylko twórców profesjonalnych i twórców ludowych, ale także wszystkich działających w sferze kultury – muzealników, animatorów kultury, przewodników, organizatorów warsztatów etc. Autorów koncepcji interesowała kulturotwórcza, nie zaś estetyczna funkcja twórczości. W ramach projektu «Działalność twórcza mniejszości etnicznych na przełomie XX i XXI wieku» przeprowadzono między innymi 26 wywiadów nieustrukturalizowanych standaryzowanych z twórcami wywodzącymi się z mniejszości etnicznych – 10 z przedstawicielami mniejszości łemkowskiej, 14 z twórcami pochodzenia romskiego i 2 wśród społeczności polskich Tatarów. Rozmówcy reprezentują różne dziedziny twórczości – muzykę, rzemiosło, poezję, fotografię, publicystykę, animację kultury, sztuki plastyczne czy taniec. Część twórców rozwija swoje zainteresowania w obszarze więcej niż jednej dziedziny. Najczęściej wskazywanym obszarem twórczości jest muzyka – śpiew, taniec, grę na instrumentach. Wśród twórców romskich ten rodzaj aktywności twórczej podejmuje aż 12 z 14 rozmówców; muzyka etniczna inspiruje twórczość aż 6 z 10 twórców pochodzenia łemkowskiego. Warto zwrócić uwagę, że kategoria *animacja kultury i działalność organizacyjna*, która nie mieści się w pojęciu twórczości w sensie estetycznym, obejmuje ponad 45 % wszystkich rozmówców (12 osób). Świadczy to o dużym zaangażowaniu rozmówców w starania na rzecz zachowania dziedzictwa kulturowego i stanowi asumpt do rozważań na temat roli działalności twórczej w środowiskach mniejszości etnicznych w Polsce. W rozważaniach na temat socjologicznego obrazu sztuki Marian Golka podkreśla, że decydującym kryterium definiującym twórczość nie musi być *obecność nowości*, «lecz jej doniosłe skutki – słowem, musi być ona wartością posiadającą znaczenie społeczne, a tylko wtedy jest za taką uznana, jeśli jest propozycją rozwiązującą jakieś zadania czy zaspokajającą jakieś potrzeby» [3, s. 63]. Z analizy wypowiedzi twórców biorących udział w badaniu wyłaniają się główne funkcje twórczości: twórczość przede wszystkim służy zachowaniu tradycji i kultury grupy etnicznej, pozwala przybliżyć kulturę mniejszości innym oraz jest narzędziem budowania mostów pomiędzy różnymi grupami. Prezentowany szkic ma na celu omówienie społecznej wartości twórczości w środowiskach mniejszości etnicznych w kontekście zachowania dziedzictwa kulturowego, edukacji i nawiązywania dialogu międzykulturowego.

Zachowanie dziedzictwa kulturowego, edukacja, dialog – funkcje twórczości w świetle wywiadów. Czemu służy twórczość i działalność twórcza w środowiskach mniejszości etnicznych? W świetle przeprowadzonych wywiadów, twórczość pełni w pierwszej kolejności funkcję kulturotwórczą – wynika to z silnego

**ЗБЕРЕЖЕННЯ СПАДЩИНИ, НАВЧАННЯ, МІЖКУЛЬТУРНИЙ
ДІАЛОГ: ФУНКЦІЇ ТВОРЧОСТІ ЛЕМКІВ, ЦИГАН (РОМИ) І ТАТАР
У СУЧАСНІЙ ПОЛЬЩІ**

związku pomiędzy tożsamością etniczną a charakterem i treścią twórczości. Wszyscy rozmówcy dostrzegają wpływ pochodzenia na twórczość. W większości przypadków rezultatem jest sięganie do motywów etnicznych, tradycyjnych brzmień, pieśni, odtwarzanie lub przetwarzanie kanonu kultury etnicznej, a zatem «profil» twórczości jest zdeterminowany świadomością pochodzenia. Co ciekawe, wśród twórców znaleźli się także tacy, którzy nie czerpią inspiracji z przynależności etnicznej bowiem ich twórczość ma charakter uniwersalny, nie mniej jednak przyznali, że świadomość korzeni ma znaczenie dla ich działalności twórczej. Jak podkreśla jedna z respondentek: *Muszę myśleć kategoriami romskimi, a jak przekładam, jest już inna melodia – bo staram się przetłumaczyć tekst. Treść jest ta sama, ale melodii już nie ma* [R 1]¹.

Radość tworzenia i możliwość ekspresji jest dla rozmówców bardzo istotna, aczkolwiek jednym z dominujących aspektów postrzegania twórczości jest jej szczególna misja – ochrona oraz reprodukcja dziedzictwa kulturowego. *Twórczość jest drzwiami do kultury* [R4]. Działalność twórcza pozwala ocalić dawne zwyczaje i pozwala zachować ciągłość pokoleniową – *My w swoim zespole kultywujemy tradycje naszych przodków* [Ł 1]. Dzięki twórczości możliwy jest przekaz kultury – *Inspiracją jest to, żeby przetrwała tradycja romska, że przekazać dzieciom i młodzieży, żeby to oni podtrzymywali jak najdłużej się da* [R 10]. W tym kontekście ważna jest także rola twórcy dla zachowania dziedzictwa kulturowego – *Myślę, że trzeba cały czas o tym przypominać i taka jest właśnie nasza rola, myśleć. Sami sobie musimy o tym przypominać, dbać o to, pielęgnować* [Ł 2]. Twórczość jest tym obszarem, który umożliwia uzewnętrznienie tożsamości etnicznej i dziedziny, dzięki której przejawy kultury etnicznej mogą trwać – *jak nie będzie twórców, to nie będzie kultury* [Ł 7]. Twórczość bywa definiowana przez samych rozmówców w kategoriach raczej kulturotwórczych niż estetycznych: *staramy się po prostu coś robić, żeby promować to nasze środowisko, naszą kulturę, taniec i śpiew właśnie w języku tatarskim (...)* *Bezpośrednio ani ja nie tworzę, ani z tego co mi wiadomo żadna z moich koleżanek i kolegów nie para się taką dziedziną ale myślę, że my poprzez swoją działalność, można byłoby nas określić jako twórców* [T 1].

Rola, jaką pełni twórczość w zapobieganiu utracie depozytu kultury etnicznej pojawia się głównie w wypowiedziach twórców pochodzenia łemkowskiego. Dla rozmówców z tej grupy szczególnie ważny jest proces transmisji treści kultury i zastępowalność pokoleń. *To jest wiązanie narodu przez kulturę. Trzeba o tym pamiętać. Jak wszyscy zapomnimy, to jesteśmy biedni* [R 2]. Twórczość może także sprzyjać krystalizowaniu się tożsamości: *dzięki temu zespołowi* [Zespół Pieśni i Tańca «Kyczera»], *świadomość tych ludzi, takich nie do końca zdecydowanych, nie do końca*

¹ Oznaczenia respondentów: [Ł] – twórca łemkowski, [R] – twórca romski, [T] – twórca tatarski i numer wywiadu.

takich określonych, jakby się narodziła. Albo odbudowała [Ł 5]. Bardzo istotną składową kulturotwórczej funkcji twórczości jest wykorzystanie języka etnicznego mniejszości. Poezja i pieśni badanych Łemków i Romów są tworzone i/lub odtwarzane w językach rodzimych. *Zespoły lemkowski śpiewają po lemkowski. Nie śpiewają po ukraińsku, chociaż ludowe piosenki różne są, ale nie śpiewają w języku polskim tylko lemkowski* [Ł 7]. Ponadto działalność twórcza sprzyja swoistemu „odświeżeniu” kultury etnicznej – nowe aranżacje, wplatanie etnicznego przekazu w nowoczesne brzmienia, tworzenie nowych utworów w oparciu o tradycyjne inspiracje pełni funkcję kulturotwórczą, nie zamyka kultury lemkowskiej w przysłowiowym skansenie [Ł 7].

Drugą funkcją twórczości, na którą wskazują rozmówcy jest edukacja – zarówno edukowanie społeczności etnicznych, jak i szerszych kręgów odbiorców. Rola twórczości jako nośnika wiedzy jest doceniana przez twórców wywodzących się ze wszystkich trzech grup etnicznych. W wywiadach bardzo często powraca kwestia negatywnych stereotypów towarzysząca mniejszościom etnicznym. Źródłem stereotypizacji w przypadku Tatarów jest religia i uproszczone skojarzenie «islam równa się terroryzm» – *my doświadczyliśmy różnego rodzaju dyskryminacji. Nie jest tak różowo. I nie było tak różowo. W tej chwili może jest o wiele lepiej, ale nie było tak fajnie kiedyś. Słyszałam różne wyzwiska na swój temat* [T 1]. Kultura natomiast jest płaszczyzną niwelującą stereotypy, pokazującą piękno różnorodności, ale i wspólny los: *zespół dziecięco-młodzieżowy Buńczuk występuje i spotyka się z wielką życzliwością, którzy dostrzegają z wielkim zaskoczeniem, że przecież to Polacy, ale przecież to Tatarzy i to się jedno z drugim nierozzerwalnie łączy. I ciekawe że społeczność tatarską wyróżniają takie trzy rzeczy: tatarskość, muzułmaństwo i polskość. To jest niezwykle zaskakujące. Ale spotykamy się z wielką życzliwością ludzi* [T 2]. Stygmatyzacji społecznej doświadczają także Romowie – *Bycie Romem to ciągła walka o swoje dobre imię* [R 5] – w działalności twórczej dostrzegając najbardziej skuteczny sposób eliminowania negatywnego obrazu tej grupy. *Twórczość to jest pokazanie kultury, uświadomienie* [R 10]. Przez pryzmat sztuki i artystów można spojrzeć na mniejszość romską z perspektywy nie obciążonej stereotypowym myśleniem: *Można mówić o Romach, którzy coś osiągnęli. Charlie Chaplin był Romem, a mało kto o tym wie. Można nawiązywać do tej kultury w różnych aspektach, dzięki temu będzie ona bliższa ludziom. Ludzie boją się tego, czego nie rozumieją. Nie rozumieją kultury romskiej, więc się jej boją i nie chcą w to wnikać. A kiedy poznają tę kulturę, mogą przełamać stereotypy i poznać ich od innej strony* [R 4]. Działalność twórcza służy temu, aby *ksenofobia i stereotypy o Romach zagięły* [R 12]

Twórczość jest dziedziną, dzięki której przedstawiciele różnych kultur mogą poznawać się nawzajem i redukować utarte, często negatywne schematy [R 5]. Tym

**ЗБЕРЕЖЕННЯ СПАДЩИНИ, НАВЧАННЯ, МІЖКУЛЬТУРНИЙ
ДІАЛОГ: ФУНКЦІЇ ТВОРЧОСТІ ЛЕМКІВ, ЦИГАН (РОМИ) І ТАТАР
У СУЧАСНІЙ ПОЛЬЩІ**

samym twórcą ma do spełnienia wyjątkową rolę w kreowaniu wizerunku grupy jako swoisty ambasador swojego środowiska: *Gdy zapraszają nas do różnych środowisk (...) staramy się pokazać od tej dobrej strony, czyli od twórczej. Żeby powiedzieć ludziom, że to są tacy sami ludzie jak wszyscy* [R 1]. Koncerty, festiwale, przeglądy twórczości, konkursy występów są okazją do «oswojenia» inności: *Romowie mają we krwi muzykę, sztukę. Warto pokazywać ich w jak najlepszym świetle, żeby promować tę kulturę i pokazywać, że potrafią to, co inni ludzie, tylko są po prostu innej narodowości* [R 2]. Jedną z rozmówczyń explicite definiuje powinność twórcy: *Zadaniem twórcy jest edukować społeczeństwo* [Ł 10].

Zachowanie dziedzictwa kulturowego i edukacja to nie jedyne funkcje twórczości w opinii badanych. Twórczość sprzyja budowaniu dialogu międzykulturowego i postawy szacunku dla odrębności kulturowej. Jeden z rozmówców romskich definiuje to zjawisko bardzo poetycko: *Muzyka łagodzi obyczaje, rozmiękcza wszystkie serca. Jak zapłonie takie ognisko cygańskie, które płonie i daje ciepło i do tego ogniska wszyscy mają prawo przyjść i ogrzać się – to wtedy wiąże ludzi, łączy. Wspólne jakieś śpiewane piosenki. Wtedy się otwiera serce każdego człowieka. Nas się poznaje wtedy i widzi się w nas piękno, nie stereotypy, tylko piękno* [R 11]. Metafora ogniska obecna jest także w wypowiedziach twórców łemkowskich – *Nic tak nie łączy, jak kultura (...). Przy ognisku stają obok siebie Łemkowie, katolicy, grekokatolicy, prawosławni, Ukraińcy i śpiewamy piosenkę (...). I ta kultura jest ponadczasowa* [Ł 4]. «Działalność twórcza i kulturalna pozwala widzieć i dostrzegać więcej, dzięki temu kształtując postawy szacunku dla innych, i to jest wielkie bogactwo» [Ł 6]. Twórczość zawsze służy dialogowi [Ł 10]» [4, s. 115]. Rolę twórczości jako skutecznego instrumentu w kształtowaniu dialogu międzykulturowego dostrzegają także przedstawiciele środowiska polskich Tatarów: *Ona przelamuje stereotypy, jakieś takie bariery, myślę, że obawy, bo jednak to co się dzieje na świecie nie pozostaje bez wpływu, też na myślenie tutaj Polaków. Może nie tyle o Tatarach co o Muzułmanach. A my jesteśmy Muzułmanami, tak że pokazywanie tego, że jesteśmy tak samo normalnymi ludźmi, Polakami, rozmawiamy tutaj po polsku, jesteśmy patriotami* [T 1]. Zrozumienie i akceptacja są pochodną rozpowszechniania kultury mniejszości: dzięki muzyce *jesteśmy bardziej tolerowani. Spotkałem tysiące ludzi, którzy nie znali Cyganów, a przez naszą muzykę pokochali nas* [R 11]. Twórczość znosi przeszkody służące wykształceniu postawy wzajemnego szacunku. *Dialog jest możliwy, ponieważ on się odbywa bez tych oddzielających ludzi granic, które gdzieś się tam na innym poziomie barykaduje, często bardzo wrogo czy jakoś inaczej. W twórczości one nie istnieją* [Ł 9]. Kultura to język porozumienia. Jako podsumowanie mogą posłużyć słowa jednego z rozmówców: *Kultura to jest najlepszy język do kontaktów międzyludzkich* [Ł 6].

Wnioski. Omówiony fragment materiału badawczego ukazuje funkcje twórczości w podtrzymywaniu więzi grupowej i tożsamości etnicznej w środowiskach twórców wywodzących się z mniejszości etnicznych. Respondenci podkreślają społeczne znaczenie – zachowanie dziedzictwa kulturowego, transmisja treści kultury, integracja środowiska, edukacji i budowanie dialogu międzykulturowego. W obliczu głębszych przemian zachodzących w kulturze – np. zaniku kultury ludowej (w przypadku Łemków), zmiany trybu życia z koczowniczego na osiadły (w przypadku Romów) twórczość i działalność kulturalna bywa oprócz języka i religii ostatnim obszarem manifestowania tożsamości. Tym samym szerokie pole definiowania twórczości w myśl praw kulturowych pozwala uchwycić wszystkie formy aktywności a sferze kultury, które przyczyniają się do ciągłości przekazu kulturowego, wspierają krystalizowanie się tożsamości, chronią dziedzictwo kulturowe żyjących w Polsce Łemków, Romów i Tatarów.

Bibliografia:

1. Mucha J., *Oblicza etniczności. Studia teoretyczne i empiryczne.*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2005.
2. Jaskuła S., Korporowicz L. (red.), *Współczesna przestrzeń tożsamości, „Politeja: Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych UJ” nr 20_2*, Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, Kraków 2012.
3. Golka M., *Socjologiczny obraz sztuki*, Wydawnictwo Ars Nova, Poznań 1996.
4. Synowiec A., *Współczesna twórczość Łemków w Polsce*, [w:] red. Słomian A., Zybala M., *„Działalność twórcza mniejszości etnicznych w Polsce na przełomie XX i XXI wieku*, Instytut Wschodnich Inicjatyw, Kraków 2016, dostęp online: <http://proetno.iwi.org.pl/m/155-RAPORT>, (dostęp z: 15.01.2016).

© Synowiec A., Zybala M., 2018

СУСПІЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

**ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ:
РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ АГЕНТСТВ**

УДК 007: 316.77: 327 (477: 100)

Гарматій Ольга Василівна
кандидат філологічних наук,
Національний університет «Львівська політехніка»,
Львів, Україна,
oharmatiy@gmail.com

**ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ:
РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ АГЕНТСТВ**

У статті розглядається діяльність інформаційних агентств у медіа забезпеченні міжнародної діяльності держави з огляду на те, що сучасні великі інформаційні агентства світу відіграють провідну, а в деяких аспектах і виняткову, роль у функціонуванні глобальних інформаційно-комунікаційних потоків. На прикладі вивчення функціонування Українського національного інформаційного агентства «Укрінформ» досягнуто мету дослідження: довести системоутворюючу роль названого інформаційного агентства в об'єктивному та привабливому представленні України у світі, поширенні міжнародних новин, розбудові позитивного міжнародного іміджу України. Застосовано такі методи дослідження як аналіз, синтез, порівняння, аналогія, класифікація, спостереження, аналіз документів. Основні одержані висновки роботи полягають у визнанні, що функціонування інформаційних агентств є важливим, потужним, але недостатньо задіяним у сучасних умовах ресурсом для просування та захисту національних інтересів і демократичних змін у нашій країні, позиціонування України на світовій інформаційній карті як незалежної та проєвропейської держави.

Ключові слова: інформаційне агентство, засоби масової інформації, мас-медіа, інформаційне забезпечення, медіазабезпечення, агентства «Великої трійки».

Harmatii Olha, Candidate of Philology, «Lviv Polytechnic» National University, Lviv, Ukraine

Information support of international activity role and importance of informational agencies

The article deals with the activities of informational agencies in the media providing the international state activity according to the fact that current major world informational agencies play a major, and to some respect an exclusive role in the functioning of global information and communication flows. On the example of the Ukrainian National Information Agency «Ukrinform» functioning study there were achieved the main purposes of the research: to prove the role of a system-called news

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ АГЕНТСТВ

agency in an objective and attractive representation of Ukraine in the world, such as spreading the news and forming a positive international image of Ukraine. Applied research methods such as analysis, synthesis, comparison, analogy, classification, monitoring, and document analysis. The main conclusions are the recognition of the news agencies activity to be of great importance and powerful, but currently been not a sufficiently involved resource for promoting and protecting the national interests and democratic changes in our country, positioning Ukraine on the world information map as an independent and pro-European country.

Key words: news agency, mass media, media, information support.

Гарматий Ольга Васильевна, кандидат филологических наук, Национальный университет «Львовская политехника», Львов, Украина

Информационное обеспечение международной деятельности: роль и значение информационных агентств

В статье рассматривается деятельность информационных агентств в медийном обеспечении международной деятельности государства, учитывая то, что современные крупные информационные агентства мира играют ведущую, а в некоторых аспектах и исключительную, роль в функционировании глобальных информационно-коммуникационных потоков. На примере изучения функционирования Украинского национального информационного агентства «Укринформ» достигнута цель исследования: доказать системообразующую роль названного информационного агентства в объективном и привлекательном представлении Украины в мире, распространении международных новостей, развитии положительного международного имиджа Украины. Применены следующие методы исследования как анализ, синтез, сравнение, аналогия, классификация, наблюдение, анализ документов. Основные полученные выводы работы заключаются в признании, что функционирование информационных агентств является важным, мощным, но недостаточно задействованным в современных условиях ресурсом для продвижения и защиты национальных интересов и демократических преобразований в нашей стране, позиционирования Украины на мировой информационной карте как независимого и проевропейского государства.

Ключевые слова: информационное агентство, средства массовой информации, масс-медиа, информационное обеспечение, медиаобеспечение, агентства «Большой тройки».

Вступ. Однією з характерних ознак сучасності стає зростання ролі інформації, збільшення інформаційних потреб громадян, установ, громадських організацій, органів державної влади всіх країн. Інформація лежить в основі прийняття рішення у будь-якій сфері – політичній, економічній чи соціальній,

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ АГЕНТСТВ

впливає на політико-економічні, культурно-освітні та ін. процеси у міжнародній діяльності.

Невід'ємною складовою інформаційної системи є засоби масової інформації. Стрімкий розвиток інформаційних структур, подальше зростання потоків інформації у світі підвищують роль і значення засобів масової інформації.

Засоби масової інформації – це складна система, до якої належать різні суб'єкти інформаційної діяльності: друковані, аудіовізуальні та електронні ЗМІ. Згідно із законодавством України, друкованими засобами масової інформації є періодичні друковані видання (преса): газети, журнали, бюлетені, разові видання з визначеним накладом. Група аудіовізуальних ЗМІ складається з радіо та телебачення, нові медіа найяскравіше представлені глобальною інформаційною мережею Інтернет.

Окремою групою системи засобів масової інформації виступають інформаційні агентства – спеціалізовані інформаційні структури, основні функції яких – добирати, опрацьовувати та постачати інформацію засобам масової інформації (редакціям газет, журналів, телебачення, радіомовлення), державним органам, громадським організаціям, іншим установам і організаціям, приватним особам [4, с. 8]. Інформаційне агентство складається з мережі редакцій та кореспондентів й фотокореспондентів у країні і за кордоном. Редакції можуть працювати як незалежно, надаючи свої послуги на місцях, так і під керівництвом головної редакції, де збирається інформація для широкого кола споживачів. Інформація поширюється як за допомогою власних структур (сайт, оперативні стрічки новин, електронна пошта, періодичні видання, телевізійні канали і т. д.), так і за допомогою партнерів.

Інформаційні агентства вважаються сьогодні одним з головних суб'єктів медіапроцесів, що значною мірою визначають контент, обсяг, тематичну спрямованість інформаційних потоків. Від інформагентств залежить, якою буде «новинна картина» дня в кожній країні та у світі загалом.

Глобалізація інформаційно-комунікаційних процесів, зростання ролі інформагентств у сучасній інформаційній індустрії, збільшення їхньої частки в інформаційному обігу вимагають сьогодні пильного ставлення до діяльності інформагентств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, показує, що до вивчення інформаційних агентств зверталися багато українських і зарубіжних дослідників. Різні аспекти й особливості функціонування інформагентств розглядали такі закордонні науковці як І. Аньєс (Y. Agnès), Р. Богданьські (P. Bogdanski), О. Бойд-Барретт (O. Boyd-Barret), Ю. Вільке (J. Wilke), Г. Вірен, К. Войцехович, Г. Ганс (H. Hans), Р. Д. Каппон (R. J. Carpon), В. фон Ла Рош

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ АГЕНТСТВ

(W. von La Roche), О. Лашук, М. Матьєн (M. Matien), Ю. Погорєлий, Т. Рантанен (T. Rantanen), П.-Й. Рауе (P.-J. Raue), Д. Фенбі (D. Fenby), В. Шнайдер (W. Schneider) та ін.. Іноземні дослідники, підкреслюючи важливе значення інформаційних агентств у сучасному світі, сходяться на думці, що сьогодні взагалі неможливо уявити собі мас-медіа без інформагентств. Агентства значною мірою визначають, які новини підуть у друк чи в ефір, а які ніколи не досягнуть свідомості більшості людей» [10, с. 96].

Серед праць українських учених окреме місце посідає доробок таких дослідників як В. Владимиров, В. Бебик, О. Децик, О. Зернецька, В. Здоровега, В. Іванов, С. Квіт, О. Коновець, Н. Костенко, О. Кузнецова, О. Мелешенко, В. Миронченко, І. Михайлин, А. Москаленко, Ю. Нестеряк, О. Пантелеймонов, В. Різун, М. Скуленко, В. Фоменко, А. Чічановський, В. Шкляр, дослідження яких охоплюють широке коло питань, пов'язаних із загальними тенденціями функціонування світового комунікаційного простору і місцем інформаційних агентств у цьому процесі.

Науковці виходять з того, що великі інформагентства нині відіграють провідну роль у функціонуванні глобальних інформаційно-комунікативних потоків. Так, О. Пантелеймонов вважає, що вивчення найбільш потужних акторів на світовому ринку збирання і поширення міжнародних новин позитивно вплине не подальшу політику України, спрямовану на збереження власної ідентичності в умовах глобалізації інформаційних потоків, а також сприятиме входженню країни в світовий інформаційний простір [7].

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Вивчення доробку науковців показало, що недостатньо дослідженими залишаються такі аспекти діяльності інформаційних агентств як збирання, опрацювання і поширення інформації для системного висвітлення міжнародної діяльності держави з метою реалізації державної інформаційної політики України у світі.

Метою статті є дослідження діяльності інформаційних агентств як потужного ретранслятора та поширювача інформації про діяльність держави у світовому контексті. Зростання глобальних інформаційних потоків та запитів світової спільноти, побудова й вдосконалення позитивного іміджу України вимагають ефективного залучення усіх інформаційних ресурсів структур, які професійно працюють у масових медіа-комунікаціях. Особливо важливою у цьому контексті є роль і місце в цих процесах такого засобу масової інформації як інформаційне агентство.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сучасні інформагентства виготовляють десятки інформаційних продуктів. Реагуючи на потреби ринку, агентства, окрім традиційної хроніки поточних подій, створюють структуровану тематичну

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ АГЕНТСТВ

інформацію, довідково-аналітичні матеріали, розробляють та беруть участь в інформаційних кампаніях, організують промоакції, проводять низку ін. заходів. Інформагентства пропонують інформаційні продукти різноманітної тематики, періодичності й оформлення.

Діяльність інформаційних агентств різноманітна, в ній можна виділити багато аспектів: і організаційні, і соціальні, і творчі, і фінансово-економічні, комерційні, і роботу з аудиторією, і присутність в Інтернеті та ін.. До основних напрямів діяльності сучасних інформаційних агентств належать підготовка новин, анонсів подій, укладання календарів подій, організація прес-конференцій, брифінгів, круглих столів, презентацій, онлайн-конференцій, складання прес-портретів, здійснення моніторингів ЗМІ, інформаційний супровід важливих подій, створення і використання баз даних.

Також агентства надають додаткові види інформаційних послуг, серед яких аналітичні дослідження, складання інформаційних досьє, біографічних довідок, послуги інформаційно-довідкових служб, видавничо-поліграфічних комплексів, надання відео, аудіо- та фотоматеріалів, інформаційне обслуговування на платній та спонсорській основі.

Для підвищення оперативності інформаційні агентства користуються всіма видами сучасного зв'язку, мають могутні комп'ютерні центри для збирання, підготовки, обробки і збереження інформації, яку безупинно постачають споживачам.

Сучасна система найбільших інформаційних світових агентств сформована агентствами т. зв. «Великої трійки»: це агентства «Reuters» (Ройтер, Великобританія), «Associated Press» (Асошіейтед Прес, США) та «Agence France Presse» (Франс Прес, Франція). Два ін. колишніх «великих» агентства вийшли з гри – американська «United Press International» (Юнайтед Пресс Інтернешнл) зникла, а радянська «ТАСС» перетворилося на російську «ІТАР», яка вже не відіграє тієї ролі [1, с. 84]. Серед найбільших інформагентств світу панує дуже жорстка конкуренція, йде постійна боротьба за ексклюзивну інформацію.

Натомість інформаційні агентства Китаю «Сінхуа», Японії «Кіодо Цусін» та Південної Кореї «Ренхап» на сьогоднішній день за показниками своєї діяльності претендують на входження до переліку світових інформаційних агентств.

Жодне з інформаційних агентств, що діють на українському інформаційному ринку, не може ще претендувати на звання світового, обмежуючись титулом національного чи регіонального [6].

Українське національне інформаційне агентство «Укрінформ» продукує більш як 300 новин за добу, ексклюзивні коментарі та інтерв'ю, фоторепортажі, інфографіку. «Укрінформ» має власну мережу регіональних і закордонних

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ АГЕНТСТВ

корпунктів. Кореспонденти агентства працюють у кожному регіоні України та в таких країнах світу: Бельгії, Канаді, Молдові, Німеччині, Нідерландах, Польщі, Росії, США, Франції. Новини виходять українською, російською, англійською, німецькою, іспанською та китайською мовами. Агентство випускає десятки професійних інформаційних продуктів: стрічки, інформаційні пакети та вісники. Серед передплатників та партнерів «Укрінформу»: електронні та друковані ЗМІ, теле- і радіокомпанії України, медіа зарубіжних країн, владні та бізнес структури, посольства і консульства, підприємства, банки. «Укрінформ» має професійну фотослужбу та найбільший в Україні історичний фотоархів. Фотоколекція агентства налічує більше 500 000 знімків. Регіональні та закордонні фотокореспонденти щодня поповнюють колекцію десятками нових фоторепортажів важливих і цікавих подій.

Прес-центр «Укрінформу» забезпечує професійну підготовку та проведення прес-конференцій, брифінгів, круглих столів, Інтернет-конференцій, відеомостів, презентацій, семінарів, виставок, комплексний медіа-супровід заходів. Серед постійних гостей прес-центру: перші особи держави, міністри України, відомі політики, закордонні дипломати, видатні спортсмени, артисти, письменники і науковці, релігійні та громадські діячі. «Укрінформ» – єдиний від України член Європейського альянсу інформаційних агентств, а також член Асоціації національних інформаційних агентств країн Причорномор'я [9].

У глобальних медіаімперіях технологія проходження інформації є двоярусною. Провідні медіаорганізації першого ярусу виступають у ролі оптових виробників телевізійних «картинок», звукових та текстових «доріжок». Медіапровайдери другого ярусу – великі телевізійні мережі та супутникові і кабельні канали новин виробляють з «інформаційної сировини» начебто власний інформаційний продукт.

Але дослідження О. Зернецької показали, що «як засвідчує практика роботи з матеріалами міжнародних агентств теленовин, новинні образи несуть у собі значення, які практично майже не змінюються під час редагування «на другому ярусі» [5, с. 171].

Відтак, підкреслює В. Бебик, можна констатувати, що інформаційна влада концентрується в руках невеликої кількості людей – власників медіаімперій, які можуть «не помічати» цілі континенти, регіони та країни, або висвітлювати події, що в них відбуваються, зі своєї «дзвіниці» [2, с. 87].

Нині найбільші інформаційні агентства світу відіграють провідну, а в деяких аспектах і виключну, роль у функціонуванні глобальних інформаційно-комунікаційних потоків. Науковці наводять відомості, що на долю агентств «Reuters», «Associated Press» та «Agence France Presse» припадає близько 80 % всіх новин, які щоденно поширюються світовими ЗМІ. Упродовж останніх років найбільші інформаційні агентства вдало трансформували свою

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ АГЕНТСТВ

діяльність шляхом диверсифікації послуг та виходу на нові ринки, ефективно використовують досягнення інформаційних і комунікаційних технологій та виступають головними акторами на світовому ринку інформації та відомостей різного роду, зокрема міжнародних новин, інформації про стан справ на фінансових ринках тощо [7].

Прикметною характеристикою діяльності агентств стало створення низки мультимедійних продуктів, надання інформації в цифровому стандарті у різних форматах: графічної, текстової, аудіо- та відео-, яка, як правило, інтерактивна і надходить у режимі реального часу. Разом з тим, як більшість медіа пропонують аудиторії певний тип інформації (наприклад, текст, відео), інформаційні агентства забезпечують своїх клієнтів мультимедійним контентом. Присутність інформаційних агентств в Інтернеті дозволило їм перетворитися на структури, що динамічно розвиваються, миттєво відгукуються на технологічні новинки, займають домінуючі позиції на ринку надання інформації.

Агентства постійно розширюють технологічні можливості власних Інтернет-ресурсів, розвивають додаткові сервіси, способи і швидкість надання інформації. З огляду на той факт, що Інтернет стає все більш значимим джерелом інформації для широкої аудиторії, використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій та досягнень підвищує успішність та конкурентоспроможність інформаційних агентств, дозволяє розширювати спектр інформаційних послуг.

Потужні іноземні агентства мають розгалужену світову мережу власних філій і великі можливості для формування громадської думки не тільки про власну державу, але й про події в ін. Образно кажучи, на події у світі ми дивимося очима «Reuters» та «Associated Press».

Нині, однак, з упевненістю можна стверджувати, що інформаційна картина з залученням світовими інформантами подій в Україні відчутно змінилася на користь нашої держави, однак це, без сумніву, пов'язано, насамперед, з вкрай масштабними політичними та військовими подіями, що відбуваються в Україні останнім часом та мають значний міжнародний резонанс.

Однак, незважаючи на події економічного і політичного життя України, зацікавленість найбільших інформаційних агентств в українських новинах є порівняно невеликою, що підтверджує загальну тенденцію щодо інтенсивності і спрямованості інформаційних потоків між країнами «центру» та «периферії» [7]. Налагодження партнерських відносин зі світовими інформаційними агентствами з метою формування позитивного іміджу України та створення сприятливих правових та економічних умов для інтеграції вітчизняних інформаційних агентств до світового інформаційного простору повинно стати одним із основних завдань інформаційної політики України [6]. Слабкість національного

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ АГЕНТСТВ

інформаційного простору і відсутність необхідної інфраструктури в інформаційній сфері призводять до формування негативного іміджу України у світі.

Більш того, нині в Україні вже склалися умови для покращення співпраці українських і світових інформаційних агентств. Серед позитивних факторів можна зробити наголос на збільшенні кількості недержавних інформаційних агентств і утворенні системи інформаційних агентств України. Також Україна зробила важливі кроки на шляху до створення адекватної правової бази для забезпечення поточної діяльності інформагентств. Позитивними факторами також можна вважати роботу українських агентств в мережі Інтернет і вдалу диверсифікацію їхніх інформаційних послуг.

На жаль, український інформаційний простір нині характеризується і низкою негативних факторів, які справляють помітний вплив на діяльність агентств в Україні. Серед негативних факторів відзначається слабкість національного інформаційного простору і відсутність необхідної інфраструктури в інформаційній сфері [7].

Тут варто наголосити також на тому аспекті, що сьогодні в умовах глобалізації інформаційних потоків і швидкого розповсюдження нових інформаційних технологій Україна повинна адекватно реагувати і пристосовуватися до подібної трансформації суспільного життя, зміцнювати співпрацю з потужними акторами на світовому ринкові збору і поширення міжнародних новин, що позитивно вплине на подальшу політику України, спрямовану на збереження власної ідентичності та успішного входження країни в світовий інформаційний простір.

Україна потребує значно більшої присутності у світовому медіапросторі. Сьогоднішня геополітична ситуація визначає необхідність у створенні ефективного механізму об'єктивного інформування світової спільноти про актуальні події в Україні. Нинішній стан справ вимагає від держави створення ефективної системи поширення інформації за кордон. Для цього у 2015 р. в нашій країні створено національну систему іномовлення.

Тепер Українське національне інформаційне агентство «Укрінформ» разом із державним підприємством «Мультимедійна платформа іномовлення України» (телеканал UA/TV) складають систему державного іномовлення України, яка запрацювала в нашій країні. UA/TV – абсолютно новий проект, натомість «Укрінформ» лише піддали ребрендингу (запущено оновлений сайт агентства зі зміненим дизайном і новим логотипом).

Згідно з Законом України «Про систему іномовлення України», державне іномовлення України спрямоване на інформування про події в Україні, що здійснюється у формі інформаційних повідомлень, новин, програм (передач). Основними завданнями державного іномовлення України є об'єктивне, повне,

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ АГЕНТСТВ

своєчасне і неупереджене, всебічне і збалансоване інформування про суспільно значущі події в Україні, офіційну внутрішню і зовнішню політику та позицію держави, забезпечення платформи для дискусій стосовно офіційної позиції органів державної влади та органів місцевого самоврядування з важливих питань політики, культури, спорту, освіти, науки та економіки, обміну ідеями між різними культурами і народами світу; забезпечення збалансованого і прозорого доступу суб'єктів суспільно-політичного, культурного та економічного життя до програм (передач) дискусійного формату, зокрема у формі дебатів; забезпечення достатнього, всебічного інформаційного супроводу процесу інтеграції України до Європейського Союзу та євроатлантичних структур колективної безпеки; популяризація української культури, сприяння розвитку мов і культур національних меншин; сприяння задоволенню інформаційних, культурних та освітніх потреб іноземної аудиторії, у т. ч. шляхом створення та поширення економічних, історично-документальних, культурно-мистецьких, навчально-пізнавальних, розважальних, спортивних програм, програм для дітей та молоді, людей з обмеженими фізичними можливостями, ін. соціальних груп; сприяння консолідації українського та іноземного суспільства; сприяння зміцненню міжнародного авторитету України та підвищенню інвестиційної привабливості [5].

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у зазначеному напрямку. Україна прагне ефективно доносити правдиву інформацію про себе та свою позицію закордон, тому потребує залучення усіх можливих медіаресурсів, важливим з яких є функціонування інформаційних агентств. Створення та ефективне використання української платформи іномовлення, невід'ємною складовою якої є інформаційне агентство «Укрінформ», є джерелом об'єктивної інформації про події та явища, що відбуваються в Україні, справою міжнародного іміджу України як незалежної та проєвропейської держави, запорукою у просуванні та захисті національних інтересів і демократичних змін у нашій країні. За таких умов функціонування української платформи іномовлення як механізму об'єктивного та привабливого представлення України у світі створить українським агентствам, насамперед, «Укрінформу», можливість збільшити свою міжнародну впливовість і зменшити залежність від агентств «Великої трійки» щодо поширення міжнародних новин, відчутно вплинути на покращення іміджу України у світі. Посилення інформаційної присутності українських інформантів допоможе прискорити входження України до світового інформаційного простору, сформуванню у світовій аудиторії об'єктивне уявлення про події в Україні.

Для подальших досліджень у цій царині варто обрати такі аспекти діяльності інформаційних агентств: порівняльні особливості інформаційного

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ АГЕНТСТВ

забезпечення агентствами державної інформаційної політики та міжнародної діяльності в Україні та закордоном, сучасний стан розвитку агенційної журналістики України та її перспективи, конкуренція агентств з ін. медіа на світових інформаційних ринках; діяльність інформагентств у мережі Інтернет та використання сучасних інформаційних технологій.

Список використаних джерел:

1. Аньєс І. Підручник із журналістики / Ів Аньєс ; пер. з фр. А. Андрусак. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2013. – 544 с.
2. Бебик В. М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка паблік рилейшнз: монографія / В. М. Бебик. – Київ: МАУП, 2005. – 440 с.
3. Децик О. С. Інформаційне висвітлення діяльності органів влади як предмет наукових досліджень [Електронний ресурс] / О. С. Децик // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2013. – № 8. – Режим доступу: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=609>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 15.01.2017.
4. Гарматій О. В. Агенційна журналістика / Ольга Гарматій. – Львів: Сполом, 2015. – 176 с.
5. Зернецька О. В. Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини / О. В. Зернецька. – Київ: Освіта, 1999. – 350 с.
6. Нестеряк Ю. В. Інформаційно-технологічний і творчий потенціал агенційної журналістики (вітчизняний і світовий досвід) [Електронний ресурс]: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.08 «Журналістика» / Нестеряк Ю. В. – Київ: Ін-т журн. КНУ ім. Т. Шевченка, 2005. – Режим доступу: <http://disser.com.ua/content/242976.html/>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 15.01.2017.
7. Пантелеймонов О. Є. Діяльність інформаційних агентств світу в умовах формування глобального комунікаційного простору [Електронний ресурс]: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / Пантелеймонов О. Є. – Київ: Ін-т міжнар. відносин КНУ ім. Т. Шевченка, 2002. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2003/03poeqkr.zip>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 19.01.2017.
8. Про систему іномовлення України [Електронний ресурс]: Закон України від 08.12.2015 № 856-VIII. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/856-19>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 19.01.2017.

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ АГЕНТСТВ

9. Українське національне інформаційне агентство «Укрінформ» [Електронний ресурс]: офіц. сайт. – Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 22.01.2017.

10. Шнайдер В. Новий посібник з журналістики та он-лайн журналістики / Вольф Шнайдер, Пауль-Йозеф Рауе ; пер. з нім. В. Климченко ; за заг. ред. В. Іванова. – Київ: Центр Вільної преси: Акад. Укр. Преси, 2014. – 358 с.

References:

1. Anies, I. (2013). *Handbook on journalism*. Translated from French by A. Andrusiak. Kyiv: Kyiv Mohyla Academy Publishing house.

2. Bebyk, V.M. (2005). *Information and Communication Management in a Global Society: Psychology, Technology, Public Relations Techniques*: Monography. Kyiv: MAUP.

3. Detsyk, O.S. (2013). Information coverage of the authority's activity as a subject of scientific research. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok [Public Administration: Improvement and Development]*, no. 8 [online] Available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=609>. [Accessed 15 January 2017]. Title from the screen.

4. Harmatii, O.V. (2015). *Agency journalism*. Lviv: Spalom.

5. Zernetska, O.V. (1999). *Global development of mass communication systems and international relations*. Kyiv: Osvita.

6. Nesteriak, Yu.V. (2005). *Information, technological and creative potential of agency journalism (domestic and world experience)*. D.Ed. Taras Shevchenko Kyiv National University. [online] Available at: <http://disser.com.ua/content/242976.html/>. [Accessed 15 January 2017]. Title from the screen.

7. Panteleimonov, O.Ye. (2002). *The world's news agencies activities in the context of the global communications space formation*. D.Ed. Taras Shevchenko Kyiv National University. [online] Available at: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2003/03pogekp.zip>. [Accessed 19 January 2017]. Title from the screen.

8. On the international broadcasting system of Ukraine. Law of Ukraine (2015, December 8), № 856-VIII [online] Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/856-19>. [Accessed 19 January 2017]. Title from the screen.

9. Ukrinform – Ukrainian national information agency: official site. [online] Available at: <http://www.ukrinform.ua>. [Accessed 22 January 2017]. Title from the screen.

**ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ:
РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ АГЕНТСТВ**

10. Shnaider, V. (2014). *A New Guide to Journalism and On-Line Journalism*. V. Ivanova, ed. Translated from German by V. Klymchenko. Kyiv: Tsentr Vilnoi presy, Akademiia Ukrainskoi Presy.

© Гарматій О. В., 2018

**ПОЛІТИКО-КОМУНІКАТИВНИЙ ВИМІР ДИСКУРСУ ПОЛІТИЧНОЇ
КОМУНІКАЦІЇ ВІДНОСИН УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ НА ПРИКЛАДІ
ПОШКОДЖЕННЯ ПОЛЬСЬКИХ ПАМ'ЯТНИКІВ ПОЧАТКУ 2017 р.**

УДК 94:[(477)+(438)] “20”

Гулай Василь Васильович
доктор політичних наук, професор,
Національний університет «Львівська політехніка»,
Львів, Україна,
gulayvasyl@gmail.com

**ПОЛІТИКО-КОМУНІКАТИВНИЙ ВИМІР ДИСКУРСУ ПОЛІТИЧНОЇ
КОМУНІКАЦІЇ ВІДНОСИН УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ НА ПРИКЛАДІ
ПОШКОДЖЕННЯ ПОЛЬСЬКИХ ПАМ'ЯТНИКІВ ПОЧАТКУ 2017 р.**

Політико-комунікативний вимір відносин України та Польщі на сучасному етапі може розглядатися як чільний інструмент їх аналізу та прогнозування актуалізації конфліктогенного потенціалу під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників провокативного спрямування. Метою пропонованої роботи є характеристика на засадах міждисциплінарного підходу політико-комунікативного виміру дискурсу політичної провокації відносин України та Польщі на прикладі пошкодження польських пам'ятників на поч. 2017 р. в Гуті Пеняцькій, Львові та Підкамені. У статті сформовано теоретико-методологічні засади дослідження політичної комунікації шляхом систематизації наукового доробку вітчизняних дослідників останнього часу. Узагальнено найвідоміші, з точки представлення у мас-медіа, факти пошкодження польських пам'ятників на Львівщині в січні-березні 2017 р. Обґрунтовано мотиви політичної провокації українсько-польських відносин через пошкодження польських пам'ятників зовнішньою стороною – Російською Федерацією, яка використовує весь арсенал інформаційно-психологічної зброї для розпалювання «війни пам'ятників».

Ключові слова: українсько-польські відносини, політична комунікація, політична провокація, пам'ятники.

*Hulai Vasyl, Doctor of Political Sciences, Professor, “Lviv Polytechnic”
National University, Lviv, Ukraine*

**Political and communicative dimension of the political communication
discourse on Ukrainian-Polish relations on the sample of the early 2017 polish
monuments damage**

Nowadays political and communicative dimension of the Ukrainian-Polish relations is to be studied as a leading tool of the conflict potential actualization analysis and prediction, influenced by external and internal provocation aim factors. The purpose of the proposed work is, using a cross-disciplinary approach, to give characteristics of the political and communicative dimension of the Ukrainian-Polish

**ПОЛІТИКО-КОМУНІКАТИВНИЙ ВИМІР ДИСКУРСУ ПОЛІТИЧНОЇ
КОМУНІКАЦІЇ ВІДНОСИН УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ НА ПРИКЛАДІ
ПОШКОДЖЕННЯ ПОЛЬСЬКИХ ПАМ'ЯТНИКІВ ПОЧАТКУ 2017 р.**

relations political provocations discourse with an early 2017 damaged polish monuments in Huta Penyatska, Lviv and Pidkamin being the very sample. The article sums theoretical and methodological foundations of the political communication researches through systemation of the scientific domestic works of nowadays. The article generalizes well-known facts about January –March, 2017 Lviv region polish monuments damage in terms of the media representation. It also provides us with the ground on the Ukrainian and Poland relations political provocations motives through damaging polish monuments by the outer side, particularly the Russian Federation, the latter addressing to the whole arsenal of the information and psychological weapons to unleash the “war of monuments”.

Key words: Ukrainian-Polish relations, political communication, political provocation, monuments.

Гулай Василь Васильевич, доктор политических наук, профессор, Национальный университет «Львовская политехника», Львов, Украина

Политико-коммуникативное измерение дискурса политической коммуникации отношений Украины и Польши на примере повреждения польских памятников начала 2017 г.

Политико-коммуникативное измерение отношений Украины и Польши на современном этапе может рассматриваться как главный инструмент их анализа и прогнозирования актуализации конфликтогенного потенциала под влиянием внешних и внутренних факторов провокационного толка. Целью предлагаемой работы является характеристика на основе междисциплинарного подхода политико-коммуникативного измерения дискурса политической провокации отношений Украины и Польши на примере повреждения польских памятников в нач. 2017 г. в Гуте Пеняцкой, Львове и Подкамне. В статье сформированы теоретико-методологические основы исследования политической коммуникации путем систематизации научного наследия отечественных исследователей последнего времени. Обобщены известные, с точки представления в СМИ, факты повреждения польских памятников на Львовщине в январе-марте 2017 г. Обоснованы мотивы политической провокации украино-польских отношений из-за повреждения польских памятников внешней стороной – Российской Федерацией, которая использует весь арсенал информационно-психологического оружия для разжигания «войны памятников».

Ключевые слова: украино-польские отношения, политическая коммуникация, политическая провокация, памятники.

ПОЛІТИКО-КОМУНІКАТИВНИЙ ВИМІР ДИСКУРСУ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ВІДНОСИН УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ НА ПРИКЛАДІ ПОШКОДЖЕННЯ ПОЛЬСЬКИХ ПАМ'ЯТНИКІВ ПОЧАТКУ 2017 р.

Вступ. Пропонована тема статті може вважатися актуальною як у теоретичному, так й прикладному вимірах, дозволяючи на міждисциплінарній методологічній базі розглянути потенційно конфліктогенні аспекти новітнього етапу українсько-польських відносин крізь призму зовнішньої провокації з використанням маніпулятивно-пропагандистських інструментів представлення політичних подій в інформаційно-комунікаційному просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічну базу дослідження політичної комунікації в Україні на сучасному етапі складають роботи О. Анісімович-Шевчук [1], О. Буданової [3], С. Денисюк [8] та ін. У комунікативно-прикладному аспекті варто окремо згадати доробок М. Павлюх [11]. Основну емпіричної бази пропонованого дослідження становлять публікації відомих українських інтернет-ресурсів, які вийшли за межі регіонального контенту, зокрема «Галінформ», «Експрес», «ЗІК», «Захід.нет» та ін.

Вітчизняною політичною наукою достатньо повно розкриті політико-культурні підвалини та інституційно-процедурні засади активного розвитку політичної комунікації в Україні останнього десятиліття. Одночасно не можемо не вказати на відсутність прикладних політико-комунікативних досліджень актуального стану українсько-польських відносин.

Формулювання мети та завдань статті. Метою даної роботи є аналіз політико-комунікативного виміру дискурсу політичної провокації відносин України та Польщі поч. 2017 р. Відповідно до поставленої мети необхідно вирішити наступні дослідницькі завдання: сформулювати теоретико-методологічні засади дослідження політичної комунікації; узагальнити факти пошкодження польських пам'ятників на Львівщині останніх місяців; обґрунтувати мотиви політичної провокації українсько-польських відносин через пошкодження польських пам'ятників на поч. 2017 р.; вказати на зовнішню сторону політичної провокації відносин України та Польщі на сучасному етапі інструментами «війни пам'ятників».

Виклад основного матеріалу дослідження. Структуроутворювальним елементом політичного життя суспільства, що пов'язує воедино різні частини суспільства і дозволяє їм функціонувати, є політична комунікація, яка є процесі передачі емоційного та інтелектуального змісту в одних випадках орієнтується на формування суспільної думки (чи її зміну) внаслідок аргументації на користь (чи проти) колективних форм діяльності [1, с. 7].

Політичну комунікацію визначено як засіб інформаційної взаємодії політичних акторів та суспільства через двосторонній обмін політичною інформацією, ґрунтований на соціокультурних засадах, що дозволяє досягти

ПОЛІТИКО-КОМУНІКАТИВНИЙ ВИМІР ДИСКУРСУ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ВІДНОСИН УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ НА ПРИКЛАДІ ПОШКОДЖЕННЯ ПОЛЬСЬКИХ ПАМ'ЯТНИКІВ ПОЧАТКУ 2017 р.

політичної узгодженості та взаєморозуміння у процесі політичної діяльності й сформувати на цій основі збалансовану соціально-політичну систему [1, с. 7].

До структури політичної комунікації С. Денисюк включає (інформаційний, матеріальний, людський, символічний тощо, які доповнюються психологічними компонентами (емоції, стереотипи, страхи), політичною поведінкою та політичною діяльністю (відображають ефективність політичної комунікації) і політичними технологіями компоненти: та виділяє такі основні її форми: раціональну і спонтанну; формальну і неформальну; горизонтальну і вертикальну; безпосередню, опосередковану і квазівзаємодію; комунікацію в ході виборів, референдумів, демонстрацій тощо [8, с. 11].

Нині формується нова структура політичної комунікації: політичні інтернет-комуніканти, канали і технічні засоби інформування та здійснення зворотного зв'язку [7, с. 1].

Передумовами виникнення політичної інтернет-комунікації стали трансформації моделей комунікації під впливом процесів інформатизації та розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Політичну інтернет-комунікацію запропоновано розглядати як систему цілеспрямованих та послідовних дій щодо вироблення політичної інформації, яка відображається в певній текстовій, графічній або звуковій формах, щодо її поширення у мережі Інтернет з використанням сукупності технічних засобів, які забезпечують її циркуляцію (передавання, обмін, споживання тощо) з метою відтворення політичної взаємодії відповідно до інтересів політичних акторів, суспільства та індивідів [3, с. 9].

Політики формують політичну ситуацію через політичні рішення, події, повідомлення, звернення у медіа. Медіа через опінієтворчу функцію формують політичну активність, політичну свідомість, політичну соціалізацію громадян. Медіа створюють загальне уявлення про політичну ситуацію, владу та політиків. Політики звертаються до медіа, щоб поширити звернення чи ін. політичну інформацію для ознайомлення широкої аудиторії [11, с. 13].

Цілком очевидно, що таке може носити й очевидний провокативний вектор маніпулятивного впливу на відповідну аудиторію. Під політичною провокацією розуміється діяльність, що усвідомлено здійснюється одним суб'єктом з метою спонукання іншого до таких політичних дій, які матимуть негативні наслідки для провокованого та/або позитивні, для провокатора [12, с. 234].

Соціально-політична комунікація в сучасних польських медіа об'єднує декілька базових понять, важливих у її формуванні: проблемно-тематичний контент сучасних польських видань (українсько-польська комунікація, українсько-польські відносини, епістолярна журналістика та історична думка

ПОЛІТИКО-КОМУНІКАТИВНИЙ ВИМІР ДИСКУРСУ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ВІДНОСИН УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ НА ПРИКЛАДІ ПОШКОДЖЕННЯ ПОЛЬСЬКИХ ПАМ'ЯТНИКІВ ПОЧАТКУ 2017 р.

про Волинь 1943 р., українська національна ідея, стереотипи України у польській пресі), політична культура польських ЗМІ (політична реклама/телереклама), а також превентивність польської преси (філософія політичної культури), аксіологічний напрям польської журналістики у висвітленні проблем державотворення, євроінтеграційні процеси Польщі та України [11, с. 1].

Зросла соціальна активність та соціальна самоорганізація значної частини українського суспільства (як офлайн, так і онлайн), відбувається зміна моделі політико-комунікативної взаємодії акторів та об'єктів політичного процесу, з'являються принципово нові форми політичної активності тощо [3, с. 1].

Одночасно, в політико-комунікативному просторі присутні елементи політичних провокацій. Спрямованість провокації є двоякою. Відкрита і водночас опосередкована її мета – порушення прав та інтересів іншого суб'єкта. Латентна і кінцева мета провокації – стимулювати спровокованих на неадекватну відповідь та, як наслідок, – компрометувати себе, знизити підтримку політичних ідей та цінностей, які відстоюють спровоковані [12, с. 234].

Сумний початок провокації українсько-польських відносин було дано 8 січня 2017 р., коли невідомі сплюндрували пам'ятник убитим за часів Другої світової війни цивільним мешканцям польського поселення Гута Пеняцька на Бродівщині Львівської області. Бічні стели були розмальовані стилізованим нацистським символом «SS», а викарбувані імена загиблих поляків зафарбували синьо-жовтими та червоно-чорними барвами. Центральний монумент-хрест розбили на кавалки [9].

Вперше інформація про знищення пам'ятника у Гуті Пеняцькій з'явилася ще вранці 9 січня у антиукраїнських групах ВКонтакте. Тобто майже за добу до того, як почалося розслідування цієї справи і про цей випадок дізналися більшість українських ЗМІ. Втім, о 13:45 інформація про цей випадок з'являється на фейсбук-сторінці колишнього телеведучого «Інтера» і ведучого «Антимайдану» Юрія Кота. Він також не додав фото з місця події, написавши лише, що на пам'ятнику написали «Слава Україні». Допис створений задовго до публікації перших новин на цю тему і набрав вже більшого резонансу. Зокрема, пост Юрія Кота поширили сторінка Жовківської районної організації «Партії регіонів» і послідовники Віктора Медведчука. Окрім них цей допис скопіювали й кілька користувачів ВКонтакте. Уже з посиланням на російський Regnum інформація про знищений пам'ятник пішла на інші сайти. Одним з перших українських агентств цю новину о 20:51 дав «Корреспондент», що входить медіа

**ПОЛІТИКО-КОМУНІКАТИВНИЙ ВИМІР ДИСКУРСУ ПОЛІТИЧНОЇ
КОМУНІКАЦІЇ ВІДНОСИН УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ НА ПРИКЛАДІ
ПОШКОДЖЕННЯ ПОЛЬСЬКИХ ПАМ'ЯТНИКІВ ПОЧАТКУ 2017 р.**

холдингу UMN, який досі належить скандальному бізнесмену-втікачу Сергієві Курченку [14].

У цьому зв'язку, Радник глави МЗС Польщі, професор Пшемислав Журавський вел Граєвський вважає, що за пошкодженням польського пам'ятника у Гуті Пеняцькій стоїть Москва. Експерт звернув увагу, що відео, розміщене в YouTube, підписано українською мовою з русизмами. Він нагадав, що упродовж 2015–2016 рр. при знищенні українських пам'ятників у Польщі вандали так само залишали там польські написи з помилками. «Інцидент стався 8 січня – у другий день Різдва в Україні. Це ще більше підкреслює нереальність того, що українець, галичанин, у день великого свята піде нищити пам'ятник. У психологічному сенсі це виглядає гротескно», – підкреслив радник глави польського зовнішньополітичного відомства. За його словами, знищення пам'ятника у Гуті Пеняцькій є свідченням того, що «триває інтенсивна спроба посварити народи нашого регіону, яким загрожує Росія». Журавський вел Граєвський наголосив, що на цей інцидент обидві сторони повинні відреагувати солідарно, наголошуючи, що поляки й українці не дозволять себе посварити [13].

Навіть відома польська дослідниця Ева Семашко, яка дотримується переконання, що українські повстанці вчинили геноцид поляків у часи Другої світової війни, заявила, що до руйнування меморіалу в Гуті Пеняцькій причетні російські провокатори [4].

Екс-лідер «Правого сектору», а нині командувач «Української добровольчої армії» Дмитро Ярош назвав руйнування пам'ятника «гідкою провокацією російських спецслужб» та закликав усіх жити сьогоднішнім і майбутнім «спираючись не на ненависть і шовінізм, а на спільні християнські цінності, спільну, часто героїчну історію (протиставлення османській навалі, походи на Москву, битви з ордами Буйдонного і Тухачевського, спільні бої підрозділів Української Повстанської Армії та Армії Крайової проти більшовиків тощо)» [4].

Пам'ятний знак в Гуті Пеняцькій було повністю відновлено вже через місяць після інциденту. Жалобні урочистості відбулися на місці трагедії напередодні 73 роковин – 26 лютого 2017 р. [17].

Не інакше як провокативна може бути оцінена поведінка керівника служби ВО «Свобода» з питань національної пам'яті Михайла Галушака, який 26 лютого, під час відкриття відновленого меморіалу в Гуті Пеняцькій, розгорнув банер з фотографіями зруйнованих українських пам'ятників у Польщі та червоно-чорний прапор [10]. У розмові з кореспондентом Захід.нет він розповів, що під час відкриття відновленого меморіалу у Гуті Пеняцькій він один стояв з банером, до нього ніхто не приєднався. Він також додав, що

ПОЛІТИКО-КОМУНІКАТИВНИЙ ВИМІР ДИСКУРСУ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ВІДНОСИН УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ НА ПРИКЛАДІ ПОШКОДЖЕННЯ ПОЛЬСЬКИХ ПАМ'ЯТНИКІВ ПОЧАТКУ 2017 р.

приїхати на відкриття вирішив сам і не радився з колегами ВО «Свобода» [5], проте автор не може погодитися з такими поясненнями, передовсім з огляду на специфічну форму партійної дисципліни у «Свободі» та ставлення її ін. керівників до українсько-польських відносин періоду Другої світової війни.

10 березня 2017 р. у Львові на Вулецьких пагорбах вандали «помалювали» пам'ятник польським професорам, яких нацисти розстріляли тут у 1941 р. Вандали закидали червоною фарбою і написали «смерть ляхам» на задній частині експозиції. Адміністрація відреагувала швидко і добре, відразу видалила всі написи з монумента [16].

12 березня 2017 р. стало відомо про чергову провокацію із польськими пам'ятниками. У селі Підкамінь на Львівщині невідомі розмалювали червоною фарбою пам'ятники жертвам польсько-українського конфлікту. На центральному хресті з'явився напис «Смерть ляхам!» і свастика [6].

Упродовж 2014–2016 рр. у Польщі невідомі вандали зруйнували і осквернили 14 могил і пам'ятних знаків українцям. Донині жоден не відновлений. Польська сторона зволікає з цим питанням [6]. У жодному з випадків вандалів не було затримано. Проте інформація про випадки руйнувань дуже часто першою з'являлася в російських ЗМІ, що дає підстави стверджувати, що ці акти вандалізму координуються з Росії [15].

У Польщі, як і в Україні, політична еліта й експертне середовище добре усвідомлюють, хто стоїть за польсько-українською «війною» з пам'ятниками, але суспільство бачить фото, формує відповідні асоціації і вимагає від політиків негайну реакцію й адекватні відповіді. Однак, саме на поспіх й емоції розраховують виконавці злочинів, а ще більше – їхні замовники – очевидно, що з Москви [2].

Як відповідь на вказані акти вандалізму, 15 березня 2017 р. у Варшаві глави МЗС України і Польщі Павло Клімкін і Вітольд Вашиковський домовилися спільно боротися з актами вандалізму або актам політичної провокації у місцях пам'яті [15].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, на основі проведеного політико-комунікативного дослідження можна обґрунтовано вказати на зовнішню сторону політичної провокації відносин України та Польщі на сучасному етапі інструментами – Російську Федерацію. У цьому зв'язку безвідповідальними видаються дії окремих представників правих політичних середовищ обох країн, які, якщо й не прямо долучені до реалізації російської стратегії й тактики гібридної війни проти України та Польщі, але й не можуть не усвідомлювати своєї ролі в актуалізації конфліктогенного потенціалу українсько-польських відносин, передовсім з огляду на історичний досвід взаємних кривд, образ та збройної боротьби. Одночасно, адекватно реагуючи на

ПОЛІТИКО-КОМУНІКАТИВНИЙ ВИМІР ДИСКУРСУ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ВІДНОСИН УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ НА ПРИКЛАДІ ПОШКОДЖЕННЯ ПОЛЬСЬКИХ ПАМ'ЯТНИКІВ ПОЧАТКУ 2017 р.

провокацію Російською Федерацією українсько-польської «війни пам'ятників», відповідальні наукові, експертні та політичні кола повинні шукати та пропагувати історію та сьогодення спільної боротьби українського та польського народу проти реалізації російських реваншистських планів новітніми методами інформаційно-психологічної війни в Інтернет-просторі. Перспективним напрямом наукових розвідок може стати аналіз висвітлення проблематики відносин України та Польщі в реаліях новітніх викликів й загроз провідними українськими мас-медіа.

Список використаних джерел:

1. Анісімович-Шевчук О. З. Політична комунікація як системоутворюючий фактор політичного життя суспільства: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Анісімович-Шевчук О. З. ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2010. – 19 с.
2. Банахевич Ю. Україна–Польща: на порозі охолодження відносин? [Електронний ресурс] / Ю. Банахевич. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-abroad/2171484-ukrainapolsa-na-porozih-oholodzenna-vidnosin.html>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 08.02.2017.
3. Буданова О. Б. Політична комунікація в інтернет-просторі: український контекст: автореф. дис. ... канд. соціолог. наук: спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / Буданова О. Б. ; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2015. – 18 с.
4. Вандалізм у Гуті Пеняцькій [Електронний ресурс]: реакція в Україні та Польщі. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/short/2017/01/12/149447/>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 01.12.2017.
5. Вербовська М. На урочистостях у Гуті Пеняцькій поліція затримала «свободівця» з провокативним баннером [Електронний ресурс] / М. Вербовська. – Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?na_urochistostyah_u_guti_penyatskiy_politsiya_z atrimala_svobodivtsya_z_provokativnim_banerom&objectId=1419077/. – Назва з екрану. – Дата звернення: 26.02.2017.
6. Війна пам'ятників триває. Тепер у Підкамені [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/short/2017/03/12/149604/>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 12.03.2017.
7. Готун А. М. Нові інформаційно-комунікаційні технології в глобальній системі політичної комунікації: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» / Готун А. М. ; Ін-т світової екон. і міжнар. відносин НАН України. – Київ, 2010. – 17 с.

**ПОЛІТИКО-КОМУНІКАТИВНИЙ ВИМІР ДИСКУРСУ ПОЛІТИЧНОЇ
КОМУНІКАЦІЇ ВІДНОСИН УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ НА ПРИКЛАДІ
ПОШКОДЖЕННЯ ПОЛЬСЬКИХ ПАМ'ЯТНИКІВ ПОЧАТКУ 2017 р.**

8. Денисюк С. Г. Політична комунікація: ціннісні основи та механізми реалізації в умовах сучасного суспільного розвитку: автореф. дис... д-ра політ. наук: спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / Денисюк С. Г. ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2013. – 36 с.

9. На Львівщині осквернили два меморіали загиблим полякам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/news/2017/03/12/u_seli_pidkamin_na_lvivshchyni_znovu_oskvernyly_mogyly_polyakiv_foto_1058819/. – Назва з екрану. – Дата звернення: 13.03.2017.

10. На урочистостях у Гуті Пеняцькій поліція затримала «свободівця» з провокативним банером [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lviv.web2ua.com/na-urochistostjah-u-guti-penjackij-policija-zatrimala-svobodivcja-z-provokativnim-banerom-7459/>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 27.02.2017.

11. Павлюх М. В. Соціально-політична комунікація в сучасних польських медіа: автореф. дис... канд. наук: спец. 27.00.04 «Теорія та історія журналістики» / Павлюх М. В. ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2016. – 20 с.

12. Петренко Б. М. Політична провокація та політичний екстремізм в теорії і практиці суспільних відносин / Б. М. Петренко // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2012. – Вип. 3. – С. 232–239.

13. Російські провокатори викрили себе датою зруйнування меморіалу в Гуті Пеняцькій – радник глави МЗС Польщі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://expres.ua/news/2017/01/11/222382-rosiyski-provokatory-vykyrylusebe-datoyu-zruynuvannya-memorialu-guti/>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 27.02.2017.

14. Тузяк Н. Хто приготував провокацію у Гуті Пеняцькій [Електронний ресурс] / Н. Тузяк. – Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?hto_prigotuvav_provokatsiyu_u_guti_penyatskiy&objectId=1414635 / Н. Тузяк. – Назва з екрану. – Дата звернення: 11.01.2017.

15. Україна і Польща домовилися спільно боротися з руйнуванням пам'ятників [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/2193810-ukraina-i-polsa-domovilisa-spilno-borotisa-z-rujnuvannam-pamatnikiv.html>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 15.03.2017.

16. У Львові вандали «розписали» пам'ятник загиблим професорам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://galinfo.com.ua/news/u_lvovi_vandaly_pomalyuvaly_pamyatnyk_zagyblym_polskym_profesoram_254430.html. – Назва з екрану. – Дата звернення: 12.03.2017.

17. Odnowionopomnik w HuciePieniackiej [Zasób elektroniczny]. – Tryb dostępu: <http://kuriergalicyjski.com/actualnosci/polska/5697-odnowiono-pomnik-w-hucie-pieniackiej-wideo>. – Last access: 24.02.2017. – Title from the screen.

References:

1. Anisimovych-Shevchuk, O.Z. (2010). Political communication as a system-forming factor in the political life of society. D.Ed.: Lviv Ivan Franko National University.

2. Banakhevych, Yu. (2017). *Ukraine-Poland: on the brink of cooling relations?* [online] Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-abroad/2171484-ukrainapolsa-na-porozi-oholodzenna-vidnosin.html>. [Accessed 08 February 2017]. Title from the screen.

3. Budanova, O.B. (2015). Political Communication in the Internet Space: Ukrainian Context. D.Ed. Kharkiv National University named after V.N. Karazin.

4. Vandalism in Guta Pienyatskaya. Reaction in Ukraine and Poland. (2017). *Ukrainska pravda [Ukrainian truth]* [online] Available at: <http://www.istpravda.com.ua/short/2017/01/12/149447/>. [Accessed 01 December 2017]. Title from the screen.

5. Verbovska, M. (2017). *At the festivities in Guta, Peniatsky police detained a "freedomist" with a provocative banner* [online] Available at: http://zaxid.net/news/showNews.do?na_urochistostyah_u_guti_penyatskiy_politsiya_z atrimala_svobodivtsya_z_provokativnim_banerom&objectId=1419077. [Accessed 26 February 2017]. Title from the screen.

6. The war of monuments continues. Now in Pidkamin. (2017). *Ukrainska pravda [Ukrainian truth]*. [online] Available at: <http://www.istpravda.com.ua/short/2017/03/12/149604>. [Accessed 12 March 2017]. Title from the screen.

7. Hotun, A.M. (2010). *New information and communication technologies in the global system of political communication*. D.Ed. Institute of World Economy and International Relations of the National Academy of Sciences of Ukraine.

8. Denysiuk, S.H. (2013). *Political communication: value bases and mechanisms of realization in the conditions of modern social development*. G.D.Ed. National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov.

9. *Two memorials to the dead Polish were desecrated in Lviv oblast*. (2017). [online] Available at: http://zik.ua/news/2017/03/12/u_seli_pidkamin_na_lvivshchyni_znovu_oskvernyly_mogyly_polyakiv_foto_1058819. [Accessed 13 March 2017]. Title from the screen.

10. *At the festivities in Guta, Peniatsky police detained a "freedomist" with a provocative banner*. (2017). [online] Available at: <http://lviv.web2ua.com/na->

urochistostjaha-u-guti-penjackij-policija-zatrimala-svobodivcja-z-provokativnim-banerom-7459. [Accessed 27 February 2017]. Title from the screen.

11. Pavliukh, M.V. (2016). *Social and political communication in contemporary Polish media*. D.Ed. Lviv Ivan Franko National University.

12. Petrenko, B.M. (2012). Political provocation and political extremism in the theory and practice of social relations. *Filosofia i politologia v kontekstii suchasnoi kultury [Philosophy and political science in the context of modern culture]*, issue 3, pp. 232–239.

13. *Russian provocateurs discovered the date of the demolition of the memorial in Guta Penyatskaya – Polish Foreign Minister advisor*. (2017). [online] Available at: <http://expres.ua/news/2017/01/11/222382-rosiyski-provokatory-vykryly-sebe-datoyu-zruynuvannya-memorialu-guti>. [Accessed 27 February 2017]. Title from the screen.

14. Tuziak, N. (2017). *Who prepared a provocation in Guth Peniyatskaya* [online] Available at: http://zaxid.net/news/showNews.do?hto_prigotuvav_provokatsiyu_u_guti_penyatskiy&objectId=1414635. [Accessed 11 January 2017]. Title from the screen.

15. *Ukraine and Poland agreed to fight together the destruction of monuments*. (2017). [online] Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/2193810-ukraina-i-polsa-domovilisa-spilno-borotisa-z-rujnuvannam-pamatnikiv.html>. [Accessed 15 March 2017]. Title from the screen.

16. *In Lviv, the vandals "painted" a monument to the dead professors*. (2017). [online] Available at: http://galinfo.com.ua/news/u_lvovi_vandaly_pomalyuvaly_pamyatnyk_zagyblym_poliskym_profesoram_254430.html. [Accessed 12 March 2017]. Title from the screen.

17. *Odnowionopomnik w HuciePieniackiej*. (2017). [online] Available at: <http://kurierygalityjski.com/actualnosci/polska/5697-odnowiono-pomnik-w-hucie-pieniackiej-wideo>. [Accessed 24 February 2017]. Title from the screen.

УДК 069.1:37

Ключко Юлія Миколаївна

кандидат педагогічних наук, доцент,

Київський національний університет культури і мистецтв,

Київ, Україна,

klyuchko@gmail.com

КРЕАТИВНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА РОЗВИТКУ МУЗЕЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті проаналізовано значення креативності як складової розвитку музейної комунікації. Висвітлено вплив демократичних змін у музейній справі на розвиток креативних музейних практик та розробку нових моделей музейної комунікації. Систематизовано та узагальнено основні теоретичні здобутки ХХ-го ст., які заклали підґрунтя для розвитку сучасних креативних музейних практик. З'ясовано, що для ХХ ст. була характерна ситуація, коли в певні періоди теоретична думка випереджала музейну практику; на сучасному етапі розвитку інноваційні проекти минулого сторіччя багато в чому реалізовані, а в музейній сфері настав період, коли не теорія випереджає практику, а практика стає локомотивом розвитку і породжує нові форми і методи роботи. Конкретизовано поняття «креативна музейна практика». Доведено, що на сучасному етапі одним із комунікативних завдань музейної діяльності є створення продукту на основі нових знань та інновацій; проектна ідеологія в музейній сфері набуває все більшого розмаху та демонструє значну комунікативну ефективність порівняно з традиційними формами музейної діяльності. Визначено, що на сьогодні одним із пріоритетних завдань музейної галузі України є розроблення таких механізмів розвитку, які б адаптували її до сучасних умов, сформували якісно нову систему, здатну оперативно і адекватно реагувати на виклики часу та перетворили музеї на одну з провідних соціальних інституцій у системі гуманітарного розвитку країни; музеям варто створювати події та програми з глибоким задумом і креативною подачею, формувати музейних менеджерів «нового покоління», які, відповідно до загальносвітових тенденцій, здатні впроваджувати інновації у сфері управління колекціями та їх презентації публіці.

Ключові слова: музей, музейна комунікація, креативні музейні практики, нова музеологія, Європейський Музейний форум.

Klyuchko Yuliia, Candidate of Pedagogy, Associate Professor, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

Creativity as a component of the museum communication development

The article analyzes the value of creativity as a component of the museum communication development. The article highlights the influence of democratic changes within the museum business on the development of creative museum practices and new models of museum communication. The main theoretical achievements of the XXth century have been systematized and generalized, laying the foundation for the development of modern creative museum practices. It was discovered that particular periods of the XXth century are characterized with a theoretical thought to be ahead of the museum practice and at current stage of the development innovative projects of the last century to have largely been implemented. The museum sphere witnesses now the period the theory not to be preceded by the practice, but the practice to become a development engine generating new forms and methods of work. The concept of “creative museum practice” is specified. It is proved that at the present stage one of the communicative tasks of museum activity is to create a product on the basis of new knowledge and innovations; the museum sphere project ideology is becoming increasingly widespread thus demonstrating a significant communicative effectiveness in comparison with traditional forms of museum activity. It is determined that today one of the priority tasks of the museum industry of Ukraine is to work out such development mechanisms that will adapt it to modern conditions, form a qualitatively new system capable to promptly and adequately react on the challenges of time; turn museums into one of the leading social institutions within the country humanitarian development system; museums should create deep intent and creative presentation events and programs; to prepare museum managers of the “new generation”, being able to introduce innovations in the field of collections management and their public presentation according to global trends.

Key words: museum, museum communication, creative museum practices, new museology, European Museum Forum.

Ключко Юлія Николаевна, кандидат педагогических наук, доцент, Киевский национальный университет культуры и искусств, Киев, Украина

Креативность как составляющая развития музейной коммуникации

В статье проанализировано значение креативности как составляющей развития музейной коммуникации. Раскрыто влияние демократических изменений в музейном деле на развитие креативных музейных практик и разработку новых моделей музейной коммуникации. Систематизированы и обобщены теоретические достижения XX в., которые стали основой для развития современных креативных музейных практик. Выяснено, что для XX в. была характерна ситуация, когда в определенные периоды теоретическая мысль опережала музейную практику; на современном этапе развития инновационные проекты прошлого столетия во многом реализованы, а в музейной сфере наступил период, когда не теория обгоняет практику, а практика становится локомотивом развития и рождает новые формы и методы

работы. Конкретизировано понятие «креативная музейная практик». Доказано, что на современном этапе одним из коммуникативных заданий музейной деятельности является создание продукта на основе новых знаний и инноваций; проектная идеология в музейной сфере набирает популярность и демонстрирует значительную коммуникативную эффективность в сравнении с традиционными формами музейной работы. Определено, что на сегодня одной из приоритетных задач музейной сферы Украины является разработка таких механизмов развития, которые смогли бы адаптировать ее к современным условиям, сформировали качественно новую систему, способную оперативно и адекватно реагировать на вызовы времени и преобразовали музей в один из передовых социальных институтов в системе гуманитарного развития страны; музеям нужно создавать события и программы с глубоким смыслом и креативной подачей, формировать музейных менеджеров «нового поколения», которые, в соответствии с общемировыми тенденциями, способны внедрять инновации в сфере управления коллекциями и их презентации публике.

Ключевые слова: музей, музейная коммуникация, креативные музейные практики, новая музеология, Европейский Музейный форум.

Вступ. Глобалізація обумовлює зміни змісту та діяльності традиційних музеїв, а також появу нових типів музеїв. В сучасних умовах музей розглядається як засіб розширення інформаційного і культурного горизонту, як канал міжкультурної та міжособистісної комунікації, як своєрідний інструмент, що оформлює в історичному контексті процеси спілкування і взаємодії різних культур та субкультур. Метою різних форм музейної комунікації є сприйняття музейної інформації відвідувачами, розкриття інформаційного і освітнього потенціалу музейних предметів та музею в цілому. Соціальні реформи, які відбуваються в Україні, передбачають реформування музейної сфери задля ефективного використання ресурсів, готовності працівників впроваджувати інноваційні форми музейної комунікації. Перетворення музеїв на заклади культури, в яких розвиваються навички критичного мислення, креативності, крос-культурного сприйняття, соціальної взаємодії, має сприяти як особистісному розвитку кожного громадянина, так і сталому розвитку громади.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемне поле креативних музейних практик досліджували Д. Агапова, М. Гнедовський, О. Лебедев, Л. Норріс, Р. Тісдейл, М. Фер, Е. Хупер-Грінхілта ін. зарубіжні дослідники, висновки яких сформувалися внаслідок поєднання практичного досвіду з його теоретичним обґрунтуванням. В Україні дана тема почала активно досліджуватись М. Задорожною, Р. Маньковською, В. Піоро, О. Розумною, С. Рябчук, О. Харченко тощо [2; 5; 6; 9; 10]. Незважаючи на певні дослідницькі здобутки зазначеної проблеми, питання креативності як складової розвитку музейної комунікації залишається малодослідженим.

Таким чином, перед нами постає **мета** – проаналізувати значення креативності як складової розвитку музейної комунікації; визначити основні теоретичні здобутки ХХ сторіччя, які заклали підґрунтя для розвитку сучасних креативних музейних практик. При розгляді даного питання, важливо розуміти, що креативність – надзвичайно потужний інструмент, який дозволяє швидко та ефективно реагувати на мінливі реалії. Тож одним із комунікативних завдань музейної діяльності є створення продукту на основі нових знань та інновацій.

Виклад основного матеріалу. Роль музеїв у сучасному суспільстві надзвичайно важлива, особливо, коли ритм життя такий стрімкий. Музеї дають змогу зупинитися, замислитися, відрефлексувати і не загубитися, зрозуміти взаємозв'язки часів, просторів, культур. Сьогодні музеї повинні надихати, викликати жагу до знань. Зрештою, людина має вчитися все своє життя, не лише у дитинстві та юності. Музеї вже не мають бути енциклопедіями, вони повинні дивувати, розвивати допитливість, креативність.

На наш погляд, теоретичне та практичне підґрунтя для розвитку сучасних креативних музейних практик закладалось протягом ХХ ст. Зокрема, у 1917 р. американський музеолог Джон Коттон Данн, засновник музею у Нью-Йорку, в книзі «The new museum» запропонував дефініцію терміну «живий музей». Він визначив живий або «корисний музей» як заклад, що позитивно впливає на пов'язані з ним спільноти (спілки) шляхом організації дозвілля і просвітництва місцевого населення на основі вивчення його запитів і потреб [8].

У 1960-х рр. теорія музейної комунікації, розроблена директором музею в м. Калгарі (Канада) Дунканом Камероном, спричинила справжню революцію в галузі. Учений здійснив спробу розглянути музей як систему, що реалізує комунікативний процес між відвідувачами і експонатами, які являють собою «реальні речі». В основі цього процесу лежить, з одного боку, здатність відвідувача розуміти «мову» речей, з іншого – здатність музейних спеціалістів, які займаються створенням експозицій, вибудовувати особливі невербальні просторові висловлювання.

Д. Камерон сформулював ряд пропозицій щодо організації музейної діяльності для взаємодії з відвідувачем, який знаходиться в центрі комунікаційної системи. Їх сутність зводиться до ствердження необхідності:

- участі у створенні музейної експозиції, поряд із зберігачами, художників-дизайнерів;
- навчанні екскурсводами відвідувачів «мові мистецтва», з одночасною відмовою від перекладу візуальних «висловлювань» у вербальну форму;
- введенні до структури професійної музейної діяльності психологів і соціологів, покликаних забезпечити зворотній зв'язок, необхідний для вдосконалення роботи з глядачем [7].

Канадський музеолог вважав, що музей – це культурний інститут сьогодення, і хоча його завданням є зберігати пам'ять про минуле, він має бути

невід'ємною частиною сьогоднішньої культурної ситуації. Хоча за межами інтересів Д. Камерона залишилося багато напрямів музейної діяльності, які забезпечують рівні взаємодії відвідувача з експозицією (зберігання, наукові дослідження, документування і т. ін.), запропонована ним теорія музейної комунікації дозволила подолати стереотипний погляд на музей як на додаток до системи освіти. Дана обставина, в свою чергу, викликала необхідність розробки моделей музейної комунікації.

З огляду на тему нашого дослідження, важливий доробок зробив французький музеолог Жорж-Анрі Рів'єр, який свого часу був президентом ІСОМ (Міжнародної ради музеїв – створеної в 1946 р. неурядової галузевої організації, партнера ЮНЕСКО). Цей музейний дослідник винайшов поняття еко-музею – не в сенсі збереження довкілля, а в сенсі інтеграції закладу у місцеву спільноту; теоретично обґрунтував еко-музеологію. Підґрунтям до розробки зазначеної музеологічної теорії стала поява у останній третині ХХ ст. експериментальних музейних закладів, сфера діяльності яких вийшла за межі комплектування, вивчення, консервації та експонування фондів. У нових проектах та їх втіленнях музей являв собою вже не сховище і науково-дослідницький центр, яким він був у традиційній концепції, а інструмент соціальних і культурних перетворень. Він розглядався як заклад, що знаходиться на службі міських і сільських громад та дає змогу людям відчути свою причетність до історії громади, її самобутності, через призму минулого краще зрозуміти сучасність. Концепція еко-музею, викладена Ж. А. Рів'єром, отримала подальший розвиток у працях Юга де Варіна, Ч. Енгстрьома, Ф. Юбера, М. Кер'єна [3; 6].

Вагомий внесок у розвиток креативності як складової музейної комунікації зробив англієць Кеннет Хадсон, який запропонував концепцію проведення конкурсу, що мав на меті заохочувати нововведення у музейній справі, нетривіальні ідеї подачі експозицій, новації, які б зацікавили людей і сприяли пробудженню у них інтересу до музею. У 1977 р. він став ініціатором і першим директором конкурсу «Кращий європейський музей року». У 1990-х рр. організація, яка його проводить, отримала назву Європейський Музейний форум (ЄМФ). Але вся схема проведення конкурсу, розроблена К. Хадсоном, досі залишається незмінною. Кожного року будь-який європейський музей може подати заявку на конкурс. Єдина умова: це повинен бути або новий музей, або музей, який здійснив кардинальну реконструкцію, адже предметом конкурсу є нові ідеї. У центрі уваги журі – не музейні колекції, а те, як ці колекції інтерпретуються, презентуються публіці. ЄМФ завжди сприймає нові тенденції і почасти першим формулював нові підходи щодо інтерпретації культурної спадщини та музейної методології – задовго до того, як вони здобували офіційне визнання професійної спільноти і міжнародних організацій. Як зазначає член Правління ЄМФ Михайло Гнедовський, на сьогодні в роботі Форуму беруть

участь представники майже всіх країн-членів Ради Європи. Це члени Правління ЄМФ, члени журі Конкурсу на кращий європейський музей року, національні кореспонденти ЄМФ, які здійснюють моніторинг розвитку інноваційних процесів у музеях своїх країн, а також розробники масштабних музейних проєктів, які збираються брати участь у конкурсі. Їх загальна мета – виявлення і визначення нових напрямів розвитку в музейній галузі. Поряд з класичними музеями, на конкурсі розглядаються також музеї, які не мають традиційних колекцій, але експериментують у сферах, що можуть виявитися перспективними для музейної професії в цілому. У 2010 р., в доповнення до основних нагород, було засновано: спеціальний приз Кеннета Хадсона, який отримують кандидати, що зробили виклик традиційним уявленням про музей, та Приз Сіллетто за інноваційну роботу музею з місцевою спільнотою [1]. На наш погляд, сьогодні діяльність ЄМФ набуває особливої актуальності. Форум стає механізмом пошуку нових рішень, найкращі креативні практики впроваджуються в діяльність музеїв, що в результаті забезпечує поступальний розвиток музейного сектору.

Як свідчать результати аналізу, для ХХ ст. характерна ситуація, коли в певні періоди теоретична думка випереджала музейну практику. На сучасному етапі розвитку інноваційні проєкти візіонерів минулого сторіччя багато в чому реалізовані, а в музейній сфері настав період, коли не теорія випереджає практику, а практика стає локомотивом розвитку і породжує нові форми і методи роботи. Ми живемо в час, коли глобалізація, культура і нові технології, які нас об'єднують і водночас роз'єднують, кидають безліч викликів, вимагаючи гнучкості та постійних імпрровізацій. Креативність стає однією з визначальних тенденцій ХХІ ст., і не тільки для музеїв, а й для всього суспільства, адже це – надзвичайно потужний інструмент, який дозволяє швидко й ефективно реагувати на мінливі реалії. На наш погляд, креативність перетворюється на одну з найважливіших навичок сучасних працівників.

Слід також підкреслити, що такі ідеї і реалії кін. ХХ – поч. ХХІ ст. як розширення кола об'єктів матеріальної і нематеріальної спадщини, трансформація класичної моделі музею, поява нових видів музеїв, розвиток «нової музеології», а також впровадження системного менеджменту, все більшою мірою передбачають формування у музейного персоналу інституціональної відповідальності, вміння вирішувати інтегративні та комунікативні завдання, постійної готовності до змін, інноваційної активності, пошуку нетрадиційних схем при вирішенні завдань збереження, презентації та інтерпретації музейних колекцій. На думку фахівців, вміння обережно й ефективно відходити від шаблону і розвивати власний особливий підхід, допомагаючи своєму музею об'єднувати людей і предмети – важливий елемент творчої практики для сучасних музейних працівників [5, с. 18]. «Творчість – це рух людства вперед на основі попередніх здобутків. Ідея не повинна зривати

дах, щоб її визнали креативною, але вона має бути принаймні трішки новою, навіть якщо це вже перевірена часом ідея, яку по-новому використали у вашій організації, або нова комбінація двох відомих концептів» [5, с. 11]. Ідеї – цінний ресурс, який треба розвивати і підтримувати у музеї.

Нині, поняття «креативна музейна практика» можна визначити як генерування ідей у музейних відділах (нові сміливі інтерпретації, методи управління чи навіть фандрайзингові стратегії), творче вирішення різних проблем, а ще – і саме це більшість людей має на думці, – художня креативність (те, що робить музей естетично привабливим) [5, с. 10].

Зважаючи на вищевикладене, проектна діяльність, як нова технологія в музейній справі, останнім часом набуває все більшого розмаху та демонструє значну комунікативну ефективність порівняно з традиційними формами музейної діяльності. Адже саме проектна діяльність вчить досягати результат, самостійно мислити, вирішувати проблеми шляхом застосування необхідних знань. Проектна робота, якій притаманна інноваційна спрямованість і креативність, як правило, являє собою результат глибокого компетентного аналізу та спрямована на модернізацію музейної сфери. На сьогодні, проекти являють собою ефективну форму реалізації музейної активності, яка сприяє:

- адаптації музеїв і музейної галузі в цілому до сучасних умов соціально-економічного і культурного життя;
- підтримці та просуванню кращих зразків креативних музейних практик в Україні;
- розвитку сфери сучасних музейних досліджень, укріпленню наукових основ музейної діяльності;
- виявленню, осмисленню та широкій репрезентації історико-культурної спадщини;
- розширенню партнерських зв'язків між музеями та впровадженню нових інструментів і технологій.

Висновки. Теоретичне та практичне підґрунтя для розвитку сучасних креативних музейних практик закладалося протягом ХХ ст. Розуміння креативності як здатності створювати нові значущі форми, продукувати образи перетворило її на основне джерело інноваційного розвитку, конкурентної переваги й найважливіший ресурс розвитку музейної комунікації. Креативний музей – це середовище, яке надихає і сприяє тому, щоб постійно вдосконалювати навички і вміння, розвиватися та рухатися вперед. Зважаючи на те, що ідеологія проектування – одна із провідних тенденцій сучасної культури, проектна діяльність, як нова технологія в музейній справі, останнім часом набуває все більшого розмаху та демонструє значну комунікативну ефективність порівняно з традиційними формами музейної діяльності.

Сьогодні перед вітчизняними музеями постає завдання перетворення на такі заклади культури, в яких розвиваються навички критичного мислення,

креативності, крос-культурного сприйняття, соціальної взаємодії, що має сприяти як особистісному розвитку кожного громадянина, так і сталому розвитку громади. З огляду на це, одним із пріоритетних завдань нам вбачається розроблення таких механізмів розвитку музейної справи України, які б адаптували галузь до сучасних умов, сформували якісно нову систему, здатну оперативно і адекватно реагувати на виклики часу та перетворили музеї на одну з провідних соціальних інституцій у системі гуманітарного розвитку країни. На наш погляд, музеям варто створювати події та програми з глибоким задумом і креативною подачею, формувати музейних менеджерів «нового покоління», які, відповідно до загальносвітових тенденцій, здатні впроваджувати інновації у сфері управління колекціями та їх презентації публіці; організаторам фестивалів та культурних подій – залучати музеї до співпраці; у вузах, які готують фахівців за спеціальністю «Музеєзнавство, пам'яткознавство» на рівні бакалаврських і магістерських програм необхідно здійснювати більш поглиблену підготовку, спрямовану на отримання навичок медіації, керівництва проектами, управління музеями.

Список використаних джерел:

1. Гнедовский М. Б. Европейский музейный форум – инструмент развития и культурной дипломатии / М. Б. Гнедовский // *Агора: [зб. наук. ст.]*. – Киев: Вид. дім «Кієво-Могилянська академія», 2015. – Вип. 14.: Музеї та культурна дипломатія / відп. ред. К. Смаглій, Н. Мусієнко. – С. 12–15.
2. Гнедовский М. Б. Конкурс музейных инноваций / М. Б. Гнедовский, Д. Рудановская // *Мир музея*. – 2007. – № 8. – С. 2–9.
3. Ключко Ю. М. Проблеми становлення та розвитку музеєзнавства / Ю. М. Ключко // *Актуальні проблеми теорії і практики музейної та пам'яткоохоронної діяльності: зб. наук. пр. (за мат. круглого столу)*. – Київ: НАКККіМ, 2013. – С. 59–69.
4. Маньковська Р. В. Музеї України в суспільно-історичних викликах ХХ–початку ХХІ століть / Р. В. Маньковська. – Львів: Простір-М, 2016. – 408 с.
5. Норріс Л. Креативність у музейній практиці / Л. Норріс, Р. Тісдейл ; пер. з англ. А. Коструби, Г. Кузьо, О. Омельчук, Є. Червоного. – Київ, 2017. – 192 с.
6. Ривьер Ж. А. Эволюционное определение экомузея / Ж. А. Ривьер // *Museum*. – 1985. – № 148. – С. 8–12.
7. Cameron D. A Viewpoint: The Museum as a Communications System and Implications for Museum Education / D. A. Cameron // *Curator*. – 1968. – Vol. 11, № 1. – P. 33–40.
8. Dana J. C. A Planfor a New Museum / J. C. Dana. – Woodstock: The Elm Tree Press, 1920. – P. 11.

9. Hooper-Greenhill E. *Museums and the Shaping of Knowledge* / E. Hooper-Greenhill. – London ; New York, 1992.

10. Simon N. Participatory museum. [Electronic resource] / N. Simon – Mode of access: URL: <http://www.participatorymuseum.org/>. – Last access: 28.01.2018. – Title from the screen.

References:

1. Gnedovskii, M.B. (2015). The European Museum Forum is a tool for development and cultural diplomacy. *Ahora: zbirnyk naukovykh statei* [Agora: a collection of scientific articles], issue 14, pp. 12–15.

2. Gnedovskii, M.B. (2007). Competition for museum innovation. *Mir muzeya* [The world of the museum], no. 8, pp. 2–9.

3. Kliuchko, Yu.M. (2013). Problems of formation and development of museology. *Aktualni problemy teorii i praktyky muzeinoi ta pamiatkookhoronnoi diialnosti: zbirnyk naukovykh prats (za materialamy kruhloho stolu)* [Actual problems of the theory and practice of museum and monument protection activities: a collection of scientific works (based on materials of the round table)], Kyiv: NAKKIM, pp. 59–69.

4. Mankovska, R.V. (2016). *Museums of Ukraine in the socio-historical challenges of the XXth and early XXIst centuries*. Lviv: Prostir-M.

5. Norris, L. (2017). *Creativity in museum practice*. Translated from English by A. Kostruba, H. Kuzo, O. Omelchuk, Ye. Chervonyi. Kyiv.

6. Rivière, J.A. (1985). Evolutionary definition of ecomuseum. *Museum*, no. 148, pp. 8–12.

7. Cameron, D.A (1968). Viewpoint: The Museum as a Communications System and Implications for Museum Education. *Curator*, Vol. 11, no. 1, pp. 33–40.

8. Dana, J.C. (1920). *A Plan for a new Museum*. Woodstock: The Elm Tree Press, p. 11.

9. Hooper-Greenhill, E. (1992). *Museums and the Shaping of Knowledge*. London; New York.

10. Simon, N. (2018). *Participatory museum*. [online]. Available at: <http://www.participatorymuseum.org/>. [Accessed 28 January 2018]. Title from the screen.

Наукове видання

**МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ**

Збірник наукових праць

Випуск 1

Головний редактор	Ластовський В. В.
Відповідальний та технічний редактор	Білецька О. О.
Редактори	Тимофєєва К. О. Барабаш С. М.
Дизайн і технічне оформлення	Юрченко Н. А.
Комп'ютерна верстка	Кулинич І. В.

Підписано до друку: 02.05.2018

Формат 70x108 1/16

Ум. др. арк. . Обл. др. арк.

Наклад 100 примірників

Замовлення № 3259

Видавничий центр КНУКіМ

Видавець Київський національний університет культури і мистецтв

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК №4776 від 09.10.2014